

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXVII.
KÖTET
2025.

1.
FÜZET

A PÜSPÖKI ÉS KÁPTALANI TIZEDJOG VISZONYA
A KÖZÉPKORI ERDÉLYI EGYHÁZMEGYÉBEN | 3

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI BÍRÁSKODÁS EMLÉKEI
EGY 17. SZÁZADI ERDÉLYI
FORMULÁSKÖNYVBŐL | 23

AZ ERDÉLYI ÉS MAGYARORSZÁGI RENDEK
KONFÖDERÁCIÓJA BETHLEN GÁBOR
FEJEDELEMSÉGÉNEK ELSŐ ÉVEIBEN | 38

AZ ERDÉLYI-ÉRCHEGYSÉG VÍZIMALMAI
A FEJEDELEMSÉG IDEJÉN | 54

A „KEMÉNY-PÁRT” UTOLSÓ „CSATÁI”
ERDÉLYI-HABSBURG DIPLOMÁCIAI TÁRGYALÁSOK
1662-BEN | 71

AZ ERDÉLYI LEVÉLTÁRVÉDELEM MÚLTJÁBÓL (II.)
(JAKÓ ZSIGMOND, ENTZ GÉZA
ÉS SZABÓ T. ATTILA JELENTÉSEI 1945-BŐL) | 92

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA | KOLOZSVÁR

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészettudományi és társadalomtudományi folyóirata
A folyóirat CNCS B és ERIH PLUS akkreditációs minősítésekkel rendelkezik.

Felelős szerkesztő Varga P. Ildikó

Szerkeszti Fejér Tamás, Papp Kinga (szerkesztőségi titkár), Tánczos Vilmos,
Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője Fejér Tamás

Szerkesztőségi tanácsadók Barta János, Domokos Johanna, Egyed Emese,
Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Kovács András, Kovács Magdolna, Mohay Tamás,
Monok István, Nyíró Miklós, Olay Csaba, Szakolczai Árpád

Korrektor András Zselyke

Szerkesztőség:

Cluj-Napoca/Kolozsvár, str. Napoca/Jókai u. nr. 2. szám, etaj I. em.

Telefon/Fax: +40 264 595 176

Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191, România

E-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lap megjelenését támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

A lapszám DOI-száma: <https://doi.org/10.36373/em-2025-1>

Grafikai- és műszaki szerkesztés: Metaforma Kft.

Készült a kolozsvári IDEA nyomdában

Felelős vezető Nagy Péter igazgató

Tartalom

TANULMÁNYOK

HEGYI GÉZA: A püspöki és káptalani tizedjog viszonya a középkori erdélyi egyházmegyében	3
BOGDÁNDI ZSOLT: Az országgyűlési bíráskodás emlékei egy 17. századi Erdélyi formuláskönyvből	23
LÁSZLÓ ANDOR: „Teljes életünkben csak békességnek fejedelmének akartunk neveztetni.” Az erdélyi és magyarországi rendek konföderációja Bethlen Gábor fejedelemségének első éveiben	38
MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: Az Erdélyi-érchegység vízimalmai a fejedelemség idején	54
SZALAI ÁGNES: A „Kemény-párt” utolsó „csatái”. Erdélyi–Habsburg diplomáciai tárgyalások 1662-ben	71

FORRÁS

FEJÉR TAMÁS: Az erdélyi levéltárvédelem múltjából (II.) (Jakó Zsigmond, Entz Géza és Szabó T. Attila jelentései 1945-ből)	92
--	----

SZEMLE

BÁNYAI RÉKA: Könyvek, barátok, főurak. Egy 17. századi bibliotéka hányattatásai	137
KOVÁCS JANKA: Egy elfeledett intézmény	140
GÁL ZSÓFIA: „A padsorokat tömötten foglalták el a városatyák”	145
BENŐ ESZTER NÓRA: Nevelőnők és szalonhölgyek: leánysorsok a dualizmus kori Magyarországon.	149
ANDRÁS SZABOLCS: A csángókra vonatkozó vatikáni kutatásokról	153
PAKULÁR SÁRA: Egy filmvállalkozó színházigazgató Kolozsváron, avagy a 20. század eleji erdélyi „Hollywood” története	156
BÁRDI NÁNDOR: Emlékeztetés mint örökségésítés.	161
KOVÁCS ANDRÁS: A tudós levéltáros emlékezetére.	167

IN MEMORIAM

BITAY ENIKŐ: Búcsú Péter Mihály Heinrich akadémikustól, az EME egykori alelnökétől.	170
--	-----

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

BITAY ENIKŐ: Elnöki tájékoztató az Erdélyi Múzeum-Egyesület
2024. évi tevékenységéről 173

BOGDÁNDI ZSOLT: Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület
és az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézet 2024. évi tevékenységéről 209

HEGYI GÉZA

A püspöki és káptalani tizedjog viszonya a középkori erdélyi egyházmegyében

A magyarországi tizednek a különféle egyházi birtokosok közti megoszlásáról a magyar szakirodalom viszonylag egységes álláspontot vall. Eszerint a dézsma háromnegyed része a királyság területén mindenhol a megyés püspököt illette, míg a maradék tizednegyeden (*quarta*) az illetékes székeskáptalan és a helyi plébános osztozott egyházmegyéenként eltérő arányban. Közkeletű vélemény szerint utóbbinak leggyakrabban a *quarta* negyede, vagyis a tized 1/16. része jutott.¹

A fenti nézet alapvetően két pilléren nyugszik. Az első pillér egyetlen magyarországi egyházmegye (Veszprém) tizedbirtoklásának tüzetesebb vizsgálata, melyet a veszprémi érsekség és káptalan viszonylagos épségben fennmaradt levéltára alapján Holub József végzett el úttörő megye-monográfiájában, főként a zalai viszonyokra összpontosítva.² A másik pillért néhány olyan 13. századi pápai, királyi és püspöki oklevél képezi, melyek püspökségeként szabályozták a *quarta* megosztását a magisztrális

1 | Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. I–II. Szent István Társulat, Bp. 1885–1890. (A továbbiakban Balics: *Egyháztörténet*) II/2. 424, 426, 427, 428; Illa Bálint: A dézsma adminisztrációja. *Levéltári Közlemények* 18. évf. 1940. 223–249. 226; Mályusz Elemér: Az egyházi tizedkizsákmányolás. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Akadémiai, Bp. 1953. 320–333. (A továbbiakban Mályusz: *Tizedkizsákmányolás*) 322; Andor Csizmadia: Die rechtliche Entwicklung des Zehnten (Decima) in Ungarn. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 61. évf. 1975. 228–257. (A továbbiakban Csizmadia: *Rechtliche Entwicklung*) 230–231; uő: A tized Erdélyben. In: *Jogtörténeti tanulmányok*. IV. Szerk. uő: Közgazdasági és Jogi, Bp. 1980. 43–58. 43; Györfy György: A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez. In: *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Akadémiai, Bp. 1984. 141–157. 142; Ráczy György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században. *Századok* 134. évf. 2000. 147–210. (A továbbiakban Ráczy: *Magisztrátus-jog*) 151, 159–160; Solymosi László: Tized. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. XII. Főszerk. Köszeghy Péter. Balassi, Bp. 2011. 65–66. (A továbbiakban Solymosi: *Tized*) 66; Marton József: *Az erdélyi egyházmegye a középkorban*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2013. 71. stb.

2 | Holub József: *Zala megye története a középkorban*. I. Pécs, 1929. (A továbbiakban Holub: *Zala I.*) 383–404.

Hegyí Géza (1981) – történész, tudományos munkatárs, EME, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

A tanulmány elkészítését az MTA HTMKNP *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* c. alprogramja, továbbá az NKFIH K 142262. sz. pályázata támogatta.

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-1>

joghatóságot³ gyakorló kanonokok és a helyi papság között. A győri egyházmegyében (és az országban általában) ez az osztozkodás 3:1, a veszprémben előbb 2:1, majd 1:1, az egriben pedig 0:1 arányban történt (vagyis a papoknak – ezek szerint – rendre 1/16., 1/12., 1/8. és 1/4. rész jutott a tizedből).⁴

Természetesen ez a modell a fenti megfogalmazásban erősen leegyszerűsítő, és az eddigi kutatás is tudatában volt annak, hogy a helyi kivételek miatt a hajdani valóság összetettebb volt, illetve az idő előhaladtával mind differenciáltabbá vált. Nem került el a figyelmet, hogy a székeskáptalanok zöme és a székesfehérvári társaskáptalan, továbbá számos – főként királyi alapítású – bencés, illetve cisztercita monostor saját birtokain maga szedhette be a dézsmát (pontosabban annak „püspöki” részét⁵), és jónéhány egyházközségben a helyi pap megtarthatta a teljes tizedet.⁶ Mindezek azonban csak színesítik a tizedmegosztás hagyományos modelljét, de lényegét nem érintik.⁷

3 | A fogalomra: Rác: Magisztrátus-jog, passim.

4 | 1226: *Monumenta Romana episcopatus Vespriensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. Szerk. Fraknói Vilmos, Lukács József. I–IV. Római Magyar Történeti Intézet, Bp. 1896–1907. I. 67–68; 1233: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Coll. ab Augustino Theiner. I–II. Romae 1859–1860. (A továbbiakban: Theiner) I. 113–114; 1255: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár*. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Bp. 1860–1874. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak. VI–XIII, XVII–XVIII, XX, XXII. – A továbbiakban: ÁÚO) VII. 387–388, 390–392; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 200652. Vö. Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Akadémiai, Bp. 1971. 47–53; Solymosi László: *Egyházi és világi (földesúri) mortuarium a 11–14. századi Magyarországon. Századok* 121. évf. 1987. 547–583. 549–550.

5 | A forrásokban a *decima* szó egyaránt jelöli az abszolút értelemben vett, teljes tizedet és a *quarta*, valamint más kisebb birtokok esetleges részének levonásával megmaradt nagyobb („püspöki”) részét (mondhatni: a „tisztá” tizedet). Az alábbiakban – jobb híján – magam is kénytelen vagyok mindkét jelentésében használni a fogalmat.

6 | Balics: *Egyháztörténet* II/2. 424–426, 428; Holub: *Zala* I. 387–392; Mályusz: *Tizedkizsákmányolás* 322, 323; Fügedi Erik: *Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest múltjából* 14. évf. 1961. 17–107. 76–77; Csizmadia: *Rechtliche Entwicklung* 231; Rác: *Magisztrátus-jog* 162; Solymosi: *Tized* 66; Érszegi Géza: *A székesfehérvári Boldogasszony-egyház kiváltságairól*. In: uő: *Egyház és oklevelek a középkori Európában és Magyarországon. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Thoroczkay Gábor. Pécs 2023. (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 4.) 213–230. 219, 222, 226–227; Buják Gábor: *Liptó középkori templomhálozatának kialakulása és egyházszervezete*. In: *Főesperesek, krónikáírók, monostorok*. Tanulmányok. Szerk. Farkas Csaba. Kronosz, Pécs 2023. (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 5.) 111–190. 135–139.

7 | A bevett modell tartós uralmához azért szükség volt arra is, hogy bizonyos zavaró jelenségek felett a kutatás mindaddig szemet hunyjon. Kísérlet sem történt arra, hogy integrálják azt a jól ismert tényt, hogy az esztergomi egyházmegyében külön tizedkerületei voltak az érseknek és külön a káptalannak (vö. Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Századok* 94. évf. 1960. 82–124, 505–554. [A továbbiakban Fügedi: *Esztergomi érsekség*] 106–107; Solymosi László: *Az esztergomi székeskáptalan középkor végi jegyzőkönyve. Századok* 136. évf. 2002. 365–389. 381–382). Hiába hívta fel továbbá a figyelmet az emigrációban alkotó Szentirmai Sándor az egyes területeken félreérthetetlenül jelentkező főesperesi *quartára* (Das Recht der Erzdechanten [Archidiakone] in Ungarn während des Mittelalters. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 43. évf. 1957. 132–201. 197), a hazai kutatás többnyire nem vett tudomást e „rendszeridegen” tényezőről, vagy – jobb esetben – a magisztrális *quarta* keretében próbálta értelmezni (Rác: *Magisztrátus-jog* 162–163).

A dézsma erdélyi történetének kutatói, ha egyáltalán eljutottak a birtoklás szerkezetének kérdéséhez, maguk is mechanikusan átvették a fenti modellt.⁸ Kutatásom kezdetén magam is ezt a sablont próbáltam alkalmazni, de hamar rá kellett jönnöm arra, hogy az itteni adatok sehogy sem illeszthetők be a „veszprémi” modell prokruosztészi ágyába. Az egyik kardinális különbséget – ahogy ezt már több korábbi munkámban megfogalmaztam⁹ – az képezi, hogy itt a megyés püspök és a székeskáptalan nem vertikálisan (az egyes helységeken belül) osztozott a tizeden, hanem horizontálisan, vagyis területileg elkülönülve vagy az egyik, vagy a másik élvezte annak nagy részét. Tézisem módszeres bizonyításával azonban mindeddig adós maradtam. Ezt az adósságot szeretném az alábbiakban törleszteni, bemutatva, hogy milyen tények kényszerítettek a régi modell elvetésére és egy új megalkotására.

A „veszprémi” modell és az erdélyi valóság összeegyeztethetlensége mindjárt már az 1589-re keltezhető dézsmaárenda-jegyzékből kitűnik, mely az egyetlen átfogó, minden belső-erdélyi helység tizedbirtoklásáról információt nyújtó forrásunk. Ebben ugyanis azt láthatjuk, hogy a tized kisebb része (rendszerint a *quarta*) minden településen a főesperest illette, a nagyobb rész birtokosaként pedig a püspök, a káptalan vagy a prépost van feltüntetve (olykor ez utóbbi kettő együtt).¹⁰ Bármennyire is fontos ez az összeírás, önmagában mégis csak arra alkalmas, hogy felhívja a figyelmet a jelenségre. Egyrészt ugyanis, ahogy keltezése mutatja, már a kora újkorban keletkezett, és nem tudni, meddig és milyen mértékben vetíthető vissza tanúságtételének érvénye. Másrészt pedig nem terjed ki sem az egyházmegye Meszesen túli részeire, sem a Székelyföldre vagy a Szászföldre, sőt a forrás elejének megcsonkulása miatt a hét belső-erdélyi megye területéről (közelebbről Fehér megyéből) is hiányzik néhány tucat, központi jelentőségű helység. Végezetül pedig – ahogy azt alább látni fogjuk – néhány térségben (Küküllő egyes részei, Hunyad) tévesen tünteti fel a püspököt a dézsma tulajdonosaként a káptalan helyett. Összességében tehát szükség van az erdélyi püspöki és káptalani tizedbirtoklás viszonyának a középkori levéltári anyag alapján elvégzett tisztázására.

Szükséges megjegyezni azonban, hogy ezek az okleveles adatok térben a Felső-Tiszáztól Hátszegig és a Barcaságig, időben pedig a 13. század elejétől a 16. század közepéig

8 | Eltérő nézeteket egyedül a régi rend egy tanúja, dálnoki Incze József, a 19. század közepén tevékenykedő ügyvéd fogalmazott meg: eszerint a középkori Erdélyben a tized egyenlően oszlott meg a püspök, a káptalan, a főesperes és a pap között, vagyis mindegyiknek egy *quarta* jutott (A' vallásos adó, vagy is Dézsma eredete, kifejlése 's jelen állása Erdélyben. *Hon és Külföld* 5. évf. 1845/88. [nov. 4.] 350). Ezzel egyébként – mint látni fogjuk – nem is fogott túlságosan mellé!

9 | Hegyi Géza: Tizedszedés a középkori erdélyi egyházmegye Meszesen túli részein. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 45. évf. 2010. 285–297. (A továbbiakban Hegyi: Tizedszedés Meszesen túl) 289–291; uő: Egyházszerkezet és egyházi élet. In: *Székelyföld története*. Szerk. Egyed Ákos et al. I–III. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely 2016. I. 370–399. 391; uő: A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben. *Erdélyi Múzeum* LXXX. évf. 2018/1. 1–29. (A továbbiakban Hegyi: Plébánia fogalma) 14–16; uő: Az egyházi tized intézményrendszerének változásai a középkori erdélyi egyházmegyében. In: *Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádas István, Weisz Boglárka. BTK TTI, Bp. 2021. 185–229. (A továbbiakban Hegyi: Tized változásai) 189–192, 199–200; uő: The Share of Tithe Paid to Parish Priests in Sixteenth-Century Transylvania: A Topographical Approach. *Hungarian Historical Review* 13. évf. 2024. 403–430. (A továbbiakban Hegyi: Priest's Share of Tithe) 407–408.

10 | Adatok a dézsma fejedelemségi adminisztrációjához. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléseszi Jakó Zsigmond. EME, Kvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V. 2. – A továbbiakban Jakó: *Dézsma*) 20–71.

szóródnak, így módszertani aggályok is felmerülhetnek, ha valaki ezek alapján kísérli meg rekonstruálni a tizedbirtoklás topográfiáját, főként, ha egyidejűleg általánosan elfogadott nézetekkel is vitába száll. Egy ilyen horderejű lépéshez, hogy kellőképpen meggyőző legyen, és ne rendítsék meg a kisebb anomáliák, nem elég csupán néhány önkényesen kiragadott példát bemutatni, hanem szükséges az elérhető adatok¹¹ kvázi összességét felsorakoztatni. Az eredmény így sem egy fénykép, hanem inkább egy impresszionista festmény „pontosságával” jellemezhető – de az egykori helyzet tükrözéséhez talán ez is elegendő lesz.

Lássuk tehát a püspöki és a káptalani tizedbirtoklásra vonatkozó adatok sorozatát az erdélyi egyházmegyéből, földrajzi szempont szerint csoportosítva, és azon belül északról dél felé haladva! A hagyományos modell alapján azt várnánk, hogy ha egy szűkebb térségben egyikük részesedik a tizedből, ott előbb-utóbb a másik is felbukkan, és ha valahol módunk van számszerűen összevetni a dézsmajövedelmeket, a főpap része többszörösen (négy-hatszorosan) felülmúlja a testületét. Ahogy azonban már a fentiekben sejteni engedtem, esetünkben a források merőben más képet rajzolnak ki – és ez az alábbi források ismeretében remélhetőleg az olvasó számára is egyértelművé válik.

Meszesen túli részek¹²

Az egyházmegye északi határvidékén már 1288-ban vizsgálat igazolta, hogy az ugocsai kerület tizedjövödelme az erdélyi püspököt illeti.¹³ Ugyanő a 14. század elején igényt tartott a Máramaros feletti lelki joghatóságra és az ottani tizedekre egri kollégája ellenében (igaz, itt végül nem járt eredménnyel),¹⁴ illetve néhány érmelléki falu (Apáti, Nagymihály fele, Tarcsa) dézsmájáért pereskedett a váradi püspökkel (úgy tűnik, sikerrel).¹⁵ Többször említik az erdélyi püspök Ugocsa és Szatmár megyei tizedszedőit,

11 | Jelenleg 447 oklevelet, nyugtát, számadást és más iratot ismerek, amelyek az erdélyi egyházmegye tizedügyeire vonatkoznak az 1199–1556 közötti időszakból – nagyjából persze a periódus utolsó száz évéből (vö. Hegyi: Tized változásai 185–187). Ezek túlnyomó többsége, ilyen vagy olyan formában, tartalmaz a dézsma birtokosára vonatkozó információt.

12 | Vö. Hegyi: Tizedszedés Meszesen túl 289–290.

13 | *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. von Franz Zimmermann et al. I–VII. Verein für Siebenbürgische Landeskunde–Editura Academiei, Hermannstadt–Buk. 1892–1991. (A továbbiakban: Ub) I. 158–159. = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond (a III. kötettől Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével). I–V. Bp. 1997–2021. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 26, 40, 47, 53, 60. – A továbbiakban: EOkm) I. 440. sz.

14 | 1300: ÁÚO V. 258–260 = EOkm I. 592. sz. Máramaros fogalma itt feltehetően nemcsak a későbbi hasonlóvármegye területét foglalta magában, hanem az utóbb szintén az egri egyházmegyében felbukkanó megyesi kerületet, valamint Nagybánya, Kővár és a Lápos vidékét is (vö. Németh Péter: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Nyíregyháza 2008. [A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 60.] pag. XXVIII–XXXI, XXXIX–XL; Hegyi Géza: A középkori erdélyi egyházmegyei esperességeiről. In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. Középkori egyházi építészet Erdélyben. Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania*. VI. Szerk. Szócs Péter Levente. Editura Muzeului Sătmărean, Szatmárnémeti 2020. 355–367. [A továbbiakban Hegyi: Esperességek] 360 [50. jegyz.]).

15 | 1337: DF 277270 = EOkm II. 937. sz.

akik 1325-ben Kér, 1362-ben Jármí, 1451 körül Kántorjánosi, 1468-ban Derzs falvakban, 1470-ben pedig a Károlyi család birtokain kezelték a dézsmából származó bevételeket.¹⁶ Szalka 1458. évi püspöki tizedjövedelmét Eszenyi Gergely tasnádi vikárius kapta meg (bizonyára hivatali fizetségeként), és adta bérbe a saját szakállára.¹⁷ Geréb László püspök engedte át Bátor és Vasvári őt megillető tizedeit az ecsedi Batoriaknak, illetve a bátori plébániaegyháznak,¹⁸ és ugyanő keveredett vitába a szatmári és németi polgárokkal a két városból származó püspöki gabonatized kirovásának a módja kapcsán.¹⁹ 1503-ban Piricse, Encsencs, Lugos, Fülöp birtokok és Szalmad prédiüm, 1504-ben pedig Pátyod birtok püspöki tizedeiből hordattak el nagyobb mennyiségű gabonát illeték-telen világi személyek, míg 1538-ban mintegy kéttucatnyi nyírségi és szamosháti falu dézsmájának lefoglalása miatt perelte Statileo János püspök Batori Miklós özvegyét.²⁰ Ugyanő adta bérbe egy évvel korábban négy nyírségi település (Mada, Várasdobos, Kápolnás, Petneháza) püspöki gabona- és bortizedét.²¹ Másfél évtized múltán az utolsó középkori erdélyi püspök (Bornemisza Pál) tasnádi udvarbírája intézte, ura parancsára, számos Szatmár megyei település dézsmájának árendálását.²²

Nem volt ez másként délebbre, a Szilágyság területén sem. Itt még a váradi káptalan földesurasága alá tartozó Káloztelek is az erdélyi püspöknek fizette a tizedet, mivel egyházigazgatási szempontból a falu az ő egyházmegyéjébe esett.²³ Szintén a hivatalban levő gyulafehérvári főpap volt az, aki 1411–1413-ban Kusaly birtok és Eszenye prédiüm, 1536-ban pedig Somlyó mezőváros egész dézsmáját, cenzusfizetés ellenében, végleg a

16 | 1325: *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjou-kori okmánytár.* Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. MTA, Bp. 1878–1920. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak) II. 198 = EOkm II. 521. sz.; 1362: MNL OL, Diplomatai Levéltár (a továbbiakban: DL) 51968 = EOkm IV. 165. sz.; [1451?]: DL 39552 = Fekete Nagy Antal: A Petróczy levéltár középkori oklevelei. *Levéltári Közlemények* 9. évf. 1931. 38–111. (A továbbiakban: PetróczyLt) 94; 1468: DL 39571 = PetróczyLt 102; 1470: DF 210823.

17 | 1458: DF 252884.

18 | 1484: *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectantia.* I. *Diplomata* 1393–1540. Ed. Richardus Horváth, Tiburtius Neumann, Norbertus C. Tóth. Nyíregyháza 2011. (A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 67.) 148–149.

19 | 1500: DL 30063, 90758; 1501: DL 90759.

20 | 1503: DF 252990 = *A Wass család cegei levéltára.* Közzéteszi W. Kovács András. EME, Kvár 2006. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.) 515. sz.; 1504: DL 69889 = 69923 = Piti Ferenc–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor: *Szatmár megye hatóságának oklevelei. Documentele autorităţii comitense din Sătmăr. Documents of the authorities of Szatmár County. (1284–1524).* Nyíregyháza 2010. (A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 65.) 449–450. sz.; 1538: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* Szerk. Bunyitay V[ince] et al. I–V. Szent-István-Társulat, Bp. 1902–1912. (A továbbiakban: EgyhtEml) III. 314 (az itt felsorolt települések: Petneháza, Rohod, Batiz, Vasvári, Lázári, Daróc, Méhtelek, Rozsály, Nagy- és Kishódos, Zajta, Kismamény, Krassó, Nagy- és Kiskolcs, Kóród, Ombod, Amac, Pálfalva, Pettyén, Dobrács, Géres, Piskárkos).

21 | 1537: EgyhtEml III. 176–177.

22 | 1553: DF 277497 (Kis- és Nagypeseske, Tótfalu, Nagygyéc, Komlód); 1554: Román Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: RNLt) Kolozs Megyei Levéltára (a továbbiakban: KMLt), Gyulay–Kuun cs. lt. I/99 (Sályi, Rápol, Ökörít, Angyalos; Kispalád, Botpalád, Uszka; Krassó, Nagy- és Kiskolcs, Kóród, Ombod, Amac, Pálfalva, Pettyén, Dobrács, Géres, Piskárkos); uo. I/202 (Ilk, Papos, Vitka, Fülesd, Berend, Sima, Darnó).

23 | 1374: *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania.* Întocmit de Sabin Belu et al. X–XVII. Editura Academiei, Buc. 1977–2020. (A továbbiakban: DocRomHist C) XIV. 698.

helyi plébániáknak engedte át,²⁴ illetve aki mentesítette a tasnádi templom oltárainak felajánlott földeket és szőlőket a tizedfizetés alól.²⁵ Ugyancsak az erdélyi püspök adta bérbe 1497-ben Lecsmér, 1523-ban Pacal, valamint a szilágycsehi uradalom, 1533-ban a közép-szolnoki Sarmaság és tizenöt Kraszna megyei település (tulajdonképpen a megye dézsmafizető helységeinek zöme), 1537-ben pedig a közép-szolnoki Majád püspöki tizedét, és ugyanígy járt el 1554-ben tasnádi udvarbírája Magyarcsaholy dézsmája kapcsán.²⁶ 1468-ban a püspök Kraszna és Szolnok megyei tizedszedőit emlegetik (utóbbi 1520-ban is előfordul),²⁷ a Szolnok, Ugocsa és Szatmár „megyékből” (helyesebben főesperességekből²⁸) származó tizedjövedelmek pedig megjelennek Várdai Ferenc püspök 1524. évi számadáskönyvében is.²⁹ Egy királyi biztos 1543. évi jelentése szerint a tasnádi püspöki udvarház alá négy „megye” tizede tartozott (nyilván a fent tárgyalt négyé).³⁰

Az erdélyi egyházmegye Meszesen túli részein tehát a tized érdemi részének birtokosaként mindenhol a püspök jelenik meg;³¹ a székeskáptalan mutatóban sem fordul elő ilyen minőségében, sőt még a *quarta* birtokosaként sem.³²

Észak-Erdély

Ha szemlénket immár a Meszesen átkeltve, az Erdélyi-medence északi felén folytatjuk, az összkép nem sokban változik. A dobokai Harina, Néc és Bilak birtokokat és tizedeiket 1343-ban, majd ezek helyett a belső-szolnoki Somkerék dézsmáját 1347-ben Szécsi András erdélyi püspök engedte át Gombási Domokosnak élete végéig.³³ Száz évvel

24 | 1411: DF 272941 = *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk. Mályusz Elemér et al. I–XIV. Bp. 1951–2020. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55, 59. – A továbbiakban: ZsOkl) III. 722. sz., DF 277452 = ZsOkl III. 839. sz.; 1413: DL 105470 = ZsOkl IV. 1422. sz.; 1536: EgyhtEml III. 88–89.

25 | 1514: DF 209054.

26 | 1497: DF 261078 (Lecsmér); 1523: DF 285705 (Csügeld, Szamosbecs + Pacal, Cseh és tartozékai); 1533: MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (a továbbiakban: EK hhl.), Cista com. (F 4), Kraszna, fasc. 1., nr. 6 (Kémer, Lecsmér, Bagos, Kraszna, Ipp, Bozjás, Hosszúaszó, Récse, Kecel, Varsolc, Horvát, Újlak, Perecsen, Somlyó, Goroszló + Sarmaság); 1537: EgyhtEml III. 176–177 (Majád); 1554: RNLt KMLt, Gyulay–Kuun cs. lt. I/99 (Magyarcsaholy).

27 | 1468: DL 39571 = PetróczyLt 102; 1520: DL 82549.

28 | Hegyi Géza: Tizedkerületek a középkori erdélyi egyházmegyében. *Erdélyi Múzeum* LXXXV. évf. 2023/1. 1–12. (A továbbiakban Hegyi: Tizedkerületek) 7–8.

29 | 1524: A *zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Szerk. Nagy Imre et al. I–XII. MTT, Pest–Bp. 1871–1931. (A továbbiakban: ZOkm) XII. 425–426.

30 | 1543: EgyhtEml IV. 264.

31 | Egy Avignonban benyújtott 1358. évi kérvény ugyan csak egy *quartát* irányoz elő a püspök számára a tizedből a Tasnádhoz közeli Kisszarvad (= Peleszarvad) faluban (DocRomHist C, XI. 234), de itt figyelembe veendő, hogy egy újonnan, a legközelebbi parókiális egyháztól távol létesített plébániáról van szó, amelyet emiatt különleges előjogok illettek (*decime novales*). Egyébként is kétséges, hogy ez a – magyar szokásoktól idegen – rendelkezés (más hasonló kezdeményezésekkel együtt) átment-e a gyakorlatba (vö. Hegyi: Tized változásai 197).

32 | I. Ferdinánd király állítja (Oláh Miklós jelentése alapján) egy 1544. évi levelében, hogy a tasnádi (= Meszesen túli?) *quarták* a főespereseknek és a gyulafehérvári káptalan tagjainak a javadalmához tartoznak (EgyhtEml IV. 364). Itt azonban figyelembe kell venni, hogy az 1542–1553 közti hosszas széküresedés miatt a püspöki tizedek haszonélvezetét (részben?) a kanonokok vehették át.

33 | 1343: Ub II. 7–8 = EOkm III. 157. sz.; 1347: Ub II. 42–43 = EOkm III. 408. sz.; Ub II. 44–46 = EOkm III. 412. sz.

később Labiszyni Máté püspök négy dobokai helység (Szászfűfalu, Mányik, Veresegyház, Csaba) dézsmáinak rövidtávú átengedésével egyenlítette ki adósságait.³⁴ Ugyanígy járt el *servitora* kifizetése céljából Várdai Ferenc püspök Iklód és Hídalmás őt illető tizedeivel (1514), míg utóda, Statileo János Gyulatelke püspöki tizedét (és a főesperes *quartáját*) cserélte el a kolozsvári domonkosokkal egy részbirtokért (1536).³⁵ Szintén 1514-ből értesülünk a Doboka vármegye nyugati felében elhelyezkedő nyolc helység, 1544-ből pedig Borsa püspöki dézsmájának árendálásáról.³⁶ Számos adat bizonyítja, hogy Dés város tizedeinek érdemi része (az 1554. évi oklevél szerint a fele) is a főpap javadalmát képezte, melyet rendszerint a helyi polgároknak adott bérbe.³⁷ A fentiekkel összhangban a középkor végi források többször szólnak a püspök Szolnok és Doboka megyei tizedszedőiről.³⁸ 1550-es évekbeli urbáriumokból tudjuk, hogy a csicsói uradalom, valamint a Patócsiaktól elkobzott birtokok (közelebből a kolozsi Berkenyes és a dobokai Kecset) tizede szintén a gyulafehérvári főpapot illette.³⁹

Kolozs megyében már 1351-ben a püspök adta bérbe bizonyos kórodi jobbágyságok részéről várható tizedjövedelmét.⁴⁰ Bőségesen adatolható, hogy a kolozsvári polgárok is neki tartoztak tizeddel – még ha a fizetés módját tekintve nemegyszer nézeteltérés is támadt a felek között.⁴¹ A térség jelentős részét lefedő gyalui uradalom püspöki birtok volt, így természetes, hogy az idetartozó települések dézsmáját is ő élvezte,⁴² de Gyaluba gyűjtötték a Kolozs „megyéből” befolyt bárány- és bordézsmát is.⁴³ Mindezzel összhangban a főpap itteni (ritkábban: fehérvári) udvarbírái adminisztrálták 1517-ben Kispetri, Nagypetri, Magyarzsombor, Almás és Dezsőfalva, 1542-ben a Mikola-birtokok, 1556-ban pedig a két Szovát tizedárendáját.⁴⁴ A püspöknek fizettek tizedbért Szamosfalváról és

34 | 1450: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Közzéteszi Jakó Zsigmond. I–II. Akadémiai, Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 17. – A továbbiakban: KmJkv) I. 842. sz.

35 | 1514: DL 82385; 1536: EgyhtEml III. 75–76.

36 | 1514: DL 82386 (Kovácsi, Szalaháza, Sólomkő, Fodorháza, Lóna, Köblös, Egregy, Hesdát); 1544: EK hhlt., Cista com. (F 4), Doboka, fasc. 2., nr. 30 (Borsa). – A püspöki tizedszedő tevékenységének két korábbi említése közelebből feltehetően szintén a losonci Bánfiak Bonchida körüli birtoktestére vonatkozhatott (1509: *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly*. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. S. a. r. Géresi Kálmán. I–V. Bp. 1881–1897. [A továbbiakban: KárOk] III. 63; 1511: uo. 73).

37 | 1526: Dési református egyházközség lt., oklevélmásolatok (a továbbiakban: Dési ek. lt.); 1543: RNLt KMLt, Dés v. lt. 133.; 1553: Dési ek. lt.; 1554: RNLt KMLt, Dés v. lt. 159. (vö. 161. is); 1555: Dési ek. lt.

38 | 1468: DL 39571 = PetrőczyLt 102; 1509: KárOkI III. 63; 1510: DL 29366v; 1511: KárOkI III. 73; 1520: DL 82549, DF 292093; 1542: RNLt KMLt, Beszterce v. lt., I/a, nr. 1444; 1543: Batthyaneum Könyvtár, Erdélyi Káptalan Magánlevéltára (a továbbiakban: EK mlt.) V/56 = EgyhtEml IV. 294. Vö. még [1404?]: DL 74451 = ZsOkI II/I. 3567. sz.

39 | 1553: Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*. Kvár 1942. 47; 1554: MNL OL, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Urbaria (F 27), fol. 1017r–v, 1027r.

40 | 1351: DocRomHist C, X. 68–69 = EOkm III. 622. sz.

41 | 1379: Ub II. 503 = EOkm V. 446. sz.; 1469: Ub VI. 371–372; 1473: KmJkv I. 2082. sz.; 1531: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. Szerk. Jakab Elek. I–II. Buda–Bp. 1870–1888. (A továbbiakban: KvOkI) I. 372.

42 | 1409: Ub III. 477; 1470: KmJkv I. 1971. sz.

43 | [1552–1553]: Jakó Zsigmond: Az erdélyi püspökség középkori birtokairól. In: *Szabó István emlékkönyv*. Szerk. Rácz István, Kovács Ágnes. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1998. 136–157. (A továbbiakban Jakó: Erdélyi püspökség) 152–153.

44 | 1517: ZOkm XII. 379; 1542: RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt. I/22; 1556: RNLt KMLt, Suky cs. lt. I/220.

Topaszentkirályról (1522, 1539), valamint Méhesről (1553),⁴⁵ és ő engedte át ideiglenesen Györgyfalva, Pata és Keszü tizedeit is *sallarium*ként várnagya részére (1539).⁴⁶ 1525-ben és 1553-ban a püspök Kolozs megyei tizedszedőjét említi, 1539-ben pedig itteni tizedárendátorát.⁴⁷ A középkori főpapok jogutódjaként engedte el Izabella királyné 1557-ben a kolozsvári ispotály mérai földjeiről és szőlőiből járó püspöki tizedet.⁴⁸

Az ózdi és a tordai főesperesi kerületekből kevés adattal rendelkezünk a tizedbirtokosokra, viszont ezek tanúsága szintén egyhangú. 1367-ben Szécsi Domokos püspököt illette meg a tized Szécsényi Kónya horvát-dalmát bánnak az ózdi főesperesség területén fekvő (leginkább a tekei és a sárpataki birtoktestekkel azonosítható) birtokairól.⁴⁹ 1398-ban Maternus püspök (Erdő)Szengyel püspöki tizedéből engedett át egy negyed-részt a helyi templom papjának.⁵⁰ A görgényi uradalom dézsmáját 1529-ben Gerendi Miklós, Torda városáét 1554-ben Bornemisza Pál püspök adta bérbe az alvajdának, illetve a királyi jószágigazgatónak.⁵¹ Közben 1539-ben Felvincen, 1545 körül Kozmatelkén hallunk püspöki tizedről.⁵²

A szabad szász (királyföldi) területre eső dékánságok plébánosai a 13–14. századtól maguk szedhették be a teljes tizedet (*libera decima*) parókiájuk egész területéről. Cserében – mintegy kárpótlásul és főleg a fennsőbbség elismerése jeléül (*signum domini*) – úgynevezett papi censust fizettek az eredeti tizedbirtokosnak.⁵³ Ezekben az esetekben tehát a census címzettjét is tekintetbe vehetjük a püspöki és káptalani tizedjog szétválasztása céljából. A tizedadásról censusfizetésre való áttérés egyik pillanatát épp itt, Erdély északkeleti részén ragadhatjuk meg: 1396-ban a Beszterce-vidéki Tacs község részére engedélyezte Maternus püspök, hogy az onnan származó tizedet egészében a helyi plébános szedje be, s ennek fejében hat aranyforintnyi censust fizessen neki.⁵⁴

45 | 1522: KmJkv II. 3841–3842. sz. (Szamosfalva); 1539: RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt. I/522 (Szentkirály és Szamosfalva); 1553: Jakó: *Dézma* 10 (Méhes – ennek harmadrészén a püspöki tizedrész egy *quartával* volt egyenértékű, vagyis a birtok egészének tizedéből 3/4 rész [= 3 *quarta*] illette őt).

46 | 1539: RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt. I/523.

47 | 1525: KmJkv II. 4075. sz.; 1539: RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt. I/522; 1553: Jakó: *Dézma* 10.

48 | KvOkl I. 388–389 (vö. uo. II. 26–27). Arra, hogy az ispotály földjei Mérán feküdtek, vö. W. Kovács András: A középkori Szent Erzsébet-ispotály levéltárának középkori oklevelei. *Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. III. Szerk. Egyed Emese, Pakó László. EME, Kvár 2016. 253–260. 255–260.

49 | DocRomHist C, XIII. 332–333 = EOkm IV. 590. sz. A Szécsényiek környékbeli birtokaira: Hegyi Géza: Az erdélyi Mezőség birtokviszonyai a középkorban. In: *Középkori művészet a Szamos mentén. Templomok a Mezőségtől Beszterce-Naszódig*. II. Szerk. Kollár Tibor. Iskola Alapítvány–Möller István Alapítvány, Kvár-Bp. 2021. 305–367. 327–328, 331, 333, 334, 338, 340.

50 | DF 257485 = ZsOkl III. 2353. sz.

51 | 1529: MNL OL, Bethlen cs. bethleni lt. (P 1955), V/11; 1554: Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp. 2002. (Fons Könyvek 1.) 291.

52 | 1539: EK hhl., Cista com. (F 4), Alba, c. 1., fasc. 5., nr. 7; [1545–1546]: RNLt KMLt, Törzsgyűjtemény, I/2, nr. 14.

53 | Vö. Georg Müller: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen*. I–III. Verein für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt 1934–1936. (Archiv der Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 48. – A továbbiakban Müller: *Landkapitel*) 123–127; Hegyi: Plébánia fogalma 16–19; Hegyi: Tized változásai 195–196; Hegyi: Priest's Share of Tithe 413.

54 | Ub III. 163–164. A szöveg úgy is értelmezhető, hogy valójában csak megerősítette a korábban is létező kiváltságot.

S valóban, a középkor végén azt tapasztaljuk, hogy a besztercei káptalan s a neki alárendelt királyi dékánóság, továbbá a délebbre fekvő régeni dékánóság papjainak a cenzusára egyaránt a főpap volt jogosult. Az előbbi esetében 16. századi iratok (a fizetésre, összegyűjtésre, elküldésre vonatkozó mandátumok, továbbá nyugták) sokasága igazolja ezt.⁵⁵ A régeni dékánáságnál csupán néhány adat utal erre. Az 1380-as években Régen és Kissajó kapcsán említik, hogy a teljes gabonatized megtartása fejében a helyi papok bizonyos hányadot (*certain quotam*) fizetnek a püspöknek.⁵⁶ 1527-ben az üresedésben levő püspökség jövedelmeit kezelő káptalan, 1530-ban pedig az új főpap, Statileo János kérte az innen járó cenzus idő előtti törlesztését.⁵⁷

Megállapítható tehát, hogy az Erdélyi-medence északi felén is minden dokumentálható esetben az erdélyi püspököt találjuk a tizedek (vagy a papi cenzus) birtokában – leszámítva a kolozsmonostori konvent birtokait, ahol ezt a szerepet a monostor apátja töltötte be.⁵⁸ Ugyanezen a területen az erdélyi káptalan mindössze egyetlen alkalommal, Sófálva tizedeinek árendálása kapcsán fordul elő.⁵⁹ Jelenlétére közelebbi magyarázattal nem rendelkezem, de az adat elszigetelt volta valamiféle ideiglenes helyzetet, afféle szabályt erősítő kivételt sugall, annál is inkább, mert a káptalan osztókönyveinek a késő középkorból fennmaradt töredékeiben nyoma sincs a Marostól északra eső területről származó tizedjövedelemnek.⁶⁰

Dél-erdélyi vármegyék és Székelyföld

Égészen más helyzetet találunk Erdély déli felében. A püspökváros közvetlen környezetében, Fehér vármegyében különösen tarka volt a tizedbirtokosok köre. Mikor Mária királyné 1384-ben általánosságban inti a megye nemességét, II. Ulászló pedig 1500-ban a csesztvei Barlabásiakat, hogy ne tartsák vissza a birtokaikról járó tizedet, a károsultak sorában egyaránt említik a püspököt és a káptalan.⁶¹ A megye északkeleti sarkában a püspököt illetve (a főesperesi és papi tizedrészt leszámítva)

55 | 1423: Ub IV. 204; 1436: Ub IV. 601; 1497: RNLt Szeben Megyei Levéltára (a továbbiakban: SZMLt), Besztercei kápt. lt., nr. 712, fol. 30r; 1520: DF 292093; 1526: DF 292095, RNLt SZMLt, Besztercei kápt. lt., nr. 17; 1527: uo. nr. 19–20; 1528: uo. nr. 277/1; 1529: EK mlt. IV/124, RNLt SZMLt, Besztercei kápt. lt., nr. 277/2 és nr. 712, fol. 31v; 1530: uo. nr. 712, fol. 32r; 1532: uo. nr. 712, fol. 32v; 1533: uo. nr. 277/3; 1534: uo. nr. 34; 1535: uo. nr. 37; 1536: uo. nr. 277/4; 1549: uo. nr. 48; 1550: uo. nr. 53; 1554: uo. nr. 59; 1555: uo. nr. 61.

56 | [1382–1384]: Ub II. 564 = EOkm V. 689. sz.

57 | 1527: RNLt SZMLt, Besztercei kápt. lt., nr. 19; 1530: uo. nr. 712, fol. 32r.

58 | Vö. Hegyi: Tized változásai 189–190 (18. jegyz. is).

59 | 1538: RNLt KMLt, Beszterce v. lt., I/a, nr. 1251.

60 | Vö. 1477, 1496–1497: Barabás Samu: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. *Történelmi Tár* 1911. 401–442. (A továbbiakban Barabás: Tizedlajstromok) 414–440; 1503–1504: DF 277689; 1513: DF 277731/b. – Nem vonható ide az erdélyi örkanonokat Kisbudakon hivatali joggal megillető dézsma ([1403–1408]: Ub III. 276–277), mivel ez nem a kanonoki testület egészének a tulajdona volt (vö. Hegyi: Tized változásai 198). – Hét kolozsi és három dobokai település (Rőd, Bós, Pata, Őr, Kályán, Palatka, ill. Kalocsa, Szentkatolna, Fellak) kapcsán 1500-ban püspöki és káptalani tizedeket említenek (DF 277662), de utóbbiak azonosítására nincs támpontunk, említésük – a káptalani számadásokból teljességgel hiányzó észak-erdélyi tizedbevételek miatt – inkább szóvirágnak tűnik (vagy a főesperesi részre utalhat).

61 | 1384: DL 28104 = EOkm V. 789. sz.; 1500: DF 277658, DF 277653. 1516-ban viszont csak a Fehér megyei püspöki dézsma ügyében tett panaszt a főpap fehérvári udvarbírája (DF 253548).

Nagylak, Újvár és Faludi dézsmajövedelme, melyet 1298-ban Monoszló nb. Péter püspök egy évre átengedett Kökényesradnót nb. Mikod bánnak.⁶² Nagylakon és a szomszédos Koppádon 1554-ben is püspöki tizedet említenek (amelyet azonban a két falu földesura, a káptalan bérelt).⁶³ Az éppen hivatalban levő püspök adományozta el Csanád (1386), Tövis (1403), Gyulafehérvár (1410 k., 1497), Monora (1431), Vingárt (1453), a Hidegvíz völgyi négy katolikus falu (1502 k.), majd – utóbbiak helyett – Hari (1526) dézsmáját a szentmihálykői pálos kolostornak vagy egyes székesegyházi oltárok igazgatóinak.⁶⁴ 1441-ben püspöki tizedszedőket és tizedrészt említenek Rüsszel kapcsollatban, 1443-ig pedig az ő tizedjoga alá tartozott Bolgárcserged is.⁶⁵ Neki fizették ezt a járadékot Fahíd (román) lakói (1493), ahogy természetesen saját gyulafehérvári (szentmihálykői) uradalmának tizedköteles tartozékai is, noha közülük csupán a hegyaljai Sárdra rendelkezünk pozitív adattal.⁶⁶ Diód, valamint az uradalmához tartozó Béd és Bece tizedének bérét 1505-ben a gyulafehérvári udvarbíró adminisztrálta, és ugyanő adta árendába 1510-ben a Ladamos területéről származó püspöki dézsmát is.⁶⁷ Várdai Ferenc püspök számadáskönyvében szerepel a sorostélyi dézsma beszédésére 1520 augusztusában kiküldött embere.⁶⁸ Ugyanebben az évben a Vessződ faluból és Újfalú prédiumból származó püspöki tized elfoglalása miatt folyt per.⁶⁹ Távolabb, a Szászföldbe ékelt vármegyei enklávékban a főpapot illetve Almakerék dézsmájának fele, a szentlászlói dékánsgból és Fogaras környékéről származó tizedbevételeiből pedig fizetést folyósított familiárisainak.⁷⁰

A püspök mellett azonban itt már a káptalan is jelen volt a tizedbirtokosok sorában, mégpedig nem elhanyagolható súllyal. Tizedjoga területi vonatkozásairól legátfogóbb képet a testület középkor végi, töredékesen fennmaradt számadáskönyvei

62 | Ub I. 210 = EOkm I. 566. sz.

63 | EK mlt. V/98; EK hhl., Centuriae (F 3), F-33.

64 | 1386: *Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai*. Gyűjt. Gyéressy Béla. Szerk. ifj. Entz Géza et al. I–III. Bp. 1975–1978. (A MTA Művészettörténeti kutatócsoportjának forráskiadványai 10, 13–14. – A továbbiakban: DocArtPaul) I. 178, II. 433 = EOkm V. 871. sz.; 1403: DF 287051 = ZsOkl II/1. 2511. sz.; 1431: Archivum Apostolicum Vaticanum (a továbbiakban: AAV), Registra Supplicationum (a továbbiakban: RegSuppl), vol. 268, fol. 50v–51r = Lukcsics Pál: *A XV. századi pápák oklevelei*. I–II. MTA, Bp. 1931–1938. (A továbbiakban: Lukcsics) II. 21. sz.; 1453: DocArtPaul I. 178; 1497: DF 277628 = Barabás Miklós: *Művelődéstörténeti adatok. Történelmi Tár* 1907. 437–443. (A továbbiakban Barabás: Adatok) 441–442; [1501–1503]: DL 32607 (Gyulafehérvár, Bolya, Ingodály, Mihályfalva, Vessződ); 1526: EgyhtEml I. 238–239. – Szécsi Domokos püspök a (Szász)Csanádról őt illető tizedet 1363-ban már ideiglenesen (két évre) átengedte a gyulafehérvári domonkosoknak (DocRomHist C, XII. 119–121 = EOkm IV. 242. sz.).

65 | 1441: Ub V. 88; 1443: DL 28238.

66 | 1493: DF 244553 = Hegyi Géza: A „keresztény földre” telepedett románok tizedfizetése: az elmélettől a gyakorlatig. *Erdélyi Múzeum* LXXXII. évf. 2020/1. 24–46. 37; [1552–1553]: Jakó: Erdélyi püspökség 149 (Sárd). Vö. Hegyi Géza: Etnikum és adózás az erdélyi püspökség birtokain a késő középkorban. In: *Régi tények – új értelmezések. Magyar–román–német transzkulturális jelenségek a Kárpát-medencében*. Szerk. Nagy Levente, Florin-Ionel Oprescu, Vincze Ferenc. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Bp. 2023. 11–38. 25–26.

67 | 1505: DF 271219; 1510: RNLt SZMLt, Szász Nemzeti Lt., Urk. V/1226.

68 | ZOkm XII. 419.

69 | 1520: DF 253778.

70 | 1473: DL 17419 (Almakerék); 1514: *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium*. Ed. Antonius Fekete Nagy et al. Akadémiai, Bp. 1979. (Publicatones Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 12.) 171 (Szentlászló, Fogaras).

tájékoztatnak. Ezekben összesen 16 Fehér megyei település fordul elő a gabona- vagy bortizedből származó jövedelmek 1477., 1496–1497. és 1503–1504. évi felsorolásánál. Többségük a Maros jobb partján és az erdélyi Hegyalján elhelyezkedő, tehetősebb helység (Nagyenyed, Felenyed, Magyarorbó, Vajasd, Borosbocsárd, Borbánd, Kisfalud, Gyulafehérvár, Poklospatak), a maradék pedig Fehérvártól délkeletre, a Székási-fennsíkron feküdt (Sóspatak, Magyarcserged, Bolgárcserged, Keresztényfalva, Buzd, Kútfalva, Dálya).⁷¹ Közös jellemzőjük, hogy – legalábbis ebben az időszakban már – földesúri szempontból is a káptalan tulajdonát képezték,⁷² így a testület itteni tizedjoga megfelelt a magyarországi (és nyugat-európai) gyakorlatnak. Ennek meglete egy részüknél már korábban, szórt okleveles adatokban is említésre kerül, némelykor pedig a dézsmaáltatási jog megszerzésének időpontja is megragadható. 1302-ben a kanonokok már régóta élvezték Enyed, Vajasd, Borbánd és más (meg nem nevezett) falvak dézsmáját, melyek mintájára Monoszló nb. Péter püspök ekkor nekik adta Kerecsnek (a későbbi Keresztényfalva) és Cserged (utóbb Magyar-, illetve Nagycserged) falvak tizedét is.⁷³ Bolgárcserged tizedét a püspökség javait üresedés alatt kormányzó Hunyadi János engedte át 1443-ban.⁷⁴ A káptalanon belül, a prépost és a kanonokok között zajló 1397. és 1446. évi viták során ismét szó esik a nagyenyedi, kisenyedi (= felenyedi) és orbói, illetve buzdi tizedjövedelmekről.⁷⁵ A fent említett helységekben a testület dézsmabirtoklásával párhuzamosan nem találkozunk püspöki tizeddel. Az egyedüli kivétel (mint láthattuk) maga az egyházmegye központja: itt feltehetően – a székesegyházi oltárok analógiájára⁷⁶ – csak a saját birtoklásban levő szőlők bortizedét élvezték a kanonokok, a világiak által termelt javak dézsmája a püspököt illette.⁷⁷

Nem minden káptalani jószág tizede ment át automatikusan a testület birtokába: a szintén Fehér megyei Váradja, Szentimre és Miriszló (akárcsak a Kolozs megyei Újlak, Köbölkút és Viszolya), jóllehet magyar falvakként tizedfizetők voltak,⁷⁸ egyszer sem fordulnak elő a káptalani számadáskönyvek dézsmarovatában (miközben a

71 | 1477: Barabás: Tizedlajstromok 417; 1496: uo. 421, 428–429; 1504: DF 277689, fol. 2v–3r, 7v–8r.

72 | Ezt a számadáskönyv is minden esetben kinyilvánítja (*decime in possessionibus [capituli/dominorum]*). Vö. még: 1501: DL 28887; 1505: DL 31161, DF 277694; 1508: DL 30517; 1514: DL 36354; 1549: EK hhl., Lymbus (F 12), I. doboz, 1-C-11. – Egyedüli kivétel Kútfalva, ahol nem tudunk a káptalan birtoklásáról. Felmerülhetne, hogy itt valójában a jóval északabbra, Fehér, Kükküllő és Torda megyék összeszögelődésénél fekvő Kutyfalváról van szó, mely 1339-től kezdődően 1479-ig a kanonoki testület birtokaként szerepel (EOkm II. 1046–1047. sz., ZsOkl II/2. 7547, X. 321, 562, XI. 823. 1148, XII. 84, 513. sz., DF 275410 – az 1500 utáni nagy birtoklajstromokból viszont hiányzik [lásd fent]!), és ahol egyébként van szórványadatunk a káptalannak járó gabonatizedről (1418: *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. Athenaeum, Bp. 1895. I. 433 = ZsOkl VI. 2401. sz.). A számadáskönyvek kontextusa (ti., hogy Sóspatakkal párban említik, vö. Barabás: Tizedlajstromok 421; DF 277689, fol. 3r) azonban egyértelműen a Gyulafehérvár melletti falura utal.

73 | Ub I. 224 = EOkm II. 18. sz. Csergeden 1368-ban is említik a káptalannak járó tizedet (Ub II. 314 = EOkm IV. 701. sz.).

74 | DL 28238.

75 | 1397: Ub III. 182; 1446: DF 277506.

76 | Vö. Barabás: Adatok 441–442.

77 | Gyulafehérvár egy része, közelebbről a délkeletre eső, Major nevű külváros ugyan a káptalan birtokában volt, de ezt a középkor végén már románok lakták (Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*. EME, Kvár 2021. [Erdélyi Tudományos Füzetek 295.] 11, 33, 51), akik viszont nem voltak dézsmakötelesek.

78 | Vö. Jakó: *Dézsmá* 60, 67.

földesúri cenzust fizették⁷⁹), Nagylakról és Koppándról pedig kifejezetten tudjuk, hogy dézsmájuk a püspököt illette (lásd fent). Mindez jól mutatja, hogy a káptalani birtokok tizedének átengedése a püspök részéről kegy volt, nem pedig a kanonokokat magától értetődően megillető jog.

Másfelől a káptalan néhány olyan Fehér megyei faluban is rendelkezett a tized érdemi részével, ahol a település maga nem volt a birtokában. Mikor 1352-ben a Kecskés várához tartozó románok a tövisi, gáldi és mindszei lakosok Tibur-hegyi szőlőit fosztogatták, az erdélyi káptalan is kárt szenvedett itteni bordézsmaiban.⁸⁰ Ha Tövis dézsmája a püspöké volt is (lásd fent), a másik két településé valóban a kanonokoké, hiszen később, Upori István püspök (1401–1419) és Lépes György prépost (1403–1427) idején, tehát valamikor 1410 táján ők adományozták Gáld, Mindszent és Benedek tizedét a székesegyházban alapított Szent Kereszt-oltárnak.⁸¹

A hunyadi főesperesség („megye”) területén már ismét egynemű a tizedbirtokosok köre – csak épp másként, mint az egyházmegye északi vidékein. Az itteni tizedeket mind az önkényeskedő világi hatalmasokkal (többnyire a dévai és hunyadi uradalmak birtokosaival, illetve embereikkel) folytatott perekben,⁸² mind pedig a számadáskönyv-töredékekben⁸³ az erdélyi káptalan tulajdonaként említik. Ennek dézsmajoga itt már nem a földesuraságon alapult, hiszen az 1504-ben név szerint felsorolt mintegy kéttucatnyi tizedfizető helység⁸⁴ nem volt a testület tulajdona, csupán az 1276-ban csere útján szerzett Piski.⁸⁵ A fenti általános képet az okleveles anyagban előforduló egyedi esetek is alátámasztják: 1300-ban a Hátszeg-vidéki dézsma elfoglalása miatt ugyan a püspök és a káptalan még közösen tiltakozott, de 1536-ban Piski tizedét már csak az utóbbi engedte át élete végéig egy helybeli nemesasszonynak és gyermekeinek, és 1541-ben is a kanonokok, illetve a prépost és a hunyadi főesperes rendelkezett Solymos mezőváros dézsmája felől.⁸⁶

79 | Vö. Barabás: Tizedlajstromok 416.

80 | DocRomHist C, X. 147–149 = EOkm III. 665. sz.

81 | 1500: AAV, RegSuppl, vol. 1101, fol. 215r.

82 | 1341: Theiner I. 644 = EOkm III. 79. sz.; 1357: Ub II. 132–133 = EOkm III. 882. sz.; 1471: DF 277574 = Antonius Szeredai: *Notitia veteris et novi capituli Albensis Transsilvaniae*. Albae Carolinae 1791. (A továbbiakban Szeredai: *Notitia*) 105; [1499 u.]: DL 32547.

83 | 1331: Barabás: Tizedlajstromok 413; 1496: uo. 426; 1504: DF 277689, fol. 4v–5r.

84 | Arany, Kéménd, Haró, Solymos, Barancska (= Branyicska), Illye, Jófő (= Dobra), Némethi, Déva, Al- és Felpestes, Hunyad, Szántóhalma, Szentandrás, Sálfalva, Dédács, Szentimre (elp.), Szentgyörgy (elp.), Hátszeg, Várhely (DF 277689, fol. 4v–5r). A lista többé-kevésbé teljes, hiszen 1589-ben nagybörészt ugyanezek szerepelnek, eltekintve attól, hogy ekkor Hátszeg és Várhely már hiányzik, viszont helyettük feltűnik a sorban Barcsa és az azóta elpusztult Écse (Jakó: *Dezsma* 25–26). A viszonylag kis szám annak tudható be, hogy a nagy kiterjedésű megye jelentős részét lakatlan hegyvidék tette ki, a többi (1500 táján mintegy 290–300) települést pedig jobbra ortodox románok lakták.

85 | 1276: DF 277181 = EOkm I. 348. sz. (vö. még a 72. jegyzetben felsorolt birtoklistákkal). Piski dézsmajövedelmét épp ezért a többi Hunyad megyei helységtől külön, a saját birtokokkal együtt kezelték (vö. 1496: Barabás: Tizedlajstromok 422; 1504: DF 277689, fol. 3r).

86 | 1300: DF 277428 = Kovács Mihai: Csete Lőrinc, László vajda és az erdélyi egyház kapcsolata egy kiadatlan oklevél tükrében. *Turul* 89. évf. 2016. 91–97. 97; 1536: EK mlt. V/26; 1541: uo. V/41. Utóbbi esetben Statileo János püspök engedélyét is szükséges volt elnyerni a tized felosztásának megváltoztatásához, de csak mint egyházi előjárót, nem pedig a helyi tizedből részesülő javadalmasát. Előfordulhat, hogy 1300-ban is ez indokolta a püspök szerepvállalását, bár az is lehet, hogy ekkor még nem fejeződött be a dézsmák szétosztása a főpap és a kanonokok között.

A küküllői főesperességben a püspököt csak a korai időkben említik tizedügyben érintett félként. Egy 1309. évi pápai bulla szerint az itteni Nádasról és a dékánság⁸⁷ többi papjától őt és a „nagy-küküllői” főesperest census illette, melynek mértékét önkényesen megemelte, a tized egy részét pedig (bizonyára a fizetés elmaradása miatt) lefoglaltatta.⁸⁸ Az adat több okból is problémás: azontúl, hogy a későbbiekben a főpap itt egyszer sem fordul elő tizedbirtokosként,⁸⁹ a küküllői szász dékánások sem tartoztak a censusfizetők sorába, és olyan esetet sem ismerünk, mely szerint a papi censusból részesült volna a helyi főesperes.⁹⁰ Lehetséges, hogy e furcsaságok a tized intézményrendszerének korai, még kiforratlan állapotával hozhatók összefüggésbe, amelyek a következő évtizedekben átalakultak, hogy aztán a középkor végéig stabilak maradjanak.⁹¹ Előfordulhat az is, hogy itt a *census* valójában tizedárendát jelent, de az is elképzelhető, hogy a helyi plébánosok valójában csak a ténylegesnél kedvezőbb, a királyföldi szászokéhoz hasonlatos helyzetet kívántak kiharcolni maguknak a Szentszéknél, és az általuk bemutatott kép nem a realitást tükrözi.⁹²

Küküllő „megye” területén valójában az erdélyi káptalan volt a tized fő haszonélvezője. Szalók nb. Simon bán fiai (a Kendhidai-rokonság ősei) 1329-ben elismerték, hogy birtokaik dézsmája a testületet illeti, és kártérítést ígértek ezek korábbi bitorlásáért.⁹³ 1357-ben a kanonokok azt sérelmezték, hogy az erdélyi vajda emberei nem engedik behajtani a tizedet az újvári, küküllővári és kőhalmi uradalmak tartozékaiból.⁹⁴ Az utóbbihoz tartozó Bún falu dézsmája később is állandó viszály tárgya volt a felek között.⁹⁵ A küküllői tizedek képezték ama perek egyik tárgyát, melyek 1397-ben és 1446-ban a káptalan és a prépost, 1432-ben pedig a helyben tartózkodó és a távollevő kanonokok között zajlottak a jövedelmek felosztása kapcsán.⁹⁶ Az 1430-as években a Küküllővár tartozékairól a káptalannak járó bortized kirovási módja vezetett többesztendei

87 | A forrás nem nevezi meg, melyik dékánságról van szó. A szász plébánosoknak az erdélyi káptalan ellen indított 1308–1309. évi perében nagy-küküllői és kis-küküllői „főesperességeket” (valójában: dékánásokat) említenek, amelyek az említett papok szolgálati helye alapján valóban a megfelelő folyók völgyében feküdtek (Ub I. 240 = EOkm II. 97. sz.). Oklevelünkben a főesperes furcsa címzése talán arra utalhat, hogy az előbbiről van szó, jöllehet Nádas a Kis-Küküllő mellékvölgyében fekszik.

88 | Ub I. 293 = EOkm II. 100. sz.

89 | Az 1563. évi dézsmaárenda-jegyzék ugyan a küküllői települések mindegyikénél, az 1589. évi pedig egy kisebb részénél püspöki (vagy püspöki és préposti) tizedrészről ír (vö. RNLT SZMLT, Erdélyi szász ev. egyházkerület lt., nr. 173, fol. 2v–4v; Jakó: *Dézsmá* 27, 30–33), de ezt inkább csak megszokásból eredő írnioki tévedésnek minősíthetjük, tekintve, hogy ennek az információnak ez idő tájt már nem volt gyakorlati jelentősége.

90 | Erre nézve lásd a főesperesi *quartár*ról előkészületben levő tanulmányomat.

91 | Erre utalhat a hunyadi főesperesség analógiája, ahol ugyanez idő tájt (1300-ban) vélhetően még nem volt teljesen szétválasztva a káptalani és a püspöki dézsma (lásd fent). A Küküllő megyei szász dékánások kiterjedése is megváltozott, a 14. századi elején látott észak–déli megoszlás helyett egy nyugati és keleti tömb alakult ki (vö. Hegyi: *Esperességek* 362, 73. jegyz.).

92 | Vö. még Müller: *Landkapitel* 132.

93 | Ub I. 427–428 = EOkm II. 646. sz. Simon bán fiainak birtokai (Almás, Somogyom, Balavásár, Istvánd [elp.], Pipe, Kend, Kendhida, Darlac, Széplak, Egrestő, Cikmántor és Zsázkod) Küküllő megye délkeleti részén feküdtek, vö. 1325: Ub I. 394.

94 | Ub II. 132–133 = EOkm III. 882. sz. Az említett várak Anjou-kori tartozékaira lásd *Erdély és a Szilágyság birtokviszonyai 1341-ben*. Tervezte: Hegyi Géza, rajzolta: Nagy Béla. EOkm IV. (térvélmelléklet).

95 | 1359: Ub II. 165 = EOkm III. 1066. sz.; 1380: Ub II. 528 = EOkm V. 550. sz. – A káptalan már 1315-ben rendelkezett Bún tizedéről, élete végéig átengedve a földesúrnak (Ub I. 313–314 = EOkm II. 229. sz.).

96 | 1397: Ub III. 181, 183; 1432: DF 253508 = DL 28212; 1446: DF 277506.

nézeteltéréshez az erdélyi vajdával.⁹⁷ Végedi Imre tordai főesperes és erdélyi kanonok 1541-ben egy hosszúaszoí *quarta* az évi jövedelme felől végrendelkezett; Darlacon 1543-ben az erdélyi prépost adta bérbe a dézsma felét Bethleni Farkasnak, Balázstelkén pedig 1556-ban Bátai Máté tordai főesperes-kanonok a tized negyedét Haller Péternek.⁹⁸ (Megjegyzendő, hogy a bérbe adott dézsmajövedelem itt egyikük esetében sem volt állandó személyes vagy hivatali javadalom, hanem pillanatnyilag jutott a használatukba a közös káptalan tulajdonban levő küküllői „nagyobb”, illetve „kisebb választható tizedek” évenként ismétlődő újraosztásával.⁹⁹) Ha mindez nem lenne elég bizonyíték, a káptalan számadáskönyvei már a 14. század 30-as éveitől rendszeresen említik a küküllői főesperességből (utóbb az itteni három „tizedkésből”) származó tized- vagy tizedbér-jövedelmeket. Minthogy a középkor végén már rendszerint az idetartozó településeket is név szerint felsorolják, megbizonyosodhatunk, hogy a „megye” minden magyar és szász faluja a testületnek adózott.¹⁰⁰

A székelyföldi tizedbirtokosokra alig néhány adattal rendelkezünk, de ezek alapján is bizonyosnak tekinthető, hogy a tized (illetve annak „székesegyházi” része) itt is területi alapon oszlott meg a püspök és a káptalan között. Egy 1466. évi királyi parancslevél szerint Aranyos-, Maros-, Udvarhely- és Csík-Gyergyószék (vagyis lényegében a telegdi főesperesség) dézsmáltatási joga a főpapot illette, amit az itt lakó székelyek nem is vitattak, csak tized helyett mindössze tizenhatodot akartak fizetni.¹⁰¹ Ezzel szemben a kanonoki testület székelyföldi dézsmái¹⁰² Háromszékről származhattak, hiszen a törcsvári várnagyok 1462-ben az ő kárukra foglalták le a világi szempontból Fehér megyébe, egyházilag viszont a sepsi főesperességbe eső Hídvég és Árapatak falvak tizedjövödelmét,¹⁰³ továbbá számadáskönyvük 1496. évi töredéke szerint a káptalan tagjai osztoztak a kézdi „kerület” (főesperesség?) tizedein is.¹⁰⁴

Szászföld

Végezetül a dél-erdélyi kiváltságos (királyföldi) szász plébániák¹⁰⁵ censzusának haszonélvezete is a fentiekhez hasonló („tömbös”) eloszlást mutat, vagyis azt némelyik

97 | 1432: Ub IV. 491; 1434: uo. 529.

98 | 1541: Vekov Károly: Végedi Imre tordai főesperes 1541. évi végrendelete. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor et al. EME, Kvár 2003. 604–622. 621 (Hosszúaszoí); 1543: Jakó: *Dézsma* 9; EK mlt. V/60 (Darlac); 1556: Jakó: *Dézsma* 12 (Balázstelke).

99 | Vö. 1331: Barabás: Tizedlajstromok 411; 1477: uo. 414, 418–419; 1496–1497: uo. 423–424, 426, 433–435, 440; 1503–1504: DF 277689, fol. 1v, 3r–v, 5v–6r, 9v–10r; 1513: DF 277731/b, fol. 1r–v.

100 | Vö. Hegyi: Tized változásai 226; Hegyi: Tizedkerületek 10–11.

101 | *Székely oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu. I–VIII. Székely Történelmi Pályadíj-Alap–MTA, Kvár–Bp. 1872–1934. (A továbbiakban: SzOkI) VIII. 115. Ezen a területen tevékenykedhettek a püspök 1520-ban említett székelyföldi tizedszedői (ZOkm XII. 421), és innen folyt be a székelyföldi bárány- és méh[dézsma] bére, melyet 1552 táján a gyulafehérvári udvar rendszeres bevételei között említene (Jakó: Erdélyi püspökség 149).

102 | Vö. 1397: Ub III. 182.

103 | SzOkI I. 192. Elgondolkodtat ugyanakkor, hogy a sepsiszéki dézsmák nem fordulnak elő a káptalan számadáskönyvében.

104 | Barabás: Tizedlajstromok 427.

105 | A vármegyei területre eső dékánságok (Székes, Hidegvíz, Négyfalu, Szentlászló, Alsó- és Felső-Küküllő) papjai csak a tized egy részét (rendszerint negyedét) tarthatták meg (vö. Hegyi: Plébánia fogalma

dékánságból a püspöknek, másokból a káptalannak fizették. Az eredeti tizedjog és a census között itt is fennálló kapcsolatot jól mutatja ama egyezség szövege, melyet az erdélyi káptalan kötött a megyesi dékáság papjaival 1283-ban, majd 1289-ban minimális változtatásokkal megismételt. Eszerint a kanonoki testület átengedte az itteni tized háromnegyedét (vagyis az általa élvezett dézsmarészt) a plébánosoknak, akik cserében évente, három részletben, 40 erdélyi márka finom ezüstöt tartoznak fizetni.¹⁰⁶ Ez az állandó bevétel a későbbi időszakban is rendszeresen megjelenik a káptalani jövedelmek sorában.¹⁰⁷ Utóbbinak a megyesi censushoz való jussát a 16. század első felében már az elküldést követelő és azt kísérő levelek, továbbá a kézhez kapást igazoló nyugták is bizonyítják.¹⁰⁸ A dékáságban fekvő Farkastelke (Furkeschdorf) után még az 1475 körül bekövetkezett elnéptelenedést követően is a kanonokoknak fizették a censust a területet használatba vevő szomszédos községek (Medgyes és Muzsna) plébánosai.¹⁰⁹

A káptalannak biztosította a censust a sebesi dékáság papjaival kötött 1303. évi megállapodás, majd hosszas pereskedés után annak konkrét rendelkezéseit jelentősen módosító 1330. évi egyezség is.¹¹⁰ Ez a bevételi forrás is visszatérő tétele a testület középkori számadáskönyveinek.¹¹¹ Rajtuk kívül egy 1494. évi oklevél is általános érvénnyel jegyzi meg, hogy a szécsesebbszéki plébániák régi szokása, hogy teljes tizedet kapnak, és cserében évente bizonyos censust fizetnek a káptalannak.¹¹²

Csak egyetlen olyan közvetlen egyezség maradt ránk, amely a megyés püspök irányában rendezte valamelyik szász dékáság censusfizetését. Ebben a – hozzávetőleg szintén 1330 táján keletkezett – oklevélben a főpap (Szécsi András) ígéretet tett, hogy a kozdi dékáság papjai részéről ideiglenesen (amíg falvaik jobban be nem népesülnek) megelégszik 26 márka censussal, és ennek fejében a betöltetlen plébániákból sem

19; Hegyi: Priest's Share of Tithe 416), ezért censust sem fizettek. A velük kapcsolatos tizedbirtoklási adatokat fentebb, a fehérvári és kükküllői főesperesség keretében már bemutatam.

106 | 1283: Ub I. 145 = EOkm I. 399. sz.; 1289: Ub I. 160 = EOkm I. 445. sz. Az új konstrukció később pápai megerősítést is nyert: 1307: Ub I. 236 = EOkm II. 70. sz.; 1308: Ub I. 238 = EOkm II. 76. sz.

107 | 1397: Ub III. 206; 1496: Barabás: Tizedlajstromok 432, 433 (itt elírásból szerepel a sebeszéki káptalan, vö. Hegyi: Tized változásai 218 [táblázat, 2. jegyz.]); 1504: DF 277689, fol. 2r, 9r, 10r. Az ezekben szereplő 36, ill. 37,125 ezüstmárka csak látszólag jelent változást az eredetileg rögzített 40 márkával szemben (vö. Hegyi: Tized változásai 217).

108 | 1508: DF 277712; 1527: RNLt SZMLt, Erdélyi szász ev. egyházkerület lt., nr. 96.; 1530: uo. nr. 129, 131, 135, 137.; 1531: uo. nr. 143.

109 | 1481: Ub VII. 298; 1492: Rudof Theil–Karl Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte des Mediascher Kapitels bis zur Reformation*. Hermannstadt 1870. (A továbbiakban: Theil–Werner) 47. Az elnéptelenedés időpontja azon alapszik, hogy Rangoni Gábor erdélyi püspök vikáriusa, Farkasfalvi Tamás, akinek az idejében a farkastelki plébános átköltözött Muzsnára (vö. Ub VII. 297), 1474–1476 között töltötte be hivatalát (vö. C. Tóth Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusai és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*. Győr 2017. [A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, Feldolgozások 27.] 60).

110 | 1303: Ub I. 226–227 = EOkm II. 21. sz.; 1330: Ub I. 422–424, 435 = EOkm II. 676–677. sz. A felek vitája onnan eredt, hogy a sebesiek többször is évekig megtagadták a census megadását, feltehetően amiatt, hogy kirovásának módja sértette kiváltságaikat (vö. még 1309: Ub I. 285 = EOkm II. 119. sz.; 1328: Ub I. 415–418 = EOkm II. 617. sz.; [1330]: Ub I. 422–424 = EOkm II. 618. sz.; 1330: Ub I. 435 = EOkm II. 677. sz.). Vö. Hegyi: Tized változásai 217–219.

111 | 1331: Barabás: Tizedlajstromok 406; 1496: uo. 436–437; 1504: DF 277689, fol. 10v. Vö. még 1397: Ub III. 182.

112 | DF 245206. Vö. még 1490: Müller: *Landkapitel* 163.

követel tizedet vagy tizednegyedét.¹¹³ Az idetartozó Apátfalva plébánosa 1493-ban is négy márkányi cenzussal tartozott a püspöknek, kinek gyulafehérvári udvarbírája végül ennek egy részét elengedte a szóban forgó évre.¹¹⁴

A kézdi szász dékánsság ugyancsak az egyházmegye előjárójának küldte be a papi cenzust. Ezt bizonyítja egyfelől, hogy a késő középkorban már a kozdiakkal közösen adóztak,¹¹⁵ másfelől pedig az, hogy 1496-ban Geréb László püspök a dékánsság részét képező mesei, szászkeresztúri és miklóstelki egyházközségek kapcsán jelentette ki, hogy azok a dézsma fejében neki fizetnek cenzust (*nostris census pro decimis solvitur*).¹¹⁶ A szászvárosi dékánsság kapcsán ugyan fennmaradt egy részletes jegyzőkönyv az 1334. évi census kirovásáról,¹¹⁷ de abból nem derül ki a haszonélvező kiléte, így csak kizárás alapján sejthetjük, hogy az összeg végül a gyulafehérvári főpaphoz folyt be.

A 13. század elején még a Barcaság területe is püspöki tizedjog alá tartozott, hiszen 1213-ban Vilmos püspök az itteni lakosság dézsmáját (leszámlítva az ideköltöző magyarokat és székelyeket) átengedte a területet birtokló német lovagrend számára.¹¹⁸ A felemás helyzet magában hordozta a későbbi konfliktusok lehetőségét, így nem csoda, hogy 1223-ban a lovagok már a pápa előtt sérelmezték, hogy az erdélyi főpap tizedet követel alattvalóiktól.¹¹⁹ Ekkor már folyamatban volt a Barcaság elszakadása az erdélyi egyházmegyétől, melynek eredményeként a teljes tizedet megszerző helyi plébánosok a középkor végén már az esztergomi érseknek fizették a cenzust.¹²⁰

Jóllehet a királyi szász hospesek meg voltak győződve afelől, hogy papjukat alanyi jogon megilleti a területükről származó tizedek teljessége, mégis voltak olyan itteni plébániák, ahol a dézsma egy jelentős része felsőbb egyházi hatóság tulajdona maradt, és ennek megfelelően nem emelkedhettek a cenzusfizetők (*censualis*) kiváltságos állapotaiba. Idetartoztak a selyki dékánsság plébániái, ahol a tized felét a középkor végéig az erdélyi püspök szedte be, és bár ezt a helyi papság mindvégig bitorlásnak tekintette, ennek jogi úton történő „visszaszerzését” célzó, két évszázadon keresztül elhúzódó kísérleteik¹²¹ nem jártak sikerrel. Ezt szemlélteti, hogy Várdai Ferenc püspök gyulafe-

113 | [1330 k.]: Ub I. 440 = EOkm II. 688. sz.

114 | DF 245396. A kozdi dékánsságot alkotó egyházközségekre és cenzusukra lásd Friedrich Teutsch: Zur Geschichte von Reps. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 13. évf. 1876. 155–199. 187–188.

115 | A két dékánsság cenzusa a 16. században összesen 500 forintot tett ki, ami demográfiai-gazdasági súlyuk függvényében változó arányban oszlott meg közöttük (1511: Karl Fabritius: *Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels vor der Reformation*. Hermannstadt 1875. [A továbbiakban: Fabritius] 250; 1589: Jakó: *Dézsma* 72).

116 | Antonius Szeredai: *Series antiquiorum et recentiorum episcoporum Transsilvaniae*. Albae Carolinae 1790. (A továbbiakban Szeredai: *Series*) 171. A kézdi dékánsság tartozékaira: Fabritius 239–251.

117 | Ub I. 464–465 = EOkm II. 831. sz.

118 | Ub I. 16 = EOkm I. 62. sz.

119 | Ub I. 25, 26 = EOkm I. 126–127. sz.

120 | 1402: Ub III. 273; 1449: DF 286635, fol. 11r; 1488, 1490: Fügedi: Esztergomi érsekség 549. Vö. Müller: *Landkapitel* 136; Hegyi: Plébánia fogalma 17.

121 | 1322: Ub I. 369 = EOkm II. 444. sz.; 1357: Ub II. 146–147 = EOkm III. 959. sz.; 1364: AAV, Registra Vaticana, vol. 251, fol. 347r–v; 1414: Ub III. 591–592, 596–597, 600–601 = ZsOkl IV. 1656, 2119, 2202. sz.; 1415: Ub III. 645, 647, 649 = ZsOkl V. 258–259. sz.; 1416: DL 48268 = ZsOkl V. 1618. sz.; 1454: KmJkv I. 1147. sz.; 1465: Theil–Werner 36–37; 1504: Georg Daniel Teutsch: *Das Zehntrecht der evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen*. Schässburg 1858. 134–135, DF 246275, RNLt SZMLt, Szász Nemzeti Lt., Urk. V/1882. A fentiek közül az 1322., 1357. és az 1504. évi oklevelekből derül ki, hogy a püspök a tized felére tartott igényt.

hervári udvarbírájának 1520. évi számadásaiban feltűnnek a dékánság részét képező Izsófalváról (= Szászivánfalva) és Mártontelkéről származó dézsmajövedelmek.¹²²

Hasonló helyzetben volt – a megyesi dékánság plébániái közül egyedüliként, a helyi pap minden törekvése ellenére – a Medgyes melletti Buzd¹²³ is, azzal a különbséggel, hogy a tized felét itt a káptalan birtokolta.¹²⁴ Tehát ugyanaz az intézmény, amelynek a dékánság többi tagja a cenzust fizette (lásd fent) – ami ismét jól mutatja egyfelől (az egyházi előljáró oldaláról) az eredeti tizedjog és a cenzusjövedelem, másfelől (a plébános oldaláról) a részleges tizedbirtoklás és a cenzus alóli mentesség közti szoros kapcsolatot.

Ugyanezt példázza a sebesi dékánság néhány egyházközségének középkor végi sorsa is. A 15. század közepi török betörések (1438, 1442)¹²⁵ nyomán itt kilenc korábbi plébánia elnéptelenedett. A pusztulás túl nagy és kiterjedt volt ahhoz, hogy területük megművelését és ezzel a reájuk eső cenzust a szomszédos települések vállalják át (mint történt ez a medgyesszéki Farkastelke esetében, lásd fent), így ezek a falvak visszakerültek a káptalan közvetlen dézsmáltatása alá¹²⁶ (miközben a maradék 19 továbbra is élvezte a „szabad tized” kiváltságát, és fizette a – némileg csökkentett összegű – cenzust¹²⁷). Kettő közülük (Giesshübel, Fehéregyháza) végleg prédiium lett,¹²⁸ négy (Al- és Felkenyér, Balomir, Kissebes) román (és részben magyar) lakókat kapott,¹²⁹ így érthe-

122 | ZOKm XII. 399. A dékánság tartozékait az előző jegyzetben idézett 1364. és 1414–1416. évi források sorolják fel.

123 | A kiváltságos (királyi) szászok lakta település (mely a dualizmus idején hivatalosan a Szászbuzd nevet viselte) megkülönböztetendő a hasonló nevű, szintén szász lakosságú, de tőle légvonalban mintegy 40 km-re délnyugatra, a Székás-menti domboságon fekvő és az erdélyi káptalan birtokában levő falutól. Eleinte a kettő tizedszerkezete is hasonlított (mindkettőben a káptalant illette a dézsma fele, egy *quarta* pedig a plébánost, bár a medgyesszéki Buzd papja utóbb kedvezőbb helyzetbe került). A névazonosság a tizedperek során is okozott nehézségeket (vö. DL 277702).

124 | 1334: Ub I. 465 = EOKm II. 833. sz.; 1403–1405: Ub III. 369–370 = ZsOKl II/1. 4132. sz.; 1418: Ub IV. 62 = ZsOKl VII. 50. sz.; [1506?]: DL 32545; [1510?]: DL 277702. A buzdi plébánosok itt is újra és újra megpróbálták per útján biztosítani a teljes tizedet (a fentiek mellett vö. még 1405: Ub III. 337, 338; 1510: DF 277721 is), de törekvésük mindannyiszor kudarccal végződött.

125 | Vö. Gustav Gündisch: Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395–1526. *Revue Roumaine d'Histoire* 13. évf. 1974. 415–443. 423–430.

126 | 1477: Barabás: Tizedlajstromok 418; 1496: uo. 420; 1504: DF 277689, fol. 2v; 1513: DF 277731/b, fol. 1v.

127 | 1490: Müller: *Landkapitel* 163; 1496: Barabás: Tizedlajstromok 436–437; 1504: DF 277689, fol. 10v.

128 | Giesshübelre: 1506: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*. I. (cca 1380–1516). Verein für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt 1880. (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven. I. Abteilung: Rechnungen I.) 426; 1514: DL 28683, Ferdinand Baumann: *Geschichte der terra Siculorum terrae Sebus des Andreanischen Freibriefs oder des adligen Gutes Giesshübel bei Mühlbach. Programm des vierklassigen evangelischen Gymnasiums und der damit verbundenen Elementarschule in Mühlbach (Siebenbürgen)* 1874. 45, 46; 1520: uo. 48; 1522: uo. 48. – Fehéregyházára: 1609: Ernst Wagner: *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. Böhlau, Köln–Wien 1977. 366 (3. jegyz.).

129 | Vö. 1539: Fr[iedrich] Stenner: *Zwei Beiträge zur Bevölkerungsstatistik des 16. Jahrhunderts. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 10. évf. 1887. 111–113. 112. Alkenyérre: 1515: Albert Amlacher: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Übergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Österreich (1690)*. Hermannstadt 1879. (A továbbiakban: Amlacher) 87–88; 1545: uo. 113. – Felkenyérre: 1496: Barabás: Tizedlajstromok 431–432. – Balomirra (Szászárkos jogutódja): 1490: DF 277609; 1532: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Közzéteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. EME, Kvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) 165. sz. – Kissebesre: 1586: uo. 455. sz.

tő, hogy ezek helyzete a későbbiekben már nem változott. A *libera decima* birtokába és vele a *censualis* állapotba azonban (minden erőfeszítésük és a királyi támogatás dacára) az a három település (Szászpián, Lámkerék, Rehó) sem jutott vissza, amely pedig százszokkal népesült újra: a kanonokok csupán a tized felét adták vissza a helyi papoknak.¹³⁰ Ellenben az ugyanehhez a kistérséghez tartozó Alvinc, ahol 1458-ban említene a káptalan közvetlen rendelkezése alatt álló gabona- és zöldségtizedeket,¹³¹ utóbb visszakerült a cenzusfizetők közé – még ha a többi sebesi plébániától némileg elkülönülve (és talán eltérő márkasúlyt használva) is adózott.¹³²

*

Részletes szemlénk végeztével megállapítható, hogy az erdélyi egyházmegyében – a hagyományos modell előrejelzéseivel ellentétben – a püspök és a káptalan sohasem birtokolt egyidejűleg tizedet ugyanazon a településen, sőt rendszerint ugyanazon a területi-közigazgatási egységben sem. Kettejük tekintetében vertikális megosztás helyett tehát horizontálisat találunk (vö. 1. térkép). A főpap tizedjoga alá tartozott a teljes Meszesen túli terület, az észak-erdélyi főesperességek (Szolnok, Doboka, Kolozs, Ózd, Torda), Fehér „megye” nagyobbik fele, a Székelyföldön a telegdi főesperesség, a Szászföldön pedig a selyki dékánóság területe, továbbá neki fizettek cenzust a beszercei, királyai, régeni, kézdi, kozdi és szászvárosi dékánóságok papjai. Ettől területileg teljesen elválva, a káptalané volt saját Fehér megyei birtokai egy részének, valamint a hunyadi és kükküllői főesperesség területének a tizede, és ő rendelkezett a sebesi és medgyesi dékánóságok cenzusával (olykor tizedével).¹³³ Az is világossá vált, hogy a kanonoki testületnek nem kellett a *quartával* vagy annak egy részével megelégednie, hanem minden említett esetben, akárcsak a püspök, a tized érdemi részét (az ismert esetekben felét vagy háromnegyedét) kapta. (1. térkép)

A fent vázolt képet természetesen, mint a többi egyházmegyében, más tényezők is színesítik. A két nagy tizedbirtokos mellett (pontosabban: helyett) szórványosan kisebbekkel is találkozunk a középkori erdélyi forrásokban. Idesorolható a kolozsmonostori bencés konvent, mely saját birtokai, azaz a Kolozsvár környékén elterülő mintegy 10 falu tizedét élvezte, továbbá egy pálos (Szentmihálykö) és néhány domonkos kolostor, a káptalan egyes tagjai (örkanonok), valamint a székesegyház bizonyos oltárai, melyek rendszerint egy-két településen birtokolták a dézsmát.¹³⁴ Kolozsmonostor kivételével, melynek tizedjoga feltehetően – a többi királyi monostor analógiájára – már a 11–13. században kialakulhatott,¹³⁵ valamennyiük másod- vagy épp harmadgenerációs

130 | 1494: DF 245206. Vö. 1545: Amlacher 116; 1589: Jakó: *Dézsma* 25.

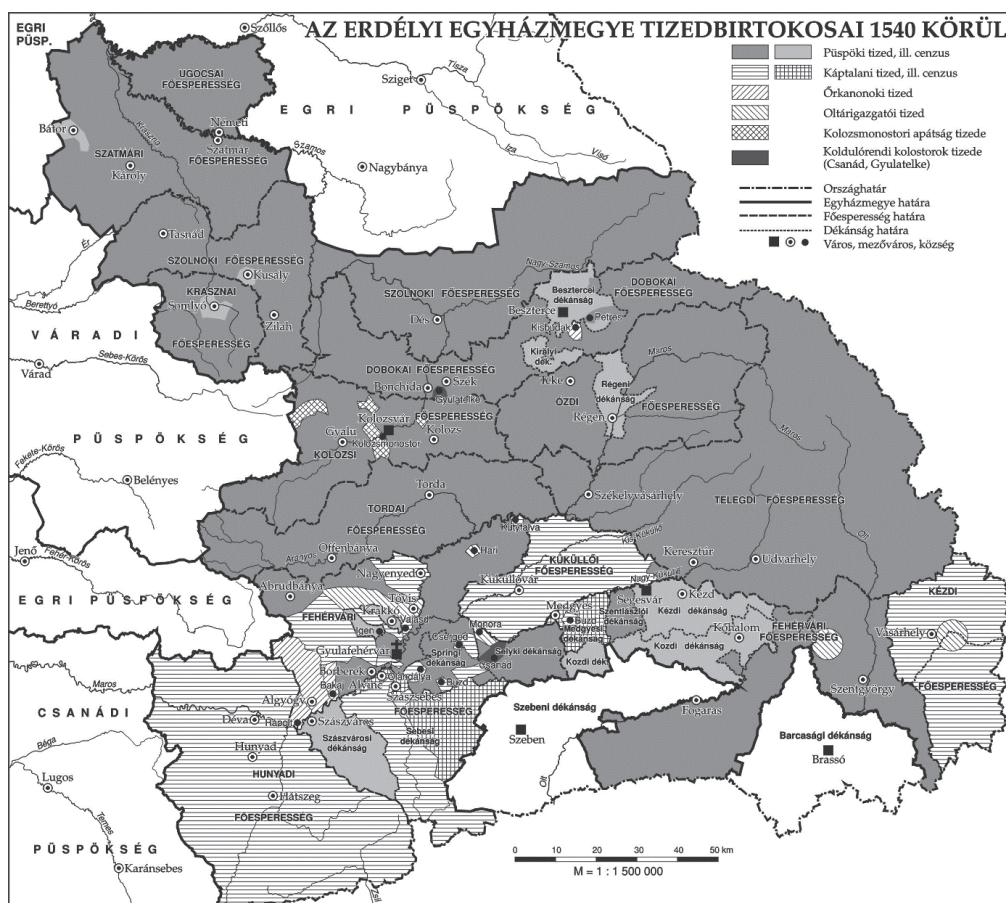
131 | Ub VI. 2.

132 | 1496: Barabás: Tizedlajstromok 437. Míg a többiek esetében itt (de az 1490. évi limitációnál is, vö. Müller: *Landkapitel* 163) egy (erdélyi) márkát 4,5 aranyforinttal számoltak, Alvincnél ez az arány 22/4 = 5,5 Ft/márka volt, ami inkább budai márkának felel meg (vö. Hegyi: Tized változásai 220).

133 | A két egyházi szereplő tizedjogának erőteljes területi elkülönülése segíthet a homályosabb adatok értelmezésében is. Így pl. amikor 1359-ben Lackfi András erdélyi vajda ígéretet tett a püspöki és káptalani tizedek visszaadására a vajdai honor alá tartozó falvakból, akkor a felsorolt várak közül Csicsó, Bálványos és Léta tartozékaiból származhattak az előbbiek, Kükküllővár, Újvár és Déva uradalmából pedig az utóbbiak (Ub II. 164–166 = EOkm III. 1066. sz.).

134 | Felsorolásukat lásd Hegyi: Tized változásai 190, 197–199.

135 | Uo. 193.

1. térkép

tizedbirtokosoknak számított, melynek ilyen jellegű javadalma a püspöki vagy épp káptalani dézsma eladományozásával alakult ki.¹³⁶

Szükséges röviden megemlítenem azt is, hogy a főpap és a kanonoki testület tizedjogának fentihez hasonló, területi elkülönülése egyáltalán nem számított erdélyi sajátosságnak. Ugyanez figyelhető meg a zágrábi, esztergomi és egri, sőt talán a pécsi egyházmegyében is. Zágráb esetében a kanonoki testület szedte be a tizedet a zágrábi, gercsei, zagorjei és bekcsényi főesperesség, továbbá saját két nagyobb uradalma (a varasdi Toplica és a gorai Sziszek) területén.¹³⁷ Az esztergomi székeskáptalant illetve a 14–15. században Nagyszombat, valamint a kisnyitrai, kis- és nagybarsi, szemerei és kishonti, 1494-től pedig a nagyhonti, hegyaljai és rimaszombati tizedkés is (vagyis nagyjából Bars, Hont és Kis-Hont megyék területe, illetve Nyitra, Komárom és Esztergom

136 | Ezeket a váltásokat – az eredeti birtokosok oldaláról – a fentiekben csaknem mind említettem.

137 | [1334–1354]: *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis*. Ed. Joannes Bapt(ista) Tkalčić. I–II. Zagrabiae 1873–1874. II. 45–48, 58–61.

megyék egyes részei).¹³⁸ Az Eger joghatósága alatt levő részeken a káptalané volt a zömmel az Eger-patak völgyében fekvő saját birtokai mellett a kisborsodi, kisújvári, szinai és szerencsi tizedkerületek, továbbá csaknem az egész Ung megye (főesperesség) dézsmája.¹³⁹ Az említett egyházmegyék többi tizedkerületében túlnyomórészt a megyés püspökök (illetve az érsek) birtokolták a dézsmát.¹⁴⁰

Distribution of Episcopal and Chapter Tithes in the Medieval Transylvanian Diocese

Keywords: diocese of Transylvania, bishopric, chapter, tithe, modeling

The secondary literature unanimously states, regarding the distribution of the tithes among the holders in Hungary, that three-quarters of the tithe of each settlement went to the diocesan bishop, while the remaining quarter (*quarta*) was shared in various proportions between the cathedral chapter and the local parish priest. The present study aims to demonstrate, through hundreds of sources, that a different system prevailed in the Diocese of Transylvania. Here, tithes were not distributed vertically but horizontally between the two parties: in most places, they were indeed paid to the bishop, but in certain regions (on their own estates and in the archdeaconries of Hunyad/Hunedoara and Küküllő/Târnava, as well) they were paid to the chapter instead, while the *quarta* appears to have been in the hands of a third party, the local archdeacon.

138 | [1410 k.]: C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*. III. rész. *Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyv*. Bp. 2021. (Subsidia ad historiam medii aevii Hungariae inquirendam 13.) 168–170; 1500–1527: *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve. Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis (1500–1502, 1507–1527)*. Közzéteszi Solymosi László. Argumentum, Bp. 2002. 34–36, 62–172.

139 | 1570: *Liber Sancti Johannis Capituli Agriensis*. *Az egri káptalan Szent János könyve*. Közzéteszi Kovács Béla. Eger 2005. (Az Egri Egyházmegye Történetének Forrásai 9.) 1–19.

140 | A magyarországi egyházmegyék tizedbirtoklási rendszerének részletesebb, összehasonlító elemzését külön tanulmányban szeretném elvégezni.

Az országgyűlési bíraskodás emlékei egy 17. századi Erdélyi formuláskönyvből

A formuláskönyvek feldolgozásának és közzétételének a magyar középkorkutatás terén igen komoly előzményei vannak, az utóbbi években az ilyen irányú vállalkozások ismét lendületet vettek.¹ A tudományos érdeklődés változása annak a ténynek a felismerésével magyarázható, hogy a formuláriumokban megőrződött gyakorlati mintaanyag nem kizárólag az egykori szokásjog emléke, hanem jelentős mértékben kiegészítheti a rendelkezésre álló diplomatikai forrásanyagot, bővítheti a világi és egyházi hivatali, közhitelű írásbeliségre és annak termékeire vonatkozó ismereteinket. A középkori formuláskönyvek vizsgálatában igazán mélyreható szerepe Bónis Györgynek volt,² aki azzal, hogy az általa Kolozsváron szerkesztett sorozatban példászerűen feldolgozta és közzétette Jacobinus János formulagyűjteményét, a kora újkori erdélyi mintaanyag kutatását is megalapozta, javasolva az erdélyi stylonariumoknak legalább kivonatokban való kiadását és a jogszolgáltatásra vonatkozó tanulságok levonását.³ Bónis kezdeményezésére hivatkozva, a fejedelmi kancellárián használt formuláskönyveket Fejér Tamás vette számba, és részletesebben ismertetett is egyet a 16. századiak közül, megállapítva, hogy „a jogtörténeti vonatkozások mellett legalább annyira fontosnak minősülnek a tágabb intézménytörténeti vagy a szűkebb diplomatikai szemszögből is”.⁴ E mintakönyvi bejegyzések még jobban felértékelődnek, ha

- 1 | A legjelentősebb példák az elmúlt évekből: *Formularium ecclesiae Strigoniensis*. Közreadja Erdő Péter, Szovák Kornél, Tusor Péter. Munkatárs Sarbak Gábor. MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport az MTA–ELTE–PPKE Ókortudományi Kutatócsoport közreműködésével, Bp. 2020 (harmadik, javított kiadás) (Collectanea studiorum et textuum. Classis I, vol. 4.); *Magyi János közjegyző formuláskönyve. Formularium notarii publici Iohannis Magyi*. Közreadja Dreska Gábor. Közjegyzői Akadémiai Kiadó–Pécsi Egyházmegye, Bp. 2019. (Studia notarialia Hungarica. Tom. XXXIV.); Antal Molnár: *Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1451–1554)*. Quaracchi, Roma 2022. (Analecta Franciscana XIX. Nova Series. Documenta et Studia 7.).
- 2 | Bónis György: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1972.
- 3 | Bónis György–Valentiny Antal: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Minerva, Kvár 1947. (Jogtörténeti és Nép Jogi Tanulmányok 2.).
- 4 | Fejér Tamás: Kancelláriai formuláskönyv a 16. század végéről. *Erdélyi Múzeum* LXXVII. évf. 2015/1. 84–112. 85.

Bogdándi Zsolt (1977) – történész, tudományos munkatárs, EME, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, bogdandi.zsolt@eme.ro

A tanulmány az MTA HTMKNP *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* c. alprogram, továbbá az NKFIH K 139281. számú, *Az Erdélyi Fejedelemség kormányzat- és jogtörténetének forrásai* c. pályázat támogatásával készült.

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-2>

tekintettel vagyunk a fejedelemségkori források pusztulására, amely igen jelentős mértékben érintette az úgynevezett „központi iratkibocsátó szervek”, a nagyobb és kisebb kancellária belső, ügyviteli „irattárát”, a fejedelmi levéltárát, illetve a kancellári és ítélőmesteri levelesládákat.

Ezúttal egy, a 17. század első felében összeállított formuláriumot veszünk vizsgálat alá, illetve elemezzük azon bejegyzéseit, melyek a fejedelemség központi bíróságának, a fejedelmi táblának a diéták alatti tevékenységére, illetve az országgyűlés bíraskodására vonatkoznak. Eljárásunkat saját érdeklődésünk és korábbi kutatásaink⁵ mellett elsősorban az indokolja, hogy a kötet e bírói fórumok működésére vonatkozóan olyan ismeretlen szövegeket tartalmaz, amelyek több tekintetben bővítik és pontosítják eddigi ismereteinket. Az említett kéziratot a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi protocollumainak sorában F 2: 51 jelzet alatt őrzik, és a kutatás előtt teljesen ismeretlen. A több ívfüzetből álló, mintegy 550, többnyire számozatlan lapot utólag, a borító felirata szerint 1743-ban kötötték be, de ez a kötés talán a sok használat miatt szétesett.⁶ A kötet több kéz írása és tartalmilag két, jól elkülöníthető részből áll: a kézirat első, nagyjából fele része igazi, kisebb kancelláriai formuláskönyv, tehát zömében a fejedelmi jogszolgáltatással kapcsolatos, ritkán teljes szövegű, a „de iustitia”-típusba sorolható oklevélszövegeket tartalmaz a 17. század első feléből, valamint jó néhány korábbi szövegmintát. A kötet második része inkább jogi traktátusjellegű, a kézirat szerzője a perek során felmerülő kérdésekre ad válaszokat, és jogi fogalmakat magyaráz Werbőczy Decretumára vagy olykor a Négyeskönyvre való hivatkozásokkal, gyakran konkrét perbeli döntésekkel példázva egy-egy *sententia* jogosságát. A bejegyzések tartalma alapján a kötet „szerkesztői” között olyan deákokat vagy prókátorokat valószínűsíthetünk, akik a táblai és a vármegyei jogszolgáltatásban egyaránt járatosak voltak, és megfordultak Borsoló János ítélőmester környezetében, illetőleg kolozsvári kapcsolatokkal is rendelkeztek.⁷ Borsoló két ízben is, 1584–1599, illetve 1607–1610 között viselte a *protonotariusi* tisztséget,⁸ a formuláskönyvben gyakran szerepel az ítéletlevelek kiállítójaként, és a tartalmi elemektől alaposan megtisztított végrendeleteinek három példányát is bemásolták.⁹ Az iratminta-gyűjtemény egyik szerkesztője, nevének gyakori előfordulása alapján, talán az a kolozsvári Salánki János lehetett, aki a 17. század első évtizedében igen gyakran ügyvédkedett Torda vármegye ítélőszékén.¹⁰

5 | Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi fejedelmi tábla a 16. század második felében*. HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2025.

6 | A kötetet a 131. oldalig, hiányosan ugyan, de paginálták, a továbbiakban ezekre az oldalszámokra hivatkozunk. Néhány példánk viszont a kézirat második, lapszámok nélküli feléből származik, ezek esetében az általunk „virtuálisan” megszámozott oldalakat adtuk meg.

7 | A számos kolozsvári vonatkozású bejegyzés között találjuk például a kolozsváriaknak a kálvinista papok városba való behozatala ellen 1608. szeptember 29-én tett tiltakozását (pag. 344–345.), valamint 1613-ból egy részletes magyar nyelvű beszámolót a Rozsás Jánosné Tamás nevű fiának Hatvani István általi megölése okán a város előtt folyt perről (pag. 418.).

8 | Fejér Tamás: Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária okleveles gyakorlatában a Báthoriak korában (1571–1602). *Turul* 88. évf. 2015/3. 81–96. 94.

9 | E végrendeletekből derül ki, hogy Borsoló a Portára készült követségbe, és hogy egyetlen leánygyermek volt: pag. 330–332.

10 | *Torda vármegye jegyzőkönyvei*. I. 1607–1658. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Dáné Veronka. EME, Kvár 2009. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1.) 674. (A továbbiakban: *Torda vármegye*).

Ami a formuláskönyv fejedelmi jogszolgáltatásra vonatkozó adatait illeti, bizonyára a legjelentősebb szövegek ebben a tekintetben a kötet első 32 lapjára bemásolt, felségsértési perekben kelt ítéletlevelek, a fejedelemségkori diétai bíráskodás¹¹ részben ismeretlen forrásai. Az ilyen ügyekben¹² való ítélezés terén már a középkorban külön szabályok alakultak ki.¹³ Ezeket az uralkodó általában személyesen a tanácsában intézte, míg az 1495. évi törvény egyedül az országgyűlést nyilvánította illetékesnek a nota-perekben, tehát ezentúl az uralkodó csak diétán maraszthalhatott el valakit hűtlenségben.¹⁴ Ezután az idézés az uralkodó elé szólt, de az országgyűlés mondta ki az ítéletet a mágnások és az egész nemesség nevében, a *sententiát* pedig alkalmanként az ország mindhárom nagybírája megerősítette.¹⁵ De lássuk, hogy milyen eljárás szerint ment végbe az ítélezés a mintakönyvbe foglalt esetekben. Az első szöveg a Bekes-féle lázadás résztvevőit elmarasztaló, Báthory István erdélyi vajda nevében a kolozsvári országgyűlésnek a formuláskönyv szerinti 15. napján, 1575. augusztus 6-án kiadott, közismertnek nevezhető *sententia* (pag. 1–21.).¹⁶ Itt az ítélelhozatal körülményeiről az oklevél szövegét a káptalani levéltárból közlő leghitelesebb tanú, Szamosközi István történetíró és *requisitor* ad leírást, Bethlen Farkas tolmácsolásában: Báthory István vajda tanácsban elhangzott szónoklata után a bilincsbe vert vádlottakat a bírák elé vitték, hogy mentsék magukat a vádak alól. Itt ők, az eljárás méltányosságát kifogásolva, a törvényszék illetékességét vitatták, és Magyarországról vagy Lengyelországról való, előítéletektől mentes bírakat kértek. Kifogásaikat a bírák egyhangúlag elutasították, majd a császári (!) és a magyar törvényekre és szokásjogra, illetve János király 1540.

11 | A fejedelemségkori országgyűlések bíráskodási jogköréről lásd Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései* (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez). Akadémiai, Bp. 1976. 162–174; Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Országgház Könyvkiadó, Bp. 2018. 349–351.

12 | A hűtlenség eseteire lásd Stephanus de Werbewitz: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae*. Per Ioannem Syngrenium typographum, Viennae 1561. Pars I. Tit. XIII. (A továbbiakban: *Tripartitum*). A hűtlenségi esetek egy 17. század végi felsorolás szerint: felségsértés (közrend elleni lázadás), oklevél-hamisítás és hamis oklevél használata, pecséthamisítás és annak használata, negyedízigeni atyafiság megölése vagy sebesítése, feleség vagy anya meggyilkolása, vérfertőzés, erőszaktevélm mostohákon, tűzvész okozása, menlevéllel rendelkezők bántalmazása, várak feladása, az ország rendes bírának és helyetteseiknek, az országgyűlések résztvevőinek bántalmazása, királyi emberek bántalmazása és még több, a Magyar Királyság későbbi törvényeiből idézett eset. Lásd Stephanus Aszalai: *Index seu compendium operis Tripartiti et generalis decreti, constitutionumque inclyti regni Hungariae*. Tyrnaviae 1694. 290–292. (A továbbiakban Aszalai: *Index*). Vö. Irk Albert: Adalékok Erdély régi büntetőjogához. In: *Büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születése ötvenedik évfordulójának ünnepére*. Wessely és Horváth könyvnyom., Pécs [1914]. 223–229.

13 | Hajnik Imre: *Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt*. MTA, Bp. 1899. 44. Az Erdélyi Fejedelemségben tárgyalt hűtlenségi perekről lásd Balogh Judit: Hűtlenségi perek az Erdélyi Fejedelemségben. *Miskolci Jogi Szemle* 16. évf. 2021/5. (3. különszám). 42–54.

14 | Fazekas István–Gebei Sándor–Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Országgház Könyvkiadó, Bp. 2020. 35.

15 | Hajnik Imre: i. m.

16 | Bethlen Farkas: *Erdély története*. III. Ford. Bodor András. Ellenőrizte Galántai Erzsébet, Kasza Péter és Kruppa Tamás. Jegyz. Kruppa Tamás. Enciklopédia–EME, Bp.–Kvár 2004. (A továbbiakban Bethlen: *Erdély története* III.) 61–86. (a 200. jegyzetben a korábbi közlések felsorolásával). Az ítéletlevél magyar nyelvű fordításába helyenként több tévedés vagy téves értelmezés került, például az 1540. évi tordai országgyűlés 15. napja „tizenötödik diéta”-ként szerepel, a *castrum*okat táborokként, az ítélmester Wesselényi Miklóst főjegyzőként, a vádakat előadó jogügyigazgató Sombori Lászlót viszont pedig éppen ítélmesterként értelmezték.

május 7-én, a tordai országgyűlésen Majlát István és Balassa Imre vajdák ellen hozott *sententiájára*¹⁷ hivatkozva fővesztésre, illetve saját, valamint feleségeik és gyermekeik birtokainak és ingóságainak elvételére ítélték. Az örökösökre is vonatkozó teljes birtokelkobzás nem a hivatkozott tordai országgyűlés nem létező rendelkezéséből, hanem – ahogyan Szamosközy is megjegyzi – a magyar törvények szigorú cikkelyeiből származott,¹⁸ melyek alól csak különös uralkodói kegyelem folytán lehetett kitérni.¹⁹

A Bekes-féle *sententia*-levélnél maradvá, szintén az országgyűlési bíraskodáshoz kapcsolódik az a kérdés, hogy milyen összetételű bírói tanács hozta meg e könyörtelen, a Wesselényi Miklós ítélőmester által Szamosközy emlékei szerint sírva felolvasott döntést. E helyen a Bethlen Farkas által közölt ítéletlevél hiányos, a több fogalmat is tévesen értelmező magyar fordítás szerint „tekintetes és nagyságos nemesekkel, országbíróinkkal [helyesen: ítélőmestereinkkel], megyei törvényszékeink esküdtjeivel [vagyis ítélőszékünk ülnökeivel] és más igen nagyszámú törvénytudó férfúval” folyt az ítélkezés.²⁰ A *sententia* formuláskönyvi másolata is csupán egy nevet, a Hagymási Kristófét tartalmazza a bíróság tagjai közül, de a Bethlen Farkas-kötet jegyzeteinek készítői már utaltak arra, hogy Báthory István ennek a pernek a lefolytatására külön törvényszéket állított fel, melynek tagjait az *Erdélyi országgyűlési emlékek* egyik kötetében felsorolták.²¹ Szilágyi éppen a Bethlen-féle közlésből való kimaradása okán közölte az Erdélyi Múzeum levéltárában levő eredeti ítéletlevél alapján az ítélőszék tagjainak összesen 134 nevet, a tanácsstagok és udvari méltóságviselők mellett a megyék, valamint a székel és szász székek, illetve a városok képviselőit tartalmazó jegyzékét.²² Ennek alapján, illetve Szamosközy megjegyzéséből, mely szerint „az ítélethozatal teljes jogát az ország karaira és rendjeire ruházták”, arra következtethetünk, hogy ebben az ügyben az ítéletet valóban az egész országgyűlés hozta, az ítélőszék pedig egyet jelentett a diéta résztvevőivel.²³

Az erdélyi országgyűlési bíraskodásnak a Bekes-féle ítéletlevelet követő formuláskönyvi emlékei, perjogi forrásértékük mellett, köztörténeti szempontból is igen jelentősek. A Báthory Gábor ellen 1610. március 20-án, Széken elkövetett merényletkísérlet résztvevőinek *sentenciázásáról* van szó, illetve az ebben az ügyben kiadott és a formuláriumba teljes szövegükkel bemásolt, a kutatás számára ismeretlen

17 | És nem az „1540. máj. 7-én a tordai gyűlésen hozott törvénye alapján”, mint ahogyan tévesen az országgyűlési végzések kiadásában és annak alapján Bethlen Farkas magyar fordításában is szerepel, lásd *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I–XXI. (1540–1699). Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1875–1898. (Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek. – A továbbiakban: EOE) II. 446. Vö. Bethlen: *Erdély története* III. 61. (158. jegyzet). Ezen ítéletlevél eredetijét nem ismerjük, de a törvényszéken bemutatott példánya szerint az összeesküvést szövő vajdákat hűtlenség vétken marasztalták el, tehát fejük, valamint saját, továbbá feleségeik és gyermekeik birtokainak és ingóságainak elvesztésére ítélték (a fordításban tévesen csak az ingóságok elvételéről van szó, lásd Bethlen: *Erdély története* III. 83.).

18 | Bethlen: *Erdély története* III. 61. A hűtlenségbe esett büntetése a fővétel és összes birtokának elkobzása úgy, hogy azok sem fiaira, sem leányaira vagy atyafiaira nem háramolhatnak. Lásd Aszalai: *Index* 293.

19 | Mint például az 1526-ban hűtlenneknek nyilvánított Werbőczy István és Szobi Mihály esetében, kiknek feleségét és gyermekeit „különös királyi kegyelemből” nem érintette a birtokelkobzás. Fraknói Vilmos: *Werbőczy István 1458–1541*. Bp. 1899. (Magyar Történeti Életrajzok). 233.

20 | Bethlen: *Erdély története* III. 65.

21 | Uo. 60. (157. jegyzet).

22 | EOE II. 564–567.

23 | Bethlen: *Erdély története* III. 60.

ítéletlevelekről.²⁴ Ezek sorában az első, az összeesküvés főszervezőit, Kendi Istvánt és Kornis Boldizsárt is elmarasztaló nota-ítélet az események tekintetében részletessége miatt is kiemelkedik. Ebből kiderül, hogy a per tárgyalására a március 25-től Besztercén tartott országgyűlésen, március 29-én (feria secunda proxima post dominicam Judica) került sor, amikor az ott egybegyűlt rendek előtt megjelent a felperes Kassai István jogügyigazgató képviselőtében kolozsvári Bakó Lukács (milyen találó családnév!), és előadta az alperesek, úgymint a jelenlévő Kornis Boldizsár és az elmenekült Kendi István kancellár és tanácsúr, Keresztúri György tordai kamarás, Thorma György és Basa István ellen felhozott vádakat. Ezek szerint az említett Kornis Boldizsár és Kendi István megfélemezve hűségesküjükről és mindazokról a kegyekről, melyekkel őket a fejedelem elhalmozta, március 25-én (in Annunc. Mariae)²⁵ Szék mezővároskában – miközben a fejedelem néhány főúrral és udvari familiárisaival a beszercei országgyűlésre tartott – magukkal véve felfegyverzett lovasokat és gyalogokat, azt tervezték, hogy a fejedelmet szállására törve, az éjszaka leple alatt meggyilkolják. E tervek azonban Báthory tudomására jutottak, aki familiárisait fegyverbe állíttatta, hogy a cselszövőket felkészülve várják, majd követet menesztett az összeesküvőkhöz, és azokat maga elé hívta. Ők viszont, megtudva, hogy tervük kiderült, és felkészülve várják őket, Szamosújvár felé menekültek. Kornis Boldizsár az őket üldöző fejedelmi katonákkal harcra keveredett, és megsebesülve fogságba esett, Kornis György pedig mellette harcolva elesett. Mindezekre tanúság az említett Kornis Boldizsár sebe és általa az országlakosok előtt tett tanúvallomás, amiért a jogügyigazgató prókátora őt és Kendi Istvánt (aki a fejedelem pecsétjét és az ország töröknek szánt ajándékát is magával vitte), valamint elmenekült cinkosait a felségsértés és hűtlenség bűnében kéri elmarasztaltatni és fejük, úgyszintén saját, valamint gyermekeik javainak és ingóságainak elvételére ítélni. A vádakat előadó ügyvéd ezt követően Kornis Boldizsár válaszát várta, aki viszont sebesülten, ágyban fekve az országgyűlés elé nem jöhetett, de bűneit már az ország előtt beismerte. Korábban tett vallomása szerint Kendi először Magyarországról való visszatérte után, Tordán tárta fel előtte terveit, majd Gyulafehérváron is értekeztek arról, hogy miként tudnák a fejedelmet megölni. Arról is volt szó, hogy akkor kerül sor a gyilkosságra, amikor a fejedelem Kendihez, annak szamosújvári várába látogat, de erre a vendégségre végül nem került sor. A megfelelő alkalom Széken adódott, ahova több lovas és gyalogost gyűjtöttek, Kendi pedig elvágatta a fejedelem szállása körüli sövényt, és a többi akadályt is elhordatta, hogy Kornist könnyebben rávegye a cselekedetre. Azt is mondta, hogy ha életét meg akarja menteni, akkor Báthoryt meg kell gyilkolnia, és állította, hogy a fejedelem familiárisait és a hajdúkat pénzzel

24 | A merénylettel kapcsolatos, a *sententia*-levelek után kelt források összegzésével és a korábbi irodalom összefoglalásával lásd Horn Ildikó: Önagysága merénylei (Gondolatok egy politikai összeesküvésről). In: *Historia manet. Volum omagial Demény Lajos emlékkönyv*. Szerk. Violeta Barbu-Tüdös S. Kinga. Közreműködött Maria Pakucs. Kriterion, Buc.–Cluj 2001. 237–255. Az ítéleteket az országgyűlés is becikkelyezte: „... kiről jóllehet adjudicata sententia is emanáltatott, de azért, hogy ilyen clandestina machinatiójok és conspiratiójok nyilvánban légyen, felséged tetszéséből articulusunkba is béirattuk”. EOE VI. 173–174.

25 | A szakirodalom szerint a sikertelen merényletre március 20-án éjszaka került sor (vö. Horn Ildikó: *i. m.* 237.). Ez az időpont a formuláskönyvi másolatokban levő március 25-éhez képest valószínűbbnek tűnik, mivel ezen a napon már megkezdődtek a Széktől jó 70 km távolságra levő Besztercén az országgyűlés munkálatai.

és ajándékokkal megnyerte. Kendi tettei arra utaltak, hogy Báthory meggyilkolása után magát akarja fejedelemmé választatni, sikertelen merénylet esetén pedig abban bízott, hogy Imreff János segítségével (?) életét megtarthatja, vagy legalább Magyarországon, felesége révén nagy birtokai maradnak. Végül, amikor megtudták, hogy terveikre fény derült, menekülőre fogták. A fejedelem jogügyigazgatója mindezekért a Kornis Boldizsár által az ország előtt elmondott tettekért a nevezett Kornis Boldizsár, Kendi István, a harcban elesett Kornis György és Keresztúri György deák, valamint tetteistársaik felségsértés és hűtlenség vétken való elmarasztalását és fővesztését, valamint saját és gyermekeik birtokainak a kincstár részére való elvételét kérte, kivéve ezen ítélet alól a feleségeik és osztatlan atyafiaik javait.

A felhozott vádak és bizonyítékok, valamint a javasolt ítélet előadása után került sor az ítélethozatalra, és ez az a momentum, melyről az ítéletlevelek a legkevésbé tájékoztatnak. Mint láttuk, a Bekes-féle *sententia* esetében a törvényszéket vélhetően az egész országgyűlés alkotta, itt azonban már név szerint nem sorolták fel a diéta résztvevőit, hanem általánosabban fogalmaztak: a döntést a fejedelem és az ügyet tárgyaló és megvizsgáló rendek hozták („nobis ac prefatis cunctis statibus, ordinibus et dominis regnicolis nobiscum in discussione et examine presentis causae constitutis et existentibus”).

A táblai bíráskodásra vonatkozó források alapján is világos, hogy az országgyűlés ítélezésekor a döntéshozatal rendjén a legfontosabb szerep az ítélőmesterekre, jelen esetben a *sententiát* kiadó és azt *lecta*-jegyével ellátó Borsoló Jánosra hárult. Ezt támasztja alá egy másik bejegyzés is, melyet szintén e formuláskönyvben, annak a jogi traktátusjellegű részében, a 407. lapon találunk a következő címen: *M[agister] Joannes Borsolo his tribus pothissimum rationibus in conventu Biztriciensi censuit crimen laese majestatis committendo, tam suae, quam liberorum bona in perpetuum amittere*. Tehát a bejegyzés azt a három érvet sorolja fel, amelyek alapján az ítélőmester a beszercei országgyűlésnek a felségsértési ítéletet, valamint az elmarasztaltak és gyermekeik javainak örökre szóló elvételét javasolta. E három pont közül az első arra vonatkozik, hogy a tárgyalt perhez hasonló esetekben a korábban meghozott ítéletekre lehet hivatkozni, de a törvényektől eltérő példák alapján nem ítélezhetnek, tehát megismétli azt a jusztiinianuszi tételt, mely szerint a precedensnek a törvényekkel szemben nem lehet ereje: „iuxta regulam: non exemplis sed legibus est iudicandum ab exemplis infirma ducuntur argumenta”. A második argumentum a régi történeteket utasítja el, mint az ítékezés alapjait, mivel nem históriák, hanem a bevett Decretum és a törvények alapján kell, hogy törvénykezzenek a bírák, akik a Decretumra és nem históriákra tettek esküt („nec ex historiis debuisset iudicari non enim iuxta historias sed iuxta Decretum receptum et constitutiones publicas iudices secundum iuramentum eorum debent iudicari, jurant enim ad Decreta et non historias”). Itt a bejegyzés írója példákat is hoz régi történetekből a makedónok törvényeiről, illetve megemlíti Záh Felicián esetét is, akinek atyafiait negyedíziglen kivégezték („Legimus et Felicianum quendam Carolum regem Hungariae voluisse ad mensam una cum uxore et liberis suis occidere. Huiusque Feliciani consanguineus ad quartum gradum omnes interfectos legimus.”). A harmadik indok pedig az volt, hogy a törvények előtt minden nemes egyenlő, az ország törvényei kimondják, hogy akár bárót, akár nemeset sebesítsen meg valaki, ugyanazzal a büntetéssel kell sújtani, mivel az ország minden nemesét ugyanaz a szabadság és jog illeti meg, és csak hivataluk szerint különböztetik meg őket.

Habár Borsoló János javaslatának indoklásában a törvényeknek a precedenssel és a krónikákkal szembeni elsődlegességét hangsúlyozták, a széki merénylet *sententiájában* éppen ezekre hivatkozva mondták ki a birtokelkobzást az örökösökre is, de nem kiterjesztve azt a feleségek és osztatlan atyafiak javaira. Ebben az esetben azonban a korábbi ítéletekre és a históriákra való utalás csak alátámasztotta a Decretumban foglaltakat.²⁶

A krónikákra és a hasonló perekben hozott ítéletekre való hivatkozás a fenti indoklásba foglalttal lényegében azonos szövegezéssel jelenik meg Sennyei Pongrác 1610. április 3-án kiállított, szintén ismeretlen *sententia*-levelében.²⁷ Az ítélet elől elmenekült Sennyei esetében is a jogügyigazgatót a már ismert kolozsvári Bakó Lukács képviselte, aki az egybegyűlt országlakosok előtt („coram toto coetu eorundem regnicolarum”) bemutatta a fejedelem idézőlevelét és Bölöni Gáspár, valamint Zólyomi János nagyobb kancelláriai íródeákok erre kelt jelentését. Az április 1-én előadott vádak szerint a korábbi tanácsúr és országos főkapitány, megfélekezve hűségéről, az említett Kendi Istvánnal, Kornis Boldizsárral és más összeesküvőkkel március 25-e táján (circa festum Annunc. Mariae virg.) a fejedelem életére tört, és felfegyverzett *servitorait*, valamint familiárisait ezzel a szándékkal Szék mezővárosába küldte. Minthogy ezáltal ő maga is részese lett a büntettnnek, és bár törvényesen megidézték, az országgyűlés színe elé nem jött, és magát nem tisztázta, a már elítélt lázadókhoz hasonlóan őt is a felségsértés vétkén és teljes jószágvesztésen kívánják elmarasztaltatni.²⁸ A meghozott ítélet ugyanúgy szólt, mint a főkolomposok esetében: a fővesztés mellett kimondták a teljes jószágvesztést, amely kiterjedt az örökösökre is, de nem érintette Sennyei feleségét és a vele osztatlan atyafiakat.

A Sennyeiével azonos ítélet született az összeesküvők ügyében az ugyanazon a napon, április 3-án kiállított másik *sententiában* is.²⁹ Itt a vádatok április 2-án adta elő

26 | Minthogy a Tripartitum szerint is a hűtlenségbe esett személy mind fejét, mind birtokait és birtokjogait örökre elveszti, és osztályrésze sem fiaira, sem nemzetségére soha vissza nem száll. Vö. *Tripartitum*. Pars I., Tit. XVI.

27 | Pag. 27–30.

28 | Az ítéletlevelé szövege szerint: „... in causam attractus autem personaliter adessere neglexisset et ob eam rationem, instar praefatorum caeterorum rebellium iam iuridice condemnatorum in ignominiam contemptumque infidelitatis et in laude preclarae virtutis illibatae fidelitatis in poena et incursione criminis laesae maiestatis ex eoque in nota perpetuae infidelitatis, perpetua amissione videlicet capitis bonorumque et iurium suorum possessionariorum ubivis intra ambitum huius regni Transilvaniae et partium sibi adjunctarum existentium et habitorem rerumque mobilium tam ad propriam suam personam, quam liberorum suorum cedentium proprietatisque eorundem fisco nostro applicandorum et haec quidem ita fieri debere non sine ratione esse factum, nam si vel saltem nobilis quispiam pro personae suae invasione aliquem nobilem contra se evocaverit, talis in amissione capitis et iurium possessionariorum ipsum proprie cernentium convinci soleret, multo magis igitur pro invasione personae principis insidiationeque vitae eius gladio tanquam potestatis supremae a Deo datae, in maiori onere et poena condemnare ex recta ratione sapientis cuiusque deberet, verum enim vero maiori et firmiori adhuc nitenti fundamento, cum id fieri etiam ex multis exemplis iam in hoc Regno in simili causa saepius factis, tum igitur ex huiusmodi observatione etiam, sed signanter et praecipue prout ex continentia vetustissimorum cronicorum regum Hungariae aperte colligeretur, in dicta poena et gravamine, amissione capitis et universorum bonorum tam propriorum, quam liberorum, ut premissum est (salvis tum bonis et rebus uxoris et fratrum indivisorum) judicialiter convinci debere, nobis ac prefatis dominis regnicolis nobiscum in discussione et examine presentis causae constitutis et existentibus concernebatur perspicue” (pag. 29.).

29 | Pag. 30–32.

a már többször említett Bakó Lukács, az alperesek pedig Kovacsóczy István, Szilvási Péter és Pataki, másként Borbély János voltak. A vád természetesen az előbbiekkal azonos: Kovacsóczy *servitorai* révén, a másik két vádlott pedig személyesen részt vettek a merényletkísérletben, és a törvényes idézés ellenére sem jelentek meg az országgyűlés előtt, hogy magukat mentsék, amiért felségsértés és hűtlenség vétkén marasztalják el őket. A fővesztés mellett a korábbi ügyekben hozott hasonló ítéletekre és a Magyar Királyság régi krónikáira hivatkozva nemcsak a saját, hanem a gyermekeik és örökösök jóságainak elvesztését is kimondták („et quoniam ex multis exemplis antea etiam in simili causa in hoc regno habitis, praesertim vero ex continentis vetustissimorum cronicorum Regni Hungariae manifeste constaret in huiusmodi facto et crimine laesae maiestatis non solum bona facinorosorum, ipsos proprie et precisae concernentia, verum etiam liberorum et posteritatum suarum amissa esse”), azzal is indokolva a szigorú büntetést, hogy ha egy akármilyen nemes elleni támadás esetén a vétkest nagyobb hatalmaskodáson, valamint fővételen és a kizárólag őt illető jóságainak az elvesztésén marasztalják el, akkor annál inkább méltányos a fejedelmet ért támadáskor a büntetés mértékét növelni („cum saltem vel unus nobilis pro invasione alterius nobilis in facto majoris potentiae, amissione scilicet capitis et bonorum suorum ipsorum solum proprie et precise concernentia convinci soleat, multo aequius iurique magis congruum videri pro personae principis, qui pro diis habendi sit in terris, invasione capitique eius insidiatione poenam augeri”). Ezt az ítéletlevelet, a formuláskönyvi másolat szerint, már nem az említett Borsoló János, hanem *protonotarius* kollégája, Angyalos János lectázta és adta ki, ugyanaz, aki osztopáni Perneszi Gábor 1616. október 27-én kiállított *sententia*-levelén Fráter István ítélőmesterrel együtt szerepel.³⁰ A Homonnai-párti szervezkedésben részt vevő Perneszi nota-perére annak távollétében, az október 9-től Segesváron tartott országgyűlésen került sor, ahol ismét ugyanaz a Bakó Lukács adta elő a vádpontokat, miszerint az alperes hűségéről megfelelően Homonnai Drugeth Györggyel és az ország más ellenségeivel szövetkezett, amiért az országgyűlés elé megidézték. A távol maradt vádlottat, akárcsak a fentebb felsoroltakat, a hűtlenség vétkén marasztalták el, vagyis fővesztéssel és – a korábbi esetekhez hasonlóan – saját, illetve gyermekei birtokainak elvételével sújtották.³¹

A minden jel szerint valóban az országgyűlés által tárgyalt nota-perek mellett a formuláskönyvben fennmaradt néhány forrás a diéták alatt folyó táblai bíráskodásról is. Az ügyek tárgyalásának ez a módja akkor vált rendszeressé, amikor valamilyen okból (pl. háború, járvány) a szokásos törvénykezési nyolcadok elmaradtak, így a 16. században 1592 utánról van több adatunk a tábla országgyűlések alatti ítélkezéséről.³² Az ilyen alkalmakkor kiállított ítéletlevelekben ugyanúgy írják le a tárgyalt ügyeket, mint ahogyan a törvényszakok idején tették, így például az 1607-ben, a kolozsvári országgyűlés utolsó napján kiadott *sententiában*: „... instante scilicet generali congregatione fidelium

30 | Pag. 180–182. A bejegyzés címe: *Sententia super nota infidelitatis per absentiam et non venientiam in causam attracti in comitiis generalibus per status Regni pronunciata, ubi bona condemnati atque etiam eiusdem liberorum perpetuo amittuntur exceptis uxoris fratrumque indivisorum bonis immobilibus pariter et mobilibus.*

31 | Ugyanebből a sorozatból, a formuláskönyvben levőn kívül, Sarmasági Zsigmond *sententiája* ismert: EOE VII. 395–399.

32 | Ezekben az időszakokban a diéták lényegében átvették a terminusok szerepét is, lásd Bogdándi Zsolt: *i. m.* 46.

nostrorum dominorum et nobilium regnicolarumque trium nationum Transsylvaniae et partium regni Hungariae ditioni nostrae subiacentium in civitate nostra Colosvar ad 10 diem mensis Junii novissime elapsum ex edicto nostro celebrata, ad quem videlicet generalem congregationem universae causae praefatorum regnicolarum nostrorum factum transmissionum, novorum actuum potentiariorum, dotum, rerum paraphernalium, jurium quartalitiorum, impignoratitiorum, obligaminumque brevi processu juridico terminari solitorum tangentes et concernentes ex publica eorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae una cum generoso Luca Trauzner de Colosvar in persona nostra in judiciis praesidenti magistrisque nostris prothonotariis et juratis sedis nostrae judiciariae assessoribus pro faciendo causantibus iudicio moderativo in sede nostra judiciaria sedentibus pro tribunali”.³³ Itt tehát a bírói tanács a fejedelem személyét képviselő Trauzner Lukács *praesidens*ből, az ítélmesterekből és az esküdt ülnökökből állt, tehát a fejedelmi táblai „személyzetből” tevődött össze. A formuláriumba másolt esetben egy igen érdekes, nagyobb hatalmaskodási ügyben hozott ítéletet a tábla, ezért érdemes azt bővebben ismertetnünk. Az ítélszék előtt a felperes Zólyomi Miklós özvegye, Daróczi Zsófia nevében az ügyvédje jelent meg, és bemutatta a távol maradt alperes, Fekete Gergely ellenében a váradi *requisitorok* jelentőlevelét. Az ítéletlevélben átirat szerint 1606. május 25-e körül Varkócs György – nyilván nem tudni, milyen indulatból – familiárisaival, köztük az alperessel, valamint több *servitor*ával, jobbágyaival és hajdúkkal előbb Székelyhíd mezővárosba ment, ahol elfoglalta a vár külső hídját védő erősséget, majd a vár ostromába kezdett, kérve annak átadását. Ezt az exponens asszony familiárisai megtagadták, mire Varkócs az éjszaka leple alatt csónakokkal a várhoz legközelebb eső szigetre, a vár nagyobbik kapujával szembe ment, hogy onnan vegye be a várat, de a felperes asszony famulusai életük veszélyeztetésével a várat megvédték. Varkócs és cinkosai végül a külső védművekhez húzódtak, és a következő napon, amikor az asszony Dávid nevű fiával együtt Kassáról, az elhunyt fejedelemtől jött vissza, és saját várába, gyermekeihez akart bemenni, ezt Varkócs az említett külső védmű kapuját bezárva, fegyveres kézzel megakadályozta. Mindezen tettekért – megjegyezve, hogy a főkolompos Varkócs ügyében külön ítéletet hoznak – az alperes Fekete Gergelyt az ítélszék elé idézték, ahol a felperes asszony ügyvédje az országgyűlésen elégséges ideig várta, de az nem jelent meg, amiért a nevezett vár lerohanásáért és ostromlásáért, a felperesnek onnan való kizárásáért a Decretum értelmében nagyobb hatalmaskodás vétken marasztalták el, és főbenjáró ítélettel, valamint birtokainak elvételével büntették.

A fenti, 1607-es kolozsvári országgyűlésen tárgyalt perekben kiállított ítéletlevelekből kivonatosan vagy teljes szöveggel többet is bevezettek a formuláskönyvbé. Említettük, hogy ezek szövegének első részében, a törvényszakokon kiállított oklevelekhez hasonlóan felsorolták a tárgyalt ügyköröket, így a *transmissió*s, tehát az alsóbb székektől felterjesztett pereket is. A mintakönyv 230–233. oldalaira egy ilyen ügyben 1607. június 28-án kiállított ítéletlevelet másoltak, amely azért érdemel figyelmet, mert Torda vármegye törvénykezési jegyzőkönyvében az alapfokon hozott ítélet is fennmaradt, ahonnan a vármegye ítéletével elégedetlen alperes a fejedelem

33 | Pag. 172–178.

elé fellebbezett.³⁴ A per a Salánki János ügyvéd által képviselt Bogáti András felperes, illetve Bánffy Margit alperes között folyt az asszony néhai férje végrendeletének érvényességéről. A táblai *deliberatum* pedig kimondta, hogy mivel az asszony néhai férje végrendelete érvényességének alátámasztására semmi érdemlegeset nem hozott fel, azt a vármegye ítélete jogosan nyilvánította érvénytelennek.³⁵ Mivel pedig a vármegye korábban nem ítélt meg a vetésekről, a szőlők jövedelméről és a peres földeken levő jobbágyoktól eddig az asszony által beszédett tizedről, most ezekről is döntést hoztak úgy, hogy a szántásokból és a szőlőkből a fele részt az asszonynak ítélték, a tizedeket viszont a felperesnek.

Végezetül, e jogtörténeti szemlénk zárásaként, még egy utolsó példát hozunk fel a táblai bíraskodásra ugyanarról a kolozsvári országgyűlésről.³⁶ A formuláskönyvi másolat ebben az esetben a peres felek neveit nem tartalmazza, de az ügyet bőven kifejti: a felperes előadta az alperes ellenében, hogy atyja halála után annak ősi birtokrésze reááramlott, de a nevezett alperes a vármegye székén anyjától osztályt követelt, és elnyerte a leánynegyed és a hitbért, valamint kiházásítására még 100 forintot. Erről a döntésről – az ország szokását és a Decretumot megszegve – ott nem állítottak ki ítéletlevelet, hanem az alperes önhatalmúlag magával véve a váradi káptalan *requisitorait*, kiment a részbirtokhoz, és ott jogtalanul kiszakították a leánynegyed részt. Az alperes erre válaszában előadta, hogy jogosan járt el Rudolf császár országbírójának, Báthory Istvánnak parancslevele alapján, majd bemutatott két oklevelet: a vármegye *deliberatióját* és a *requisitorok* jelentését a végrehajtásról. A tábla e két levelet megvizsgálta és kimondta, hogy mivel a vármegyei alispánok levelét nem az ítélszékről, a perek tárgyalása közben állították ki, azt nem tekinthetik *sententiának*. A *requisitorok* levelét pedig szintén érvénytelennek nyilvánították, minthogy a végrehajtásban „contra Regni legem et consuetudinem” csak levélkeresők vettek részt, az ítéletek végrehajtását pedig királyi vagy vajdai ember kell, hogy végezze egy hiteleshelyi *testimonium* mellett; *homo regius* nélkül pedig nem létezik jogszerű végrehajtás. Mindezek miatt elrendelték, hogy az alperes kezéből vegyék ki a jószágot és adják át a felperesnek, az

34 | Torda vármegye 28–32.

35 | Az ítélet indoklásában felsorolták azokat az eseteket, amikor a nemesnek jogában állott jószágait elidegeníteni: „... tum vero ex eo, quod juxta formam Decreti duae potissimum essent rationes propter quas nobiles regni bona eorum vendere vel impignorare seu inscribere possent. Prima rationabilis manifesta videlicet occurrente causa puta possessionem pre manibus alienis habitam ad se redimendo, vel dotem et res paraphernales solvendo, ut per portionem venditam residuitas omnium bonorum ab onere necessario eriperetur, item piscinas, molendina, domos et curias ex necessitate construendo vel portionem aliam et forsitam meliorem precio possessionis venditae emendo aut concambium possessionarium faciendo. Secunda ratio seu casus necessarius dum videlicet quispiam extrema necessitate urgente puta in sententia capitali contra [?] alium juris ordine convinceretur et forsitam in personaque sua vigore latae huiusmodi sententiae detineretur et causa pacis tandiu [?] reservaretur, tandem ad manus adversarii pro infligenda sibi poena a jure statuta assignaretur, vel licet non detineatur gratiam tamen regiam non mereatur vel si mereaturque conditionaliter, ut cum parte adversa concordet [?], alioquin manibus adversarii ad luendam poenam tradatur. Deinde autem si in Turcarum, Saracenorum et Tartarorum seu aliorumque inimicorum captivitate detentus et inde non aliter, quam quadam pactione mediante liberatus fuerit, tunc hoc ultimo modo fassio facta nulla ratione invalidare potest. Quibus quidem casibus et modis consideratis excusatione seu defensione antelatae dominae intactae ad istos modos et rationes regulasque Decreti (extra quas divagari non liceret) minime quadrare”.

36 | Pag. 279–283.

alperest pedig a jószág erőszakos birtoklása okán nagyobb hatalmaskodáson és 200 forint fejkáltságon marasztalják el.

Függelék

[1610. március 30., Beszterce]

Adiudicatoriales et sententionales super crimine lesae maiestatis et nota infidelitatis magnificorum Pancratii Senniei, Stephani Kendi, Balthasari et Georgii Kornis ac aliorum complicum in generali congregatione Biztriciensi in anno domini 1610 ad 25 Martii celebrata contra eosdem T. et T. confectae et emanatae [pag. 21–26.]

Nos Gabriel Dei gratia princeps Transilvaniae, partium regni Hungariae dominus et Sicularum comes memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod nobis feria secunda proxima post dominicam Judica proxime praeterita instante scilicet generali congregatione dominorum procerum, magnatum, nobilium statuum ac ordinum regnicolarumque trium nationum Transsilvanensium nec non partium dicti regni Hungariae huic regno nostro Transsilvaniae incorporatarum et ditioni nostrae subiacentium hic in civitate nostra Biztriciensi ad vigesimum quintum diem presentis mensis Martii ex edicto nostro celebrata una cum eisdem universis dominis regnicolis nobiscum constitutis et existentibus nobilis Lucas Bako de Colosvar pro egregio Stephano Kassai de eadem Colosvar, direttore causarumstrarum et fiscali nostro eodemque personaliter lateri eius adhaerente ut actore, contra et adversus magnificos nobilesque Balthasarem Kornis de Ruzka, jure belli in prelio captum et presentem ac Stephanum Kendi de Lona alias cancellarium et consiliarios nostros, Georgium litteratum Kerezthuri antea camerarium nostrum Thordensem, alterum Georgium Thorma, juniorem Stephanum Basa ex hoc regno profugos et absentes velut in causam attractos coram toto universique caeterorum dominorum regnicolarum comparente proposuit hoc modo: qualiter licet idem Balthasar Kornis et Stephanus Kendi ad fidelitatem nobis observando sub firmissimo juramento sic se obstrixissent, quod videlicet n[ec] personis, nec bonis ipsorum parcere usque ad profusionem vitae ipsorum nobis omni fidelitatis constantia inservire tenerentur, amicis nostris amici, inimicis vero inimici forent, nosque eosdem omni nostra gratia et liberalitate non solum complexi fuisset, verum etiam obruissemus in tantum, ut in intimos fideles consiliarios adhibuissemus, recepissemus, amplissimis bonis onoribus ornassemus et auxissemus opulentosque seu divites reddidissemus, quae manifesta est omnibus. Verum tamen iidem ipsi Balthasar Kornis et Stephanus Kendi immemores beneficiorum amplissimaeque liberalitatis et gratiae nostrae et quod maius essent fideique et fidelitatis eorum, quibus nobis tanquam legitimo et naturali principi et domino ipsorum debuissent et obligati fuissent, proximis hisce diebus in festo videlicet Annunciationis beatae Mariae virginis novissimae elapso cum videlicet nos una cum nonnullis dominis et magnatibus aulaeque nostrae familiaribus ad premissam generalem congregationem prefatorum dominorum regnicolarum versus dictam civitatem Biztriciensem proficisceremur, quodam oppidulo nostro Zek vocato in comitatu Dobocensi existenti condescendissemus, protunc una cum prenotatis in

causam attractis ac aliis complicitibus ipsorum bellico apparatu equitibus scilicet et peditibus quam plurimis secum habitis et eisdem in insidiis collocato, maiorem autem exercitus nostri aulici partem huc et illuc ablegantes [?], animo deliberato et ex preconcepta malitia, habita prius inter se longa consultatione nocturna, in necem nostram conspirassent hospitiumque nostrum invadere, inpiasque eorum manus in personam nostram in proprio hospitio nostro noctis in silentio quiescente [?] iniicere et more sicario incautos trucidare voluissent, et nisi ex divina providentia huiusmodi insidiae patefactae fuissent nos cum aliis fidelibus nostris e medio sustulissent, quod cum nobisque [?] innotuissent nos quoque [?] pro custodia corporis nostri fideles nostros familiares tunc nobiscum ibidem existentes ad arma concitavissemus ac huiusmodi machinationes eorum anticipassemus paratique eosdem expectavissemus, imo pro ampliori clementiae nostrae erga eos declaratione eos pii [?] et paterni medio certi nuncii nostri ad nos accersere fecissemus, qui temeritate ducti nequaquam nos adire voluissent, imo pro facinoris tam nefandissimi formidine territi et percussi animadvertendo [?] etiam nos cum nostris fidelibus aulicis nostris militibus paratos et in armis esse manus nobiscum conferere [?] non ausi essent, sed fuga sibi ipsis consulissent et versus arcem Zamoswyvar fugam suam arripuissent nobisque eosdem persequentibus antelatus Balthasar Kornis confidens viribus suis a fuga reversus, certamen cum nostris militibus redintegrasset [?], cui fortuna eidem nimis adversa fuisset nam certans vulneratus et per nostros milites captus et ad nos reductus fuisset, memoratus autem Georgius Kornis frater ipsius Balthasaris Kornis ad latus eius fortiter dimicando occubuisset, sicque [?] Deus optimus maximus nobis dexter adesse et illucescere nosque in eterna potiri dignatus esset, quod quis tam horrendum et detestandum crimen, tam vulnus in praelio acceptum, quam proprii oris ipsius Balthasaris Kornis fassio coram omnis regnicolis facta sufficienti documento forent neque de confessis ulla indigeremus probatione. Obhoc eundem Balthasarem Kornis, Stephanum Kendi (qui et sigillum nostrum secum abstulisset resque argenteas deauratas, munera videlicet nostra Turcico tyranno ad excelsam Portam eiusdem praesente [?] nostrae et universorum regnicolarum nostrorum defensione mittenda, magno sumptu preparata, in manifestam pernitiem huius afflictae patriae nostrae, insciis et invitis nobis et dominis fidelibus consiliariis nostris abstulisset et quo suae placuisset voluntati fecisset, idem autem Stephanus Kendi cum praefatis aliis complicitibus suis e praelio elapsis ex hoc regno aufugisset), eosdem itaque, ut premissum est, tanquam fidefragos et gladio innocentis vitae nostrae insidiatores reos criminis laesae maiestatis in nota videlicet perpetuae infidelitatis ex eoque amissione capitum bonorumque tam mobilium, quam [immobilium] quorumlibet liberorum suorum posteritatumque eorundem, juxta contenta decretorum convictos fore postularet. His omnibus per procuratorem dicti fiscalis nostri modo praemisso propositis et enumeratis, idem procurator directoris annotatum Balthasarem Kornys ad respondendum sollicitaverat, verum cum ipse Balthasar Kornys ob acceptum vulnus in lecto aeger decumbens, personaliter adesse non potuisset, superinde tamen certificatus renunciaverat in medium prenotatorum dominorum regnicolarum se iam omne crimen suum coram eisdem dominis regnicolis aperte proprio ore confessum fuisse et non negasse, ideo se submitteret iudicio dominorum regnicolarum et gratiam duntaxat nostrae serenitatis expectaret. Brevis autem summa confessionis eiusdem propriae coram nobis et dominis regnicolis factae huiusmodi fuerat: quod videlicet eundem Balthasarem Kornys prelibatus Stephanus Kendy primoque post reditum

suum ex Hungaria Thordae personaliter repertum, pessimam suam intentionem animumque male agentem aperiendo [?] multis et longis verbis et exhortationibus petiisset et hortatus fuisset, quod cum metu mortis per nos eisdem ut ipse retulisset inferenda urgeantur et sint anxii preocupandam rem mortemque ipsorum satius esset morte nostra perveniendum esse et tunc quidem tractatus isti ad aliud tempus dilatus per eosdem fuisset, deinde etiam Albae Juliae et diversis locis sese convenientes et insimul existentes modo simili eundem Balthasarem Kornys ad necem nobis inferendo sollicitasset, sed modus et occasio illud patrandi eis defuisset. Expost autem quam nos idem Stephanus Kendi convivendi gratia ad pretactam arcem suam Zamoswyvar invitasset et personalem interessentiam nostram illi promississemus, dixisset se iam solum in personam nostram arma stricturum et in dicta arce sua personam et vitam nostram e medio sublaturum, verum quum [?] certis de causis nostrum in Zamoswyvar adventum eidem Stephano Kendi denegassemus, tandem in dicto oppido Zek, ubi condescendissemus, optimam afferi occasionem ratus [?] ad nostram internecionem, ubi equites et pedites quam plurimos eo congregatos habiturus essent et cum eo perventum [?] esset. Demum ipsum Balthasarem Kornis ad servitiam [?] suam pertraxisset et eidem consensisset idemque Kendi eidem retulisset, quod videlicet et armatos milites multos ibidem delitescentes haberet et sepes domus hospitii nostri, sic et alia obstacula eiusdem hospitii amovere fecisset, ut commodior adeundi et intrandi et necandi occasio eisdem fieri posset et semper eundem Balthasarem Kornis sollicitasset ad occidendum nos, hoc addito territamento, quod procul dubio nisi haec idem Kornis perpetraret vita privaretur sibi autem adhuc eam superesse spem et confidentiam, quod medio magnifici domini Joannis Imreffi vel sub pallio eiusdem vitam retenturum seu minus etiam sibi post uxorem suam in Hungaria amplissimum esse patrimonium et ibique se magnum dominum futurum, sed ipse Kornis tolleretur e medio pro ipsorum itaque conservatione rem et hoc facinus ad effectum producere deberet, cum et expetior et animosior sit nihilque timendum foret nam ipsi Stephanus Kendi tam aulicos nostros, quam haydones milites pecunia et muneribus corrupturus, ad extremum vero omnia eiusdem Stephani Kendi acta eo tendissent, ut nobis intere[m]pta se in principem Transilvaniae eligi curaret. Ultimatim vero fraude eorum detectam dieque illucescente cum tam nefandum facinus ipsorum ad effectum producere non potuissent praeteriti [?] aufugissent. Hactenus confessio proprii oris ipsius Balthasaris Kornis fuerat. Quibus sic habitis supplicavit idem director causarumstrarum per nos universosque dominos regnicolas in premissis juris aequitatem iustitiaeque complementum elargiri. Verum prout ex premissis informabamur, memorati Balthasarus Kornis et Stephanus Kendi cum prefatis eorum complicibus immemores fidei et fidelitatis ipsorum nobis debitaram ac etiam clementiae et liberalitatis nostrae a nobis cumulatissime acceptarunt initioque ingratitude sese obfuscare, non formidantes contra nos de se benemeritos premissam conspiracy et coniurationem movisse practicasque clandestinas in necem et periculum nostram instituere et in proprio hospitio nostro, in dicto oppido Zek habito, nos incautos innocenter, more sicario per iniectionem inpiarum manuum suarum in personam serenitatis nostrae fiendam, nisi ope divina insidiis patefactis tutati fuisset trucidare voluisse et sic gladio ante nostrae insidiatos fuisset, principatumque nostrum nobis legitime oblatum anihilasse, haec scelera ipsorum confessione oris proprii per antelatum Balthasarem Kornis coram prelibatis dominis regnicolis facta, verificata fuisse, sigillum etiam

nostrum et res argenteas Turcae maximis cum sumptibus preparatas in periculum patriae nostrae secum idem Stephanus Kendi abstulisse et in manifestam sceleris sui eundem etiam ex hoc regno nostro de praelio elapsus fugam aripuisse et aufugisse ex premissis comperiebatur manifeste. Propter quod antefati Balthasar Kornis, Stephanus Kendi, Georgius Kornis interemptus, Georgius litteratus Kerezthuri cum prefatis aliis eorum complicibus pro premissis nefandissimis actibus, coniurationem scilicet et conspirationem eorum contra nos dignitatemque nostram gladioque capiti et vitae nostrae insidiationem per eosdem modo superius clare denotatis facta et coram toto coetu omnium statuum et ordinum et universorum regnicolarum nostrorum in praescripta generali congregatione eorum hic Biztricii celebrata constitutorum, oraculo vive vocis et confessione proprii oris ipsius Balthasaris Kornis per eundem verificatis in crimine laesae majestatis, in nota videlicet perpetuae infidelitatis exeoque in amissione capitum rerumque et bonorum mobilium et immobilium, iurium scilicet possessionariorum tam ad proprias ipsorum, quam liberorum post se directe descendendum personas cedere debentium proprietatemque eorum fisco nostro applicando, signanter ex eo quod ex multis exemplis antea etiam in simili causa in hoc regno habitis, sed potissimum ex continentia vetustissimorum cronicorum regum Hungariae palam resultaret, in huiusmodi facto et crimine laesae majestatis non solum bona ipsos solos precise concernentia, verum etiam liberorum et posteritatum suarum amitti cum saltem vel nobilis etiam quispiam pro invasione personaeque suae per aliquem nobilem evocatus in facto maioris potentiae, amissione videlicet capitis et bonorum suorum ipsum solum proprie et precise concernentium condemnari soleat, multo magis ergo aequius esset recta ratione dictando pro personae principis tanquam supremi potestatis, qui pro diis habendi sunt in terris, invasione et insidiatione vitae eiusdem in maiori [?] onere et poena amissione scilicet omnium bonorum tam ad proprias personas condemnatorum, quam liberorum cedere debentium, convinci et condemnari debere (demptis tamen bonis uxorum et fratrum indivisorum et salvis eisdem uxoribus et fratribus permanentibus), nobis ac prefatis cunctis statibus, ordinibus et dominis regnicolis nobiscum in discussione et examine presentis causae constitutis et existentibus cernebatur perspicue. De quorum consilio prematuro et sana deliberatione nolentes memoratorum Balthasaris et Georgii Kornis in praelio concessi, Stephani Kendi, Georgii litterati Kerezthuri et predictorum complicum suorum huiusmodi nefarios actus, vite scilicet nostrae gladio insidiationem et alias practicas clandestinas contra nos perpetratas simpliciter et impune pertransiri, ne exinde alii quoque exemplati ad similes actus sceleratos patrando quovismodo se apponere presumant, sed potius ut eorum perenalis afflictio alios etiam a similibus actibus perpetrando retrahat et rescringat, iidem etiam convicti et eorum cuncta posteritas reatus ipsorum poenam perpetua lugeant atque deplorent caeterisque omnibus cedat in exemplo terribili, eosdem igitur convictos pro huiusmodi facinosis machinationibus ipsorum contra serenitatem nostram dignitatemque nostram perpetratis atque comissis in premissis crimine laese majestatis exeoque in nota perpetuae infidelitatis, amissionibus videlicet capitum universorumque bonorum et iurium possessionariorum rerumque mobilium tam ad proprias ipsorum personas, quam liberorum suorum cedentium, modo predeclarato fiendo perpetuitatisque [!] eorum fisco nostro applicando, ubivis et in quibuscunque comitatibus huius regni Transilvaniae et partium regni Hungariae sub ditone nostra existentium habitorum,

contradictione, inhibitione et repulsione eorum convictorum et aliorumque quorumlibet praevia ratione non obstante, convictos et aggravatos fore, una cum prefatis universis dominis regnicolis nostris iudicando decrevimus atque commissimus, prout decernimus et committimus per presentes. Datum in prenotata generali congregatione dominorum regnicolarum in praedicta civitate nostra Biztriciensi, feria tertia proxima post praescriptam dominicam Judica, anno domini millesimo sexcentesimo decimo.

Lecta et extradata per me magistrum Joannem Borsolo de Ipp prothonotarium praefati serenissimi domini principis Transilvaniae manu propria.

On the Estates Assembly as a Court of Justice Based on a 17th-Century Formulary from Transylvania

Keywords: formulary, Principality of Transylvania, Court of Justice, Princely Table, trials

In this study, we present a formulary compiled in the first half of the 17th century and analyze the documents that refer to the activity of the estate's assembly as a court of judicature and the functioning of the princely table during the diets. The presented manuscript consists of two distinct parts: the first part contains model documents on the activity of the princely court of justice, i.e., related to the activity of the so-called "small chancery," while the second part is more of a legal treatise. Based on the analysis of the sentence letters, we deduced that, in cases of lese-majesty trials, the diet constituted the court of justice, and the sentence was pronounced by those present at the assembly, not by the princely table. Several examples copied in the formulary book contain information about the activity of the princely table during the diets when the estates assembly essentially functioned as an octave court of judgment for specific causes.

LÁSZLÓ ANDOR

„Teljes életünkben csak békességnek fejedelmének akartunk nevezetni.” Az erdélyi és magyarországi rendek konföderációja Bethlen Gábor fejedelemségének első éveiben

„Mintha Magyarország legharcosabb évszázadának
gyermekai különös figyelemmel keresték volna a nyu-
galmat...” (R. Várkonyi Ágnes)¹

Máig akadnak olyan vélemények, amelyek a két magyar állam 16–17. századi szembenállását, kibékíthetetlen ellentétét hangsúlyozzák. Jelen tanulmány ezekkel szemben azt vizsgálja, hogyan valósult meg együttműködésük egy olyan időszakban, amikor a Bocskai-felkelés nyomán Közép-Európában elterjedtek a rendi konföderációk. Az osztrák, cseh és morva nemesség bécsi békéhez nyújtott, 1606. szeptemberi garanciája egy újfajta, térségeken átívelő kooperációhoz adott mintát. Ebbe a megváltozott nemzetközi viszonyrendszerbe illeszkedtek a két magyar állam konföderációját előíró egyezségek. Élete végén Bocskai több alkalommal szólta a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség konföderációjáról, sürgette az ottani rendek együttműködését.

Ahogy korábban láthattuk,² Báthory Gábor közel öt és fél éves uralkodása alatt négy konföderációt kötött a magyarországi rendekkel. Az ezekben előírt kölcsönös segítségnyújtás ellenére, amikor bajba került, a királyságból a támogatására érkezett csapatok csupán Váradig jöttek. Báthory bukása látszólag a konföderáció kudarcát bizonyította. Ám ezt a kortársak nem így gondolták. A fejedelem haláláról beszámoló Ghiczy András szerint a magyarországi hadak ugyan azért érkeztek, hogy a konföderáció „szentül megtartassék,” ám nem állt szándékukban beavatkozni Erdélyben, és ezzel megszegni a két állam közti békét.³

1 | R. Várkonyi Ágnes: „Az emberi dolgok nyugodt szabadsága.” In: uő: *Pelikán a fiai*. Liget, h. n., é. n. 245–262. (A továbbiakban Várkonyi: Az emberi dolgok) 246.

2 | László Andor: Az erdélyi és magyarországi rendek konföderációja Báthory Gábor fejedelemsége idején. *Erdélyi Múzeum* LXXXVI. évf. 2024/1. 104–118.

3 | Ghiczy András 1613. okt. 27-i levele. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–XXI. (1540–1699). Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1875–1898. (Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek. – A továbbiakban: EOE) VI. 364.

László Andor (1974) – doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Szárliget, laszlo.andor1@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-3>

A konföderáció kifejezést továbbra is egyaránt használták a rendi szövetkezesek, az egymás katonai megsegítését előíró megállapodások és a békeszerződések megnevezésére. Így beszélhettek a korban a Habsburg-tartományokkal 1606-tól vagy 1608-tól meglévő konföderációról, a lengyelekkel vagy a törökökkel fennálló konföderációról, de hasonlóan nevezték az erdélyi fejedelmek és a román vajdaságok kapcsolatát, amelyet jószomszédi viszonyt és kölcsönös segítségnyújtást előíró hitlevelek szentesítettek.⁴ A tanulmány azzal foglalkozik, miként érvényesült Bocskai iránymutatása Bethlen Gábor fejedelemségének első éveiben, mennyire volt erős az igény az együttműködésre, miféle megállapodások születtek ebben az időszakban az erdélyi és a magyarországi rendek közt.

Szerződések

1613 őszén mindkét részről meglehetősen rugalmasan értelmezték a konföderáció fogalmát. Míg Báthory a királyság beavatkozása érdekében, Bethlen éppen annak ellenében hivatkozott rá. A két magyar állam elitjének számos szempontot kellett figyelembe venni. Végül a realpolitikai megfontolások kerekedtek felül: magyarországi részről a két birodalom közti béke fenntartása, míg erdélyi oldalról a török befolyás elismerése tűnt elsődlegesnek. Az uralkodóváltás ellenére vagy talán éppen amiatt az erdélyi-magyar kapcsolatokban fontos maradt a konföderáció, ám ennek értelme a változó politikai viszonyokkal együtt módosult. Ekkor már nem a II. Mátyással minden korábbinál szorosabb szövetséget kötő Báthory védelmét, hanem a török segítséggel hatalomra kerülő Bethlen hatalmának elfogadását jelentette. Tisztában volt ezzel az új fejedelem is, aki ekkor írt leveleiben figyelmeztetett arra, hogy a katonai beavatkozás a két nagyhatalom közti békét éppúgy sértené, mint az Erdély és Magyarország közti konföderációt.⁵

4 | Csupán néhány példa Bethlen fejedelemségének első éveiből: „Az külső segítséget az mi illeti, az két oláh vajda császár ő hatalmassága parancsolatjából és velünk való confoederatiojokból oly készen vadnak, mint az magunk fizetött hadunk”. Bethlen hadfőfelkeltést hirdet, 1615. jan. 18. EOE VII. 211. Ugyanilyen értelemben használja a kifejezést Koributh Mihály 1615. dec. 9-i és Koreczki Sámuel moldvai hadvezér 1615. dec. 10-i jászvásári levelében. Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. Közli Szabó Károly. *Történelmi Tár* 1880. 444–489. 486–488. Bethlen Mátyásnak a szultánnal „való újabb confoederációjának boldog végbemenetelét” ünnepli. Bethlen 1615. aug. 5-i levele Dóczy Andrásnak. Bethlen Gábor levelei. Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár* 1885. 209–256. (A továbbiakban: Bethlen levelei) 243. 1616. júl. 14-én a kassai gyűlésről küldöttséget menesztenek a lengyel királyhoz, „hogy a konföderációt megtartván, a pártosok mellé hadat ne bocsásson”. Sepsi Laczkó Máté, Lorándffy Mihály udvari concionatora krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései, 1521–1624. (A továbbiakban: Sepsi Laczkó Máté krónikája). In: *Erdélyi Történelmi Adatok*. I–IV. Szerk. Mikó Imre, Szabó Károly. Ev. Ref. Főtanoda–EME, Kvár 1855–1862. (A továbbiakban: ETA) III. 161. „... egymás akaratjából, az szent békekességről, igaz jó szomszédságról és örökös atyafiságról keresztyéni mód és szokás szerént írás és hit alatt egymástól confoederatiót kívántunk, az mint ő nagysága tőlünk, úgy mi is ő nagyságától.” Radu Mihnea moldvai vajda 1617. szept. 26-i hitlevele Bethlen Gábornak. In: *Török-magyarkori állam-okmánytár*. I. Szerk. Szilágyi Áron, Szilágyi Sándor. Eggenberger Ferdinánd, Pest 1868. (Török-magyarkori Történelmi Emlékek. Okmánytár III.) 193. Lengyel-magyar konföderációról ír Forgách Zsigmond 1618. aug. 13-án Thurzó Imrének. A Thurzók levéltárczájából. Közli Barabás Samu. *Történelmi Tár* 1881. 709–726. 706.

5 | Bethlen Gábor 1613. okt. 27-i levele Dóczy Andrásnak. Veress Endre: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága. (Bevezetésül Bethlen ifjúkori leveleihez). *Erdélyi Múzeum* XXXI. évf. 1914/6. 285–338. 337; Bethlen 1613. nov. 8-i levele Dóczy Andrásnak. Bethlen levelei 214.

Bethlen hatalmát elsősorban a Porta pártfogásának köszönhette, ám elengedhetetlennek tűnt számára a jó kapcsolatok kialakítása a magyar királlyal – ebben kulcsszerep jutott a Bocskai által megálmodott és megalapozott szövetségnek. Az erdélyi rendek ugyancsak tudatában voltak ennek, lelkére kötötték, hogy „a keresztyénsséggel is, római császárral, őfelségével és Magyarországgal az jó szomszédságot és békességet szorgalmasan megőrizze”. Ennek érdekében „a két császárhoz vagy több szomszéd országokhoz való konföderációkat” tanácsosai segítségével intézze. Érvelésük szerint éppen a konföderáció által is lehetővé tett szabad fejedelemsválasztási jogukkal élve döntöttek mellette.⁶

Bethlen tanult elődje hibájából, néhány héttel hatalomra kerülése után egyszerre indított követtséget Bécsbe és a Portára, később Thurzó György nádorhoz. Írt a lengyel királynak, a magyar és a birodalmi rendeknek, magának Melchior Khleslnak, a nagyhatalmú császári tanácsosnak és a budai basának is. II. Mátyásnál éppen a Báthory által kötött pozsonyi egyezség pontjainak megerősítését kívánta elérni. A Magyarország és Erdély közti „szent frigy” megőrzésének fontosságáról írt a királyság rendjeinek is: „... kegyelmetek jól tudja, bizonyos megtapasztalt közönséges szent békesség mindenkoron jobb akármely triumfushal is [...] bolond ember is tud tengerbe oly követ vetni, hogy száz eszes ember sem tudja onnan kihozni”. A két állam közti „szent konföderációra” emlékeztetett: Bocskai idején egységesen, „az szerént esküdtenek meg minden helyen”. Nem csupán a több alkalommal megerősített szerződésről van szó, „egy nemzetek lévén, az igaz atyafiúi szeretetnek és jó lölki ismerettel való keresztyéni életnek hivatalja ugyanezt kívánja minden konföderáció nélkül is, hogy egymáshoz igaz tökéletes szívet viselnék az szent békességnek megőrzésére és egymás vérét, romlását, kárát, nem különben kellene fájlalnunk, mint a magunkét”.⁷ Ugyanazt a képet használta, amellyel még 1605-ben Bocskai fordult a dunántúli nemességhez, és amely Báthory egyik levelében is felbukkant.⁸ Bethlen nem csupán a magyar rendek előtt hivatkozott az egykori fejedelemeire, egy török méltóságnak is az ő idejét idézte fel: a szultán akkor „az jó emlékezetű” Bocskai révén állította helyre hatalmát Erdély felett, neki köszönhetően sikerült lezárni a hosszú háborút. A Porta számára ugyancsak a békehozót jelenthette, ezért szükséges megakadályozni az oszmánok katonai beavatkozását: nekik is az a leghasznosabb, „ha az békességre való intéssel és több egyéb okoskodásinkkal azokat az hadakat leszállíthatnók”.⁹

6 | EOE VI. 319; Az 1613. okt. 20–29-i erdélyi országgyűlés határozata, uo. 358–359; Az erdélyi rendek 1613. okt. 29-i levele Dóczy Andrásnak, uo. 370.

7 | Bethlen 1614. jan. 3-i körlevele a magyarországi megyéknek. Idézi Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása*. Eggenberger Ferdinánd, Pest 1867. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből) (A továbbiakban Szilágyi: *Bethlen*) 61; Bethlen 1614. jan. 13-i levele a magyar rendeknek. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. Kiadta Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1879. (A továbbiakban: *Bethlen kiadatlan levelei*) 8–9.

8 | „... egy nemzetek lévén, ebben az közönséges magunk életének oltalmáért, hűtünkért és szabadságunknak háborgató ellensége ellen való támadásunkban kegyelmeket is velünk egy hajóban evez...” Bocskai 1605. márc. 29-i levele a dunántúli nemességnek. Bocskay István leveleskönyve 1605. mart. 20.–ápril. 29. Közli Thaly Kálmán. *Magyar Történelmi Tár* XIX. évf. 1874. 63–120. 78; Báthory 1612. júl. 12-i levele Thurzó Györgynek. Komáromy András: Báthory Gábor történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 9. évf. 1896. 417–452. 426.

9 | Bethlen 1614. jan. 28-i levele egy török basának. Idézi Szilágyi: *Bethlen* 66.

Bethlen elődeihez hasonlóan a békés viszony hívének mondta magát. Hangsúlyozta, hogy a támogatására érkezett török csapatokkal nem fordult Magyarország ellen, nem „praktikált” annak területén, nem igyekezett senkit a saját pártjára téríteni a király oldaláról, a kállói és szatmári kapitányok ármánykodásaira sem tett válaszlépéseket.¹⁰ Az erdélyi magyar és székely rendek a Szeben megszállása miatt elégedetlen szászokat is a Magyarországgal fennálló „szent konföderációra” és „szép békességre” figyelmeztették: ellenséges lépéseik „teljességesen” ellentmondanak ennek, a béke megszegését jelenthetik.¹¹

A királyság rendjei számára szintén kulcsfontosságú volt az Erdéllyel való viszony, a szövetséges kapcsolat, miközben a Habsburg-udvarban éveken keresztül Bethlen elmozdításán fáradoztak, nem ismerték el fejedelemnek, csupán vajdának címezték. A nádor helytelenítette a szatmári kapitány lépését, aki erdélyi területen fogott el valakit: „... de hogy az erdélyi birodalomban mentek reá, nem javaljuk, nem is tetszik nekünk, mert a konföderáció ellen vagyom”.¹² Maga II. Mátyás is rendszeresen érvelt a megállapodással, Bethlent annak megszegésével vádolta, amiért küldöttséget mentesített a Portára, a korábbinál jobban elkötelezte magát a szultánnak, szerinte Várad, Lipca és Jenő töröknek való átadására készült. Rosszallta, hogy nem tartották meg Erdélyt a kereszténység védőbástyájának, nem értesítették a bécsi udvart a török támadásról. Az 1614 tavaszán Erdélybe érkező császári küldöttség szemrehányások özönével árasztotta el a rendeket, és megpróbálta rávenni a fejedelmet, hogy írja alá az 1613. évi pozsonyi egyezmény titkos pontjait, de végül csupán fegyverszünetet kötöttek.¹³

Nyáron a birodalom tartományai rendjeinek linzi egyetemes gyűlésén a fő téma egy újabb török háború lehetséges megindítása volt. Ez Erdélyben kezdődött volna a Bethlen elleni támadással. A fejedelem a „közönséges békesség” megtartásáért emelt szót, a „velünk ennek előtte való szent végezésekre és örökös konföderációjukra” emlékeztette a magyar rendeket.¹⁴ Láttuk már korábban, az előző évi pozsonyi országgyűlésen egyértelmű volt a békeszándék: Magyarországon a Bethlen megbuktatására

10 | Bethlen 1614. jan. 14-i levele Forgách Zsigmondnak. Idézi Szilágyi: *Bethlen* 62.

11 | Az erdélyi magyar és székely rendek 1614. jan. 13-i levele a szász törvényhatóságokhoz a szászokkal fennforgó viszályok ügyében. EOE VIII. 536.

12 | Thurzó György 1616. nov. 13-i levele Dóczy Andrásnak. Bethlen Gábor és a felső magyarországiak (1614–1619). Közli Szilágyi Sándor. *Történeti Lapok* II. évf. 1875/18. 1105–1108. 1106.

13 | Segesvári Bálint krónikája 1606–1654. Közli Jakab Elek. In: ETA IV. (A továbbiakban: Segesvári Bálint krónikája) 183–184. Irat arról, miként sértette meg Báthory, illetve az erdélyi rendek a konföderációt, 1613. november eleje. EOE VI. 298–299; II. Mátyás 1614. jan. 20-i utasításai Bethlenhez küldött követi számára, uo. 391–399; II. Mátyás 1614. febr. 5-i levele Albert főherceghez. *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. IV. 1608–1652. Közli Hatvani Mihály. Eggenberger Ferdinánd, Pest 1859. (A továbbiakban: *Magyar történelmi okmánytár* IV.) 66–72; Mátyás 1614. márc. 25-i levelei az erdélyi rendekhez. EOE VI. 430–435; Mátyás 1614. márc. 26-i levele Ferdinánd főherceghez, uo. 435–437; Mátyás követeinek alkudozásai a kolozsvári országgyűlésen, 1614. máj. 6–7., uo. 459–466; Bethlen Gábor 1614. máj. 12-i levele Mátyáshoz, uo. 465–466; Az erdélyi rendek 1614. máj. 12-i levele Mátyásnak, uo. 467–468; Az erdélyi országgyűlés 1614. máj. 12-i válasza Mátyásnak, uo. 469–490. A további tárgyalásokról: uo. 490–496. Az államtanács 1614. májusi véleménye az erdélyi ügyekről, uo. 505–535; Szilágyi: *Bethlen* 45–46; Oborni Teréz: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). *Századok* 144. évf. 2011/4. 877–914. 884–890.

14 | Bethlen 1614. júl. 10-i levele Thurzónak. Bethlen levelei 228; Bethlen 1614. júl. 27-i levele Thurzónak, uo. 233.

célzó törekvések nem voltak népszerűek.¹⁵ Sepsi Laczkó Máté beszámolója szerint a linzi gyűlésen a katolikusok a Porta elleni háborút, a török segítséggel hatalomra kerülő Bethlen eltávolítását sürgették, „de a magyarországi státusok reclamálának és protestálának, hogy ők semmiképpen – hosti datam fidem et confoederationem – nem violálnak, hanem a konföderációt megtartanak [...] Magyarország a törökkel való konföderációt föl nem bontja, hanem megtartja...”¹⁶

Itt tűnt fel a nagypolitika színpadán Esterházy Miklós, aki a magyar küldöttség tagjaként megerősítette a krónikás szavait: „... remélem, hogy az állandó békekesség megmarad”.¹⁷ Naprágyi Demeter kalocsai érsek szintén a béke megőrzése mellett emelt szót, ezzel ugyanis „az ingadozó Erdélyt meg lehet tartani a keresztény közösség iránti kötelessége mellett, a folyamatos hányattatásoktól sújtott Magyarország valamelyest fellélegezhet”. Ő is az ellentétek békés úton való rendezését szorgalmazta, a Habsburg-tartományok képviselői előtt kelt az erdélyiek védelmére: „a törökök torkában élve”, távol az esetleg segíteni képes birodalmi rendektől, „hogyan nyilváníthatnák magukat egyértelműen a törökök ellenségévé?”. Dicséretes példaként említette az 1611-es tokaji megállapodást, és szorgalmazta, hogy a király kössön hasonló szerződést Bethlennel is – ez biztosíthatná Erdély megmaradását a „keresztények kezén”.¹⁸ A magyar véleményre hallgatva, a Habsburg Birodalom rendjei elvetették a háború kirobbantását indítványozó javaslatot.¹⁹

II. Mátyás továbbra is a pozsonyi egyezmény megszegésével vádolta Bethlent,²⁰ ám a linzi gyűlés hatására kénytelen volt meghátrálni,²¹ és elfogadta a fennálló helyzetet. Erdély és Magyarország konföderációja hivatkozási alap maradt Bethlen számára is, aki elődje szerződésének megújítását szorgalmazta, szavai szerint „közönséges, kedves békekessgre” törekedett.²² Legfőbb céljának nevezte a „külső hatalmas fejedelmeknél is országunknak kedves állandó békekesség” biztosítását, hiszen „teljes életünkben csak békekességnek fejedelmének akartunk neveztetni, sőt holtunk után is, magunknak csak azt az egy jó emlékezetet kívántuk, hogy magunk felől hagyhassuk”.²³

Több mint két hónapig elhúzódó tárgyalások után, 1615. május 6-án Nagyszombatban jött létre a megállapodás, amelyben Péter Katalin szerint „szinte szó szerint

15 | Szilágyi: *Bethlen* 68.

16 | Sepsi Laczkó Máté krónikája 147–148.

17 | Esterházy 1614. szept. 1-i levelét idézi Péter Katalin: *Esterházy Miklós*. Gondolat, Bp. 1985. (Magyar História) 7.

18 | Naprágyi Demeter beszéde a linzi egyetemes gyűlésre. *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez*. II. Szerk. Báthory Orsolya et al. Reciti, Bp. 2020. 43, 52–53, 56, 58.

19 | A gyűlésről részletesebben lásd Illa Bálint: Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés. In: *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. IV. Szerk. Angyal Dávid. MTA, Bp. 1934. 231–253. 231–233.

20 | „Az uralkodó által a magyar rendek számára 1615. jan. 15-én írt előterjesztés szinte forrt a Bethlen-ellenes indulattól, azzal vádolta Bethlent és az erdélyi rendeket, hogy nem tartották be a pozsonyi megegyezést.” Oborni Teréz: *i. m.* 899.

21 | Ezért Cziráki Zsuzsanna szerint a linzi gyűlés az 1615-ös nagyszombati egyezmény közvetlen előzménye. Cziráki Zsuzsanna: Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között. In: *Bethlen Gábor és Európa*. Szerk. Kármán Gábor, Kees Teszelszky. Komáromi, Bp. 2013. 77–102. (A továbbiakban Cziráki: Erdély) 91.

22 | Bethlen 1615. jan. 4-i levele Daróczy Ferencnek. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. IX. Acte și scrisori (1614–1636). Publicate de Andrei Veress. Imprimeria Națională, Buc. 1937. (a továbbiakban Veress: *Documente* IX.) 35.

23 | 1615. jan. 18. Bethlen Gábor hadfőfelkelést hirdet. EOE VII. 210.

megismételték” a korábban Báthory Gábor által aláírt szerződés szövegét. Szóltak a kölcsönös segítségnyújtásról, megerősítették a bécsi békét és a szabad vallásgyakorlatot. Az alku titkos része fenntartotta a korona jogát Erdélyhez, amely Buda és Eger visszafoglalása esetén visszaszállna a magyar királyra. Bethlen vállalta, hogy a szultán ellen segít a királynak, semmilyen formában nem támogatja az ellene támadó törököt. Mindez jól jelzi, mennyire erősen élt tovább az egykori Magyarország egységének, az egymástól elszakadt országrészek összetartozásának tudata. A bécsi udvar ugyanakkor továbbra sem volt hajlandó fejedelemtént elismerni, csak vajdának és kormányzónak minősítette Bethlent.²⁴

Várkonyi Ágnes szerint az egyezmény „újra tudatosította a fejedelemség állami státuszát. Mégpedig úgy, hogy érdekeit egyeztetni a Habsburg-hatalommal”. Az erős Erdély és a királysággal kötött szövetség nem mondott egymásnak ellent: a fejedelemség a Szent Korona tagja (*membrum*) maradt, ezen belül azonban önálló államisággal rendelkezett. A történész értelmezésében II. Mátyás „nemcsak Bethlen fejedelmi hatalmát fogadta el, hanem szavatolta Erdély állami szuverenitását arra az esetre is, ha a törököt kivernék az országból”.²⁵

Akárcsak 1606-ban, az erdélyi fejedelemmel kötött egyezség után most is megszületett a Portával kötött béke, megújították a zsitvatoroki szerződést.²⁶ Bethlen rendszeresen konföderációnak nevezte a nagyszombati megállapodást. Ez alapján kérte az ellene szervezkedő Homonnai Drugeth György próbálkozásainak megakadályozását,²⁷ és elutasította annak vádjait: „Oltalmazzon Isten, hogy az ő fölségével való konföderációnk ellen valamit akarnánk indítani, még csak gondolatjától is; kinek minden részben megtartására teljes tehetségünk szerint igyekezzünk”.²⁸ Forgách

24 | Az 1615. máj. 6-i nagyszombati megállapodás. *Magyar történelmi okmánytár* IV. 115–123. A megállapodás titkos pontjait lásd Diplomatikai tarlózatok. Közli Szilágyi Sándor. *Új Magyar Múzeum* 9. évf. 1859/1. 427–438. 433–438; Szilágyi: *Bethlen* 68–74. Lásd még: EOE VII. 7, 20–22; Az erdélyi országgyűlés és a fejedelem megerősítik a nagyszombati békét, uo. 256–262; Angyal Dávid–Dézsi Lajos: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*. Athenaeum, Bp. 1898. (A magyar nemzet története VI.) (A továbbiakban Angyal–Dézsi: *Magyarország*) 144; Roderich Gooss: *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Adolf Holzhausen, Wien 1911. 436–460; Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711*. MTA, Bp. 1918. 239–242; Péter Katalin: Bethlen Gábor uralkodásának első szakasza. *Confessio* 4. évf. 1980/1. 25–40. (A továbbiakban Péter: *Bethlen*) 37; uő: A haza és a nemzet az ország három részre hullott állapota idején. *Folia Historica* 18. köt. 1993. 13–32. 23; Oborni Teréz: i. m. 904–907; Dán Róbert: *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*. Akadémiai, Bp. 1987. (Humanizmus és Reformáció 13.) 145.

25 | A török háború lehetőségével foglalkozó titkos záradék Várkonyi szerint „a hosszú távú fejlemények összefüggéseiben átgondolt politikára vall”. Várkonyi: Az emberi dolgok 259–261. Korábban Szilágyi Sándor éppen ellenkezőleg értelmezte a szerződést: „... a titkos pontok által Erdély önállósága tényleg meg volt semmisítve”. A fejedelem azért fogadta el azt, mert hatalma megszilárdításához szüksége volt a két szomszédos birodalom jóindulatára. Szilágyi: *Bethlen* 74.

26 | Szilágyi szerint elsősorban emiatt fogadta el Mátyás a nagyszombati békét, amelyet valójában nem állt szándékában betartani, ahogyan arról egy levelében nyilatkozott. Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel mivelődésére*. II. Heckenast Gusztáv, Pest. 1866. (A továbbiakban Szilágyi: *Erdélyország*) 125.

27 | Erről részletesebben lásd Borbély Zoltán: A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka et al. EME, Kvár. 2014. 295–309.

28 | Bethlen 1615. aug. 5-i levele Dóczy Andrásnak. Bethlen levelei 244; Bethlen 1615. nov. 20-i levele Dóczy Andrásnak, uo. 252; Bethlen Gábor 1616. jan. 26-i levele Thurzó Györgynek. EOE VII. 299; Bethlen 1616.

Zsigmond felső-magyarországi főkapitány szintén Homonnait vádolta: „... egy privata personaért ím mind a konföderáció az erdélyiekkel s mind az békesség az törökökkel felbomol”. Az erdélyi rendek vagy a fejedelemség portai követe ugyancsak hivatkoztak a megállapodásra.²⁹

Amikor 1616-ban Homonnai és Radu Șerban csapatai Erdély ellen fordultak, Bethlen a konföderáció alapján tiltakozott. Rhédey Ferenc váradi főkapitánynak csakúgy erről írt, mint a nádornak. Utóbbtól és a felső-magyarországi rendektől a felelősök megbüntetését, kiadatásukat kérte. Kilátásba helyezte, hogy megindul hadával a „békesség bontogatók” ellen. A felső-magyarországi nemesség élesen elítélte a felelőtlen vállalkozást, amellyel szemben akár fegyverrel fellépni is készen mutatkozott. Írtak Bethlennek, Rhédeynek, Thurzónak, a többi magyar vármegyének, és biztosították őket az előző évben kötött konföderációhoz való ragaszkodásukról. Thurzó azzal csendesítette a kedélyeket, hogy a király „az erdélyiekkel való konföderációt szentül meg akarja tartani”.³⁰

Ősszel viszont ismét azt híresztelték Bethlenről, hogy Lippa után Váradot és Jenőt is át akarja adni a töröknek.³¹ Ugyanebben az időben egy Homonnait támogató hajdúcsapat Erdélyre tört. A hírre a nádor utasította a szatmári kapitányt, hogy a nagyszombati egyezmény alapján fékezze meg őket.³² Miután Bethlen egyik vezére Dés mellett visszaverte a hajdúkat, a fejedelem ellentámadásba ment át. Még elindulása előtt kérte Rhédeyt, hogy biztosítsa a magyarországiakat, „csak az hajdúk elosztatására indultam, ne féljenek, mert gonosz végre innét senki oda nem megyen”.³³ Thurzó csitította

jan. 28-i vádpontjai Homonnai ellen, uo. 302; Bethlen Gábor 1616. febr. 4-i levele Daróczy Ferencnek. *Bethlen kiadatlan levelei* 39–40.

29 | Forgách 1616. febr. 20-i levele Dóczy Andrásnak. EOE VII. 315; Forgách 1616. ápr. 30-i levele Thurzónak, uo. 318; Az erdélyi rendek 1616. máj. 5-i levele Thurzónak, uo. 329; Az erdélyi rendek 1616. jún. 21-i levele Thurzónak, uo. 352–353; Az erdélyi rendek 1616. jún. 21-i levele Homonnainak, uo. 389–390; Borsos Tamás második konstanczinápoli követsége, 1618. ápril. 18-tól 1620. ápril. 3-ig. In: ETA II. 271.

30 | Thurzó György 1616. máj. 10-i levele Czobor Erzsébethhez. *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethhez*. II. 1601–1616. Athenaeum, Bp. 1876. 312; Forgách Zsigmond 1616. jún. 18-i levele Thurzónak. Veress: *Documente* IX. 103–104; Bethlen 1616. jún. 22-i levele Rhédey Ferencnek. *Bethlen kiadatlan levelei* 60; Thurzó 1616. jún. 27-i levele Bethlennek. EOE VII. 362; A felső-magyarországi rendek 1616. jún. 29-i levele Mátyásnak. Oklevelek a Homonnai-féle mozgalom történetéhez 1616-ban. Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár* 1881. 401–449. (A továbbiakban: Oklevelek a Homonnai-mozgalom történetéhez) 423; Bethlen 1616. júl. 1-i levele Rhédey Ferencnek. *Bethlen kiadatlan levelei* 65; Ali nagyvezír 1616. júl. 5-i levele a magyar rendeknek. Veress: *Documente* IX. 105–106; Forgách 1616. júl. 5-i levelét idézi Szilágyi Sándor, EOE VII. 55; Thurzó 1616. júl. 6-i levele Bethlennek. EOE VII. 360; Thurzó 1616. júl. 6-i levele a felső-magyarországi rendeknek. Oklevelek a Homonnai-mozgalom történetéhez 430; Thurzó 1616. júl. 6-i levele Szatmár vármegyének. Veress: *Documente* IX. 107–108. A kassai gyűlés 1616. júliusi küldöttségéről beszámol Sepsi Laczkó Máté krónikája 161; Bethlen 1616. júl. 7-i levele Rhédey Ferencnek. *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*. Kiadta Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1886. (A továbbiakban: *Bethlen Gábor levelezése*) 60; A kassai rendek 1616. júl. 14-i levele a magyar vármegyéknek. Veress: *Documente* IX. 111–113; A kassai rendek júl. 15-i levele Thurzónak, uo.; Bethlen 1616. júl. 18-i levele a kassai gyűlésnek. EOE VII. 368. Lásd még Borbély Zoltán: i. m. 306; Bethlen 1616. szept. 10-i levele Kassa városának. *Bethlen Gábor levelezése* 61–62.

31 | Erről lásd pl. Forgách Zsigmond 1616. okt. 12-i levelét Rákóczi Györgynek. Oklevelek a Homonnai-mozgalom történetéhez 443.

32 | Thurzó 1616. nov. 18-i levele Dóczy Andrásnak, uo. 447.

33 | Bethlen 1616. nov. 21-i levele Rhédey Ferencnek. *Bethlen kiadatlan levelei*. 85.

a fejedelmet: a jelentéktelennek beállított nehézségek miatt nem kell lemondani a konföderációról. Egy másik levelében már határozott hangon figyelmeztette, hogy „a nagyszombati végzés ellen és erős fogadási ellen cselekedett volna”³⁴

Bethlen hadával a Szilágyságon keresztül a két állam határára, talán Debrecenig vonult, és az ellene szervezkedők felelősségre vonását kérte. A nánási hajdúkat csatlakozásra biztatta, miközben nyugtatta őket: „... nem a frigy fölbonthatására, hanem a frigy fölborítogatókra indultunk”.³⁵ A felső-magyarországi megyék nem voltak hajlandók a fejedelem ellen fordulni. A zempléni megyegyűlésen például a megkötött egyezményre hivatkoztak: „... a frigy és a szent békeesség Erdély és Magyarország között végbement és mind a két ország megesküdt egymásnak, kiről hitlevelet is adtak egymásnak”. A Bethlen elleni támadással felbontanák, megszegnék a frigyét, „és a mi hitlevelünket a kopja hegyére csinálnák és úgy hoznák arccal vissza a mi szemünk közé”.³⁶

A fejedelem hamarosan visszavonult, december második felében már Váradon volt.³⁷ Ebben a válságos időszakban hunyt el a nádor, helyette Forgách igyekezett megoldást találni. Az ő követtségét még az év vége előtt fogadta Bethlen.³⁸ A Kassára összehívott felső-magyarországi rendek 1617. január elején nem vállalták lovascsapatok kiállítását, határozatukban és a fejedelemnek címzett levelükben mentegették magukat: nem állt szándékukban a korábbi együttműködési megállapodások (konföderációk) ellen vétetni, „minden igyekezetükkel” vissza akarták tartani az Erdély elleni támadásokat, ígéretet tettek megbüntetésükre. Kérték, hogy amennyiben a jövőben valaki hadakat fogadna, közös erővel lépjenek fel ellene.³⁹

A gyűlés határozatait egy küldöttség vitte a fejedelemhez Váradra. Ennek tagjai közt találjuk például a két magyar állam közti egyeztetések rendszeres résztvevőjét, a korábban Bocskai mellett is fontos szerepet játszó Hoffmann Györgyöt. Az általa is aláírt, rövid követi előterjesztés öt alkalommal hivatkozott a konföderációra, amely szerint „csendesén” kívántak megállapodni. Azzal vádolták az Erdélyre támadókat, hogy „direkte” a szövetség ellen vannak. A rendek arra kérték Bethlent, „ne fegyverrel vegyen igazat magának, kiből csak a magyar nemzet veszedelme következik és a szent békeesség is felbomol”.⁴⁰ A korabeli krónikás szerint Bethlen „keresztyéni szelídséggel a kérésre meghajla, az országnak javaiért hadait megtéríté, és Erdélybe vissza megyen. Az ország is azt ígéri, hogyha többé praktikálnak a fejedelem ellen, tehát országul a

34 | Thurzó 1616. nov. 28-i levele Bethlennek. EOE VII. 412; Thurzó 1616. dec. 6-i levele Bethlennek. Idézi Frankl Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. I. (1570–1621). Ráth Mór, Pest 1868. (A továbbiakban Frankl: *Pázmány*) 260.

35 | Bethlen 1616. dec. 13-i levele a nánási gyalogokhoz s lovasokhoz, uo. 263.

36 | Milith Vid felszólalása az 1616. dec. 10-i zempléni gyűlésen. Sepsi Laczkó Máté krónikája 166–167.

37 | Bethlen 1616. dec. 27-i levele Széchy Katalinhoz. *Történelmi Tár* 1887. 811–812.

38 | Forgách követeinek 1616. dec. 31-i előterjesztése Bethlennek a fegyverszünet megkötése érdekében. EOE VIII. 539.

39 | Ugyanakkor figyelmeztették is Bethlent, hogy ha „minden ok nélkül romlásunkra igyekeznek, mint a hazának jó polgárai és ő felségének hívei (tanquam boni patriae cives et fideles S. Mtis), készek leszünk minden erőnk szerint a mi kegyelmes Urunk méltóságát, hazánkat és magunkat oltalmazni”. Az 1617. jan. 4-én megnyílt kassai gyűlés határozatait, valamint a rendek Bethlenhez küldött követeinek utasításait idézi Frankl: *Pázmány* 265–266.

40 | A felső-magyarországi követek 1616. dec. 31-i előterjesztése Bethlennek a fegyverszünet megkötése érdekében. EOE VIII. 539.

fejedelem mellett lösznek, és ha a szükség úgy kívánja, készek lesznek a fejedelem mellett az ország háborítói ellen fölülni, és ellenek fegyvert venni”.⁴¹

Forgách hamarosan hitlevelet állított ki Bethlen küldöttsége számára, amely a kialakult feszültség enyhítése, „az közönséges békesség”, és a „szentül elvégzett” konföderáció helyreállítása céljából készült a királyságba.⁴² Így 1617 nyarán, tizenegy esztendővel a bécsi béke és kilencel az első kassai megállapodás után, amikor Bocskai István és Illésházy István csakúgy távozott már az élők sorából, mint Báthory Gábor és Thurzó György, újabb megegyezés született. Lukinich Imre szerint az ismét Nagyszombatban létrejött „második kiegyezés tulajdonképpen Erdély és Magyarország közjogi viszonyának szorosabb kapcsolatát célozta, melyet a felek a zavaró külső beavatkozások kizárásával állandósítani kívántak”. Az itteni tárgyalásokon a küldöttségek tagjai közt többen még Bocskai környezetében tűntek fel: Bethlen részéről Péchi Simon, az egykori fejedelem titkára és Fráter István, akiről Bocskai végrendeletében is megemlékezett, míg Mátyás oldaláról például Apponyi Pál, aki az 1606-os bécsi béketárgyalásokon a fejedelem képviselőtében vett részt. A megállapodást a békés egymás mellett élés és a szövetezés sokéves hagyományára alapozhatták, annak előzményeként hivatkoztak az 1611-es tokaji és az 1613-as pozsonyi szerződésekre. Mátyás halála után, 1618 tavaszán Ferdinándot választották királlyá, aki hitlevelében ígéretet tett az erdélyi konföderáció megtartására, bár az országgyűlésen nem került sor a legújabb egyezmény becikkelyezésére.⁴³

Értelmezések

A fentiekben bemutatott történések értékelésében időnként meglepő különbségekkel, feltételezésekkel és tévedésekkel találkozhatunk. Mindez csupán az 1616–1617 fordulóján lejátsszódó események néhány eltérő magyarázata alapján is feltűnő. Ezek mutatják, mennyire erősen befolyásolhatja a történetíró kora, személye, elkötelezettsége a múltról alkotott képét.

Fraknoi Vilmos katolikus szempontból erősen elfogult ítélete szerint Bethlen „ügyes színlése által könnyen elámítá a különben is hiszékeny, most végképp gyenge nádort”. Az éppen halálán levő Thurzó György „hitt mindent”, bízott Bethlen békés szándékaiban, így „buzgó szószólójává vált az álnok fejedelemnek a királyi udvarnál”. Fraknoi elismeri ugyan, hogy Bethlen készülleteinek híre „nagyítva és elferdítve” jött át a Királyhágón, mégis a kassai és a szatmári kapitány leveleiből következtet arra, hogy a fejedelem „tizenkétezernyi jól felszerelt és begyakorlott had” élén indult a királyság felé.⁴⁴ Ehhez fogható sereggel Bethlen 1619-es támadásakor rendelkezik majd, akkor, amikor alapos előkészítés után indított hadjáratot. Három évvel korábban erről szó sem lehetett. Egy korabeli tudósítás szerint a fejedelem kétezer

41 | Sepsi Laczkó Máté krónikája 166–168. Lásd még: Segesvári Bálint krónikája 185.

42 | Forgách Zsigmond 1617. jan. 5-i biztosító levele Bethlen Gábor követei részére. EOE VII. 420–421.

43 | EOE VII. 75–78, 89–90; A nagyszombati békealkudozások iratai, 1617. aug. 2., uo. 448; Roderich Gooss: i. m. 466–474; Lukinich Imre: i. m. 254; Oborni Teréz: i. m. 911; Dán Róbert: i. m. 148–149.

44 | Frankl: *Pázmány* 257, 261–262. Másutt egyenesen tizenhétezerre teszi Bethlen hadát (bár ez utóbbi talán nyomdahiba); Fraknoi Vilmos: *Pázmány Péter 1570–1637*. Franklin-Társulat, Bp. 1886. (Magyar Történeti Életrajzok) 92.

fegyveres kíséretével vonult a határhoz.⁴⁵ Meglepő, hogy még a 20. század második felében is többen Fraknói nyomán számolnak be a történekekről, így például Bethlen hadának nagyságáról is.⁴⁶

Szekfű Gyula is átvesszi Fraknói értelmezését például arról, hogy a nánásiakhoz írt levélben Bethlen a hajdúk mellett a megyéket és az „urakat” is csatlakozásra szólította fel. Ugyancsak Fraknói nyomán állítja, hogy Bethlen a Kassáról 1617. január elején érkező követség kérésére tért vissza Erdélybe.⁴⁷ Fraknói szerint Bethlen azt remélte, „tárt karokkal, megváltóként” fogadják, ám tévednie kellett. Egy oldallal odébb már arról ír, hogy a fejedelem „ekkor uralmának inkább megszilárdításáról, mint kiterjesztéséről gondoskodott [...] A békétől nem volt, sikerei dacára, teljesen idegen”.⁴⁸ Szekfű túllép ezen, Bethlen „agresszív lépéseiről” ír: e „vonulást joggal nevezhetnők első támadásának”. Azt feltételezi, hogy a fejedelem Felső-Magyarországra kívánt betörni, elpártolásra próbálta bírni a király alattvalóit, ám azok „élesen ellene fordultak”, „egy emberként felálltak és ne tovább-ot kiáltottak a sereggel közeledő protestáns erdélyi fejedelem ellen”. Szekfű szerint az ő ellenállásukon tört meg Bethlen kísérlete.⁴⁹

Az Erdély történetével behatóan foglalkozó Szilágyi Sándor fél évszázaddal Szekfű Bethlen-monográfiájának megszületése előtt homlokegyenest ellenkező módon számol be minderről: a fejedelem szerinte „diadala dacára is ritka mérsékletet tanúsított”. Miközben rosszakarói mindenféle híreket terjesztettek harcias szándékairól, megtudván, hogy egyezkedés végett követ érkezik hozzá a kassai főkapitánytól, visszatért Váradra. Mindezt annak ellenére tette, hogy könnyen folytathatta volna „diadalútját, a magyarországi hajdúk nagy része szívesen csatlakozott volna hozzá, a felső vármegyék főurai, főként a protestánsok vele tartottak, a vármegyékben népszerű ember volt”. A király nem rendelkezett olyan haddal, amely ellenállhatott volna neki. A fejedelem viszont „mindez előnyeiről lemondott a béke érdekében”, későbbre halasztotta követelését is az ellene szervezkedő magyarországi főurak megbüntetéséről.⁵⁰

Bethlen valóban már 1616 decemberének második felében, több mint egy héttel a kassai gyűlés megkezdése előtt visszatért Váradra, ott fogadta Forgách követét – tehát nem kizárólag azok felszólítása készítette őt megbékülésre. Ám Szekfű nem vesz tudomást minderről, egyenesen szemére veti Szilágyinak, amiért a kortól és a fejedelemtől is távol álló „általános békeszeretetet tulajdonít” Bethlennek.⁵¹ Pedig számos neves

45 | Eszerint ezer kopjás székely, gyalogosok és udvarnépe van vele. Egri István 1616. dec. 9-i levele Thurzó Györgynek. EOE VII. 414.

46 | Amit ők is tizenkétezerre becsülnék. Nagy László: *Bethlen Gábor a független Magyarorszáért*. Akadémiai, Bp. 1969. (A továbbiakban Nagy: *Bethlen a független Magyarorszáért*) 116–117; uő: Bethlen Gábor, a hadvezér. *Hadtörténelmi Közlemények* 27. évf. 1980/3. 379–404. (A továbbiakban Nagy: Bethlen, a hadvezér) 395; Makkai László: Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648). In: *Magyarország története 1526–1686*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Akadémiai, Bp. 1985. (Magyarország története tíz kötetben 3/1.) 777–929. 810.

47 | Frankl: *Pázmány* 263, 266; Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány* [1929]. Helikon, Bp. 1983. 64–66.

48 | Frankl: *Pázmány* 263–264.

49 | Szekfű Gyula: i. m. 64–66.

50 | EOE VII. 68–69.

51 | Szekfű Gyula: i. m. 260.

történész hangsúlyozta a 17. század első felének békekultúráját, az akkor könnyen megvalósuló kiegyezéseket.⁵²

Szekfű úgy véli, ha „a vármegyék hozzá álltak volna, Bethlen bizonyára megindult volna Debrecenből, és a fegyvert le nem tette volna addig, míg a felvidéki vármegyékkel Erdély területét ki nem bővítette volna”.⁵³ Meglepő a nagy historikus részéről a négy feltételes módú segédige használata egyetlen mondatban, amely egy későbbi eseményt vetít vissza a tárgyalt időszakba, amikor még egészen mások voltak a körülmények. Nem tudunk róla, hogy a fejedelem csatlakozásra kérte volna a felső-magyarországi nemességet, vagy magyarországi vármegyékkel szeretne volna bővíteni Erdély területét. Szekfű számára az akkori események résztvevői által oly sűrűn hivatkozott nagyszombati és korábbi konföderációk csupán „papiros-szerződéses”. Pedig utolsó leveleiben Thurzó több ízben hivatkozott az 1615-ös nagyszombati végzésre.⁵⁴ Ugyanezt tette ezekben a napokban Forgách Zsigmond, aki „a közönséges békesség” fenntartására és a konföderáció helyreállítására törekszik.⁵⁵ Szekfű szerint viszont „mindenki előtt világos volt már akkor is”, hogy Bethlen hamarosan a királyságra tör, e szerződések pedig „nem fogják sokáig megmenteni a rendiségében tehetetlen Magyarországot a keleti Savoya támadásától”. A történetíró úgy véli, a fejedelem és „a habsburgi magyar-ság között nem lehetett állandó barátság”.⁵⁶

Horváth Mihály vagy Angyal Dávid azt hangsúlyozzák, hogy 1616 végén a felső-magyarországi megyék *nem hajlandók szembeszállni* Bethlennek, a fejedelem különösebb akadály nélkül foglalhatta volna el a területet. Szekfű viszont azt tartja fontosnak, hogy *nem csatlakoztak hozzá* – miközben arról nem tudunk, hogy erre Bethlen felszólította volna őket.⁵⁷ Szekfű tulajdonképpen a harmincéves háború során bekövetkező erdélyi támadásokat, valamint saját korának politikai viszonyait, az ország felbomlásának vélt és valós okait vetíti vissza a múltba. Számára az első világháborút követő, igazságtalan békerendszer tapasztalata olyan élmény, amelytől nem bírt szabadulni, és amely tudományos munkáiban megfogalmazott nézeteit is befolyásolta. Szemlélete

52 | Erről lásd még pl. Salamon Ferenc: *Magyarország a török hódítás korában*. Heckenast Gusztáv, Pest 1864. 349, 353–356, 371. A kérdésről legújabban László Andor: *A kiegyezés történeti párhuzamai a kortárs historiográfiában. A kiegyezés történeti mintázata. Századok* 151. évf. 2017/6. 1363–1380.

53 | Szekfű Gyula: *i. m.* 66. (Kiemelések tőlem – L. A.)

54 | „... mindenképpen legyen azon, hogy azokat az békesség rontó latrokat eloszlassa és compescálja, mert az erdélyi vajdával való nagyszombati végezés is azt efflagitálja.” Thurzó 1616. nov. 18-i levele Dóczy Andrásnak. Oklevelek a Homonnai-mozgalom történetéhez 447. „Interim Nagodnak ezen igen megindulni, és hogy ilyen kicsin dologért, némely privatus embereknek nyughatatlanságáért, és kóborló hajdúk gonoszságáért valamit az confoederatio ellen molialjon, nem illik.” Thurzó 1616. nov. 28-i levele Bethlennek. EOE VII. 412. „Nagyságod nemcsak a nagyszombati végzés ellen és erős fogadási ellen cselekedett volna.” Thurzó 1616. dec. 6-i levele Bethlennek. Idézi Frankl: *Pázmány* 260.

55 | Forgách Zsigmond 1617. január 5-i biztosító levele Bethlen Gábor követi részére. EOE VII. 421.

56 | Szekfű Gyula: *i. m.* 68; Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet*. IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1935. 69.

57 | Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. V. Heckenast Gusztáv, Pest 1872. 161–163; Angyal–Dézsi: *Magyarország* 159–160; Angyal Dávid: *Bethlen Gábor életrajza*. Lampel Róbert, Bp. 1900. (Magyar Könyvtár 47.) 26. Később Makkai és Nagy egyformán hangsúlyozzák, hogy „a megyék állásfoglalása sem Bethlen, sem a császáriak várakozásának nem felelt meg”, ugyanis elmaradt csatlakozásuk Bethlen mellé, de tartózkodtak az ellene való fellépéstől is. Semlegességükkel így „fegyverszünet kérésére kényszerítették Forgáchot”. Nagy: *Bethlen a független Magyarországról* 116–117; Nagy: Bethlen, a hadvezér 395; Makkai László: *i. m.* 810.

mögött a történeti Magyarország egybetartozásához való ragaszkodás húzódik meg. Felértékelődik számára az ország integritását biztosító Osztrák–Magyar Monarchia és a Habsburg-uralom emléke, a Monarchiához való hűség egyetemes mércévé válik: „... azt tartja igazolhatónak és elfogadhatónak, ami a magyar történelem folyamán a kiegyezésben megfogalmazott elvnek mintegy »előtörténetét« alkothatja”.⁵⁸

Ezért minősíti a 16. századi kettéválást ősbűnnek. Az Erdélyi Fejedelemség pusztaléte a megosztottságot, a keresztény erők gyöngítését jelenti számára, hiszen a világháború nyomán elszakított országrészekre emlékezteti. A keleti országrész elszakadása, majd önállóságának megerősödése Bocskai és Bethlen idején Szekfű szerint olyan végzetes lépés, amely hasadást idézett elő az egységes „magyar nemzeti lélek”-ben. A történetíró az 1920-as évek Magyarországból olyan követelményrendszert állít a 16–17. századi erdélyi államférfiak elé, amelyet azok nyilván képtelenek teljesíteni. Értelmezésében a korábban oly népszerű „szabadsághősök” egy elutasítandó, ártalmas „függetlenségi” hagyomány képviselőivé válnak. Szekfű felismeri ennek mozgósító erejét, ám megretten tőle, úgy véli, csakis forradalmi izgatásra, felszínes magyarkodásra használható. Szerinte ez vezetett a közelmúlt tragédiáihoz, gyengítette a Habsburg-hatalmat, ezzel pedig Magyarországot is, ezért teljes mértékben elutasítja ezt.

Következtetések

Magunk mögött hagyva Szekfű trianoni traumáját és az ebből származó „Erdély-iszonyát”,⁵⁹ megkísérelhetjük értékelni a Bocskai halála óta kötött kétoldalú megállapodásokat. A 17. század áttekintett időszakában a kisebb-nagyobb támadások dacára feltűnő a két magyar állam rendjeinek törekvése a békés, jószomszédi kapcsolatok kialakítására. Bocskai lemondott ugyan a két országrész irreálissá váló egyesítéséről, a reménytelennek tűnő török elleni küzdelemről, ám egyben új célt is megfogalmazott. Ahogyan már ifjú Andrassy Gyula felhívta rá a figyelmet, a fejedelem az alkotmány védelmét célzó szövetekezést, a béke megőrzését „a különvált és Felső-Magyarország által megerősített Erdély nemzeti politikája útján” kívánta elérni.⁶⁰ Később Szakály

58 | Glatz Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról*. Akadémiai, Bp. 1980. 181. „1848–49 félrevezető történelmi tapasztalata azt sugallta nekik, hogy a Habsburg Birodalom felbonthatatlan európai szükségszerűség, ami egyúttal a történelmi Magyarország fenntartásának a biztosítéka. 1918–1920 félrevezető tapasztalata pedig azt támasztotta alá, hogy a történelmi Magyarország felbomlásának igazságtalan és megalázó megvalósítása azért volt lehetséges, mert nem volt Habsburg Birodalom, amely megvédte volna Magyarországot.” Dénes Iván Zoltán: A magyar politikai hisztéria okai. In: Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem*. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Bp. 2012. (Bibó István Munkái. Centenáriumi Sorozat 7.) 401–436. 414.

59 | A kifejezést lásd Németh László: Szekfű Gyula. In: uő: *Sorskérdések*. Magvető–Szépirodalmi, Bp. 1989. (Németh László Munkái) 515–597. 556. Nála az ellentétek aszimmetrikusak (mint a kismagyar vagy nagymagyar), cseppet sem rejt véka alá elkötelezettségét: elítéli a keletieket, míg idealizálja a nyugatiakat, miközben Bocskait vagy Bethlent az előbbiek közé sorolja. „Senki úgy bele nem ragadt a kuruc-labanc kátyúba, mint ő. Valóságos lélektani rejtély, hogy egy ilyen nagy képzettségű és nagy anyagú író, hogy tud kétezer oldalon át ebben a most már igazán fölülmúlható antinómiában újra és újra alámerülni.” Uo. 551.

60 | Andrassy Gyula: Előszó. In: *Zemplén vármegye és Sátorlajújhely r. t. város*. Szerk. Borovszky Samu. Apollo Irodalmi Társaság, Bp. 1905. (Magyarország vármegyéi és városai) XII; Andrassy Gyula:

Ferenc nevezte a 17. században „általánosan elterjedt felfogásnak” Bocskai felismerését: a fejedelemség elszakadásából előny is származhat. Míg a királyság a Habsburgok útján képes biztosítani a török megfékezéséhez elengedhetetlenül szükséges külső támogatást, a magyar vezetés alatt álló Erdély az Oszmán Birodalom erejével a háta mögött ellensúlyozhatja a dinasztia szándékát a magyarországi nemesség jogainak megnyirbálására.⁶¹ Legújabbban Kees Teszelszky mutatott rá arra, hogy a különálló Erdély megerősítése valójában a „nemzeti egységet” szolgálta, amit az adott helyzetben „a politikai kettéosztottság által lehet megőrizni”.⁶²

A megosztottság ellenére szükséges együttműködést a konföderáció biztosíthatta. 1606 után a magyarországi rendek vezetőjeként Illésházy egyértelműen Bocskai politikáját folytatta a két magyar állam viszonyának konföderáció útján való rendezésének szorgalmazásában. Nem csupán ebben járt a fejedelem nyomdokában, mindent megtett a bécsi béke pontjainak országgyűlési megerősítése érdekében, elfogadta Erdély elszakadását. Belátta, hogy a fejedelemség függetlensége biztosíthatja a magyar politika mozgásterét mindkét országban, az egység, a magyar érdekérvényesítés biztosítója ugyanis a különállás.

E kérdésekben hasonlóan gondolkodott a következő nádor. Thurzó idejére világgossá vált, hogy Erdély léte hasznára válik a királyság rendjeinek, közvetett módon betölthette a Bocskai által neki szánt szerepet. A fejedelemséghez fűződő kapcsolat központi helyet foglalt el a bécsi udvar és a magyar rendek viszonyában.⁶³ Utóbbiak felismerték, hogy az Erdély elleni sikeres katonai fellépés a katolikus felekezetet és II. Mátyás hatalmát erősítené, visszaszerzése saját háttérbe szorulásukat, könnyebb sakkban tartásukat, nemrégiben kivívott jogaik csorbítását eredményezte volna.⁶⁴ Mindezt maga a király is megfogalmazta: egy ilyen hadjárat „tisztá ürügy s másodrendű ok, ellenben isten tisztelete s házunk fenntartása az első és a fő dolog”.⁶⁵ A fejedelemség visszacsatolása tehát nem a magyar nemesség befolyását, hanem a Habsburgok lehetőségeit növelné, ezért amíg a török kiűzése nem kerül napirendre, jobb számukra a független Erdély, mint az erős központi hatalom. Wittman Tibor szavaival: saját „kiváltságai érdekében hangoztatták a török béke szükségességét”.⁶⁶

Mindezt nem csupán a magyar elit ismerte fel, a linzi birodalmi gyűlésen az ott megjelent rendek is „Erdély önállósága mellett foglaltak állást, mert ebben mintegy a saját rendi szabadságaik garanciáját is látták”.⁶⁷ Erről tanúskodnak például II. Mátyás

A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. II. Franklin Társulat, Bp. 1905. 215–216.

61 | Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711.* Háttér Lap és Könyvkiadó, Bp. 1990. (Magyarok Európában II.) 181.

62 | Kees Teszelszky: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás.* Bencés Kiadó, Pannonhalma 2009. (Historia Pro Futuro 3.) 155. E gondolatot a munka bevezetőjében külön kiemeli R. Várkonyi Ágnes, uo. 14.

63 | És még más tartományok rendjeinek gyűlésén is felmerült. Erről lásd Ila Bálint: i. m. 241–237.

64 | Erről lásd pl. Angyal-Dézsi: *Magyarország* 139–140; Cziráki Zsuzsanna: i. m. 97, 100–102.

65 | Mátyás 1613. nov. 10-i levele Ferdinánd főhercegnek. *Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki.* IV/1. 1600–1649. Sococu & Teclu, Buc. 1882. 536.

66 | Wittman Tibor: *Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618).* Szeged 1959. (Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Historica V. 1.) 35. Mindezzel maga Khlesl is tisztában volt. Lásd Ila Bálint: i. m. 242–243.

67 | Uo. 252.

öccséhez írt sorai is: „Magyarországban semmi hatalommal sem bírok. A nádor azt teszi, ami neki tetszik, parancsaim és tilalmaimmal nem gondol. Ha a magyarokat a török elleni felkelésre hívom föl, senki sem mozdul, ha ellenben az erdélyi fejedelem kér segítséget, a megyék azonnal meghúzzák a vészharangot”.⁶⁸ A király politikájára nagy hatással lévő Khlesl bíboros egyik fő törekvése is az önálló Erdélyi Fejedelemség megszüntetésére irányult.⁶⁹ Nem csodálkozhatunk hát rajta, hogy az Erdéllyel kötött egyezségek uralkodói jóváhagyása rendszerint elmaradt vagy sokáig késett, a király ugyanis nem volt érdekelt a két ország magyar rendjeinek közeledésében. Ezért vádolhatta egyfelől Khlesl Thurzót azzal, hogy felhasználja Erdélyt és fejedelmét rendi és vallási céljai érdekében, ezért utasította el másfelől Thurzót az erdélyi katonai beavatkozás gondolatát, amiről a szövetséges és birodalmi rendeknek szóló levelében is írt.⁷⁰ Emiatt vetették el az 1614-es linzi gyűlésen az Erdély- és törökellenes háborút, vagy tiltakoztak élesen a felső-magyarországi megyék Forgách, majd Homonnai és Radu Șerban 1616. évi támadásai alkalmával.

Történészek hosszú sora méltatta Thurzót mértékletességét. Elsőként Kubinyi Miklós tekintette át részletesebben a „békeszerető” nádor életútját: az ő befolyásának köszönhető a viszonylagos nyugalom megőrzése, a vészterhes időkben „sem volt hajlandó oly eszközhöz nyúlni, mely újabb háborút támaszthatott”. Többször megfékezte a „harcias” Forgách Zsigmondot, befolyásával megakadályozta a béke „megháborítását”, Erdéllyel mindenképpen fenn akarta tartani „a békés egyetértést”, ez képezte „legfőbb igyekezetét”.⁷¹ Ugyanezt a vonást emelte ki Szalay József,⁷² majd Angyal Dávid, aki szerint Thurzót 1613 őszén is készen állt a szorult helyzetbe került Báthory támogatására, ám „kezzei meg voltak kötve, mert a királyi parancs egyre később”.⁷³ Angyal a „millenniumi tízkettesben” külön fejezetet szentelt az 1613-as pozsonyi országgyűlésnek, ahol az udvar számára a legkellemetlenebbnek az bizonyult, hogy a rendek elutasították korábbi Erdély-politikáját. Békeszándéktól vezérelve követeltek vizsgálatot a törvénytelenül indított és „magyar vért fecsérő” 1611-es, Báthory Gábor elleni hadjárat kitervelői ellen.⁷⁴ Később hasonlóan vélekedett Thurzóról például Lukinich Imre,⁷⁵ Szekfű Gyula,⁷⁶ a nádor békepolitikájáról hosszasan író Ila Bálint⁷⁷ vagy Makkai László is.⁷⁸

68 | Mátyás 1613. nov. 11-i levelét Ferdinánd főherceghez Anton Gindely alapján idézi Frankl Vilmos: Dr. Anton Gindely: „Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Erste Abtheilung. Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618. I. Band. Prag 1869. Verlag von F. Tempszky.” *Századok* III. évf. 1869/9. 662–668. 664.

69 | Erről lásd pl. Domanovszky Sándor Geschichte Ungarns c. művének magyar nyelvű kéziratát. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Ms 4531/1. fol. 99.

70 | Ila Bálint: *i. m.* 236–237.

71 | Kubinyi Miklós: Thurzót György. Életrajzi vázlat. In: *Bethlenfalvi gróf Thurzót György levelei nejéhez czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez*. I. 1590–1600. Athenaeum, Bp. 1876. III–XCV, LXIX, LXXVII, LXXX, LXXXI.

72 | Szalay József: *A magyar nemzet története*. III. Lampel Róbert, Bp. 1896. 230.

73 | Angyal Dávid: Báthory Gábor uralkodása. *Századok* XXX. évf. 1896/1. 23–46. 36–37, 126.

74 | Angyal-Dézsi: *Magyarország* 124.

75 | Thurzót szerinte is készen állt segítséget nyújtani Báthorynak 1613 őszén, „törekvése azonban a bécsi udvar rosszakaratán és bizalmatlanságán meghiúsult”. Lukinich Imre: *i. m.* 231.

76 | Aki úgy vélte, hogy a nádor „a Bethlennel való megegyezés szellemét képviselte”. Hóman Bálint-Szekfű Gyula: *i. m.* IV. 69, 145.

77 | Ila Bálint: *i. m.*

78 | Makkai László: *i. m.* 808.

Legújabbban Oborni Teréz szolt Bethlen és Thurzó „barátságos” kapcsolatáról, Cziráki Zsuzsanna pedig hangsúlyozta, hogy a nádor „minden tőle telhetőt megtett az erdélyi háború megakadályozására, a harc helyett békés megoldást javasolt”.⁷⁹

Az áttekintett időszakban ugyanezt mondhatjuk el Bethlen Gáborról is. Ő úgy hivatkozott Bocskaira, mint aki megalapozta a „szent konföderációt”. Fejedelemsége utolsó időszakában, miután három alkalommal indított támadást a királyság ellen, majd kötött békét a bécsi udvarral, ismét a kiegyező előd alakját elevenítette fel: „... a Bocskai fejedelem idejében való békélésnek útját-módját tartottam meg”. A II. Ferdinánddal való viszony rendezése ugyanúgy feltétele volt a török „frigy” megújításának, ahogyan annak idején a bécsi béke a zsitvatoroki megállapodásnak: „... ezt cselekedte Bocskai, én is ebből ötet követtem”.⁸⁰ Saját végrendeletében Bethlen utódait „a keresztyén fejedelmekkel való jó szomszédság [...], frigy vagy konföderáció” megtartására szólította fel – ebben szintén Bocskai mutatott utat.⁸¹

Várkonyi Ágnes szerint Bethlen uralkodói pályafutásának „legfontosabb fejezetét” békétörekvései jelentik, melyeknek méltatása „életrajzaiból még hiányzik”.⁸² Nem csupán Bethlenről van szó, Bocskai is úgy jelenik meg az egyik legújabb összefoglalásban, mint aki „rendi bel- és országos polgárháborút” robbantott ki, megosztotta a magyarságot, hiszen a királyság rendiségének többsége ellene fordult.⁸³ Pedig a két magyar állam viszonyának konföderáció útján való rendezése Bocskai terveinek fontos eleme, végrendeletének egyik központi gondolata volt, ami egyértelműen kijelölte az utat. A halálát követő bő évtizedben ez alapján a szövetkezés eszméje határozta meg fejedelemség és a királyság kapcsolatát: a konföderációra való folyamatos és kölcsönös törekvés volt a jellemző. A szakirodalom meglepően kevés figyelmet szentelt ennek, a testamentumból elsősorban az Erdély „magyarságvédő” szerepéről leírtakat idézték, mint a jövőre nézve érvényes iránymutatást. Pedig Bocskai fontos törekvése volt a nyugalom biztosítása, az ország háborúból való kivezetése, főműve a bécsi (és az attól elválaszthatatlan zsitvatoroki) béke. A fejedelem öröksége rövid távon sokkal inkább a két magyar állam szoros együttműködésére való törekvés, mint a királyság elleni támadás. Illésházy és Thurzó egyaránt ragaszkodtak hozzá (csakúgy, mint a bécsi békéhez), újra és újra megerősítették Báthory Gáborral és Bethlen Gáborral együtt.

Bocskai halálát követően hat alkalommal kötöttek a két állam szoros kapcsolatát, egymás megsegítését célzó megállapodást.⁸⁴ A konföderáció kialakítása egyformán

79 | Többek közt ez okozta ellentétét Khleslrel. Oborni Teréz: i. m. 878, 883; Cziráki Zsuzsanna: i. m. 97.

80 | Bethlen 1614. jan. 13-i levele a magyar rendeknek. *Bethlen kiadatlan levelei* 8–9; Bethlen 1627. júl. 7-i levele, uo. 442.

81 | Bethlen Gábor végrendelete. In: *Bethlen Gábor emlékezete*. Szerk. Makkai László. Magyar Helikon, Bp. 1980. (Bibliotheca Historica) 187–195. 193. Kapcsolatukról lásd pl. Szilágyi: *Erdélyország* 115–116; Szilágyi Sándor: Könyvismertetés. (Az 1867-iki kiegyezés és Bocskay, Illésházy, Bethlen, Rákóczy népszövetségi politikája. Pest 1869.) *Budapesti Közlöny* 1869/65 (márc. 20.) 820–821, 1869/71. (márc. 28.) 902–903. Bethlenről mint Bocskai örököséről lásd R. Várkonyi Ágnes: A fejedelmekori Erdély történetéhez. *Korunk* 3. folyam, XIII. évf. 2002/2. 67–81. Ellentétükről lásd Andrassy Gyula: *A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. III. Franklin Társulat, Bp. 1911. 8.

82 | Várkonyi: Az emberi dolgok 245.

83 | Pálffy Géza: *A három részre szakadt ország 1526–1606*. Kossuth, Bp. 2009. (Magyarország Története 9.) 106–108.

84 | Péter Katalin csupán Bethlen uralkodásának első hat esztendejében hét szerződést számolt össze a bécsi udvarral. Péter: Bethlen 37.

fontosnak bizonyult az érintett felek számára. Kétségtelenül mindkét oldalon megvolt az igény a kapcsolatok rendezésére. A fejedelmek így megszilárdíthatták hatalmukat, a magyar rendek mozgástere pedig bővült, ezért nem akartak újabb háborút. Az erdélyiek számára kiemelt fontossággal bírt a Portával és a Habsburg Monarchiával való jószomszédi viszony, a bécsi udvarral és a magyar rendekkel is ki kellett egyezniük, ez biztosíthatta országuk nyugalalmát. A királysági elit felismerte a megosztottság előnyeit, még II. Mátyás is tudta, hogy a törökkel meglévő békés viszony feltétele az Erdéllyel való megegyezés. Magyarország és Erdély máig hangoztatott szembenállása megtévesztő, helyzetük, önállóságuk szorosan összefüggött, a kényszerűségből elszakadó két állam rendjei egymásra voltak utalva. Együttműködésük a későbbiekben is fontos maradt, a konföderációra egyaránt hivatkozott Bethlen Gábor, I. Rákóczi György vagy éppen Pázmány Péter és Esterházy Miklós. Egyetértünk Várkonyival: „Mintha Magyarország legharcosabb évszázadának gyermekei különös figyelemmel keresték volna a nyugalmat, mintha a békekötésekről is valami újat szerettek volna megtanulni a század gonoszságát különösen megszenvedő politikusok”.⁸⁵

The Confederation of the Transylvanian and Hungarian Estates during the First Years of the Principality of Gabriel Bethlen

Keywords: Principality of Transylvania, Kingdom of Hungary, Gabriel Bethlen, confederation, political relations

Settling the relations between the two Hungarian states by means of a confederation was an important element of Stephen Bocskai's plans. In addition, it was one of the central ideas of his last will. After his death, the idea of confederation, the constant and mutual aspiration to confederation, was the main principle defining the relationship between the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania. During the nearly five and a half years of Gabriel Báthory's rule, four agreements were concluded to establish close relations between the two states. Báthory's excessive rapprochement with royal Hungary eventually led to his fall. The first years of Gabriel Bethlen's rule were characterized by mutual distrust, accusations, and even some minor armed clashes. Despite these differences, both sides were equally interested in maintaining cooperation, which was confirmed even at the General Assembly of the Estates at Linz in 1614. In the next years, two more agreements settled the relations between the two states and Bethlen successfully consolidated his power.

85 | „S történelmünknek erről a fejezetéről jelentőségéhez képest mégis nagyon kevés előmunkálatra támaszkodhat a kutató.” Várkonyi: Az emberi dolgok 246.

Az Erdélyi-érchegység vízimalmai a fejedelemség idején

Marc Bloch, a preindusztriális korszak malmainak szakavatott ismerője úgy vélte, hogy a vízimalmok igen csodálatos szerkezetek, hiszen általuk az ember az élettelen természet energiájának felhasználásával tudta saját dolgát megkönnyíteni, a munka nehezét „kiszervezni”.¹ Jóllehet a vízimalmok Európa-szerte való elterjedését nagymértékben meghatározta az egyes régiók vízben való gazdagsága, illetve annak hiánya, valamint az egymástól eltérő időjárási viszonyok,² a vízimalmok végül az iparosodás előtti Európa legfontosabb energiatermelő szerkezeteivé váltak, és kiemelkedő szerepet játszottak a történeti Erdély, majd az Erdélyi Fejedelemség gazdaságában is, leginkább, ami a bányászatot illeti.³

Az erdélyi vízimalmok hasznosításának általánosságban véve nagy szakirodalma van,⁴ ha azonban kutatásunkat leszűkítjük a fejedelemség területén működő kő- és érczúzó malmokra, ugyanarra a következtetésre juthatunk, amelyet még Pongrácz Pál fogalmazott meg a 20. század közepén. A malomépítészetről és malomtípusokról szóló monográfiájában úgy fogalmazott, hogy a „szakaszos munkamegzású malmok kevésbé ismert típusa a kő-, illetve érczúzómalom”.⁵ Azonban nemcsak az erdélyi ércőrlő malmokról rendelkezünk kevés releváns információval, hanem az Erdélyi-érchegységben

1 | Marc Bloch: Technika és társadalmi fejlődés. In: uő: *A történelem védelmében*. Gondolat, Bp. 1974. 295–304. 301.

2 | Marc Bloch: The Advent and Triumph of the Watermill. In: uő: *Land and Work in Mediaeval Europe. Selected Papers*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles 1967. 136–168. 148.

3 | Szende Katalin: Malmok a városban. Az energiatermelés topográfiája négy városban az iparosodás előtt. In: *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre tiszteletére*. Szerk. Benkő Elek, Kovács Gyöngyi, Orosz Krisztina. MTA BTK Régészeti Intézet, Bp. 2017. 485–503. 485–486.

4 | Nem a teljesség igényével lásd Rüszt-Fogarasi Enikő: Malmok a 17. századi Kolozsváron. In: *Közösségben a közösségért. Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára*. Szerk. Flóra Ágnes, Pakó László. HUN-REN BTK TTI-EME, Bp.–Kvár 2023. 307–318. 307; Alexandra Chira: Documentary Evidence on the Uses of Water-Mills in Medieval Transylvania. A Case Study of the River Someş. In: *Usus aquarum. Interdisziplinäre Studien zur Nutzung und Bedeutung von Gewässern im Mittelalter*. Von Christoph Mielzarek, Christian Zschieschang. Böhlau, Wien–Köln–Weimar 2019. 51–70; Márton László: *Vízmalmok Erdélyben. Kis technikátörténet*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2003.

5 | Pongrácz Pál: *Régi malomépítészet*. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1967. 168.

Mátyás-Rausch Petra (1984) – történész, tudományos munkatárs, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, matyas-rausch.petra@abtk.hu

A tanulmány a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet kutatóműhelyében készült.

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-4>

működő egyéb tevékenységre használt vízimalmokról is, jóllehet többek között a gabonaőrő malmok igen fontos szerepet játszottak a korabeli Abrudbánya életében; nem véletlen tehát, hogy lépten-nyomon „belebotlunk” olyan szerződésekbe, egyezségekre, amelyek tárgya egy-egy gabonaőrő malom, esetleg malomhely vagy egy malombéli tulajdonrész.⁶

A korabeli terminológia szerint az ércőrő malmot legtöbbször *stomp*-nak nevezték, míg a gabonaőrő malom általánosan elterjedt elnevezése a *molendinum* volt.⁷ Jelen tanulmányomban én is ezt a felosztást követem, külön tárgyalva a két malomtípus abrudbányai történetét. Szende Katalin a középkori magyarországi malmok topográfiájáról írott tanulmányában több, a malomtörténetet érintő kutatási irányvonalat vázolt fel, amelyek közül itt elsősorban a jogtörténeti szempontot emelném ki, tekintve, hogy a korszakban a malomépítés és -használat szinte kifogyhatatlan tárháza volt a kisebb-nagyobb konfliktusoknak, egyéb jogi útra terelt cselekedeteknek.⁸ A jogtörténeti aspektus mellett azonban nem szabad megfeledkeznünk a társadalomtörténeti irányvonalról sem, ugyanis a vízimalmok birtoklásához kapcsolódó források segítségével kiválóan lehet a térség társadalmát, az abban bekövetkezett változásokat, alakulásokat is jellemezni. Utóbbihoz szorosan kapcsolódik a környezettörténeti szempont is, hiszen a malmokat elsősorban egy komplex víz- és tájhasználati rendszer szerves részeként kell vizsgálni, ahol a tájalakítás óhatatlanul magában hordozta az azt követő társadalmi átrendeződést is.⁹

Stomp

Az elmúlt, mintegy másfél évtizedben folytatott bányászattörténeti kutatásaim során gyakran találkoztam az írott forrásokban a *stomp*, illetve a *contusoria/mola contusoria* kifejezésekkel. A két fogalom jelentése megközelítőleg ugyanaz, hiszen mindegyiket általánosságban úgy fordíthatjuk le, hogy érc- vagy kőzúzó malom.¹⁰ Jóllehet felfedezhető szemantikai hasonlóság a két kifejezés között, a vonatkozó források azonban néminemű jelentésbeli különbségre is rávilágítanak. A tárgyalt időszakban *stompon* elsősorban azokat a vízi energiát hasznosító, ércőrő malmokat értették, amelyeket az Erdélyi-érchegység bányavárosaiiban, különösképpen Abrudbányán dívó *porondbányászat*, mai szóval élve külszíni fejtés során kitermelt érc tisztítására és

6 | Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr. 17; MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (a továbbiakban: GyfKáptLt), Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 2., fasc. 1. nr. 16–21.

7 | A két különböző fajta tevékenységet végző vízimalmot a Mária Terézia uralkodása alatt megvalósuló Első katonai felmérés (Erdély, 1769–1773) térképein *Mühlen*, illetve *Stomp* elnevezéssel jelölték. Külön érdekesség, hogy általában a gabonaőrő malmok feküdtek a patak forrásához közelebb, míg a zúzdák inkább az alacsonyabb fekvésű területeken álltak, közelebb egy-egy torkolathoz. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2562187.1318335524%2C5820171.107273533%2C2576700.6125792004%2C5825464.371482282> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 07.).

8 | Szende Katalin: i. m. 485–486.

9 | Uo.

10 | *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. I–XIV. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Szerk. Szabó T. Attila, Vámszer Márta, Kósa Ferenc et al. Bp.–Buk.–Kvár 1975–2014. (A továbbiakban: SZT) XI. 936.

aprítására használtak.¹¹ Az Erdélyi-érchegység területén a *contusoria* kifejezés széles körben csak a 18. század elején válik ismertté, a mélyművelésű bányászat elterjedésével párhuzamosan.¹² Mindez nem véletlen, ugyanis utóbbi leginkább a Magyar Királyság területén széles körben alkalmazott, mélyművelésű bányaműhöz tartozó zúzdát jelentette, ahol a föld alatt húzódó tárnákból a felszínre hozott ércet törték össze a további munkálatok megkezdéséhez megfelelő nagyságúra.¹³

A fejedelmi időszakban tehát elsősorban *stomp*okkal találkozhatunk az erdélyi bányavárosok fennmaradt iratanyagában, amelyek, ahogy az alábbiakban majd részletesen is szó esik róla, nagyon fontos részét képezték a térségben élő mezővárosi polgárok és fejedelmi jobbágyságok vagyonának,¹⁴ ha az utóbbi társadalmi csoport esetében egyáltalán beszélhetünk a szó szoros értelmében vett tulajdonról.¹⁵ A *stomp* és a *contusoria* között húzódó különbséget talán úgy lehetne a legegyszerűbben megmagyarázni, hogy az előbbinél az elsődleges értéket a zúzda képviselte, az tudott a korszakban porondbányászattal foglalkozni, aki építhetett *stomp*ot, vagy bérelte azt (utóbbi tevékenység elsősorban a fiskális jobbágyságokra volt jellemző).¹⁶ Míg a mélyművelésnél a bányászati tevékenység alapfeltétele a bányarész birtoklása volt, az ércőrlő malom építését, birtoklását pedig csak a legvagyonosabb tulajdonosok engedhették meg maguknak.¹⁷ A „*stompolás*”¹⁸ – ahogy több 17. századból származó forrás fogalmazott – esetében fennálló, a zúzda birtoklása és a bányászati lehetőségek között kimutatható szoros korrelációt vagy inkább kizárólagosságot jól bizonyítja a bányásztörténeti kutatás előtt már jól ismert, a négy erdélyi bányaváros közös „bíróháza” által 1525-ben hozott ítélet.¹⁹ A bányavárosi küldöttek útján kihirdetett ítélet szövegét mind ez ideig elsősorban jogtörténeti szempontból vizsgálták,²⁰ az oklevél azonban nemcsak

11 | Az abrudbányai porondbányászat részletes leírására lásd Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirat-tára, Kemény József-gyűjtemény, Ms. KJ 280., fol. 1–72. Idézi: Mátyás-Rausch Petra: *Erdély aranya. Nemesfém-bányászat a kora újkori Erdélyben*. Martin Opitz, Bp. 2022. (A továbbiakban Mátyás-Rausch: *Erdély aranya*) 56–57.

12 | MNL OL, Erdélyi Kincstári Levéltár (a továbbiakban: EKLt), Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. O.

13 | Mátyás-Rausch: *Erdély aranya* 58–59.

14 | MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

15 | Vö. Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány. II. könyv. Erdélyhoni magyar magánjogtan*. S. a. r. Rokolya Gábor. Közgjegyzői Akadémia Kiadó, Bp. 2019. 162. paragrafus (192–193).

16 | MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

17 | A mélyművelésű bányák és a hozzájuk tartozó zúzdák tulajdonviszonyaira lásd pl. Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. MTA BTK TTI, Bp. 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. – A továbbiakban Mátyás-Rausch: *Ércbányászat*) 120–131.

18 | MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

19 | Az eredeti latin szöveget közli Joannes Frivaldszky: *Minerologia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphra, salia, lapides et aquae*. Typis Academicis Societatis Jesu, Kvár 1767. 46–47. Ugyancsak idézi Köleséri Sámuel: *Erdély aranybányászata*. SZTE Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolája–EME, Kvár–Szeged 2015. (Kölesériana 2.) 37–38.

20 | Az oklevél szerint Offenbányának, Körösbányának, Kisbányának és Abrudbányának volt ebben az időszakban egy közös fellebbviteli fóruma, ahová e települések bíróságairól fellebbezhettek a peres ügyeket. Ez a gyakorlat a 17. században is élt, hiszen az Abrudbányán lakó, nemességgel bíró More família pereskedésével kapcsolatban jegyezték meg egy, a század közepén felvett tanúvallatási jegyzőkönyvben, hogy a bányákkal kapcsolatos ügyeket első fokon a bányamester székén tárgyalják, utána pedig a négy bányaváros jelöl ki esküdteket a további tárgyalásokra. (Ekkor már Zalatna is

a korabeli bányavárosi ítélkezési gyakorlat megismerését teszi lehetővé, hanem azt is jól példázza, hogy milyen szoros kötelék kötötte össze a korban a stompokat és a közelükben létesített külszíni fejtéseket.

A Veres-patak völgyében zúzdával rendelkező, jómódú mezővárosi polgárookra a latin szöveg a legtöbbször úgy hivatkozik, mint *domini montanarum seu molendinarum*, illetve *domini montanarum et molendinarum*.²¹ A korabeli bányavárosi polgárookra használt kifejezésekből is jól kiviláglik, hogy az ércőrlő malmok már a 16. század első felében milyen fontos szerepet játszottak a térség bányászatában, de az ítélet szövegét magában foglaló oklevélben bemutatott konfliktus is bizonyítja, hogy ezek azok az évtizedek, amikor a malomtulajdonosok rohamos gyorsasággal terjeszkedtek leginkább az aranymosást űző, térségben lakó jobbágyság rovására. A Veres-patak mentén, amely Körpenyes déli határán ömlött bele a Csernitz-patakba,²² már a mohácsi csatát megelőző években egymást érték az úgynevezett klasszikus vízimalmok,²³ amelyekben a víz segítségével hajtották meg az általában felülcsapott vízikereket, korabeli elnevezéssel *szökellő*.²⁴ Az általában egy, esetleg két vízikeréssel felszerelt malmokban a hegyi patakok vize biztosította ahhoz a megfelelő energiát, hogy a cölöpök, más néven pörölyök, illetve *nyilak* egymás után emelkedjenek fel, majd zuhanjanak le, így apró darabokra törve az aranyércet.²⁵ A malomépítés, legyen szó gabona- vagy ércőrlő malmokról, jelentős tájtalakító hatással járt, ugyanis egyrészt a vízimalmokat sok esetben nem közvetlenül a vízfolyás partjára építették, hanem az adott vízfolyás természetes medréből a parttól távolabb vezető csatorna segítségével látták el azokat vízzel. Ehhez

delegálhatott tagokat a közös fellebbviteli fórumra). Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (a továbbiakban: RNLt KMLt), Törzsgyűjtemény, nr. 784. A korabeli bányavárosi ítélkezési joggyakorlatra lásd Mátyás-Rausch Petra: Egy birtokper tanulságai – A More család birtokai Abrudbányán (megjelenés előtt, a 2022-ben megrendezett Heckenast Gusztáv-émlékkonferencia tanulmányait magában foglaló kötetben).

21 | Joannes Frivaldszky: i. m. 46–47.

22 | A térség első hiteles topográfiai ábrázolását, rajta pontos vízrajzi adatokkal az Első katonai felmérés (Erdély, 1769–1173) tartalmazza, <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layer=s=142&bbox=2563480.097892982%2C5821005.505025638%2C2577993.57863863%2C5826298.769234387> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 07.).

23 | Károlyi Zsigmond az ércőrlő malmokat az ipari malmok kategóriájába sorolta, amelyek részben a nyilas zúzómű, részben pedig az üttő (hámor) elve alapján működtek, és kizárólag vízikerek hajtotta azokat. A vízikerek tengelyének fogai emelték fel a nyilakat, avagy cölöpöket. Károlyi Zsigmond: *A vízhasznosítás, vízépítés, vízgazdálkodás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Bp. 1960. 61; Tringli István: A magyar szokásjog a malomépítésről. In: *Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. Argumentum–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, h. n. 2001. (Analecta Mediaevalia I.) 251–268. (A továbbiakban Tringli: A magyar szokásjog) 251–252.

24 | Kalmár Borbála abrudbányai özvegyasszony és egyben bányatulajdonos 1592-ben kelt végrendeletében olvashatunk arról, hogy az Abrudbánya és Verespatak között húzódó Korna-völgyben „két szeokelleo stomp vagyon”. MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 35. A szökellő jelentésére lásd SZT XII. 649. A felülcsapott vízikeréssel működő malmok jóllehet nagy energiaátvitelre voltak képesek, de egyúttal fagyérzékenyebbek is voltak; valószínű ez volt az oka, hogy a késő középkori Magyarországon az energetikailag kevésbé hatékony alulcsapott malom volt az értékesebb. Vajda Tamás: *Árpád- és Anjou-kori vízimalmaink tájtalakító hatása*. In: *Micae mediaevalis*. II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Jakab Péter et al. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp. 2012. 59–75. 65.

25 | *Pierre Lescaplier utazása Erdélybe 1574*. Közreadja Benda Kálmán, Tardy Lajos. Európa–Helikon, Bp. 1982. 80.

vagy kettéosztották a folyómedret, és csak az egyik ágát használták, vagy teljesen új malomárkot ástak.²⁶ Ugyancsak a malomépités tájalkító hatásai közé lehet sorolni a vízikerekek állandó, egyenletes vízellátását biztosító tavak, árkok és gátak építését, utóbbi tevékenységekre is nagy számban találunk példát a forrásokban.²⁷ A fentiek tükrében nem csodálkozhatunk azon, hogy a zúzdák nagyarányú terjeszkedése óhatatlanul konfliktusokat szült, hiszen az Abrudbánya környéki vízfolyások száma is korlátozott volt, és az aranymosással foglalkozó jobbágyok is „helyet” követeltek maguknak. A tájatalakítás tehát végül alighanem valamilyen erőszakos cselekedetbe torkollott, a helyzet megoldásának lenyomata pedig az 1525-ben papírra vetett megállapodás lett. Nem vethetjük el azt a koncepciót sem, hogy az egyik fél hatalmaskodást követett el, legalábbis arra utalt a szöveg, hogy az aranymosóknak békén kellett hagyniuk a malomtulajdonosok birtokát, és előzetes engedély nélkül nem lehetett újabb aranymosó helyeket létrehozni.²⁸ A földesúri jogokat gyakorló gyulafehérvári káptalan parancsára összeült bányavárosi bíróság tehát az ércőrlő malmokkal bíró mezővárosi polgárok javára ítélte az aranymosókkal szemben, ami jól mutatja az ércőrlés helyi bányászatban betöltött szerepének fontosságát. A stompok jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a kora újkori Abrudbányán lakók számára a legfontosabb és legértékesebb vagyontárgynak minősültek. Kalmár Borbála 1592-ben felvett végrendeletében elsődlegesen a tulajdonában lévő stompokról rendelkezett, mint az unokája – Kont Miklós – számára megörzendő legfontosabb „vagyontárgyakról”.²⁹ 1598-ban Brádi János abrudbányai nemestől tartozása fejében lefoglaltak egy stompot mintegy 350 forint értékben.³⁰ A 17. század második felében a „dinasztia”-alapító Fodor Pál unokája, György vagyonleltárából kiderül, hogy a birtokában lévő zúzdák összesen 4500 forintnyi értéket képviseltek, míg egy kőből épült nemesi udvarház Abrudbányán „csupán” 750 forintot ért.³¹ Sebessi Benjámin pedig, aki a 17. század végén elvette Fodor György özvegyét, 1692-ben tartozása fejében kénytelen volt átadni

26 | Jakab Gusztáv–Csengeri Erzsébet–Timár Gábor: Középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban. In: *A tudomány gazdag ágai... Tanulmányok Benkő Elek hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Kovács Gyöngyi, Zsotyó Csilla. HUN-REN BTK Régészeti Intézet, Bp. 2024. 187–205. 190–191. A meder felosztására, valamint a mesterséges csatorna kialakítására utaló kifejezéssel gyakran találkozhatunk a korabeli forrásokban. Egy 1742-ből származó, az abrudbányai Fodor család vagyonával foglalkozó tanúvallatási jegyzőkönyvben például több helyütt olvashatunk *szabad vízen, oszló vízen* vagy éppen *derék vízen* álló stompokról. MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G., illetve O. A derékvíz jelentése főág/-folyás, vö. SZT II. 333.

27 | Abrudbánya határaitól 1589-ben lejegyzett határjárás szövegében több helyen feltűnik a *Fekete-havas* nevű hegy lábánál fekvő elhagyott tó. MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. E. Fodor György és az abrudfalvi lakosok közötti pereskedésben előkerült a falu határában épített stomp árkanak és gátjának ügye is. MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 41. Paczkó György korábbi abrudbányai bíró és Kurta Ábrahám csereszerződésében ugyanakkor egy olyan stompról egyeztek meg, amely a *nagy tó* mellett állt. MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 32.

28 | Joannes Frivaldszky: *i. m.* 46–47.

29 | MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 35. Kont Miklós egyébként Kalmár Borbála lányának, Puzlok Margitnak Kont István kassai polgárral kötött házasságából született. Miklós korán félárva lett, és apja nevelését a nagyanyára bízta, aki a végrendelet tanúsága szerint igen lelkiismeretesen látta el feladatát.

30 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 43.

31 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. L.

a Márczi István nevű bányabíróval közösen bírt malom negyedrészt, a teljes malmot akkor 800 forintba becsülték.³²

Az abrudbányai stomptulajdonosoknak ugyanakkor nem volt teljes mértékben szabad mozgásterük, ugyanis a malomépitési jog végig a korszakban földesúri jognak számított, így a 16. század első felében a gyulafehérvári káptalan tulajdonában lévő, majd a szekularizáció után fejedelmi birtokká váló bányaváros lakóinak bizonyos része nem építhetett malmot, legalábbis engedély nélkül semmiképpen nem.³³ A fejedelmi időszakban elsősorban az Abrudbányán lakó nemesek építettek ércőrlő malmokat a város környékén található patakok mellé, és ezeket általában bérbe adták. A tulajdonos családok köre se sokat változott a 16. és 17. század folyamán, legfeljebb az arányokban történt elmozdulás, ugyanis míg a 16. század végén több nemesi ranggal bíró család (többek között a Paczkó, Válaszúti család) tulajdonolt kevés számú stompot,³⁴ addig a 17. század végére a Fodor család birtokába került a zúzdák nagy része, így ők lettek a térség szinte kizárólagos stomptulajdonosai.³⁵ Az előbb leírtakat egy 1676-ban készült olyan zúzdajegyzék adatai is alátámasztják, amely felsorolta a Veres-patak-völgyben, a Korna-völgyben, valamint a körpenyesi és bucsumi határon álló malmokat. Eszerint a legtöbb stompot a Fodor testvérek (Pál és György) birtokolták, és legnagyobb részét bérbe adták a város melletti falvakban (Abrudfalva, Körpenyes, Bucsum) lakó jobbágyoknak. Ezek a jobbágyok általában a saját jobbágyaik voltak, de az is előfordult, hogy a birtokukon élő zsellérek voltak a jobbágyok társbérlei. Egy kevésbé tehető nemes, mint például Márczi István vagy Lőrinc deák, saját maga kezelte a zúzdát, azaz „saját maga stompolt vele”.³⁶ Utóbbi kifejezés igen gyakran előfordul ebben a jegyzékben, az összeírást készítő leggyakrabban a Korna-völgyben álló stompokat üzemeltető jobbágyok neve mellé jegyezték fel. Abban szinte biztosak lehetünk, hogy a nemesek nemcsak saját maguk kezelték, hanem ők is építették a stompot, a jobbágyok esetében azonban a „saját maga stompolt vele” megfogalmazás teljesen pontos értelmezése nehézségekbe ütközik. Leginkább azért, mert nem minden esetben az általuk épített, hanem bérbe vett, használt szerkezetekről volt szó. Erre kiváló példa Kimpán Filimon (*Filemon*), aki a Korna-völgyében bérelt egy stompot, amellyel „saját maga stompolt”, a megjegyzés rovatból azonban megtudhatjuk, hogy a kérdéses zúzda a Paczkó család területén feküdt, és a család engedélyével építette fel.³⁷ A Fodor család és a velük rokonságban álló More-örökösök hegemoniáját, a térségre gyakorolt hatását és egyben az abrudbányai polgárok érdekérvényesítő képességeinek határait³⁸ kiválóan példázza, hogy az Erdélyi-érchegység legnagyobb bányavárosának nem volt saját zúzdája a környékbeli patakok mentén; összesen két olyan stompot jegyeztek fel, amelyek valamilyen formában köthetőek a városhoz. Angyelina Vaszilián fejedelmi jobbágy a veres-pataki völgyben

32 | MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 2., fasc. 1. nr. 19.

33 | Dósa Elek: i. m. 162. paragrafus (192–193); Vadas András: Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül. *Történelmi Szemle* LVII. évf. 2015/4. 619–648. 621–622.

34 | MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 32, 35.

35 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

36 | Uo.

37 | Uo.

38 | Mátyás-Rausch Petra: „Aequitas communis” – Interessenkonflikte in Großschlatten (Abrudbánya) im 17. Jahrhundert. *Historia Urbana* XXX. évf. 2022. 31–51.

üzemeltetett egy 9 nyílra³⁹ épített ércórló malmot, amelyet a város engedélyével létesített és használt. Míg Paczkó Péter a város földjén álló zúzdáját adta bérbe a Koza Florea (*Flora*) nevű jobbágnak, akinek ezenkívül volt még egy használatban lévő stompja ugyancsak a veres-pataki völgyben.⁴⁰ Az a jelenség, miszerint a stompok többségét jómódú nemesek építették, nemcsak a korabeli törvényi szabályozásnak tulajdonítható, hanem annak is, hogy egy-egy ilyen zúzda építése, főleg ha több kereket hajtott meg,⁴¹ igencsak költséges „mulatságnak” számított, és nem minden esetben hozta be gyorsan a ráfordított költségeket.⁴²

A stomp birtoklására, használatára a jelentős anyagi ráfordítás ellenére is úgy kell tekintenünk, mint a vertikális társadalmi mobilitás⁴³ egyik fontos „tényezőjére”, hiszen a saját haszonra történő bányászat, noha művelői kötelesek voltak az érc beváltására, kivételesen nagy szabadságot adott az itt élőknek. Abrudbánya városa pedig kiváltságolt bányavárosként kiváló lehetőséget nyújtott a társadalmi felemelkedésre.⁴⁴ A későbbi zalatnai bányaúradalom részévé váló város⁴⁵ melletti falvak lakói a stompok üzemeltetése és ezáltal a bányászati lehetőség révén egy olyan lehetőséggel élhettek, amely a hasonló jobbágháztartással bíró, ámde „ipari tevékenységet” nem folytató egyéb uradalmak lakói számára nagyrészt elérhetetlen volt.⁴⁶ Így mondhatni egy alapvetően a földesúri haszonvételnek számító tevékenységen keresztül saját szerencsésük kovácsai is lehettek, noha lehetőségeik nem voltak korlátlanok. Itt csupán egy példát hoznék arra, hogy milyen vagyoni helyzettel bírhatott egy korabeli, nemesfémbányászattal foglalkozó jobbágy. Valamikor az 1610-es évek végén, Ádámosi Tamás bíróságának idején idősebb Fodor Pál aranybeváltó és a Muskán lakó Ocza Vasile (*Vaszil*) megállapodást kötöttek egy búzaórló malommal kapcsolatban. A szerződésből kiderül, hogy a malmot újra kellett építeni, és Ocza Vasile azért volt kénytelen átadni az értékes épületet Fodornak, mert mintegy 556 aranyforinttal volt adósa az aranybeváltónak. Az adósság eredetileg „a fejedelem adóssága” volt, azaz a kötelező aranybeváltásból felhalmozódó hátralék lehetett (ebből csupán 58 aranyat sikerült visszafizetni). Fodor

39 | Minél több nyílra lett építve egy-egy stomp, annál nagyobbak számított. Az átlagos cölöpszám 6 vagy 9 volt, ezek számítottak „kismalomnak”, míg a 12 nyílra épített malmokat hívták „nagyalomnak”. Utóbbit kizárólag a legvagyonosabbak tudták megengedni maguknak. MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 35.

40 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

41 | A Fodor család birtokában volt négykerekű stomp is, amelyben 9, illetve 12 cölöp törte az ércet. Ez nem volt általános, ugyanis a legtöbb stomp egykerekű volt, igaz, előfordult három-, illetve kétkerekű zúzómalom is. MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

42 | Tringli István: *Hatalmaskodások a középkori Magyarországon*. ELKH BTK TTI, Bp. 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. – A továbbiakban Tringli: *Hatalmaskodások*) 218–219.

43 | Vertikális mobilitásra lásd többek között Mátyás-Rausch Petra: *Társadalmi mobilitás az erdélyi kincstári igazgatásban (1571–1629)*. *Századok* CLIV. évf. 2020/1. 5–24.

44 | Itt csupán egy példát hoznék, Lázár Mihály életútját. Lásd Mátyás-Rausch Petra: „Ennek előtte Lazar Mihali Uram fíanak fogadta vala Deli Farkas Uramat” – Deli Farkas és az abrudbányai bányák. *Erdélyi Múzeum* LXXXIV. évf. 2022/1. 61–71.

45 | Az ún. zalatnai nagy uradalom kialakulásának kezdete Bethlen Gábor uralkodásának második felére tehető, de végleges formáját, amelyben kisebb-nagyobb változtatásokkal egészen 1848-ig fennállt, már I. Rákóczi György idején nyerte el. Mátyás-Rausch Petra: „... az udvarbíróra és szolgáira való költség miatt minekünk el kell pusztulnunk” – Váradi Péter deák és a zalatnai uradalom. *Erdélyi Múzeum* LXXXIII. évf. 2021/1. 41–53. 51–53.

46 | Uo. 48–50.

Pál annyi engedményt tett, hogy a korábbi malomtulajdonos egy bizonyos mennyiségű búzát megőrölthetett a malomban, de ha csal – folytatódik a szöveg –, akkor bizony elesik ettől a lehetőségtől.⁴⁷

A társadalmi mobilitás nemcsak az anyagi gyarapodásban érhető tetten, hanem a technikai előrelépésben is. A már említett, 1525. évi ítéletlevél szövegéből egyértelműen kiderül, hogy akkoriban a szegényebb népréteg számára elsősorban az aranymosás volt elérhető, míg a 17. században már a porondbányászatnak volt jóval szélesebb társadalmi beágyazottsága, ami mindenképpen egy fontos fejlődési lépcsőnek számított. Annak megértéséhez, hogy miért jelentett több szempontból is előrelépést a porondbányászat elterjedése az Abrudbánya környéki falvakban, segítségül hívhatjuk a korszak zúzdákkal kapcsolatos adásvételi szerződéseit, megállapodásait. A stompoknak legtöbb esetben voltak állandónak mondható tartozékai. Paczkó György abrudbányai bíró és Kurta Ábrahám csereszereződésében (korabeli elnevezése szerint *dirincsben*) az szerepel, hogy Paczkó György veres-pataki stompjához, amelyet elcserélt Kurta Ábrahámmal, tartozott egy bánya, illetve egy *avasocska*, azaz füves kert.⁴⁸ Kurta Ábrahám ezért cserébe adott a Korna-völgyben egy stompot a porondbányával együtt, illetve a hozzá tartozó két darab réttel.⁴⁹ Kortársuk, a már említett Kalmár Borbála végrendeletében megemlékezett a két vízikéréssel felszerelt stomphoz tartozó gyümölcsöskestről, erdőrészekről. Ezenfelül unokájára hagyott egy stomphelyet⁵⁰ a hozzá tartozó porondbányával és erdőbéli résszel egyetemben.⁵¹ A 17. században sem sokat változott a stompok pertinenciájának összetétele: Alvinczy Péter, I. Apafi Mihály fejedelmi prefektusa 1674-ben Fodor György javainak összeírásakor ugyanúgy réteket, kerteket és bányákat említett a stompok tartozékaként.⁵² Míg a Fodor család és a körpenyesi lakosok közötti viszály elsimítására kiküldött fejedelmi bizottság jelentése úgy fogalmazott, hogy Fodor György a zúzdákkal együtt bírt „az arany culturához való alkalmatosságokat”, ezek alatt – a bányászati eszközökön kívül – a réteket, legelőket, kaszálókat értették.⁵³ Utóbbi forrás azt is pontosan megnevezi, hogy hol feküdt Fodor György stompja a Veres-patak völgyében, és megadja a stomphoz tartozó bánya nevét is: *Kiskirnik*.⁵⁴

A fennmaradt forrásanyag azonban nemcsak arra ad választ, hogy milyen tartozékokkal bírtak a térség lakói többségének anyagi biztonságot nyújtó zúzdák, hanem abban is segítségünkre lehet, hogy topográfiai szempontból is jellemezhessük az Abrudbánya környékén működő stompokat. A pontos topográfiai meghatározásban az

47 | Volt még ezenfelül egy záradék, miszerint, ha Ocza Vasile, avagy utódai fellázadnak földesuruk ellen, vagy panaszkodnak rá (ahogy már többször megtették), akkor nemcsak a malom lesz a Fodor Pálé, hanem az adósság teljes összegét is vissza kell fizetniük. RNLT KMLT, Berzenczey cs. lt., 48. doboz, fasc. 57. nr. 50.

48 | SZT I. 510.

49 | MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 32.

50 | A malomhely kifejezés értelmezésére, az egyes jelentéstartalmak elkülönítésére többek között lásd Vadas András: Some Remarks on the Legal Regulations and Practice of Mill Construction in Medieval Hungary. In: *Wasser in der mittelalterlichen Kultur. Water in Medieval Culture*. Edited by Gerlinde Huber-Rebenich, Christian Rohr, Michael Stolz. De Gruyter, Berlin 2017. 291–304. 296–304.

51 | MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 35.

52 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 57. D.

53 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuria (F 3), Centuria E. nr. 43.

54 | Uo.

1769 és 1773 között lezajlott Első katonai felmérés adataira támaszkodhatunk, itt ugyan- is térképre vitték a térség vízrajzát is. Általánosságban elmondható, hogy a zúzdák többsége a várostól távolabb, a környező falvak (Abrudfalva, Bucsum, Körpenyes) és Abrudbánya közötti, a Csernitz-, Abrud-, Korna- és Veres-patakok határolta területen állt. Két olyan völgy volt, ahol szinte egymást érték a stompok: az egyik a veres-pataki (ahol a Veres-patak belefolyt a Csernitz-patakba), a másik a kornai (a Korna-patak Veres-patak mellett eredt, és Abrudbánya déli részén folyt bele az Abrud-patakba).⁵⁵ Egy valószínűleg 1556 előtt, még a gyulafehérvári káptalan földesurasága idején keletkezett, 1670. évi másolatból ismert határjárás szerint a Korna-patak és az Abrud folyó (*rivulus* a szöveg szerint) által behatárolt rész a város birtoka volt, és itt több zúzda is állt, ahol az aranyat bányászták és finomították („versus partes molendinorum montanistarum, ubi aurum colatur et separator”).⁵⁶

A biztosabb anyagi háttér pedig magában hordozta az érdekérvényesítés lehetőségét, még ha korlátozott formában is. Itt visszautalhatunk a már többször idézett, 1525. évi ítéletlevélre, amelyből egyértelműen kiderül, hogy ekkor még az aranymosók „vesztésre” álltak a zúzdatulajdonosokkal szemben. Az erőviszonyok, ha kismértékben is, de a 17. század második felére átrendeződtek, ugyanis ekkorra már az Abrudbányát körülvevő nagyobb falvak (pl. Körpenyes, Abrudfalva) lakosai el tudták érni – igaz, a fejedelmi kormányzat hathatós segítségével –, hogy a térség legbefolyásosabb családjá, a Fodor familia bizonyos kérdésekben, köztük a zúzdaállítás és bérbeadás ügyében, meghatárljon. A Fodor család terjeszkedése hátrányosan érintette nemcsak a térségben lakó, kevésbé vagyonos nemeseket, bányavárosi (tulajdonképpen mezővárosi) polgárokat, hanem a környező falvak lakóit is. A 17. század második feléből több olyan dokumentum maradt fenn, amelyben idősebb Fodor Pál unokáit a fejedelmi kormányzat elmarasztalta, hogy törvénytelenül tettek olyan fiskális jobbágyságot a saját jobbágyukká, akik legtöbbször pénzzel tartoztak nekik.⁵⁷ Befolyásukat és vagyonukat természetesen nemcsak arra használták fel, hogy megfelelő számú munkáshoz jussanak az amúgy munkaerőhiányban szenvedő „ágazatban”, hanem arra is, hogy újabb bevételi forrásra tegyenek szert, utóbbiak közül az egyik legfontosabbnak természetesen a patakok mellett álló stompok, illetve a stompépítésre alkalmas helyek bizonyultak. Alvinczy Péter, I. Apafi Mihály fejedelmi prefektusa 1674-ben és 1684-ben is kénytelen volt kiszállni Abrudbányára, hogy a Fodor család és az abrudfalvi, majd körpenyesi lakosok közötti régóta tartó viszályt elsimítsa. Az abrudfalviak panasza szerint több olyan *haszonvevő helyet* foglaltak el az *abrudbányai urak*, amelyek régen a falu lakosaié voltak. Mindezen felül Fodor György zúzdáinak gátjai és árcai a falu határára épültek meg (egyrészt a Csernitz-patak mentén, másrészt pedig a Veres-patak mentén). Az építésükről Fodor megegyezett a falu vezetésével, amely úgy engedélyezte az építkezést, ha az építető a falunak évente 5 forintot fizet. A szóban forgó gát, illetve árok egy másik forrásban is felbukkan, melyben megadták a nevét: *Hosszúárok*, valamint a pontos funkcióját is feltüntették: eszerint ezen keresztül jut el a víz Fodor

55 | Első katonai felmérés (Erdély, 1769–1773), <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2561442.999204101%2C5821394.434777256%2C2576118.9086348545%2C5826687.698986005> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 07.).

56 | MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 56. I.

57 | Mátyás-Rausch Petra: Bányavállalkozó nemesek és bányapolgárok. Érdekelletétek a 17. századi Abrudbányán. *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv* XV. 2020. 179–196.

György verespataki és körpenyesi határban lévő stompjára.⁵⁸ Az abrudfalviak panasza szerint pedig a család legalább húsz éve nem fizetett semmit az üzemeltetésért, és ha megemlítik az ügyet a Fodor család megbízottjainak, azok halállal fenyegetik őket. Fodor György azonban – folytatódik a szöveg – nemcsak ezt a szerződést szegte meg, hanem azt a megállapodást is, amelyet a falu bírása egy stomp építésével kapcsolatban kötött vele. Eszerint az abrudfalvi lakosok négy éve kezdtek el közösen építeni egy stompot a nemesi család földjén. Fodor György azzal a kikötéssel engedélyezte az építkezést, hogy a zúzda fele haszna az övé lehessen, azt követően pedig, hogy ő meghal, a teljes haszon a falut illeti. A történet folytatása nem okozhat túl nagy meglepetést, hiszen Fodor György végül nem engedte a falu lakosait az újonnan felépített malom közelébe, amire válaszul a jobbágyság minden mozdítható vaseszközt elloptak a malom épületéből. Több jobbággy egyéni panaszt is benyújtott Fodor ellen, többek között Dara Péter, aki állítólag egy két forintot érő sajt fejében bérelte volna ki Fodor egyik stompját, az üzlet azonban meghiúsult, és a panaszos a sajtját sem kapta vissza.⁵⁹ Az abrudfalviak panaszait kivizsgáló bizottság döntése értelmében Fodor György évente köteles lesz adni a falunak egy nehezek kéneseiben fogott aranyat⁶⁰ vagy ennek megfelelő értékben 3 forint készpénzt. Az abrudfalviakat pedig kötelezték, hogy miközben „bányászknak” a falu határában, a gátban kárt ne tegyenek, ha ezt valaki megszegi, az 12 forint büntetéssel sújtható. Fodor Györgynek ugyanakkor engedélyezték, hogy a gát javítására, bővítésére fát vághat ki a közeli erdőből.⁶¹ A fejedelmi prefektus vezette bizottság hasonló vallomásokat vett fel Körpenyesen is, mint Abrudfalván. Az itt lakók felrótták Fodor Györgynek, hogy noha a határjukban áll hét stompja is, de még egyszer sem mutatott a szóban forgó területekre vonatkozó érvényes jogbiztosító iratot („mutassa meg igazságát”).⁶² A pontosan le nem tisztázott birtokhatár, amelyre egyébként a bizottsági döntés is utal, sok visszaélésre adott lehetőséget, hiszen Fodor György több esetben elhajtotta a falusiak legelő állatait, ha azok az ő birtokában lévő vagy sajátjának vélt területekre tévedtek. Körpenyes valamelyest gazdagabb falu lehetett, mint Abrudfalva, hiszen a településtől egészen messze, a Bucsumot és Verespatakat összekötő úgynevezett *Abrudzi-völgyben* is volt egy malma, amelyre Fodor igényt tartott, noha – a falusiak panasza szerint – ezzel kapcsolatos jogbiztosító iratot nem tudott felmutatni.⁶³ Az ügyben hozott ítélet szerint a körpenyesi határban álló hét Fodor-féle stomp közül csak egyről mutattak be a családtagok okiratot, míg a többiről azt állították, hogy azt Fodor György a felesége – a néhai More László unokája, Szörös Erzsébet⁶⁴

58 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 56. I.

59 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 41.

60 | A kéneseiben fogott arany alatt a poraranyból a higany segítségével elválasztott aranyat kell érteni. Szádeczky Béla: *Bornemisza Anna gazdasági naplói (1667–1690)*. MTA, Bp. 1911. (I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása I.) 37. A nehezek súlymérték, általában ebben adták meg a bányavárosok a kötelezően beadandó fém mennyiségét; három alegysége ismert 30,0694 és 3,9194 kg között. Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Akadémiai, Bp. 1991. 459.

61 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 56. I.

62 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 41.

63 | Uo.

64 | A More családra, valamint annak a kolozsvári Rau/Szörös családdal való kapcsolatára lásd Mátyás-Rausch Petra: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje a kora újkorban – Abrudbányai családtörténetek. *Turul* XCIV. évf. 2021/4. 157–168. (A továbbiakban Mátyás-Rausch: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje) 164.

– révén bírta. A bizottság szerint igen nehéz így igazságot tenni a vitás felek között, ezért az a döntés született, hogy Fodor a zúzdák körül negyven öl nagyságú területen folytathat bányászati tevékenységet, ide a körpenyesiek nem tehetik be a lábukat, de máshol szabadon kereshetnek aranyat.⁶⁵

A fentiekben ismertetett döntések közül külön kiemelném azt a passzust, amelyben a fejedelmi prefektus vezette bizottság arra kötelezte az abrudfalvi lakosokat, hogy nem rongálhatják meg a Fodor György által épített malomgátákat és árkokat. A hangsúly a zúzdatulajdonosok életét igencsak megkeserítő rongálás elkerülésén volt. Jóllehet kevés, konkrét rongálási esetet rögzítő forrás maradt ránk, de valószínűsíthetjük, hogy ha nem is mindennapos, de gyakori lehetett, hogy a zúzdákra zavaró tényezőként tekintő lakosok az erőszak útjára léptek. Erre kiváló példa egy 1563-ból fennmaradt ítélettel, amelyben Hamvay György, a királyi jövedelmek adminisztrátora és Mosdósi Ambrus gyulafehérvári *requisitor* döntött az abrudbányai lakosok és a bucsumi, akkoriban még tekefalvi kenéz között fennálló vitás ügyekben. A konfliktus kiindulópontja az lehetett, hogy a 16. század 30-as éveiben nemcsak a porondbányászat terjeszkedése és a hozzákapcsolódó zúzdaépítés üteme gyorsult fel, hanem ezzel párhuzamosan nagyarányú erdőirtások is folytak a térségben, köszönhetően az egyre nagyobb teret nyelő havasi legeltetésnek/pásztorkodásnak.⁶⁶ A forrásban több olyan földrajzi név szerepel, köztük Asszony pataka, illetve egy bizonyos *Hundseyff*-patak, amelyek beazonosítása nehézségekbe ütközik, de valószínűsíthető, hogy az előbbi a 18. századi térképen már Korna-pataként említett vízfolyást, míg utóbbi talán az Abrud „folyót” jelöli. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy a szöveg szerint a konfliktust kiváltó zúzdák többsége ott állt, ahol az Asszony pataka beleömlött a Hundseyff-patakba.⁶⁷ Az írat nemcsak a vízimalom-építés és használat jogi hátterére világít rá kiválóan, hanem részletes leírást ad arról is, hogyan nézett ki a korban egy zúzda, amelyet a román pásztoroknak 25 dénár büntetés terhe alatt tilos volt megrongálniuk. A zúzdákhoz tartoztak csatornák (*canales*), ezek minden bizonnyal a vízfolyás medréből vezették a vizet a vízikerekhez. Tartozéknak minősültek még a csatornákat tartó gerendákat összefogó ékek/fából készült csapolások (*cunei*), a csapárok (*receptaculum*) és maga a vízikerek a rekesztekével együtt (*pinnula*).⁶⁸ Az abrudbányaiak panaszából kiderül, hogy ezeket a fából készült tartozékokat előszeretettel rongálták meg a pásztorok. Coloman Șerban (*Serban*) kenéz azzal védekezett, hogy a kérdéses terület szabad volt, azon nem állt semmilyen építmény, amikor a falusiak elkezdtek ott legeltetni. Ezzel szemben a város képviselői azt állították, hogy az ott álló malmok már előbb meg lettek építve, minthogy a tekefalvi *possessiót* egyáltalán megalapították volna, így a kérdéses síkság (*planitia*) a környező hegyekkel és erdőkkel együtt mind a városé, arra a kenéz nem formálhat semmiféle jogot. A királyi embereknek nem volt könnyű dolguk, ugyanis egyik félnek sem volt a kérdéses területre vonatkozóan érvényes kiváltságlevele, valamint hiteles tanúkat

65 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 43.; MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 57. D.

66 | Jakab Gusztáv–Pál Ilona–Silye Lóránd–Sümei Pál–Tóth Attila–Sümei Balázs–Frink József Pál–Magyari Enikő–Kern Zoltán–Benkő Elek: A középkori tájhasználat változásának környezeti és társadalmi háttere az Erdélyi-Szigethegységben. In: *A Kárpát-medence környezettörténete a középkorban és a kora újkorban*. Szerk. Benkő Elek, Zatykó Csilla. ELKH BTK Régészeti Intézet, Bp. 2021. 71–110.

67 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria L. nr. 20.

68 | Uo.

sem tudtak felvonultatni, így „salamoni”, mondhatni kompromisszumos megoldást próbáltak találni. Pontosan meghatározták azt a területet, amely az ércőrlő malmokhoz tartozott, és az így örökjogon Abrudbánya városáé lett (attól a ponttól kezdve, ahol az Asszony pataka beleömlött a nagyobb vízfolyásba, egészen az ősi, úgynevezett *Ignati* halászhelyig bezárólag). A döntés azonban azt is kikötötte, hogy a város további malmot már nem építhet oda, valamint a pásztorok a folyóvizek mindkét oldalán legeltethetik állataikat. A pásztorokat pedig arra kötelezték, hogy sem a csatornákat, sem a gerendákat összefogó ékeket, sem a zúzdák favázát nem rongálják meg, nem törik össze, és állataikat nem küldik szántszándékkal a tiltott területre. Ezenfelül arra is meg kellett esküdniük, hogy a *tilalmas erdőben* nem vágnak ki építésre alkalmas fát, de ha ezt mégis megtennék, akkor vagy az egyik kezük levágásával bűnhődnek, vagy büntetésüket 13 forinttal megválthatják. Ha pedig az abrudbányai városvezetés szegné meg a szerződést, akkor 200 forintra büntethetik őket.⁶⁹

A fentiekben bemutatott oklevél kiváló példa arra a már a késő középkori joggyakorlatban élő jogi normára, miszerint az új malom állítása esetén a korábbi, már ott álló malom tulajdonosának kedveztek, azaz a később épültnek tekintettel kellett lennie a korábban emelt szerkezetre, nem okozhatott annak kárt.⁷⁰ Természetesen joggal vetődhet fel az olvasóban a kérdés, miért is vonatkozna egy malomállításról szóló szabály egy olyan esetre, amelyet az előbbiekben felvázoltunk. A kulcsmomentum az abrudbányai vezetők érvelése lehet, amelyben a malom régiségére hivatkoznak, azaz a malom *előbb* épült, minthogy a bucsumi birtokot megalapították volna. A malomállítással, illetve a később épült malom általi károkozásért indított pereknél a helyszíni vizsgálat egyik legfontosabb kérdése mindig az volt, hogy melyik malom mikor épült, és értelemszerűen a régebbi épület élvezett elsőbbséget.⁷¹ Ugyancsak a malomállításhoz köthető, korabeli jogi normákkal kapcsolatos az oklevél azon kitétele is, miszerint a városvezetés több malmot már nem építhetett a kérdéses területre. A malmokat ugyanis nem lehetett tetszés szerint szaporítani egy adott birtokon, egy-egy újabb épület felállításánál sok szempontot figyelembe kellett venni, többek között a legeltető pásztorok érdekeit is.⁷²

Nemcsak arra találunk azonban példát, hogy a korabeli jogalkotás hogyan szabályozta a zúzdatulajdonosok és a környező, mezőgazdálkodási tevékenységet folytató jobbagyok közötti vitás ügyeket, hanem arra is, hogy az egymás fölé épült stompok ügyét hogyan szabályozták például egy-egy szerződés keretében. Az egyik legrészletesebb szerződés 1610-ből maradt ránk, és azt a már sokszor említett Fodor Pál kötötte várfalvi Kósa Mátyás deákkal.⁷³ Az 1563. évi oklevéllel közös pontja, hogy a benne szereplő stompok valószínűleg ugyanott álltak, ahol a 16. század közepén Abrudbánya zúzdái, ugyanis a megállapodás bevezetőjében azt olvashatjuk, hogy Fodor Pál ott épített új stompokat, ahol a „Korna vize az Abrugy vizébe beszakad”,⁷⁴ azaz Abrudbánya Bucsum felőli határában. Az öt pontból álló szerződés egyértelműen azért született meg, hogy

69 | Uo.

70 | A pontos jogi norma a következő volt: „molendina taliter debeant edificari, quod preiudicium uni per aliud non inferatur”. Idézi: Tringli: A magyar szokásjog 258–259.

71 | Uo.

72 | Tringli: *Hatalmaskodások* 218–219.

73 | Személyére, kapcsolatára Fodor Pállal lásd Mátyás-Rausch: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje 159–163.

74 | RNLt KMLt, Berzenczey cs. lt., 57. doboz, fasc. M. nr. 6031.

megvédje a Kósa Mátyás által korábban épített malmokat a Fodor-féle új malmok esetleges károkozásától. A későbbiek során még szó esik majd róla, így előrebocsáthatjuk, hogy a középkori jogalkotás háromféle hatalmaskodást ismert a malomtulajdonnal és -állítással kapcsolatban, melyek közül az egyik az volt, amikor egy újonnan épített malom valamilyen módon kárt okozott a már meglévő malmoknak. Az alább tárgyalt ügyek tükrében azon sem csodálkozhatunk, hogy a malomperek jelentős részét épp az ilyen típusú pereskedések tették ki.⁷⁵ Így az sem véletlen, hogy Kósa Mátyás és Fodor Pál is be akarta biztosítani saját magát egy esetleges viszályra okot adó történés elkerülésére. A szerződés első pontjában rögzítették, hogy Kósa hozzájárult ahhoz, hogy a patak vizének egy részét elterelő, általa épített csatornákra Fodor Pál is rácsatlakoztathassa az új zúzdáit, de csak azzal a kitételrel, hogy szabályszerűen használja a stompok között lévő zsilipeket, így megvédve Kósa zúzdáit az elárasztástól (valószínű, hogy Kósa zúzdái feljebb épülhettek a patak mentén, míg Fodor lejjebb építkezett).⁷⁶ A szöveg alapján azt is valószínűsíthetjük, hogy a porondbányákból kitermelt érc átmosására szánt vizet külön csatornába vezették; erre utalhat a szövegben az a kitétel, miszerint Fodor Pálnak a *meleg vizet* külön csatornában, Kósa Mátyás zúzdáitól messzebb (a *kerékszobáktól távol*), elválasztva a vízikerekre folyó víztől kellett vezetnie. Itt is arra kellett törekednie Fodornak, hogy Kósa zúzdáiban ne essék kár. A feltételezést támasztja alá, hogy ugyanebben a pontban arról is rendelkezett Kósa, hogy két – az új zúzdák szomszédságában fekvő – porondbányát átad Fodor Pálnak a hozzá tartozó rétekekkel együtt, azzal a megkötéssel, hogy legeltetésre továbbra is használhassa azokat. Tekintve, hogy a két tulajdonos által használt erőforrás közös felhasználású volt,⁷⁷ Fodor Pálnak részt kellett vállalnia a Mátyás deák stompjait szolgáló felső árok tisztításában, valamint a gát építésében. Ezek a költségek igen magasak lehettek, ugyanis Fodor Pál fedezetül átengedte Kósa Mátyásnak az előző évben Abrudbányával megkötött szerződés értelmében a Muska és Körpenyes falvak haszonvételeiből és jövedelmeiből ráeső részt.⁷⁸ Az utolsó pontban Kósa megengedte Fodor Pálnak, hogy az Abrud-patak vizét egy új csatorna és gát segítségével rávezesse az új stompjaira, de csakis olyan módon, hogy az ne okozzon Kósa zúzdáiban kárt. Ha pedig Fodor Pál vagy örökösei megszegik a szerződést, Kósa Mátyásnak, illetve örököseinek jogában áll a Fodor-féle csatornát megszüntetni.⁷⁹ Fodor Pál minden bizonnyal betartotta a szerződés rávonatkozó passzusait, ugyanis nem sokkal a megállapodás aláírása után Kósa Mátyás szinte teljes vagyona az ő birtokába került.⁸⁰

Molendinum

Jóllehet az Érchegység lakóinak jelentős része a stompok segítségével szerezte jövedelmét, a mindennapi élethez ugyanolyan fontosak voltak az Abrudbánya határában, illetve a város területén működő gabonaőrlő malmok is. Utóbbiakról még a stompoknál

75 | Tringli: *Hatalmaskodások* 222.

76 | Vö. Tringli: A magyar szokásjog 253–255.

77 | Vö. Szende Katalin: *i. m.* 485–486.

78 | A szóban forgó szerződésre lásd Mátyás-Rausch: *Ércbányászat* 218–219.

79 | RNLt KMLt, Berzenczey cs. lt., 57. doboz, fasc. M. nr. 6031.

80 | Lásd Mátyás-Rausch: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje 159–163.

is kevesebbet tudunk, bár a korabeli forrásokban rendre feltűnnek ércőrlő társaik mellett. A térség élelmezésében játszott szerepüket még inkább növelte az a tény, miszerint Abrudbánya vidéke nem rendelkezett nagyobb kiterjedésű, mezőgazdálkodásra alkalmas területtel, ezért már a 15. század végén szabad élelmiszer-behozattal engedélyeztek számukra, Rákóczi Zsigmond pedig még erdélyi kormányzóként tovább bővítette ezt a kiváltságot azzal, hogy a város lakóinak nem kellett harmincadvámot fizetniük a bányászathoz (is) szükséges termékek behozatala után.⁸¹ A stompokkal ellentétben a gabonaőrlő malmok többsége a város közvetlen határában vagy éppen a város területén állt, leginkább az Abrudbánya határában folyó Abrud-patak mentén. Ezenkívül a forrásaink tudósítanak még a környező falvakban álló egy-egy gabonaőrlő malomról, például az Abrudbányától messzebb fekvő, az Aranyos folyó partján található Topánfalván, illetve az utóbbihoz közel lévő Bisztrán is vízimalomban őrlték a gabonát. Azon azonban nem kell meglepődnünk, hogy noha ezek a malmok eredetileg a falvak birtokában álltak, az idők során „átvándoroltak” a Fodor és a vele rokonságban álló Barcsay család kezére, majd a Fodor-vagyon egy részét megszerző bolgárfalvi Sebessi Benjámin tulajdonai lettek.⁸²

A Topánfalva mellett álló gabonaőrlő malomról egy 1665-ben kelt átíratból szerezhetünk tudomást, ugyanis ebben az évben járult Fodor György a gyulafehérvári káptalan elé, hogy a kérdéses malomról szóló adásvételi szerződéséről hiteles másolatot kérjen.⁸³ A malom már a 16. század végén üzemelt, ugyanis még Gerendi Magdolna, Nagy Gáspár özvegye adta el a topánfalvi lakosokat képviselő Vasile Ștefan (*Vazyl Stefan*) kenéznek 250 forintért.⁸⁴ A falu vezetése végül továbbadta a *Zuhodol*-patak⁸⁵ partján álló, egykereű malmukat két malomhelyükkel együtt Miklós Filimonnak 300 forintért.⁸⁶ Fodor György a 17. század második felében már 900 forintot fizetett érte Márczi Katalinnak.⁸⁷

A Topánfalvával határos Bisztra mellett, a Bisztra-patak völgyében álló gabonaőrlő malom ugyancsak köthető Fodor Györgyhez, és az is valószínű, hogy topánfalvi társához hasonlóan már a 16. században üzemelt. 1706-ban Szörös Borbála, Rákosi Boldizsár özvegye, a néhai More László unokája megállapodott bisztrai Popa Gavrillal (*Gavrilla*) két búzamalom ügyében, amelyek a Bisztra-patak mentén álltak. A szerződés szövege

81 | MNL OL, GyfKáptLt, Libri Regii (F 1), XIII. köt. fol. 34–35; MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. J.

82 | Sebessi Benjámin nagyapja, bolgárfalvi Sebessi Miklós I. Rákóczi György diplomatája, majd II. Rákóczi György fejedelmi jószágigazgatója lett. Életútjára lásd Mátyás-Rausch Petra: *Prefektusi életutak. Bolgárfalvi Sebessi Miklós*. In: *Fejedelmi prefektusok Erdélyben. Források a kora újkori Erdély igazgatástörténetéhez*. Bevezető tanulmánnyal közli Mátyás-Rausch Petra, Szalai Ágnes. ELKH BTK TTI, Bp. 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) 46–54.

83 | MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 3., fasc. 1. nr. 14.

84 | *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. EME, Kvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. – A továbbiakban: ErdKáptJkv) 585. sz.

85 | A 18. századi térképeken a Szohodol név alatt említett patak Topánfalva határában ömlött az Aranyos folyóba, és a 18. században a forrása közelében már egy különálló település is volt szintén Szohodol néven. Vö. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2556188.0001220033%2C5831653.314351676%2C2572240.721009249%2C5837507.960415885> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 07.).

86 | ErdKáptJkv 949. sz.

87 | MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 3., fasc. 1. nr. 14.

szerint a malmokat Popa Gavril és Szőrös Borbála közösen renoválták, a költségek nagy részét valójában az előbbi állta, így Szőrös Borbála a ráeső részt zálogba adta *ortájkjának*, azaz üzlettársának 100 forintért.⁸⁸ A felújított malommal azonban már a következő évben gondok adódtak, ugyanis a More-örökösöket képviselő Popának jogi útra kellett terelnie egy hatalmaskodási ügyet, amelyet egy bizonyos Sebessi Benjámin nevű idegen követett el. Sebessi ugyanis többedmagával épített két búzaőrlő malmot a More-malom alatt, a patak mentén, Popa már az építéskor tiltakozást nyújtott be az örökösök nevében, mondván, az új malmok nyilvánvaló kárára vannak a régi malmoknak.⁸⁹ Popa Gavril elmondta a zalatnai udvarbírónak, hogy Sebessi vagy nem törődött a *sógorokkal*, vagy szántszándékkal összejátszott a környékbeli parasztokkal.⁹⁰ Popa nem tévedésből beszélt a More család és Sebessi között fennálló sógorságról, Sebessi ugyanis jóllehet idegen volt a vidéken, hiszen anyai nagyapja, Szalánczy István szekelyföldi birtokairól költözött Abrudbányára,⁹¹ nem sokkal a városba települése után elvette az ugyancsak More-unokát, Szőrös Erzsébetet, Fodor György özvegyét.⁹² Igen ügyesen intézhette üzleti ügyeit, ugyanis a More-rokonság szerint, amikor a városba jött, még „plane vacuum et nihil habentem”,⁹³ azonban a 17. század végére már jelentékeny vagyonra tett szert.⁹⁴ A gyors üzleti karrierjét elősegíthette, hogy nagyapjához, Sebessi Miklóshoz hasonlóan közéleti feladatokat is vállalt az Apafi-korszakban, legalábbis erre enged következtetni egy 1688. évi tiltakozása. Utóbbi szerint Márczi István protestált Sebessi nevében azon fejedelmi döntés ellen, miszerint bizonyos abrudbányai és Abrudbánya környéki stompokról záros határidőn belül mutasson be jogbiztosító okiratot, tekintve, hogy országos feladatai mindezt nem tették lehetővé.⁹⁵ Visszakanyarodva Popa Gavril tiltakozásához, utóbbinak nem igazán lett foganatja, hiszen Sebessi malmai felépültek, és a More-örökösöknek folyamatosan kárt okoztak. A helyzet azonban – folytatódott a szöveg – 1704 körül tarthatatlanná vált, ugyanis ekkor elkezdett radikálisan csökkeni a vízszint a More-malmoknál, a földbe vájt *jerugákban* (vízárok/Wassergraben)⁹⁶ elapadt az odavezetett meleg forrásvíz, valamint a Bisztra-patakból odavezetett vízfolyás is, sőt az árok felső része el is pusztult. Ezért Popa úgy akarta megoldani a problémát, hogy az árkot kicsit lejjebb közvetlenül összekötik a patakkal, de Sebessi és társai (legtöbben Zaránd vármegyéből idetelepült bányászok) ezt megakadályozták, hol titokban, hol nyílt erőszakkal vezetve el onnan is a vizet, sőt az ügy majdnem emberölésig fajult.⁹⁷ Popa elmondása szerint ekkor döntöttek úgy a More-örökösök, hogy nem tűrik tovább haszonvételeik csökkenését és az erőszakoskodást, ezért a zalatnai udvarbíróhoz, Rácz Istvánhoz fordultak panaszukkal. Az udvarbíró végül többedmagával, Budai Péter

88 | MNL OL, Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr. 17. Az orták jelentésére lásd SZT X. 51–52.

89 | Ilyen esetben a birtok védelmére tett első lépés mindig a tiltakozás volt, ha ez nem vezetett eredményre, akkor per lehetett belőle. Tringli: *Hatalmaskodások* 222.

90 | MNL OL, Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr.17.

91 | Binder Pál: *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*. Pro Europa, Marosvásárhely 1996. 36–37.

92 | Mátyás-Rausch: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje 168.

93 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. K.

94 | Itt csupán a kezén lévő, a város különböző pontján álló malmokra utalnék: MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatuum (F 4), Cista Albensis, Cista 2., fasc. 1. nr. 16–19.

95 | Uo. Cista Albensis, Cista 4., fasc. 4. nr. 130.

96 | SZT V. 982.

97 | MNL OL, Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr.17.

topánfalvi fiskális ügyvéddel, valamint Ránta Gábor topánfalvi ispánnal a korban megszokott jogi norma szerint⁹⁸ kiszállt a kérdéses malmok megvizsgálása és a hites tanúk kihallgatása végett. Utóbbiak egyöntetűen azt állították, hogy a szóban forgó területen kizárólag a More családhoz köthető malmok álltak nagyon sokáig, még II. Rákóczi György idejében a zalatnai udvarbíró is akart itt egy malmot építtetni, de az akkori tulajdonos, More Borbála férje, Szőrös Péter tiltakozott a káptalan előtt, mondván, a fiskus malma a More-malom kárára lesz, így végül az udvarbíró elállt attól, hogy megépítse azt. A kirendelt biztosok végül megállapították, hogy a Sebessi-féle malmok a More-malmok kárára lettek megépítve, a korábbi tiltakozás tehát teljesen jogos volt. Így a More-örökösök és Popa Gavril újraépíthették az árkot teljes hosszában a régi nyomvonal szerint, ahonnan felvehették a meleg vizet, továbbá a vízikerek meghajtásához szükséges vízmennyiséget. A biztosok döntése szerint utóbbira akkor is joguk lesz, ha az időjárás miatt (nyáron, illetve télen) amúgy szűkösebb a vízellátás, ugyanis a víz *eredendően* az ő malmuké, míg az újonnan épült malmoknak meg kellett elégedniük a megmaradó vízmennyiséggel.⁹⁹

Az abrudbányai határban, illetve a város területén álló gabonaőrő malmok földrajzi elhelyezkedésének meghatározása egyben felvet egy igen érdekes kérdést, mégpedig azt, hogy a korban Abrudbánya városa rendelkezett-e valamilyen erődítéssel, esetleg „várárokkal”, amely mellé lehetett vízimalmokat is telepíteni?¹⁰⁰ A 17. századi Abrudbánya városképéről vajmi keveset lehet tudni, az azonban bizonyos, hogy a Barcsay családnak állt egy gabonaőrő malma a *Porkoláb-kapu* mellett, a város végén, amelyet még ifjabb Barcsay Sándor, Fodor Klára (idősebb Fodor Pál unokája) férje becsültetett meg a 17. század végén, és melynek akkor az értéke 1000 forintra rúgott. Az is bizonyos, hogy a malom az Abrud-patakból kapta a vizet, valamint annak idején a Paczkó család birtokában volt, de egy adósság miatt azt Paczkó János kénytelen volt átadni ifjabb Barcsay Sándornak.¹⁰¹ A szóban forgó malom valószínűleg azonos azzal a malommal, amelyről még idősebb Fodor Pál egyezett meg az abrudbányai „bányász communitással”, az ő engedélyükkel vette ugyanis bérbe Filstich Péterrel közösen Forró Páltól.¹⁰² A fentiek ismeretében nem csodálkozhatunk rajta, hogy végül a malom teljes tulajdonjoga a Fodor családé lett, és a lányunoka vitte magával a házasságba. A Porkoláb-kapunál álló malom igen kelendő volt – valószínűleg jó fekvésének köszönhetően, Barcsay Sándor pedig jól kihasználta a kínálkozó pénzbevételi lehetőségeket. Ő maga viszont – a távolság okán – nem tudta megfelelően üzemeltetni a malmot, ezért először a városnak adta bérbe, majd egy abrudbányai Minja Ábrahám nevű jobbágy bérelte, aki minden évben levitte a bérleti díj összegét a Hunyad vármegyei Barcsára; a bérleményhez egyébként tartozott egy zúzda is.¹⁰³ Nagyon érdekes egyébként, hogy

98 | Az esetleges kárt okozó malmok esetében alkalmazott eljárásokra lásd többek között *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. X. (1637–1648). Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1884. (Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek) 480; *Approbatæ Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*. Claudiopoli 1696. Pars III. tit. XL. art. 1.

99 | MNL OL, Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr. 17.

100 | A várárokból működő malmokra lásd Vadas András: Városárkok és vízgazdálkodás a késő-középkori Közép-Európa városaiban. *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv* X–XI. 2015–2016. 323–355.

101 | RNLt KMLt, Berzenczey cs. lt., 1. doboz, fasc. 3. nr. 9.

102 | Uo. 57. doboz, fasc. M. nr. 6032.

103 | Uo. 57. doboz, fasc. M. nr. 6037.

Fodor Klára férje egyvalakinek nem akarta igazán átengedni semmilyen formában a gabonaőrlő malmot, ez pedig a felesége unokatestvére, Fodor György volt. A 18. század elején felvett tanúvallomási jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Fodor György kitartóan próbálta arról meggyőzni *sógorát*, hogy adjon túl abrudbányai javain, köztük a Porból-kapu melletti malmon. Barcsay azonban ellenállt, végül csak abba ment bele, hogy a kedves kuzin bérbe vegye évi 40 forintért, egy olyan kitételrel, hogy miután Fodor György és a felesége, Szőrös Erzsébet is meghalnak, a malmot visszakaphassa a Barcsay család.¹⁰⁴ Barcsay félelme, miszerint a Fodor-rokonság ráteszi a kezét felesége hozományára, amint láttuk, nem volt alaptalan, hiszen örökösének, Barcsay Józsefnek és Ábrahámnak hosszú és elkeseredett harcot kellett azért vívniuk az 1720-as években, hogy nagyapjuk egykori birtokait visszaszerezzék Abrudbányán.¹⁰⁵

Szende Katalin a középkori malmok és a korabeli városok kapcsolatát vizsgálva, arra a következtetésre jutott, hogy a vízimalmok egyfajta kapocsként szolgáltak a városi és falusi terület között, de egyben jól példázták a két közösség egymásra utaltságát is. Azt is kiemelte, hogy a városi közösség többféle módon részt vehetett a malmokkal kapcsolatos ügyletekben, többek között nyerhetek malomépítésre vonatkozó kiváltságot az uralkodótól, esetleg megvásárolhattak már meglévő malmokat, és így gyűjthették be az abból származó haszonvételeket, mint malomtulajdonosok.¹⁰⁶ Ez a jellemzés Abrudbányára csak kis részben igaz, hiszen – ahogy láttuk – a legtöbb esetben a városban lakó nemesek, esetleg az oda beházasodó familiák tagjainak volt lehetősége malmot építeni, a városvezetés – ha egyáltalán módja nyílt rá – leginkább bérlőként jelent meg ezen a „területen”. Ennek ellenére nem szabad lebecsülnünk a vízimalmok, különösen az ércőrlő malmok hatását a város fejlődésére, társadalmának alakulására, hiszen a térség megélhetésének alapját adó bányászathoz elengedhetetlenek voltak mind a stompok, mind a gabonaőrlő malmok, így valójában azok „segítsége” is kellett ahhoz, hogy Abrudbánya azzá váljon, ami végül lett.

Watermills in the Metaliferi Mountains (16th and 17th Centuries)

Keywords: water mills, precious ore mining, ore grinding mills, Metaliferi Mountains

One of the most profitable branches of precious metal mining in 16th- and 17th-century Transylvania was the so-called *porondbányászat*, which in today's terms could be called open-pit mining. In almost all cases, successful open-pit mining required water-powered ore grinding mills, known as *stomp*. These were largely built by noble families living in the area and were usually rented out to serfs living in Abrudbánya/Abrud or in the surrounding villages. The operation of the grinding mills provided an excellent opportunity for social advancement, and we have also found the example of a fiscal serf who built and operated his own mill with the permission of Abrudbánya or a landlord. In addition to the grinding mills, a prominent role was played by the grain mills in the immediate vicinity of Abrudbánya or in the town itself, which were also powered by water. They played an important role in feeding the town and villages.

104 | Uo.

105 | Uo. 52. doboz, fasc. H. nr. 11.

106 | Szende Katalin: Mills and Towns. Textual Evidence and Cartographic Conjectures Regarding Hungarian Towns in the Pre-Industrial Period. In: *Extra muros. Vorstädtische Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Hgg. Guy Thewes, Martin Uhrmacher. Böhlau, Wien–Köln–Weimar 2019. 485–516. 485, 509.

A „Kemény-párt” utolsó „csatái”. Erdélyi–Habsburg diplomáciai tárgyalások 1662-ben

Közismert, hogy az Erdélyi Fejedelemség megalakulásától kezdve belső autonómiával rendelkező, de a térségben érdekelt két nagyhatalomtól, azaz az Oszmán Birodalomtól ténylegesen, az egykori integer Magyar Királyság nyugati területét magában foglaló Habsburg Monarchiától pedig inkább eszmei alapon függő állam volt. Erdély kapcsolatát a Habsburg-házi magyar királyokkal és egyben német-római császárokkal több egyezmény szabályozta, amelyek „alaptétele” az volt, hogy az önálló állami létre kényszerült fejedelemséget továbbra is a magyar Szent Korona részének tekintik. Az ország létrejöttétől kezdve azonban az Oszmán Birodalom vazallus állama volt, amelynek éves adóval tartozott, és külpolitikai tevékenységet is alapvetően csak a Porta érdekei mentén és engedélyével folytathatott.¹

Ez utóbbi kitéltet szegte meg II. Rákóczy György fejedelem, aki az 1650-es évek végén, a Porta jóváhagyása nélkül, a lengyel trón megszerzéséért csatlakozott a folyamatban lévő északi háborúba. II. Rákóczy György hadjáratának következményeként az Erdélyi Fejedelemség következő fél évtizede, az úgynevezett második uralmi válság éve (1657–1662) az állam történetének egyik legmozgalmasabb és legpusztítóbb időszaka volt. A fejedelem engedetlensége ugyanis az Oszmán Birodalom megtorló hadjáratát váltotta ki. A fejedelemség több jelentős vára az oszmán seregek kezébe került, így például Lipca, Karánsebes, Borosjenő (1658), majd északabbra az „Erdély kapuja”-ként emlegetett Várad (1660) is. Emellett kiemelendő az is, hogy az oszmán és – az oszmánokat segítő – tatár hadak fosztogatása és ellátása éveken keresztül a háború miatt egyre fogyatkozó erdélyi társadalmat terhelte.²

1 | Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Gondolat, Bp. 1979; Oborni Teréz: Kettős függésben: Erdély államisége a 16. században. *Korunk* 3. folyam, XVIII. évf. 2007/7. 33–40; uő: *Az Erdélyi Fejedelemség (1571/1576–1690)*. In: *A Magyar Királyság a kora újkorban*. Szerk. Gócsy Zoltán, Varga Szabolcs. Kronosz, Pécs 2020. 35–59.

2 | Sudár Balázs: „Török tette fejedelem”. I. Apafi Mihály első éve és az erdélyi török segélyhadak. *Korunk* 3. folyam, XXXIII. évf. 2022/8. 90–100. 90–91; Erdélyi Alajos: Barcsay Ákos fejedelemsége. (I. közl.) *Századok* XL. évf. 1906/6. 412–450. 431–432.

Szalai Ágnes (1992) – tudományos segédmunkatárs, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet; doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, szalai.agnes92@gmail.com

A tanulmány a European Research Council CoG 101043451 projektjének keretében készült.

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-5>

A kialakult helyzetet súlyosbította a kaotikussá váló belpolitikai helyzet is: a Porta bizalmát és támogatását elvesztő II. Rákóczy Györgyöt ugyan 1657 novemberében sikerült lemondásra bírni, 1660 nyarán bekövetkezett haláláig azonban – a hatalomhoz ragaszkodva – többször sikerült visszaszereznie a fejedelmi címet. A vele szemben a Porta által támogatott, rövid ideig regnáló fejedelmek (Rhédey Ferenc: 1657–1658, Barcsay Ákos: 1658–1660) a fennálló helyzetben ugyancsak nem tudták stabilizálni hatalmukat. A helyzetet tovább nehezítette, hogy II. Rákóczy György halálát követően a Portával való szakítást támogató egykori híveinek biztatására (is) korábbi befolyásos tanácsura, Kemény János is visszatért az országos politikába a lengyelek elleni hadjáratot és a tatár rabságból való szabadulását követően.³ A kezdeti közeledése ellenére Kemény János nem nyerte el a Porta támogatását, 1660 novemberében pedig nyíltan szakított az oszmánokkal, és I. Lipót magyar királytól és német-római császártól kért és kapott segítséget. Az erdélyi országgyűlés által 1661 januárjában fejedelemmé választott Kemény Jánost I. Lipót kezdetben néhány ezer fős császári-királyi katonasággal támogatta.⁴ Habár a Habsburg-katonasággal kiegészült Kemény János vezette seregek nem érték el jelentős sikereket Erdélyben, visszavonulás helyett a császári-királyi csapatok egy része az erdélyi végvárakban (Székelyhíd, Kővár, Huszt, Szamosújvár, Bethlen, Kolozsvár, Fogaras) maradva igyekezett biztosítani Kemény hatalmát. Emellett több erdélyi vár (Déva, Görgény) katonaságát a korábban a fejedelemségbe került német őrségén keresztül sikerült megnyerni Kemény János támogatására.⁵

A Habsburg-beavatkozás és a csapatok erdélyi várakban való állomásozása magasabb szintre emelte az erdélyi–oszmán konfliktust: az Oszmán Birodalom ezt a lépést a belpolitikájába való beavatkozásként és a „hatalmi érdekszférája” megsértéseként értelmezte. A császári-királyi seregek erdélyi jelenléte ugyanis az Erdély feletti fennhatóságát fenyegette. Így a szultán által az erdélyi kérdés rendezésével megbízott Köse Ali pasa szerdár jelentős számú hadseregével több ízben benyomult az országba, biztosította annak lojalitását, és oszmánbarát fejedelmet állított Erdély élére. A szabad fejedelemválasztás szabályait látszólag betartva, de egyértelműen oszmán nyomás alatt 1661 szeptemberében az országgyűlés megválasztotta I. Apafi Mihályt Erdély fejedelmének.⁶ Néhány hónappal később, 1662 januárjában, az oszmán hadak támogatásával Apafi Nagyszőlősnél legyőzte Kemény Jánost és seregeit, a csatában maga

3 | Kemény János tatár fogságáról lásd Kemény János önéletrajza. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. A szöveggyűjtés és a jegyzetek V. Windisch Éva munkája. Szépirodalmi, Bp. 1980. 8, 390.

4 | A második uralmi válság eseményeire összefoglalóan lásd B. Szabó János: *Erdély tragédiája 1657–1662*. Corvina, Bp. 27–281; Georg Kraus: *Erdélyi krónika 1608–1666*. Bev., ford., szerk., jegyz. Vogel Sándor. Pro Print, Csíkszereda 2008. 243–533.

5 | R. Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában, 1660–1711*. Magvető, Bp. 1984. (Nemzet és Emlékezet) 24; Szalai Ágnes: *Erdély déli végeinek védelme az Apafi-korszak első felében*. In: *Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. XI. Szerk. Egyed Emese, Pakó László. EME, Kvár 2024. 261–290. (A továbbiakban Szalai: *Erdély déli végeinek védelme*) 262; B. Szabó János–Kármán Gábor: *Külföldi zsoldosok az erdélyi udvari hadakban*. *Hadtörténelmi Közlemények* 135. évf. 2022/4. 771–812. 776–781; *Székely Oklevéltár*. VI. 1603–1698. Szerk. Szádeczky Lajos. Székely Történelmi Pályadíj-Alap, Kvár 1897. (A továbbiakban: SzOkl VI.) 237–238.

6 | Tóth Hajnalka: *Vasvár előtt. Habsburg–oszmán megegyezési kísérlet Temesváron 1663-ban*. *Aetas* 35. évf. 2020/3. 46–60. 46–47; Sudár Balázs: i. m. 91–92.

Kemény is életét vesztette.⁷ Ezt követően I. Apafi Mihály maradt Erdély egyetlen legitim fejedelme, azonban a korábban Kemény Jánost támogató kör továbbra is a Habsburg-orientációban látta Erdély (és saját maguk) megmaradásának zálogát.

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy az egykori „Rákóczy”-e, ekkorra „Kemény-párt” az Erdélyben maradt császári-királyi katonaságra támaszkodva, (diplomáciai) tárgyalások révén hogyan próbálta megtartani és megerősíteni pozícióját a „török tette fejedeleme”, I. Apafi Mihállyal szemben.⁸

A „Kemény-párt” és az erdélyi császári-királyi *praesidium*

Kemény János halálával a belpolitikai megosztottság természetesen nem szűnt meg a fejedelemségben. Erdély három rendi nemzetének (magyar, székely, szász) többsége azonban a török nyomás ellenére vagy éppen ennek következtében, kétségtelen, hogy nagyon hamar elfogadta I. Apafi Mihály hatalmát. A megválasztásakor jelen lévő, csekély létszámú magyar *natio*hoz viszonylag hamar csatlakoztak a már kormányzati tapasztalattal rendelkező főurak, közülük Bethlen János kancellárt és a nagy tekintélyű Bánffy Zsigmond tanácsurat kell kiemelnünk.⁹ A szász *universitas* már az uralmi válság időszakában is a Porta által támogatott fejedelmek mellett állt,¹⁰ I. Apafi Mihályt is gyakorlatilag hatalomra kerülése után azonnal támogatta,¹¹ fejedelemmé választását követően néhány héttel, 1661 októberében pedig a szászok hűségesküt (*homagium*) tettek.¹² A székely székek többsége – a kezdeti bizonytalanság ellenére – ugyancsak hamar elköteleződött I. Apafi Mihály mellett.¹³ A *natio* köréből az új fejedeleme komoly

7 | Kruppa Tamás: Nagyszőlős, 1662. január 23. Kemény János és Apafi Mihály csatája az erdélyi trónért. *Hadtörténelmi Közlemények* 129. évf. 2016/1. 177–192.

8 | A „török tette fejedeleme” megbélyegzést I. Apafi Mihályra több „Kemény-párti” is használta ebben az időszakban. Lásd erre példaként: *Teleki Mihály levelezése*. II. (1661–1663). Kiad. Gergely Sámuel. Athenaeum, Bp. 1906. (A Római Szent Birodalom Gróf széki Teleki család oklevéltára. – A továbbiakban: TML II.) 273, 275. Sudár Balázs tanulmánya címébe is beemelte ezt: Sudár Balázs: *i. m.* 90.

9 | I. Apafi Mihály megválasztásának körülményeire összefoglalóan lásd *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–XXI. (1540–1699). Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1875–1898. (Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek. – A továbbiakban: EOE) XII. 63–64. Bethlen János és Bánffy Zsigmond I. Apafi Mihály támogatásáról: TML II. 244; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak (Vásárosnamény, 1662. március 1. Mivel a palliumban lévő iratanyag számozatlan, ezen forrásokra a levéltár és a levél címzettje, illetve a keltezés alapján hivatkozom.

10 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1661–1. nr. 4–5.

11 | Lásd erre példaként Beszterce, Brassó és Nagysink, valamint Szeben együttműködését I. Apafi Mihállyal: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1661–5, 1–1661–6, 1–1661–23, 1–1662–48. nr. 121–122.

12 | Uo. 1–1661–30. nr. 2. „Jóllehet, kegyelmes urunk, rendkívül és az egész keresztyény világon lévő országoknak s e mi hazánknak régi jó rendtartása ellen vagyom, hogy a regnicolák praestállják elsőben fejedelmek hűségére az homágiumot, mintsem a fejedelmek köteleznék magukat bizonyos conditiók alatt az országnak: mindazáltal, hogy se nagyságodnak, se a vezéreknek eziránt is kétségekben ne jussunk, rendkívül is (noha mi utolsóbb natio vagyunk) praestáltuk nagyságod hűségére a homágiumot.” Való igaz, a későbbi hadakozások során a „Kemény-pártiak” bíztak a szászok támogatásának megszerzésében. Lásd erre: TML II. 209, 238.

13 | Lásd erre példaként: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1661–12. [Csíkszék], uo. 1–1661–13; uo. 1–1662–14. [Csíkszék, Gyergyószék, Kászonszék], uo. 1–1661–18.

ellenlábasaként csak azt a Petki Istvánt kell megemlítenünk, akit az oszmánok I. Apafi Mihály kiválasztása előtt Erdély fejedelmének szántak. Noha a sokat tapasztalt Petki visszautasította a fejedelmi címet, korábbi tisztségeinél, így tanácsuraságánál, valamint Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék al-, majd főkapitányi pozíciójánál fogva komoly tekintéllyel és jelentős befolyással is bírt.¹⁴

Kemény János halálát követően a néhai fejedelem szűk támogató köre – így mindenekelőtt Bánffy Dénes, Bethlen Farkas és Gergely, Ebeni István, Szentpáli János és Teleki Mihály – azokba a várakba szorult vissza, ahol az erdélyi őrség mellett császári-királyi katonaság is állomásozott.¹⁵ Ezekre építve igyekeztek tartani magukat a Kösze Ali pasa szerdár által irányított, nagy létszámú török haderővel szemben.¹⁶ Erdély keleti–délkeleti, tehát a Habsburg Monarchia részét képező Magyar Királyságtól távolabb eső várai – az oszmán seregek egyre erősödő nyomására – azonban viszonylag gyorsan egyeztetésbe kezdtek az Apafi-kormányzattal, és hamarosan elkötelezték magukat a fejedelemnek. A görgényi várba menekült nemesség¹⁷ már 1662 januárjának végén azt jelentette Apafinak, hogy a várban tartózkodók nagy része a számukra szabad elvonulásról és későbbi oltalmukról is rendelkező fejedelmi biztosítéklevelel (*assecuratio*) értelmében elhagyta a várat, és a fejedelemhez tart Segesvárra, biztosítani őt lojalitásáról. Továbbá a kapitány garانتálta a német és erdélyi várőrség Apafi iránti hűségét

[A székely lófők, gyalog- és lovas rendjei], uo. 1–1661–31; uo. 1–1661–32. [Udvarhelyszék, Háromszék, Csíkszék]; EOE XIII. 73–75; SzOkI VI. 268–270. [Háromszék]. Hozzá kell tennünk, hogy Háromszék 1662 januárjának elején még bizonyosan inkább Kemény János pártján állt, amiről Cserei Farkas így számolt be a fejedelemnek: „... valamíg, kegyelmes uram, vagy három ember, úgymint Barabás Péter, Apor Lázár, harmadik is el nem vesznek Háromszékről, addig itt, kegyelmes uram, egyezés s nagyságodhoz való hűség bizony nem lészen...”. Lásd erre: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1662–13. nr. 40–41; SzOkI VI. 255.

- 14 | Petki István tisztségeire összefoglalóan lásd Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Akadémiai, Bp. 1980. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. III: Hatóság- és Hivataltörténet 6.) 32; Mordovin Maxim: Petki István, II. Rákóczy György főudvarmestere. In: „*Szerencsének elegyes forgása*”. II. Rákóczi György és kora. Szerk. Kármán Gábor, Szabó András Péter. L'Harmattan, Bp. 2009. 373–422. 414–419. Érdemes megjegyezni, hogy a székelyek körében ugyancsak komoly befolyással bíró, a „fiatalabb generáció” képviselője, Béli Pál is nagyon hamar, már 1661 novemberében I. Apafi Mihály hűségére tért. Lásd erre: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1661–4; SzOkI VI. 251.

- 15 | Bánffy Dénes Bethlen várába szorult vissza (TML II. 244), Bethlen Gergely és Szentpáli János Fogarásban voltak (TML II. 253), Bethlen Farkas a „hírvivő” feladatait ellátva fordult meg többször Bethlen, Kővár és Szatmár között (TML II. 247, 283), Ebeni István Szamosújváron volt várkapitány (TML II. 253, 259), míg Teleki Mihály a vár főkapitányaként Kővárban tartózkodott, amely tisztségre Lónyay Anna nevezte ki (Szalai Ágnes: Egy gazdasági szakember az Apafi-korszakból: Felsőbányai Mátyás kővári udvarbíró és kapnikbányai gondviselő. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és Magyar Királyságban*. II. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Jakó Klára. HUN-REN BTK TTI-EME, Bp.–Kvár 2024. [Erdélyi Tudományos Füzetek 301.] 147–218. 149).

- 16 | Az erdélyi–oszmán sereg létszámára lásd Sudár Balázs: i. m. 92.

- 17 | 1662 januárjának végén több olyan nemes és főúr is Görgény várában tartózkodott, akik néhány nappal később tértek I. Apafi Mihály hűségére, és akik a későbbiekben hosszabb-rövidebb időre a fejedelmi kormányzat meghatározó tagjaivá váltak. Erről Kovács Ferenc Marosvásárhelyről így számolt be a fejedelemnek: „... jelentjük nagyságodnak alázatosan Görgény felől [...], jötenek vala két százok, kiktől bizonyosan értjük, hogy Haller Gábor uram őnagysága, Bethlen János uram, Huszár István uram, Rhédey Ferenc és István uraimék, Haller Pál őnagysága, ezeken kül több böcsületes fő emberek is felesen lévén, Görgényben vagynak”. MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1662–31. nr. 75. Vö. Georg Kraus: i. m. 499.

is, csupán a katonák korábban Kemény Jánosnak tett eskü (*homagium*) alóli felmentésére vártak a fejedelem által a várba küldött biztosok révén.¹⁸ Ez minden bizonnyal megtörtént, ugyanis – ahogyan Georg Kraus elbeszéléséből tudjuk – Kassai Ferenc udvarmester és Barcsai Mihály, az udvari hadak kapitánya hozzávetőlegesen két héttel később 200 katonával érkezett Görgénybe a vár hűségének biztosítására.¹⁹ Nem sokkal később Fogaras vára is követte Görgény példáját: a vár főkapitánya, Bethlen Gergely és a vele Fogarasba menekült mezei hadak alkapitánya, Szentpáli János február végén feladták a várat,²⁰ előbbi a császári-királyi katonákat Apafi biztosítéklevele értelmében Szamosújváron keresztül a Magyar Királyság felső-magyarországi központjába, Szatmár várába kísérhette.²¹ A két erősség feladásának hírére 1662 tavaszán a déli végek védelmét irányító Déva várában állomásozó német és erdélyi *praesidium*, valamint a térségbeli nemesség is elkötelezte magát az I. Apafi Mihály iránti hűségben.²² A huszti várbirtokára visszavonult egykori fejedelem, Rhédey Ferenc viszont már közvetlenül Kemény János halálát követően bizalmáról és támogatásáról biztosította Apafit. Ez a lépés minden bizonnyal együtt járt a várban állomásozó Habsburg-hű katonaság „semlegesítésével”.²³

Noha az Apafi-kormányzat az oszmán seregek támogatásával a többi császári-királyi csapattal megerősített véghely megszerzésére egyeztetés és fenyegetés útján egyaránt kísérletet tett, az északi-északnyugati erősségek – így Bethlen, Kolozsvár, Kővár, Szamosújvár és Székelyhíd – továbbra is a „Kemény-párt” bázisául szolgálhattak.²⁴ Ezen váraknak és katonaságuknak a „Kemény-párt”, illetve a Habsburgok iránti lojalitása azonban magától értetődően nem jelentett elegendő erőt az oszmán–erdélyi seregekkel és Erdély legitim fejedelmével, I. Apafi Mihállyal szemben. Mindezt a „Kemény-párt” Erdélyben „szétszóródott” tagjai nagyon hamar felmérték, így levélben azonnal felvették és a későbbiekben folyamatosan tartották is egymással a kapcsolatot a továbblépés érdekében.²⁵ Ennek alapján pedig magától értetődő volt a személyes tárgyalás szükségessége is, így többen közülük – tudniillik, akiknek a biztonságos utazás lehetősége megadatott – 1662 februárjának közepén Aranyosmeggyesre siettek a néhai fejedelem fiával, Kemény Simonnal és az özvegy fejedelemasszonnyal, Lónyay Annával való egyeztetésre, a Habsburgok hathatós segítségének megszerzése reményében.²⁶

18 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1662–21.

19 | Georg Kraus: i. m. 507.

20 | A két, ekkor még „Kemény-párti” főúr tisztségére (*supremus capitaneus Fogarasiensis, vicegeneralis exercituum campestrium*) lásd EOE XIII. 96; TML II. 253, 266; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 48. cs. nr. 1038./110.

21 | EOE XIII. 99–100; TML II. 259.

22 | Erre részletekbe menően lásd Szalai: *Erdély déli végeinek védelme* 264–265.

23 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1662–40. nr. 96–97.

24 | Uo. 1–1662–22, 1–1662–4. nr. 4–5; TML II. 259, 264, 270.

25 | Lásd erre a teljesség igénye nélkül: TML II. 244–245.

26 | EOE XIII. 12; Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Fordította P. Vásárhelyi Judit. Utószóval és jegyzetekkel ellátta: Jankovics József. Balassi, Bp. 1993. 121. A „Kemény-pártiak” a gyűlést két helyszínen, Aranyosmeggyesen és a Kolozs vármegyei Szentmargitán tartották, vélhetően abból az okból, hogy a háborús körülmények között nem mindenki tudott Erdély belsőbb területéről Aranyosmeggyesre utazni. Egy, a gyűlés(ek)en keltezett forrás alapján az alábbi személyek „erősítették” a „Kemény-pártot”: Kemény Simon, Fehér vármegye egyik főispánja, Udvarhelyszék és Fogarasföld főkapitánya; Kapi György tanácsúr, Közép-Szolnok vármegye főispánja, Erdély generálisa; Ebeni István tanácsúr, Kolozs vármegye főispánja, Szamosújvár főkapitánya; Bánffy Dénes, Doboka vármegye főispánja; Kemény

Ez mindenekelőtt az erdélyi várakban állomásozó császári-királyi őrséggel kapcsolatban felmerülő nehézségek miatt volt lényeges kérdés. A forrásokból kitűnik, hogy a Szatmár várában az 1660-as évek első felében szolgálatot teljesítő Olivier Wallis császári vezérőrnagy hatáskörébe tartozott az Erdélyben állomásozó Habsburg-őrség feletti döntéshozatal. Erre enged következtetni, hogy Kemény Simon és az őt támogató kör „kapcsolattartójaként” a Szatmárhoz közeli kővári vár főkapitánya, Teleki Mihály rendszerint őt kereste meg az Erdélyben állomásozó császári-királyi őrséget érintő legkülönbözőbb kérésekkel, nehézségekkel. Ugyanakkor a „Kemény-párt” levelezésben állt a korábban a néhai fejedelem megsegítésére küldött seregek parancsnokával, Raimondo Montecuccolival is. Egyrészt megoldásra várt a katonák folyamatos ellátásának biztosítása, amelyet ugyan Kemény Simon és Lónyay Anna a saját költségén is igyekezett megoldani,²⁷ az ellátmány hadi körülmények közti várakba szállítását, valamint a hosszú távú segítséget a „Kemény-pártiak” mégis a Habsburg-tisztek révén a császári udvartól remélhették. A támogatást a lehetőségekhez mérten rendszerint meg is kapta a császári-királyi és vele együtt az erdélyi őrség: példának okáért Olivier Wallis saját katonáit küldte ki marhahajtás céljából, hogy aztán a kővári várőrség ellátására küldhesse a zsákmányt.²⁸ De több esetben biztosította a császári-királyi *praesidium* élelmezését a felsőbányaiaktól és a távolabb tartózkodó „Kemény-pártiak”, valamint az Apafi hűségén állók északi-északnyugati birtokairól megszerzett búza.²⁹ Továbbá jól jelzi a Habsburgoknak a várőrség ellátásában való szerepvállalását, hogy Wallis és Montecuccoli biztosították arról az erdélyi várkapitányokat, hogy amennyiben pénzért találnak a katonaság számára élelmet, annak költségeit magukra vállalják, és haladéktalanul beküldik Erdélybe.³⁰ Természetesen a háborús körülmények között így is hatalmas gond volt az ellátás megszervezése a Habsburgok hűségén maradt erdélyi várakban, emiatt több, az erdélyi és császári-királyi őrség, valamint az előljárók közötti súrlódásról,³¹ továbbá a várak körül élő lakosságnak a súlyos terhek okozta elégedetlenségéről is beszámolnak a források.³² A „Kemény-párt” kezdetben a szatmári tisztektől várta annak megszervezését is, hogy gyarapítsák és a megfelelő módon

Péter, Kolozs vármegye főispánja; Torma István, Belső-Szolnok vármegye főispánja; Torma János, Bethlen főkapitánya; Kornis Gáspár; Bethlen Elek; Torma György; Alvinczi István; Vajda Mihály; Székely István, Szamosújvár alkaptánya; Teleki Mihály, Kővár főkapitánya; valamint Szilvási Péter. Lásd erre a „Kemény-pártiak” Rottal Jánoshoz intézett levelét: MNL OL, Nádasdy cs. nádasdladányi lt. (P 507), 10. cs. nr. 393.

27 | Lásd erre példaként: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, Szatmár, 1662. július 19.; uo. Lónyay Anna levele Teleki Mihálynak, Som, 1662. október 22.; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1-1662-4. nr. 4.

28 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, (Vásáros)Namény, 1662. augusztus 4.

29 | TML II. 250, 255; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1-1662-51.

30 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, (Aranyos)meggyes, 1662. március 3. „Értekezzék kegyelmed mind ott az vidéken, mind körül s Bányán, ha találtathatnánk feles búzát pénzre, mivel az mint kegyelmed Monte Cuculi leveleből értheti, vagy arra rendeltetett költség Vallis kezében, mindjárt megadnók az árát.”

31 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, Szatmár, 1662. április 28.

32 | Ebeni István például így számolt be a kolozsvári helyzetről 1662 áprilisában Teleki Mihálynak: „Bizony valóban féltém Kolozsvárat, mert az város megúnta az német ínséget; féltém, belől annyí

csoportosítsák át az Erdély területén állomásozó hadakat saját katonai pozíciójuk megtartása és megerősítése érdekében.³³ Annak ellenére azonban, hogy a Habsburg-tisztviselők – mindenekelőtt Olivier Wallis – segítségnyújtása egyértelműen tetten érhető a „Kemény-párt” irányába, amely magától értetődően a Habsburg-udvar érdeke is volt ekkoriban, a folyamatosan akadozó ellátás, valamint az egyesült fejedelmi-török seregek nyomása kétségtelenül egyre jobban meggyengítette a „Kemény-pártot”, katonai helyzete mindinkább bizonytalanná vált.

Kapcsolatfelvétel a magyar rendek képviselőivel és a Habsburg-udvarral

Kemény Simon és köre minél gyorsabban próbálta megszerezni és bebiztosítani a korábban a Habsburgok által az apja, Kemény János számára ígért támogatást. A „párt” fennmaradása és ezen segítség garانتálása érdekében nélkülözhetetlen volt a magyar rendek és rajtuk, valamint hivatalos követeken keresztül I. Lipót megkeresése.³⁴ A komolyabb támogatás megszerzése mellett ezt az is indokolta, hogy természetesen I. Apafi Mihály is igyekezett saját érdekeit érvényesíteni a Habsburg-udvarban. A fejedelem célja mindenekelőtt az volt, hogy elérje a császári-királyi őrség Erdélyből való kivonását,³⁵ erről pedig nyilvánvalóan a „Kemény-pártiak” is értesültek.³⁶

Kemény Simon nem sokkal apja halálát követően levélben kereste meg Wesselényi Ferencet, kérve tőle támogatását, biztosítva egyidejűleg a nádort arról, hogy kitartanak I. Lipót hűségén. Hangsúlyozta, hogy „számosan lévén, kiváltképpen az első rendek közül [...] őfelségének igaz hívei”, akiknek az Erdélyben maradt császári-királyi őrség az egyetlen támaszuk. Ebből adódóan, ha a csapatok Erdélyből való kivonásáról határozának, azzal helyzetük teljességgel reménytelenné válna.³⁷ A nádor mellett Rottal Jánost, I. Lipót belső tanácsosát is arra kérték, hogy a császár előtt és a Habsburg-udvarban is mozdítsa elő ügyüket.³⁸ Tudjuk, hogy Kemény Simon Kászoni Márton későbbi

ellensége leszen, mint kívül”. Lásd erre: TML II. 285; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1-1662-7. [Beszterce város.]

33 | TML II. 256; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1662. március 4.; uo. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1662. március 12.

34 | TML II. 244-245.

35 | Tudjuk, hogy I. Apafi Mihály 1662 folyamán több követet is küldött a Habsburg-udvarba, melyről alább részletesebben szólunk. Példaként lásd ezeket: EOE XIII. 20-21, 167; TML II. 248; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 2-1662-5; uo. 1-1662-16. [Daniel István követisége]; uo. 3-1662-11. [Fekete Péter követisége]. Emellett Erdély rendjei az 1662 májusában, Kolozsváron tartott tábori országgyűlésen megfogalmazott levelükben szintén a császári-királyi őrség kivonását kérték Wesselényi Ferenc nádortól. EOE XIII. 161-163. A nádor I. Apafi Mihálynak küldött válaszlevelében biztosította a fejedelmet a támogatásáról, ezzel együtt az erdélyi követ, Fekete Péter által a császári udvarból küldött határozat, azaz a császári-királyi őrség Erdélyben tartásának ténye ellen természetesen nem tehetett semmit. Lásd erre: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1-1662-59.

36 | TML II. 289.

37 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1-1662-1. nr. 27v. Wesselényi Ferenc nádor a későbbiekben biztosította Kemény Simont a támogatásáról. Lásd erre: uo. 1-1662-61.

38 | MNL OL, Nádasdy cs. nádasdladányi lt. (P 507), 10. cs. nr. 393.

esztergomi kanonokhoz is hasonló kéréssel fordult.³⁹ Bizonyos továbbá az is, hogy saját maga és hívei egyéb gondjainak orvoslása érdekében is segítséget várt Kászonitól, akit követte, Macskási Boldizsár útján is felkeresett. A források tanúsága szerint Kászoni Márton azonnal segített a „Kemény-pártnak”, és nagyon pozitívan értékelte erdélyi helyzetüket, illetve a császári-királyi udvarban való támogatottságukat.⁴⁰ Már február utolsó napjaiban több levelet küldött Kemény Simonnak, tájékoztatva, hogy számos kérdésben sikerült előrelépést elérnie. Mindenekelőtt biztosította Keményt a császári-királyi őrség Erdélyben hagyásáról, emellett arról, hogy a császár mindenben támogatni fogja Keményt és keresztény támogatóit. Garantálta továbbá, hogy a „Kemény-pártiaknak” az egykori fejedelem, Rhédey Ferenc birtokában lévő Huszt váruradalmában maradt javainak megszerzésére gondot fognak fordítani, kifejtve, hogy aki a kereszténységet követi, annak nem kell tartania a veszteségtől, ellenben az oszmánokhoz átpártolók félhetik jószágait.

Részben ezzel összefüggésben Kászoni hangsúlyozta, hogy I. Apafi Mihály követének a császár nem fog audienciát adni. Ellenben előirányozták, hogy az Udvari Haditanács elnöke, Wenzel Eusebius von Lobkowitz herceg adja majd tudtára a fejedelem küldöttjeinek, hogy I. Lipót nem támogatja az Apafi-kormányzatot, indokaikat részletekbe menően közölve velük. A Habsburg-udvar e tekintetben kijelentette, hogy I. Lipót császár nem ismeri el I. Apafi Mihályt Erdély fejedelmének, hiszen nem az ország törvényei szerint történt megválasztása. Beismerték ugyan, hogy „valakik” megválasztották, azonban Apafi választását (*electio*) vagy, ahogy magyarázatuk szólt, inkább elfogadását (*acceptatio*) az oszmánok fegyverrel kényszerítették ki. Továbbá nehezményezték, hogy I. Apafi Mihály nagy kiterjedésű területeket ígért az oszmánoknak, sőt beleegyezésével egyes vidékek már a fennhatóságuk alá is kerültek. Emellett Apafi támogatásának megtagadására komoly indokul szolgált, hogy a Portát pártfogójának elismerve készen áll a kereszténység ellen harcolni.

Összességében Kászoni biztosította arról Kemény Simont, hogy I. Lipót császár Erdély korábbi státuszát és szabadságát visszaállítja, és e célból Szentgyörgyi Ferenc váci püspök személyében követet küld hozzá. A káplán a követség pontos céljait is körvonalazta levelében, továbbá jótanácsokkal látta el a „Kemény-pártot” a követtel való tárgyalásokat illetően. Szentgyörgyi Ferenc elsődleges feladatával összefüggésben arra szólította fel Kemény Simont, hogy Aranyosmeggyesre, vagy ahol ő biztonságosabbnak tartja, hívjon össze gyűlést, nem kisebb célból, minthogy körükből fejedelmet válasszanak. Kászoni hangsúlyozta, hogy olyan személyt válasszanak, aki a néhai Kemény János elképzeléseit mindenben követi, és aki az eddigi gyűléseken megfogalmazott döntésekhez tartja majd magát. Kiemelte emellett, hogy a császár a szabad fejedelemválasztás jogát tiszteletben tartja, így a választást Keményre és az összehívandó gyűlésre bízta, csupán a megválasztott fejedelemtől kér majd hűségesküt (*homagium*). Mivel Szentgyörgyi püspöknek – megbízatása értelmében – mindenben Kemény Simonra és híveire kellett hagyatkoznia, Kászoni azt tanácsolta Keménynek, hogy a lehető legtöbb támogatóját hívja Aranyosmeggyesre, akik pedig nem tudnak a helyszínre menni, azoktól Kemény levélben kérje be véleményüket a választandó fejedelem személyéről. Az utazás nehézségeinek ezáltal történő kiküszöbölése mellett

39 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1-1662-1. nr. 28-29r.

40 | EOE XIII. 13, 98-99.

ugyanis azt is fontosnak tartotta, hogy a gyűlésen minél több szavazat legyen, „a legkisebb erdélyinek is” lehetőséget biztosítva a választásra. Továbbá azt tanácsolta, hogy már Szentgyörgyi Ferenc megérkezése előtt célszerű lenne tárgyalni a választandó fejedelem személyéről. Kászoni a követ megfelelő fogadásának szükségességére is felhívta Kemény Simon figyelmét, hangsúlyozva, hogy ő az első ember Erdélyben, akihez a császár formális módon (*solemnis*) követét küldi. Éppen ezért arra intette Keményt, hogy olyan tisztelettel fogadja a püspököt, mintha maga a császár érkezne hozzá: szállása uralkodóhoz illő legyen, és semmiben ne szenvedjen hiányt. A káplán kifejtette, hogy I. Lipót is meg fogja keresni levelében Kemény Simont, így célszerű lenne, ha a császár levelének másolatait szétküldené az országba, hogy minél több emberhez eljusson támogatásának híre.⁴¹

A „Kemény-párt” ugyanakkor még a február közepén tartott aranyosmeggyesi (és szentmargitai) gyűlés határozata értelmében a Habsburg-udvarba is követet küldött, Bethlen Farkas, Fehér vármegye főispánja személyében.⁴² Kászoni Márton a „Kemény-párt” számára küldött nagyon kedvező hírek mellett Bécsben várta a követ érkezését, és minden bizonnyal segítette a császári udvarban való boldogulását.⁴³ Tudjuk, hogy Bethlen Farkas 1662 márciusának elején érkezett meg a Habsburg-udvarba, ahol nagyon részletes beadványában terjesztette elő Kemény Simon és támogatóinak érdekeit. Bethlen mindenekelőtt biztosította a császárt a „Kemény-párt” hűségéről; a hozzá intézett kérések három fontosabb kérdés köré csoportosíthatók. Elsőként az Erdélyben állomásozó császári-királyi őrségről való gondoskodás szükségességét hangsúlyozták, biztosítéklevelet kérve I. Lipóttól arra nézve, hogy nem fogja kivonni a katonákat az erdélyi várakból, valamint figyelmet fog fordítani ellátásukra. Azzal érveltek, hogy a támogatás elmaradása könnyen előmozdíthatja egyes katonaelemek törökhöz való átpártolását, a Habsburg-őrség Erdélyből történő kivonása esetén pedig a török könnyedén elfoglalja a „Kemény-párt”, azaz az erdélyi Habsburg-orientációt támogatók bázisául szolgáló véghelyeket. A Bethlen által beadott folyamodványban fontos szempontként jelent meg az Apafi-kormányzattal való szembehelyezkedés: arra kérték a császárt, hogy ne adjon hitelt a fejedelem által küldött követeknek, ugyanis tudvalevő, hogy Apafi már megegyezett az oszmánokkal a hadak egyesítéséről és azok előrenyomulásáról. Személyes elemként jelent meg az igényeik között a „Kemény-párthoz” tartozók birtokainak és egyéb javainak ügye is. A beadványban Kemény Simon és köre nehéz anyagi helyzete is hangsúlyosan előkerült. I. Apafi Mihály fejedelem ugyanis megfosztotta őket birtokaiktól, és híveinek adta azokat. Így kérték a császárt, hogy adja vissza elvett javaikat a hűségén kitartó „Kemény-párt” tagjainak. Ezzel összefüggésben igényt tartottak az Apafi pártján álló egykori fejedelem, Rhédey Ferenc birtokában lévő Huszt várába került javaikra is, szorgalmazva, hogy azokat szolgáltatassák vissza Kemény Simonnak, az özvegy fejedelemasszonynak, Lónyay Annának és híveiknek. Kérték továbbá, hogy a császár mielőbb – akár háborúval, akár békével – állítsa vissza Erdély korábbi státuszát, privilégiumait és szabadságait, s amennyiben béketárgyalásra kerülne sor, az erdélyi kérdések is kerüljenek napirendre a biztos alapokon nyugvó béke érdekében. Háború esetén pedig kérték, hogy a császári-királyi

41 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Teleki Mihály-gyűjtemény (P1238), 1-1662-3. nr. 2.

42 | EOE XIII. 12; TML II. 245, 252; MNL OL, Nádasdy cs. nádasdladányi lt. (P 507), 10. cs. nr. 393.

43 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Teleki Mihály-gyűjtemény (P1238), 1-1662-3. nr. 2.

csapatok semmiképpen ne hagyják cserben Erdélyt, mivel a városok és várak nemcsak Erdélyben, de a Magyar Királyságban is veszélyben vannak az oszmánok hódítása miatt. Összességében kifejtették: bíznak benne, hogy a császár mint a kereszténység feje segítséget nyújt a pogány oszmánokkal szemben, és helyreállítja Erdély korábbi helyzetét.⁴⁴

Bethlen Farkas tárgyalásainak eredménye már hazatértét megelőzően megérkezett Erdélybe, Kemény Simont és körét ugyanis rövid jelentésben informálta az eseményekről. Beszámolójából világossá vált, hogy Bethlen fent kifejtett előterjesztése mellett elsősorban a Kászoni által bejelentett Szentgyörgyi Ferenc követségének körülményeiről, valamint a császári-királyi katonai segítség kérdéséről egyeztetett. Előzetesen felmerült annak a lehetősége, hogy Bethlen Gergely egy néhány száz fős haddal, a vele Fogaras várából Szatmárba távozott császári-királyi katonasággal és a szatmári lovasokkal a „Kemény-párt” pozíciójának megerősítése érdekében betör Erdélybe, ha a Teleki Mihály kővári főkapitánytól érkező hírek megerősítik azt, hogy a támadás eredményes lehet. Ennek hiányában – Bethlen Farkas jelentése szerint – azonban egy „derekasabb segítséget” kell várnia Kemény Simonnak és támogatóinak. Ezen hadsereg létszámáról is folytak tárgyalások, megállapítva, hogy a had „circiter fog állani négyezer emberből”. Arról is döntés született, hogy I. Lipót támogatását szélesebb körben is szükséges terjeszteni Erdélyben, s ennek értelmében a „Kemény-párt” feladatává tették, hogy Szentgyörgyi Ferenc megérkezésekor manifestumban hozzák az országglakosok tudtára a császári támogatást. Mivel a váci püspök követsége ekkor már biztos volt, Bethlen igyekezett kipuhatolni, hogy egészen pontosan milyen elvárásaik lehetnek a követ és általa a császári udvar felé az ország státuszát és saját helyzetüket illetően. Bizonyossá vált, hogy a Kemény Simon és támogatói Husztban lévő javairól való tárgyalással is a váci püspököt bízták meg.⁴⁵ Az ügy vélhetően azért kapott különös hangsúlyt, mert maga Rhédey Ferenc is fiát, Rhédey Lászlót küldte a Habsburg-tisztségviselőkhöz a kérdés megtárgyalása és nyilvánvalóan a fennálló helyzetről való részletes tájékozódás érdekében.⁴⁶ Ezenfelül a „Kemény-pártiak” egyértelműen ígéretet kaptak arra, hogy a császár Erdélyt korábbi szabadságába visszaállítja, megakadályozza a további területvesztést, sőt, az oszmán uralom alá került vidéket is visszacsatolja Erdélyhez, ahogy a tárgyalás eredményéről szóló beszámolójában Bethlen Farkas fogalmazott: „vagy tracta vagy fegyver által”. Emellett biztosították a „Kemény-pártiakat”, hogy mindenért kárpótlásban (*remuneratio*) fognak részesülni.⁴⁷

44 | Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei I. Karton. 134. März – Mai, 1662. nr. 34–38.

45 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Az irat összesen 8 pontból áll – utolsó pontjához azonban nem írtak semmit –, és a következő címet viseli: *Compendium breve tractatus nostri a die [...] Martii usque ad 2. Aprilis*. A tartalma egyértelművé teszi, hogy Bethlen Farkas 1662 tavaszán Bécsben folytatott tárgyalásairól van szó. Időközben Kemény Simon Rhédey Lászlóval is egyeztetett javaik kiadásáról. Lásd erre: *Török-magyarkori állam-okmánytár*. IV. Szerk. Szilády Áron, Szilágyi Sándor. Eggenberger, Pest 1870. (Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Okmánytár VI. – A továbbiakban: TMÁO IV.) 40–41.

46 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1662. február 28.

47 | Uo. 51. cs. nr. 1064. *Compendium breve tractatus ...*

Szentgyörgyi Ferenc váci püspök követsége a „Kemény-pártnál”

Tudjuk, hogy a Szentgyörgyi Ferenc váci püspök követségéről szóló, I. Lipót császár és Kászoni Márton által írt leveleket a császári udvart Bethlen Farkassal megjárta Sámsondi György „kézbesítette” Kemény Simonnak.⁴⁸ Emellett a császári udvar Orbán János kancelláriai titkár által a „Kemény-pártiak” közül Teleki Mihály kővári főkapitányt is tudósította a követségről.⁴⁹ Kemény Simon ugyancsak azonnal értesítette Telekit a fejleményekről, hiszen a Szatmár vármegyei családi birtokokon, leginkább Aranyosmeggyesre vagy (Vásáros)Neményben tartózkodva legkönnyebben a kővári főkapitány tudott kapcsolatot tartani az erdélyi várakba szorult híveivel. Kemény Simon – a Kászoni által felsorakoztatott előzetes elvárások szerint – a káplán és a császár leveleinek lemásolására és azok támogatói körében való terjesztésére kérte Telekit, annak érdekében, hogy minél többen legyenek jelen a követ érkezésekor tartandó gyűlésen. Kemény mindenekelőtt Bánffy Dénes, Ebeni István és Teleki Mihály megjelenésére számított, ugyanakkor kérte híveit, hogy amennyiben nem tudnak részt venni a tanácskozáson, küldjék el követüket és/vagy támogató levelüket a választandó fejedelem személyéről való véleményükkel.⁵⁰

Szentgyörgyi Ferenc 1662 márciusának végén érkezett meg Szatmár érintésével Aranyosmeggyesre.⁵¹ Amellett, hogy kinyilvánította I. Lipót császárnak a „Kemény-párt” és Erdély iránti támogatását, kiábrándultan vette tudomásul a Kemény Simont támogatók kis létszámát. Ebből adódóan tárgyalások kezdődtek arról, hogy miként lehetne megszervezni a többi „Kemény-párti”, egyszersmind a Habsburg-orientációjú személyek helyszínre érkezését, azonban az oszmán csapatok közelsége miatt ekkor még nem tudtak katonákat küldeni a hívek Aranyosmeggyesre való bekísérésére. Ennek ellenére a követ gyakorlatilag a Bethlen Farkas és Kászoni Márton által előrevetített problémák orvoslásáról, így a „Kemény-pártiak” javainak visszaadásáról és Erdély korábbi státuszának császár általi visszaállításáról biztosította Kemény Simont és támogatóit.⁵²

A váci püspök ugyanakkor azonnal beszámolt a tényleges helyzetről I. Lipótnak és a császár főudvarmesterének, a Titkos Tanács elnökének, Johann Ferdinand Portia hercegnek is. Szentgyörgyi elsőként arról tett jelentést, hogy a tárgyalás helyszínén Kemény Simon mellett csupán Kornis Gáspárt, Bethlen Gergelyt és Szentpáli Jánost találta, a többi „Kemény-párti” védelem híján, az egyesült oszmán és erdélyi seregek jelenlétéből adódóan nem tudott Aranyosmeggyesre érkezni. A követ komoly félelmének adott hangot emiatt, elképzelhetetlennek tartva azt, hogy a „Kemény-párt” helyzete ilyen lehetőségek közepette, vagyis a többségük Erdélybe szorulása esetén

48 | Bethlen János: *i. m.* 121–122; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, é. n.

49 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Teleki Mihály-gyűjtemény (P1238), 1–1662–5. nr. 1.

50 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, é. n.; uo. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1662. március 9.; TMÁO IV. 37–40.

51 | TML II. 271; EOE XIII. 136.

52 | Bethlen János: *i. m.* 124; TML II. 275–276.

megoldódjon. Ráadásul időközben egyesek I. Apafi Mihály hűségére tértek, mások mellett a nagy tekintélyű és sokat tapasztalt korábbi fejedelemjelöltet, Petki Istvánt sem sikerült megnyerni a tárgyalásra, aki ekkoriban Bornemissza Anna fejedelemasszony közbenjárásával már I. Apafi Mihályt támogatta.⁵³ Emellett helyzetük megerősítése végett – Olivier Wallis szatmári generálissal egyeztetve – egy katonai haderő előbbi bevetését is szorgalmazta, annál is inkább, mivel a szamosújvári várból érkező hírek alapján ezres nagyságrendű oszmán sereg vette ostrom alá a „Kemény-párt” fő bázisát, Kolozsvárt.⁵⁴ A szatmári és erdélyi egyesült seregek eltartására már Portia hercegnek tett ajánlást Szentgyörgyi, kifejtve, hogy a két haderő biztos ellátása érdekében a Szepesi Kamarában, azaz székhelyén, Kassán vagy Eperjesen kellene 10 ezer forintnyi összeget „letétbe helyezni”.⁵⁵

Bizonyos, hogy Szentgyörgyi Ferencnek a császári udvarnak szóló jelentésekkel párhuzamosan, az előzetes várakozásoktól elmaradó körülmények között is tárgyalnia kellett. Noha érkezésének fő célja a fejedelemválasztás lett volna, az adott helyzet ezt nyilvánvalóan nem tette lehetővé, így áthidaló megoldásként a jelen lévő „Kemény-pártiakat” arra biztatta, hogy válasszanak maguknak vezetőt, akik magától értetődően Kemény Simont választották fejüknek, generálisi tisztségben.⁵⁶ Tették mindezt azzal a céllal, hogy a Habsburg-orientációt támogató kört továbbra is összefogja, és katonai vezetőként a közeljövőben hadat fogadhasson, amely a tervek szerint a hozzávetőlegesen három hétre a térségbe érkező Habsburg-felmentőssereggel együtt Erdélybe benyomulva biztosíthatná a hatalmukat, majd ennek köszönhetően meghirdethetik a fejedelemválasztó országgyűlést, hogy „communi suffragio legyen electio”.⁵⁷ Kemény Simon generálissá választásával egyidejűleg – a Szentgyörgyi püspökkel folytatott tárgyalások értelmében – megkezdődött a hadi felkészülés is: a követ írt a felső-magyarországi Göncön állomásozó lovasság vezetőjének (*wachtmeister*) a mozgósításról, Szatmárba is postakövetet küldtek az ottani sereg átcsoportosításának szükségességéről, valamint Kemény Simon a saját katonáinak bevetését is kilátásba helyezte, így arra számítottak, hogy mintegy ezerfős hadsereget sikerül összegyűjteni Aranyosmeggyesre.⁵⁸ Nem volt elhanyagolható kérdés a hadak ellátásának megszervezése sem, kiváltképp annak reményében, hogy további császári-királyi katonák érkeznek a térségbe Szentgyörgyi püspök ígérete és korábban Bethlen Farkas rendkívüli követ császári udvarral való egyeztetése alapján. Erre a célra Máramaros vármegyét szemelte ki a „Kemény-párt”,

53 | EOE XIII. 134–135. Ebeni István szamosújvári főkapitány 1662 márciusában így számolt be Teleki Mihálynak Petki István „pártváltása” jelentőségéről: „... értem Petki bejövését, kin bizony búsulok, mert az székelységnek nyaka szakatt az ő bejövettelivel”. Lásd erre: TML II. 273; Mordovin Maxim: *i. m.* 419–420. Való igaz, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék királybírója, szárhegyi Lázár István 1662 nyarán saját maga és Petki István segítségét ígerte Ebeni Istvánon keresztül a „Kemény-pártiaknak”. Lásd erre: TML II. 334. Míg Lázár István Kemény János halálát követően hónapokig nem fogadott hűséget I. Apafi Mihálynak (SzOkI VI. 273.), addig Petkinek a „Kemény-párt” hűségére történő visszatérésére nem találtunk bizonyítékot az eddig feltárt forrásokban.

54 | EOE XIII. 134–135.

55 | Uo. 136.

56 | TML II. 276.

57 | EOE XIII. 137. Vö. TML II. 276. Kemény Simon a Habsburg-pártiak vezetőjének való megválasztásáról beszámolt Kászoni Mártonnak és Wesselényi Ferenc nádornak is: EOE XIII. 138–140; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1-1662-1. nr. 27–28.

58 | TML II. 275.

egyrészt nyilvánvalóan elhelyezkedése miatt, másrészt kedvező állapotánál fogva is alkalmas volt egy jelentősebb létszámú sereg ellátására.⁵⁹ Ebből adódóan nem véletlen, hogy a váci püspök instrukciója értelmében nem csak a „Kemény-pártiak” Husztban lévő javairól való megegyezés miatt szorgalmazta a Rhédey Ferencsel való személyes találkozást, hiszen az egykori fejedelem ekkor Máramaros vármegye örökös főispánja volt.⁶⁰ Az I. Apafi Mihályhoz hűséges Rhédey azonban rögtön értesítette a fejedelmet Szentgyörgyi szándékáról, aki jótanácsokkal látta el hívét, miszerint ha találkozásra kerül sor, ne egyedül fogadja a követet, ne sértse meg őt, és természetesen a tárgyalás Erdély hasznára váljon. Apafi kifejtette továbbá, hogy mivel ő úgy tudja, hogy Szentgyörgyi Ferencet az erdélyi rendekhez küldte a császár, nem Kemény Simonhoz, biztassa arra a püspököt, hogy menjen be a fejedelmi udvarba. Megjegyezte, hogy csakis az szolgálná a kereszténység javát, ha a császári-királyi őrség Erdélyből való kiviteléről megegyezhetnének.⁶¹

A „Kemény-párt” szűkülő mozgástere

I. Lipót császár biztató levele időközben megérkezett a Kemény-pártiakhoz,⁶² és az is világossá vált, hogy mind Szentgyörgyi részéről, mind Bethlen Farkas korábban említett bécsi tartózkodása alatti tárgyalásakor célzott a felmentősereg Erdélybe küldésének szorgalmazása. Szigeti Márton, Máramaros vármegyei alispán I. Apafi Mihálynak 1662 áprilisában küldött jelentéséből ugyanis világossá vált, hogy Gönc és Pozsony környékén, valamint Borsod vármegyében hozzávetőlegesen 12–13 ezer fős császári-királyi sereg kezdte meg a harcra való felkészülést, Szatmár környékén pedig mintegy 3 ezer fős katonaság állomásozott.⁶³ A háborús előkészületekről a megmaradt „Kemény-párt” is tudomást szerzett, s néhány nappal később maga Kemény Simon a korábban betervezett létszámú sereget némileg meghaladva, 1,5–2 ezer fős német és magyar zsoldos katonaság kíséretében indult meg Szatmárról az Erdélyi Fejedelemség belsőbb területei felé. Tervbe vette a bethleni és szamosújvári katonasággal való egyesülést, bizonyára annak érdekében, hogy az oszmán és erdélyi seregek által egyre nagyobb erővel támadott Kolozsvár felmentésére siessenek. Egyszersmind információt várt a két véghelyen tartózkodó híveitől arra nézve, hogy reális esélye van-e egy ilyen létszámú sereg győzelmének, avagy várjon a felmentősereg bevetésére.⁶⁴ A Bánffy Dénestől és Ebeni Istvántól érkező hírek egyöntetűen erősítették meg, hogy az oszmán-erdélyi seregek többszörös túlereje miatt Keménynek semmiképpen nem észszerű egy ilyen kis létszámú sereggel Erdélybe vonulnia.⁶⁵

59 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1662. március 9. „... Máramaros szép, épen maradt s bő darab földcske is, őfelsége egynehány ezer emberét bocsátaná...”

60 | TML II. 275.

61 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 48. cs. nr. 1038./44.

62 | EOE XIII. 140–141.

63 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1662–50. nr. 128–129.

64 | TML II. 282–285.

65 | Uo. 285–286.

Kemény Simonnak és követőinek a helyzetét tovább nehezítette, hogy I. Apafi Mihály mindent elkövetett annak érdekében, hogy felbomlassza a „Kemény-pártot”. Ennek egyik eszköze a hűségére történő áttérésre való biztatás, majd fenyegetés után az oldalára nem állók hűtlenségért való, országgyűlés általi elmarasztalása volt. Ennek értelmében 1662 tavaszára a Kemény-hívek többsége, mások mellett maga Kemény Simon, Bánffy Dénes, Bethlen Farkas, Ebeni István, Teleki Mihály és Kapi György is elvesztette jószágait.⁶⁶

A személyes anyagi veszteségek mellett a „Kemény-pártiak” helyzete amiatt is egyre kilátástalanabbnak tűnt, mivel előrelépés hiányában Szentgyörgyi Ferenc váci püspök 1662 áprilisának végén követte útján egyeztetésbe kezdett Apafival az Erdélybe való menetele és a vele való tárgyalás ügyében.⁶⁷ Szentgyörgyi követségéről az Apafi-kormányzat is a kezdetektől igyekezett minél pontosabb információkat szerezni, és a fennmaradt források alapján úgy tűnik, hogy mindvégig naprakészek voltak a püspök „Kemény-párt” körében és érdekében való működése tekintetében. Mindez egyrészt a Kemény Simonnal és támogatóival való aranyosmeggyesi és szatmári gyűlésekről szóló jelentésekből, másrészt a püspök Rhédey Ferencel 1662 áprilisában történő tárgyalásainak forrásaiból is világosan kirajzolódik. A fejleményekről, vagyis a „Kemény-párt” esetleges katonai támogatásáról, a fejedelemsválasztás tervéről és a Rhédey-család hozzá való hűségéről természetesen Apafi azonnal értesítette támogatóját, Kösze Ali pasa szerdárt.⁶⁸ Továbbá magától értetődő, hogy maga a fejedelem is szorgalmazta a császári követtel való egyeztetést, és a levélben való érintkezés mellett – a kezdeti súrlódások ellenére – már 1662 áprilisában, Rhédey Ferenchez való követsége alkalmával Szentgyörgyi az Apafi-kormányzat egyik fő támaszával, Bánffy Zsigmond tanácsúrral folytatott tárgyalást Huszton.⁶⁹ Néhány héttel később a püspök Aranyosmeggyesről elindult az Apafival való egyeztetésre, és habár Lónyay Annának ígéretet tett arra nézve, hogy eljár jószágai visszaszerzése ügyében, tényleges céljairól nem informálta a „Kemény-pártiakat”.⁷⁰ Szentgyörgyi minden bizonnyal saját ötlettől vezérelve vette fel a kapcsolatot az Apafi-kormányzattal a személyes tárgyalás szükségessége érdekében,⁷¹ azonban a későbbiekben már császári utasítás értelmében tárgyalta a fejedelemmel és kormányzatával.⁷² A pozsonyi országgyűlésről való beszámoló alapján pedig az is bizonyos, hogy a császári

66 | EOE XIII. 131–132; TML II. 278.

67 | EOE XIII. 171.

68 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1662–1. nr. 7r–v.; Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára, Kemény Sámuel-gyűjtemény, 12. cs. nr. 40.

69 | EOE XIII. 167–168. A „Kemény-pártiak” meglehetősen tartottak a Bánffy Zsigmonddal való tárgyalástól. Kemény Simon így fogalmazott erről Teleki Mihálynak írt levelében: „Bánffy Zsigmond odamenetelinek oka praesidiumnak [...] confundálása [...], magadra vigyázz, mert rókával léssen dolgozod [...], én nem javallom még a szembenléte is vele, mert okvetetlen suspiciótól féltém mind magát kegyelmedet, mind magunkat”. MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 51. cs. nr. 1064. Kemény Simon levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1662. március 1.

70 | TML II. 287, 302–303. Szentgyörgyi Ferenc erdélyi követségének híreről és ellátásának kérdéséről lásd még: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 2–1662–5. nr. 21–22; uo. 1–1662–29. nr. 71–72.

71 | EOE XIII. 168. „... ha Nagyságod akarna édes nemzetinek s hazájának jó maradást [...] szerezni, talán jobb volna Nagyságodnak azon munkálkodni és fáradozni, hogy jó securitást és alkalmatosságot keresne, hol és mi módon lehetne velem szembe. Kegyelmes uram s koronás királyom bizony ezt magával nem hozza, de [...] én attól idegen nem vagyok.”

72 | „... érkezék [...] német császár levele ide ez táborba [...], abban többi között írja német császár, hogy az németek kiviteléről való tractát az váci püspökre bízta ...” Lásd erre: TMÁO IV. 57.

udvarban egyre kevésbé szorgalmazták Kemény Simon és köre támogatását, elsősorban a vármegyék katonák általi kizsákmányolását hozva fel vétségükként. Mindemellett Szentgyörgyi követi magatartását is negatívan ítélte meg az udvar, felróva a „Kemény-párt” iránti túl nagy lojalitását, leszögezve, hogy „őfelsége őkegyelmét az országhoz expediálta, nem Kemény Simonhoz”.⁷³ Tudjuk, hogy a biztonságos utazás érdekében Apafi a puskások kapitányát, galgói Rácz Istvánt utasította, hogy menjen Radna tájékára a Kővárban időző püspök elé, majd kíséretével együtt a megadott útvonalon kísérje a Kolozsvár alatti katonai táborba.⁷⁴ Ráadásul Szentgyörgyi Ferenc Apafihoz történő bemenetelének tervezésével szinte egyidejűleg az a hír kapott szárnyra a Kemény-hívek körében, hogy a fejedelem Habsburg-udvarba küldött rendkívüli követe, Daniel István arról tett jelentést, hogy I. Lipót kivonja a császári-királyi őrseget Erdélyből.⁷⁵ Habár hamarosan bebizonyosodott, hogy álhírről volt szó,⁷⁶ a kérdésről és a helyzetükről való pontos tájékozódás érdekében az ügyben jártas Macskási Boldizsár személyében Kemény Simon is követet (*curir*) küldött Bécsbe.⁷⁷

A „Kemény-párt” követségei a Habsburg-udvarban

A „Kemény-párti” követ, Macskási Boldizsár május 1-jén Pozsonyban kelt beadványa több pontban foglalta össze a Habsburg-orientációjú kör egyre nehezebb helyzetét, tényleges segítséget várva a császári udvartól. A felterjesztésben elsőként hangsúlyozták, hogy a „keresztény” Erdély egyre súlyosabb pusztulásnak van kitéve a törökök és Apafi hadjáratai miatt, és ennek következtében napról napra egyre többen térnek át az oszmánok hűségére. Ennek ellenére minden erejükkel igyekeznek tartani magukat, és biztosították arról a császárt, hogy megmaradnak hűségén. Saját megpróbáltatásaikat kiemelve, a „Kemény-pártiak” újra kitértek arra is, hogy birtokaikat elvették tőlük, és azokat a császárral szembehelyezkedőknek adományozták. Éppen ezért azt kérték I. Lipóttól, hogy Erdélyben állítsa vissza korábbi jogait és szabadságukat. Kiemelték továbbá a nagyobb létszámú császári-királyi katonaság Erdélybe küldésének

73 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1-1662-1. nr. 16.

74 | Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Oklevélgyűjtemény, K 347. doboz, nr. 1995. Az útvonal a következő volt: Radnánál átkelve a Szamoson a Csobánka völgye felé, Hagymás, Igrice, Páncélch és Doboka érintésével érik el Borsát. Bethlen János elbeszélése szerint végül egy Szürtei György nevű katonatiszt kísérte lovasságával Szentgyörgyi Ferencet Szamosújvárra, majd a Kolozsvár alatti táborba. Lásd erre: Bethlen János: *i. m.* 132.

75 | TML II. 289. Tudjuk, hogy Daniel István Sárosi Gergely kíséretében indult Bécsbe 1662 februárjában. Érdekességgént megjegyzendő, hogy I. Apafi Mihály a nehézkes információáramlás érdekében Rhédey Ferenc egykori fejedelmet kérte arra, hogy kapcsolatait, mindenekelőtt Szelepcsényi György kancellárral való összeköttetéseit bevetve tájékozódjon a követek tárgyalásairól, illetve tájékoztassa őket az aktuális erdélyi történeésekről. Lásd erre: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 48. cs. nr. 1038./9-10. Bizonyos, hogy Rhédey Ferenc eleget tett a fejedelem kérésének, és írt az ügyben a kancellárnak, valamint Wesselényi Ferenc nádornak is. MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1-1662-40. nr. 98-99.

76 | TML II. 291. I. Apafi Mihály a következőket jegyezte meg röviden Daniel István követségének eredményéről: „... őfelsége reoffendáltatnék tőlünk s az hazától ...”. A sikertelen tárgyalás miatt újabb követet küldött Bécsbe, Fekete Péter személyében, illetve Kösze Ali pasához Temesvárra, Daczó János személyében. Lásd ezekre: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 48. cs. nr. 1038./54-55.

77 | TML II. 291.

szükségességét, minthogy – értékelésük szerint – az eddig küldött felmentő sereg nem elegendő az oszmánok és I. Apafi Mihály csapatai elleni támadásra. Azonban abban az esetben, hogyha egy akkora létszámú had állna készenlétben a támadásra, amellyel a „kóborló” török csapatokat „fel tudják oszlatni”, alkalom nyílna a rendek összegyűlésére, a tárgyalásra és a fejedelmválasztásra. Emellett azt kérték I. Lipót császártól, hogy az oszmánokkal folytatott békétárgyalások során Erdély és a rendek biztonságát tartsa szem előtt, sőt, hangsúlyozták, hogy ilyen kérdésekben – korábbi helyzetüknek megfelelően – az erdélyi rendek is szabadon tárgyalhassanak az oszmánokkal. Kérték továbbá, hogy amennyiben újabb háborúra kerül sor az Oszmán Birodalommal, a megkötendő béke Erdély számára is kedvező legyen. Felhozták Lónyay Anna komoly szerepvállalását a hadak ellátásában, kérve, hogy a további helytállás érdekében kárpótolják az özvegy fejedelemszöveget kiadásai miatt. Könyörögtek továbbá az I. Apafi Mihály által elvett birtokok feletti jogaik helyreállításáért, és az egykori fejedelem, Rhédey Ferenc huszti birtokán zár alatt lévő (*esse arestata*), Kemény Simon és Lónyay Anna tulajdonát képező javak visszaadásáért. Emellett az özvegy fejedelemszöveg számára máramarosi birtokainak jelentős veszteségei miatt „jóvátételt” is szorgalmaztak, elsősorban ugyancsak az egykori fejedelemmel, ekkor Máramaros vármegye főispánjával, Rhédey Ferencsel való tárgyalás révén.⁷⁸ Bizonyos, hogy a „Kemény-párt” a katonai támogatás reményében Raimondo Montecuccolit is megkereste ekkoriban, aki a Kemény Simonhoz és az erdélyi támogatóihoz intézett válaszfellevelében segítséget is ígért számukra.⁷⁹ A Macskási Boldizsár beadványára néhány nappal később Orbán István kancelláriai titkár tollából származó válasz tovább szaporította az ígéretek sorát, hiszen a „Kemény-pártiak” elnyomás alóli felszabadításáról és Erdély ősi szabadságának visszaállításáról biztosították Kemény Simont és támogatóit. Ugyanakkor a Habsburg-udvar gyakorlatilag visszautalta a kérdést Szentgyörgyi Ferenc váci püspök hatáskörébe.⁸⁰

Macskási Boldizsár tárgyalásai értelmében tehát a „Kemény-párt” nem várhatott tényleges segítséget, és a követi megbízatásának ideje alatt felszínre került egyre aggasztóbb fejlemények újabb lépésre készítették a „Kemény-pártot”. Egyrészt ugyanis az a hír járta, hogy a Habsburgok és az oszmánok egyre közelebb kerültek a béke megkötéséhez, másrészt a „Kemény-párt” két fontos bázisát, Kolozsvárt és Szamosújvárt védőik egyre nehezebben tudták tartani az oszmán–erdélyi seregekkel szemben, a várvédők ellátásának megszervezése egyre kilátástalanabbá vált. Ebből adódóan a „Kemény-párt” tagjai, akik 1662 májusának végén újabb gyűlést tartottak Aranyosmeggyesen és Szatmáron, úgy határoztak, hogy újabb követet küldenek a császári udvarba, ezúttal Teleki Mihály személyében.⁸¹

A fokozódó nehézségekkel összefüggésben Teleki megbízatása elsősorban arra irányult, hogy amennyiben a Habsburg-udvar nem tud számukra is kedvező békét kötni az Oszmán Birodalommal, akkor érje el, hogy a császár küldjön megfelelő létszámú

78 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 4. cs. nr. 197./3.

79 | Uo. 4. cs. nr. 197./4r.

80 | EOE XIII. 145. A császári–királyi segítségnyújtás ígéretéről egy ismeretlen személytől származó levél másolatát lásd még: MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 4. cs. nr. 197./4v.

81 | EOE XIII. 23; uo. 145–147. [Szentgyörgyi Ferenc jelentései a császári udvarba], uo. 148–150. [A helyszínen tárgyaló „Kemény-párt”, így Kemény Simon, Bánffy Dénes, Bethlen Farkas, Bethlen Gergely, Bethlen Elek, Szentpáli János és Keresztési Sámuel jelentései, valamint Lónyay Anna levele Teleki Mihály követségéről a császári udvarba]; TML II. 291. [Ebeni István levele a Kolozsvár elleni ostromról].

hadat a várak megtartása és a törökök Erdélyből való kiűzése érdekében. Ez esetben a „Kemény-párt” ígéretet tett arra, hogy a hadak ellátása megoldott lesz. A béke megkötése esetén a „Kemény-párt” saját elvárásait is megfogalmazta, elsőként a békétárgyalások gyors lebonyolításának szükségességét és ez alapján az oszmánok Erdélyből való mielőbbi kivonulását, továbbá saját érdekeik szem előtt tartását, mindenekelőtt jószágaik azonnali visszaadását. Továbbá a Teleki Mihálynak adott instrukcióban hangsúlyozták, amit már a korábbi követség alkalmával is: mivel nagyrészt Lónyay Anna vállalta magára a Habsburg-orientációt támogatók és a várkatonaság költségeit, elengedhetetlen a kárpótlásról biztosítani őt, nehogy elálljon mellőlük.⁸²

Saját követeléseit a szatmári értekezleten jelen lévő Lónyay Anna is megfogalmazta egy Teleki Mihály számára adott külön utasításban. Elsőként hangsúlyozta a „Kemény-párt” fent említett utolsó kérését, vagyis a korábbiakban a császári-királyi *praesidium* ellátása és a „Kemény-párt” egyéb, magára vállalt kiadásai miatti „kártalanítását”. Biztosítéklevélet kért I. Lipóttól arra nézve, hogy amennyiben békét köt az Oszmán Birodalommal, abban az esetben az egyezségbe belefoglalják – ahogy Lónyay Anna fogalmazott – az „őfelsége szolgálatára és a közjóra kiadott költségeimnek restitúcióját is”, hozzátéve, hogy ennek hiányában anyagilag nem tudja támogatni a „Kemény-párt” további törekvéseit. Kérte továbbá néhai férje erdélyi birtokainak elvétele miatt saját kárpótlását, megjegyezve, hogy Kővár vára megfelelő lenne erre a célra. Emellett hasonlóképpen kérte máramarosi jószágainak és a Huszt várában őrzött javainak visszaadását is. Ezenfelül megbízta Telekit, hogy tegyen jelentést Wesselényi Ferenc nádornak arról, hogy az ősi családi birtokot, Hadadot nem képes tovább őrséggel megvédeni, megállapítva, hogy a vár elesése Szatmárhoz való közelsége miatt nemcsak Erdélynek, hanem a Magyar Királyságnak is nagy kárára lesz.⁸³ Kiemelendő, hogy a „Kemény-párt” egyre nehezebb helyzete mindinkább előtérbe hozta a személyes érdekeket. Így nem meglepő, hogy Kemény Simon – látva mostohaanyja követeléseit – azzal a kéréssel fordult Teleki Mihályhoz, hogy érje el a Kemény-ágon szerzett jószágok számára való visszaadását. Továbbá abban az esetben, ha békekötéskor a jóvátétel iránti igényük kielégítést (*contentatio*) nyer akár az általuk óhajtott Kővár várára, akár más fiskális jószágra nézve, még ha őt magát nem is azonnal kárpótolják Lónyay Annával együtt, de a megítélt kárpótlás az özvegy fejedelemasszony halála után rá és utódjaira szálljon.⁸⁴

Teleki Mihály május utolsó hetében indult el Szatmárról Eperjes és Lőcse érintésével Pozsonyba, a már ülésező országgyűlésre.⁸⁵ Útja közben Kemény Simon – mindjobban a két nagyhatalom közötti békekötésre számítva – még levelében megerősítette a „Kemény-párt” elvárásait: a jószágaik visszaadása mellett legfőbb követelésük az volt, hogy Teleki érje el I. Lipótnál Erdély régi szabadságának visszaállítását, amelynek zálogát a szabad fejedelemválasztás (*libera electio*) megvalósulásában látták.⁸⁶ Tudjuk, hogy Teleki néhány nap elteltével Pozsonyba ért, az utasításában foglaltakat

82 | EOE XIII. 150–153.

83 | MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 4. cs. nr. 197./5. Megjegyzésre érdemes, hogy Kővár várának kárpótlásként való felvetését Teleki Mihály toldotta be az utasításba, amely még abban az esetben is, ha Lónyay Anna özvegy fejedelemasszony tudtával történt, nyilvánvalóan saját pozíciójának biztosítása érdekében történt.

84 | Uo. 4. cs. nr. 197./6.

85 | TML II. 293–294.

86 | EOE XIII. 154–155.

többpontos beadványban összegezte, és azokra írásos választ várt I. Lipót császártól.⁸⁷ Azonban csupán Orbán István kancelláriai titkártól kapott egy rövid választ kérelmére, amelyben a császár biztosította arról a „Kemény-pártot”, hogy a kereszténység és a fejedelemség védelmében, valamint annak érdekében, hogy az erdélyi rendek békében és zavartalanul élhessenek, mindent meg fog tenni.⁸⁸

Kemény Simon és a Habsburg-orientációt támogatók tehát biztatásnál többet továbbra sem kaptak a császári udvartól. Helyzetüket pedig még bizonytalanabbá tette, hogy Szentgyörgyi Ferenc váci püspök június elején – ahogy fentebb kifejtettük, I. Apafi Mihállyal egyeztetve – végül tényleg elhagyta a „Kemény-párt” Szatmár vármegyei bázisát, Erdélybe ment, amelynek pontos okáról nem informálta Kemény Simont és körét. A „Kemény-párt” azonban az I. Apafi Mihállyal és az oszmánokkal való megegyezést sejtette az erdélyi követsége hátterében, így azonnal tájékoztatták Telekit.⁸⁹ Ennek tudatában Teleki Mihály június második feléig Pozsonyban időzött, és újabb beadvánnyal kereste meg I. Lipótot,⁹⁰ azonban néhány nappal később voltaképpen sikertelenül tért vissza Aranyosmeggyesre. Kemény Simon és köre elkeseredéssel vette tudomásul Teleki jelentését, vagyis, hogy a császár írásban csupán a korábbi ígéreteit ismételte meg, biztosítéklevelet egyetlen kérésükre sem kaptak. Ezután a „Kemény-párt” egyre nehezebb helyzetbe került, Lónyay Anna a várórség további támogatását nem tudta vállalni, reményüket csupán Portia herceg ígérete tartotta életben, mely szerint egy újabb követség alkalmával a császár részletekbe menően, írásban fog reagálni kéréseikre.⁹¹ Ennek érdekében a „Kemény-párt” jól körülhatárolt utasítással, javarészt korábbi igényeiket megismételve, a következő hetekben újabb követeket küldött a Habsburg-udvarba, személy szerint Sámsondi Györgyöt, Macskási Boldizsárt és Keresztesi Sámuel.⁹² Noha a követek a következő hetekben bizonyosan több tárgyalást is folytattak Pozsonyban, és néhány követelésükre választ is kaptak, komoly eredményt nem értek el. A Habsburg-oszmán tárgyalásokon a „Kemény-párt” képviselőtét természetesen visszautasította a császári udvar. A császár Kemény Simonnak és támogatóinak a jószágaik visszaszerzésére irányuló igényüket jogilag nem támogathatta, azonban ígéretet tett arra, hogy a kérdést napirendre tűzi a Portával folytatott tárgyalásokon, ahogyan Erdély helyzetének rendezését is. Kisebb eredménynek számított emellett, hogy az erdélyi várakban állomásozó császári-királyi katonaság kártételeiről és az ott fogva tartott nemesség elengedéséről határoztak a császári udvarban.⁹³

Végjáték

Ekkorra azonban a „Kemény-párt” a császári udvarban való követségek révén a legkevésbé sem számíthatott a fentieknél komolyabb előrelépésre kéréseiket illetően. Egyfelől Szentgyörgyi Ferenc június közepén a Kolozsvár alatti táborba érkezve

87 | TML II. 295–299.

88 | EOE XIII. 155–156; TML II. 299–300.

89 | EOE XIII. 156.

90 | TML II. 312–313.

91 | Uo. 316.

92 | EOE XIII. 172–180; TML II. 325, 329–330, 343, 356.

93 | EOE XIII. 181.

egyeztetésbe kezdett I. Apafi Mihály fejedelemmel és tanácsuraival.⁹⁴ A püspök kezdetben az ostrom alá vont kolozsvári császári-királyi őrséggel való tárgyalásokat szorgalmazta. David Redano német kommandáns ennek értelmében fegyverszünetet (*armistitium*) kért az Apafi-kormányzattól,⁹⁵ amelyet a nyár folyamán vélhetően tető alá is hoztak. A „Kemény-pártiak” helyzetét ez csak tovább rontotta, ráadásul a fegyvernugvás csupán a császári-királyi katonaságra terjedt ki; a „Kemény-pártiak” továbbra is javaik elprédálásáról és szolgálk kiszolgáltatott helyzetéről panaszkodtak leveleikben.⁹⁶ Másfelől Szentgyörgyi Apafi-kormányzattal folytatott tárgyalásai és megegyezése révén a „Kemény-párt” minden reményét elvesztette a Habsburg-udvar további támogatásának elnyerésére. A püspök ugyanis ígéretet tett a fejedelemnek a császári-királyi őrség Erdélyből történő kivonására, mégpedig úgy, hogy I. Apafi Mihály seregeinek adják majd át a véghelyeket, és azokat Erdélytől a Porta nem idegeníti el.⁹⁷ Mindebben vélhetően szerepet játszott a két nagyhatalom között 1662 júniusának közepén, Temesváron megindult béketárgyalás is, amelyen a Habsburg-kormányzat – nyilvánvalóan figyelembe véve Szentgyörgyi Ferenc jelentéseit – könnyedén elfogadta a Portának a császári-királyi őrség Erdélyből való kivonására vonatkozó követelését. Továbbá azt, hogy a császár a későbbiekben nem támogatja Kemény Simon (és Rákóczy Ferenc) trónigényét, és nem avatkozik be Erdély belügyeibe a fejedelem elleni esetleges lázadása esetén sem. Noha tudjuk, hogy a Habsburg Birodalom és a Porta között 1663 tavaszán kiújult a háborúskodás, azonban mindezek alapján nem meglepő, hogy az újabb hadjáratot 1664 augusztusában lezáró vaskvári béke Erdélyre vonatkozó artikulusai gyakorlatilag megegyeznek az 1662. évi béketervezet pontjaival.⁹⁸ Emellett az is magától értetődő, hogy a „Kemény-párt” teljesen elvesztette annak reményét és lehetőségét, hogy fenntartsa és megerősítse pozícióját Erdélyben. A Habsburg-orientáció korábbi támogatói néhány hónapon belül elfogadták I. Apafi Mihály hatalmát, az 1663. évi február–márciusi szászkezdői országgyűlésen pedig felmentették őket a hűtlenség

94 | Bethlen János elbeszélése szerint Szentgyörgyi Ferenc először négy tanácsúrral, úgymint Bánffy Zsigmonddal, Bethlen Jánossal, Keresztesi Ferencsel és Rhédey Lászlóval tárgyalt. Lásd erre: Bethlen János: *i. m.* 132.

95 | EOE XIII. 169. Tudjuk, hogy Franz Schneidau, a felső-magyarországi és erdélyi császári-királyi katonaság generálisa is tárgyalt a fegyverszünetről. Lásd erre: TML II. 323.

96 | TML II. 337. Ebeni István így számolt be erről Teleki Mihálynak 1662 augusztusában: „.... ebben az armistitium dolgában is megcsaltak, mert minket magyarokat, kik ő felsége hűségében megmaradtunk, nem értik ott, hanem csak az németet [...], szabad az praesidiumokban lévő fű embereknek mind jövökhoz, magokhoz, szolgáljokhoz nyulni, csak németet ne bántsanak”.

97 | Megjegyzendő, hogy a Szentgyörgyi Ferencsel folytatott tárgyalások nem mentek zökkenőmentesen. A püspök ugyanis arra hivatkozva, hogy I. Lipót császártól felhatalmazást kapott az Erdélyben állomásozó császári-királyi őrség helyzetéről való tárgyalásra, a fejedelmi kormányzatnak ígéretet tett azok kivonására Erdélyből. A későbbiekben azonban visszakozott, azzal érvelve, hogy nincs jogosultsága egyeztetni a kérdésben. Ennek ellenére bizonyos, hogy végül tárgyalt a *praesidium* ügyéről, s azok Erdélyből történő kivonását szorgalmazta I. Lipót császárnál. Kösze Ali pasa azonban Temesvárra kérte, ahol hónapokkal később, oszmán fogságban meghalt. Bethlen János: *i. m.* 130–137; TMÁO IV. 56–58; TML II. 314, 318–319, 381, 416; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1662–1. nr. 19; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Missiles (P 659), 4. cs. nr. 197/10; MNL OL, Nádasdy cs. nádasdladányi lt. (P 507), 12. cs. nr. 466.

98 | Tóth Hajnalka: *i. m.* 48–54; TML II. 334; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Apafi Mihály-gyűjtemény (P 1239), 1–1662–1. nr. 20–21.

alól,⁹⁹ s többen közülük, így például Bánffy Dénes, Bethlen Farkas és Gergely, Teleki Mihály vagy Ebeni István a fejedelmi kormányzat alapembereivé váltak, véget vetve a második uralmi válság okozta belpolitikai megosztottságnak.

A térképet Nagy Béla (HUN-REN BTK TTI) térképész készítette.

99 | EOE XIII. 35, 223. Kemény Simon csak később, az 1663. évi szeptemberi marosvásárhelyi országgyűlésen, külön feltételekkel kapott amnesztiát: uo. 254.

The Last “Battles” of the “Kemény Party”. Transylvanian-Habsburg Diplomatic Negotiations in 1662

Keywords: Principality of Transylvania, Simon Kemény, Mihály Apafi I, Leopold (Habsburg) I

The “Second Crisis of Power” (1657–1662) was one of the most turbulent periods in Transylvanian history. Prince György Rákóczy II’s campaign to seize the Polish throne without the permission of the Sublime Porte led to a retaliatory campaign by the Ottoman Empire. The war situation was aggravated by the chaotic internal political situation. In addition to the new prince candidates of the Sublime Porte, János Kemény also entered politics, asking for and receiving help from Leopold I, King of Hungary and Holy Roman Emperor. The presence of the imperial-royal armies in Transylvania, however, threatened the authority of the Sublime Porte over Transylvania, so Köse Ali Pasha entered the country in several times, and then made Mihály Apafi I the Prince of Transylvania. Although Apafi defeated János Kemény and his troops in January 1662, the circle that had previously supported János Kemény continued to see the Habsburg orientation as the key to the survival of Transylvania. The aim of this paper is to show how the “Kemény Party”, relying on the imperial-royal military forces that remained in Transylvania, tried to maintain and strengthen its position against Mihály Apafi I through (diplomatic) negotiations.

FEJÉR TAMÁS

Az erdélyi levéltárvédelem múltjából (II.) (Jakó Zsigmond, Entz Géza és Szabó T. Attila jelentései 1945-ből)

Mintegy három évtizede Jakó Zsigmond (1916–2008) *Az erdélyi levéltárvédelem múltjából* című közleményében közzétette az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának (ENMLt) 1944. évi működéséről szóló, a háborús viszonyok miatt kéziratban maradt jelentését több más irat kíséretében.¹ Közlésének értékét növeli az a sajnálatos tény, hogy az ENMLt irattárának a levéltár 1944. esztendei tevékenységére vonatkozó, 141 tételt számláló anyaga a mai nyilvántartás szerint teljes egészében hiányzik.² A közlemény rövid bevezetőjében ugyanakkor nem történik utalás arra, hogy Jakó professzor tervezte volna annak folytatását további, azaz 1944 utáni, kéziratban maradt évi jelentések vagy a levéltár működésével kapcsolatos egyéb iratok megjelentetésével. Tegyük hozzá, folytatására akkor talán nem is volt lehetősége, ugyanis az 1950-ben megszüntetett Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) ügyviteli levéltára

1 | Az erdélyi levéltárvédelem múltjából. (Jakó Zsigmond, Sebestyén József, Böződi György jelentései 1944–45-ből). Közzéteszi Jakó Zsigmond. *Erdélyi Múzeum* LVI. évf. 1994/1–2. 85–127. (A továbbiakban: Az erdélyi levéltárvédelem múltjából). Jakó professzor a szóban forgó iratokat (vagy legalábbis azok egy részét) – bár őrzési helyüket bizonyára elővigyázatosságból nem tüntette fel – minden valószínűség szerint a birtokában levő példányok alapján közölte, de használhatta az ENMLt 1940-es évekbeli tevékenységével kapcsolatos, két irattartót megtöltő iratanyagot is, amelyet jelenleg az EME Kézirattára őriz. Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára (a továbbiakban: EME Kt), EME Levéltára, I–II. irattartó. Gondolunk itt arra, hogy az I. irattartóban megtalálható Sebestyén Józsefnek a bonchidai Bánffy-levéltár és könyvtár pusztulásáról készített – Jakó professzor által közölt – jelentésének egy példánya.

2 | Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (a továbbiakban: RNLt KMLt), Erdélyi Múzeum-Egyesület ügyviteli levéltára (EMELt), Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának irattára (a továbbiakban: ENMLt irattára), Iktatókönyv (1842–1950), 1944. év. Szerencsés módon néhány irat (pl. 76/1944. Beszterce-Naszód vármegye levéltára középkori okleveleinek lefényképezése; az 1944. költségvetési évről szóló elszámolás) az 1945. esztendő anyagába került (uo. 1/1945. Jelentés 1944. évi működésünkről), így azok ma is fellelhetők.

Fejér Tamás (1977) – történész, tudományos munkatárs, EME, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, fejertamas77@yahoo.com

A tanulmány az MTA HTMKNP *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* c. alprogram támogatásával készült.

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-6>

– beleértve az ENMLt külön iktatókönyvvvel rendelkező irattárát is – a 90-es évek elején még nem volt kutatható, és minden valószínűség szerint a későbbi évekre összeállított levéltári jelentések kézírataival sem rendelkezett. Időközben azonban az EME ügyviteli levéltára megnyílt a kutatás előtt, következőképpen lehetővé vált az ENMLt működésére vonatkozó teljes iratanyag átnézése, amit meg is tettünk, első-sorban kéziratban maradt jelentések után kutatva. Ennek eredményeként két újabb évi jelentést sikerült fellelni, melyek közül az 1946. esztendeit már közzétettük,³ az 1945. évi jelentést pedig jelen forrásközlésünkben adjuk közre. (Korábbi írásunkban utaltunk arra, hogy a levéltár 1947. és 1948. évi tevékenységéről valószínűleg már nem készültek beszámolók, legalábbis erre vonatkozó adatok sem az EME ügyviteli levéltárából, sem az ENMLt irattárából nem kerültek elő, következésképpen az említett két jelentés tekinthető az utolsó, közgyűjteményben fellelhető számadásnak a levéltár működéséről.⁴) Vizsgálódásunk során természetesen átnéztük az irattár 1945-ből való teljes anyagát is, és arra a következtetésre jutottunk, hogy – Jakó professzor említett írásához hasonlóan – igen hasznos lenne az évi működésről szóló jelentés mellé felvenni azokat a hosszabb-rövidebb beszámolókat is, melyek az 1945 folyamán tett levéltári kiszállásokról készültek, és melyekről a jelentés csak futólagosan, az eredményekre összpontosítva számolt be. Mindezek után már csak egy lépés volt, hogy Jakó professzor írásának a címét is kölcsönvegyük saját forrásközlésünkhöz: nem ihlet hiányában folyamodtunk ehhez a megoldáshoz, hanem elsősorban az indokolta lépésünket, hogy ez a hat, teljes szöveggel közölt iratot felölölő közlés szervesen kapcsolódik említett közleményéhez, annak mintegy folytatása. Egyébként csaknem bizonyosnak tartjuk, hogy ha e szóban forgó jelentések és beszámolók a rendelkezésre álltak volna a 90-es években, akkor azokat – tekintettel jelentőségükre – Jakó professzor maga közölte volna.

Az ENMLt működését bemutató évi jelentésekről⁵ mint az intézmény és egyidejűleg az erdélyi levéltárügy kiemelkedő jelentőségű forrásairól már több szó esett, legutóbb mi magunk is részletesen foglalkoztunk a kérdéssel, ezért e helyen elegendőnek tartjuk hivatkozni e nemrég megjelent írásunkra.⁶ Arra azonban mindenképpen felhívjuk a figyelmet, hogy az újonnan közzétett jelentések alapján 1941-től immár 1946-ig

3 | Fejér Tamás: „Az 1946. esztendő a levéltárban a megtorpanás éve volt.” Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1946. évi működéséről. In: *Album Amicorum. Tanulmányok Sipos Gábor születésének hetvenedik évfordulójára*. EME, Kvár 2021. 157–179. (A továbbiakban Fejér: Az ENMLt 1946. évi működéséről) 170–179.

4 | Uo. 161.

5 | Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai*. EME, Kvár 1942. (Erdélyi Tudományos Füzetek 133.); uő: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1942. évi működéséről. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1942. évre*. Szerk. Szabó T. Attila. EME, Kvár 1943. 26–43. (A továbbiakban Jakó: Jelentés az ENMLt 1942. évi működéséről); uő: Jelentés a Levéltár 1943. évi működéséről. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1943. évre*. Szerk. Szabó T. Attila. EME, Kvár 1944. 15–36. (A továbbiakban Jakó: Jelentés a Lt. 1943. évi működéséről); uő: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1944. évi működéséről. *Erdélyi Múzeum* LVI. évf. 1994/1–2. 86–105. (A továbbiakban Jakó: Jelentés az ENMLt 1944. évi működéséről). E jelentések újraközlését lásd Jakó Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka, Fejér Tamás, Jakó Klára. MTA BTK TTI, Bp. 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 121–185, 188–212.

6 | Fejér: Az ENMLt 1946. évi működéséről 158–161.

követhetjük szorosan nyomon az ENMLt tevékenységét, iratanyagának gyarapodását. Nem tartjuk lényegesnek ismertetni rövid bevezetésünkben magukat az iratokat sem, hiszen csak főlegesen ismétlésekbe bocsátkoznánk, ráadásul a szövegekből létrejöttük körülményeire is fény derül. Mindössze arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az 1945. évi jelentést követő beszámolók első kézből nyújtanak betekintést az EME-nek a veszélybe került erdélyi levéltárak számbavételére és megmentésére – végső soron pedig azok megőrzésére, rendezésére és a kutatás számára hozzáférhetővé tételére – irányuló munkájába,⁷ mely során az ENMLt munkatársai a háborús viszonyokkal járó megpróbáltatások közepette vállalták azokat a hosszú napokra terjedő kiszállásokat, melyek eredményeként csak a szóban forgó 1945. esztendőben hatalmas mennyiségű levéltári iratanyag került el a szétszóródást vagy a teljes megsemmisülést. Miként e beszámolókból, valamint a jelentésből is kiderül, e kiszállások nyomán került – a letéti szerződések szavaival élve – a tulajdonjog sértetlen fenntartása mellett⁸ megőrzés és tudományos kutatás szolgálata céljából letétként a levéltár őrzetébe gr. Bethlen Bálint keresdi, br. Kende Zsigmond sárközi, gr. Teleki Károly sáromberki, gr. Teleki Mihály gernyeszegi, gr. Toldalaghi Irma nyárádszentbenedeki és br. Vécsey Eszter sárközüjlaki családi levéltára.⁹ Főként e családi letéteknek tulajdonítható, hogy Jakó professzor a levéltár gyarapodása tekintetében az 1945-ös esztendőt igen pozitívan értékelte: „Mind minőség, mind pedig mennyiség tekintetében olyan jelentős forrást sikerült megszerezni, hogy ha ebből a szempontból nézzük az elmúlt évet, kétségtelenül Levéltárunk eddigi leggazdagabb esztendői közé kell sorolnunk”.¹⁰ Ezek a levéltári „mentőexpedíciók” tehát kivételes jelentőséggel bírnak, és az azokról készített beszámolókat az erdélyi levéltárügy egyedülálló forrásaiként tartjuk számon, amelyek mind a levéltártudomány, mind a történetkutatás szempontjából olyan fontos információkat tartalmaznak, melyekről ilyen részletességgel máshonnan nem szerezhetünk tudomást. Azt azonban mindenképpen sajnálatosnak tartjuk, hogy az itt közölt iratokban, különösképpen az 1945. évi jelentésben fellelhető adatok nem épültek be Kiss Andrásnak a levéltár történetét máig a legalaposabban feltáró írásába, jóllehet akkor már – miként erre a feldolgozás jegyzetanyaga következtetni enged – a levéltár irattára kutatható volt.¹¹

7 | A kérdésről bővebben lásd Jakó Zsigmond: A Lészai család levéltárának nyomában. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor et al. EME, Kvár 2003. 208–222. 210–211; Kiss András: Jakó Zsigmond és a levéltárak. *Levéltári Közlemények* 67. évf. 1996/1–2. 39–49. (A továbbiakban Kiss: Jakó Zsigmond) 43–45.

8 | Ezt pl. gr. Bethlen Bálint a levéltára átadásakor Keresden, 1945. augusztus 6-án kelt nyilatkozatában is kikötötte: „A letétbe helyezés levéltáramhoz való tulajdonjogomat nem érinti. Levéltáram továbbra is az én és jogutódaim tulajdonában marad. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltáramnak csupán őrizője és kezelője”. ENMLt irattára, 58/1945. Letéti szerződés gr. Bethlen Bálinttal (Keresd).

9 | Lásd még: uo. 72/1945. Jelentés a levéltári anyag gyarapodásáról.

10 | Arra vonatkozó adatot nem találtunk, hogy ez a mennyiség hozzávetőleg hány iratfolyómétert jelenthetett, de talán érdemes lesz itt megemlíteni azt a minden valószínűség szerint 1949-ben összeállított kimutatást (Az Erdélyi Múzeum Levéltára állományának gyarapodása 1857–1949 között standard csomókban), melynek értelmében 1944–1945-ben a levéltár 1055 „standard csomóval” gyarapodott. Ez a szám különösen annak fényében beszédes, ha tudjuk, hogy a levéltár teljes anyaga 1943 végén – ugyanazon kimutatás szerint – 3473 csomót tett ki. EME Kt, EME Levéltára, II. irattartó, Adatok az akadémiai bizottság jelentése részére.

11 | Kiss András: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és története. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Szerk. Sipos Gábor. EME, Kvár 2009. 183–237. (A továbbiakban Kiss:

A jelentések szerzőiről hasonlóképpen nem tartjuk szükségesnek szólni, hiszen nevük jól ismert mindazok előtt, akik Erdély múltjával foglalkoznak: Jakó Zsigmond-nak, az ENMLt 1950. évi államosítása előtti utolsó igazgatójának neve szétválaszthatatlanul összeforrt az intézmény történetével; talán Szabó T. Attila (1906–1987) és Entz Géza (1913–1993) esetében ismert kevésbé az erdélyi levéltárügy és levéltárvédelem terén kifejtett tevékenységük, noha előbbi a levéltár igazgatója volt 1944–1948 között,¹² utóbbi pedig 1942–1943-ban a levéltár munkatársa volt, de korábban, illetve – miként a jelentésből és a 3. számú iratból kiderül – később is segítette annak munkáját.¹³ Utóbbiak jelentéseinek közzétételével tehát ilyen jellegű működésükre és elévülhetetlen érdemeikre is fel akarjuk hívni a figyelmet.

Mind a korábbi, mind a jelen forrásközlésünkkel végső soron az ENMLt-nak, az erdélyi régiség írásos emlékei leggazdagabb tárházának közel egy évszázados történetére vonatkozó, az erdélyi archivisztika szempontjából is meghatározó jelentőségű források feltárásának és közzétételének a fontosságát és szükségességét kívánjuk hangsúlyozni. Minthogy az EME ügyviteli levéltára, valamint – ezen belül – az ENMLt irattára jelenleg hozzáférhető a kutatás számára, voltaképpen elhárult a legfőbb akadály e feladat megvalósítása elől, mely – meglátásunk szerint – a levéltár egykori fenntartója, az EME legfontosabb teendői közé tartozik, az Egyesület múltjára vonatkozó egyéb források közzétételével együtt.

Rövid bevezetőnk után lássuk magukat az iratokat, melyeket lényegében minden változtatás nélkül közlünk: 1. Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1945. évi működéséről*; 2. Jakó Zsigmond: *Jelentés a feldúlt kastélyokban található levéltári és egyéb kulturális értékek biztonságba helyezésére történt kiküldetésünkről*; 3. Entz Géza: *Jelentés 1945. VII. 22–VIII. 9. között megtett utunk eredményeiről*; 4. Szabó T. Attila: *Jelentés a Szatmár megyei Sárközön a gr. Sztáray-kastélyban őrzött br. Vécsey-levéltár sorsáról*; 5. Jakó Zsigmond: *Jelentés a br. Vécsey-család sárközi levéltárának beszállításáról*; 6. Jakó Zsigmond: *Jelentés a pécsújfalusi Péchy-család sárközújlaki levéltárának letétbe helyezéséről*. (Az ENMLt irattárának anyagát kiaknázva, jegyzetekben igyekeztünk utalni az egyes szövegekkel kapcsolatos további iratokra is.)

1. Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1945. évi működéséről

A mögöttünk hagyott esztendő, annak ellenére, hogy eseményekben nem szűköldött, a háború által összekuszált viszonylatok újjárendezése terén alig hozott valami látható eredményt. Legfeljebb az 1940. előtti állapot változatlan visszaállítására történtek meg az előkészületek. Az erdélyi magyar kérdéseket azonban a megoldás komoly szándékával senki sem vetette fel. E halogatás következményeként kialakult bizonytalanság tudományos intézményeink körül olyan helyzeteket teremtett, melyekben az

Az ENMLt kialakulása). A levéltár történetére lásd még: Kiss András–Wolf Rudolf: Arhiva Muzeului Ardelean (1842–1950). In: *Din istoria arhivelor ardelenene. 75 de ani de la înființarea Arhivelor Statului Cluj*. Coord. Ioan Drăgan, Ioan Dordea. Cluj-Napoca 1995. 109–136; Kiss András–Wolf Rudolf: The Archives of the Transylvanian Museum, 1842–1950. *Transylvanian Review* 4. évf. 1995/3. 72–94.

12 | Szabó T. Attila és az ENMLt kapcsolatáról lásd Fejér: Az ENMLT 1946. évi működéséről 163–164.

13 | Jakó: Jelentés az ENMLt 1942. évi működéséről 26; Jakó: Jelentés a Lt. 1943. évi működéséről 16.

eredményes munkához egyaránt hiányoztak a tárgyi és lelki előfeltételek. A világon végigseprő szörnyű vihar már közel egy esztendeje elült, s mi még mindig tétlenül bolyongunk a romok között, mert kezünk kötve s lelkünk tele bizonytalansággal, hogy hol is kezdhetünk új életet.

Ellentétben az elmúlt esztendővel, az idén Levéltárunk külső történetének alig van feljegyzésre érdemes mozzanata. Életünk csendben és akadozva haladhatott tovább, bár a külső események következtében a tisztviselők egyre nagyobb lelkierő kifejtésére kényszerültek ahhoz, hogy a változott körülmények között munkájukba belemerülhessenek. Minthogy fűtőanyag hiányában a Levéltár és Könyvtár egész személyzete, valamint az olvasóközönség is egyetlen terembe szorult, a szűk helyen és zajos környezetben elmélyülő munka lehetetlen volt. Munkaévünk tehát valójában csak a melegebb idő beálltával kezdődhetett meg, amikor régi helyiségeinkbe visszaköltözhettünk; s tartott az őszig, amikor a hideg ismét lehetetlenné tette a fűtetlen levéltári termekben való munkát.

A megrövidült munkaév és a régi segéderők elvesztése is hozzájárult, hogy ebben az évben kitűzött céljaink felé csak néhány lépést haladhattunk. Őszinte köszönettel tartozunk Kelemen Lajos ny. főigazgató úrnak, amiért állandó jelenlétével az egyetemen elfoglalt dr. Szabó T. Attila és dr. Jakó Zsigmond távollétében is biztosította a levéltári kutatómunka zavartalanságát. Ezen a helyen kell megemlítenünk, hogy dr. Jakó Zsigmond segédőrt 1945. október 25-én a Nemzetnevelésügyi Minisztérium helyettes tanári minőségben kinevezte a Bolyai Tudományegyetem Magyar nép története c. tanszékére. Bár új megbízatása következtében idejét most már meg kell osztania a Levéltár és Egyetem között, Jakó dr. levéltári munkakörét továbbra is rendesen ellátja. Őszinte köszönettel tartozunk a Könyvtár igazgatóságának, amiért K[öpeczi] Sebestyén Józsefet, régi, kipróbált munkatársunkat szolgálattételre továbbra is Levéltárunknak engedte át.

Ez évi belső munkánkról az alábbiakban adhatunk számot. Minthogy anyagunk teljes egészében ma is óvóhelyen van,¹⁴ nagyobb szabású rendezésekre nem gondolhattunk. Egyáltalában a külső körülmények csak igen későn engedték meg, hogy óvóhelyünkről feltűnés mentesen kisebb csomókban hozzunk át feldolgozandó iratokat a könyvtár épületébe.

Családi levéltáraink elkezdett átrendezése során most a gr. Wass család levéltárát vettük munkába. A hideg idő beálltáig sikerült a nagyobb helyet igénylő munkákat mind elvégeznünk. A Huszti András által rendezett rész régi rendjét helyreállítottuk, a jelzeteletlen anyagot új, egységes elveink szerint teljesen elrendeztük. Most már csak ennek az újonnan rendezett kb. 80 csomónyi résznek a bejelzeteleése és lajstromozása hiányzik, hogy ez egyik legegységesebb s középkori, valamint XVI. századi részében legbecselesebb erdélyi családi levéltár modern jegyzékével a tudomány nagy hasznára nyilvánosság elé léphessünk.

A kendilőnai Teleki levéltár átrendezett hatalmas missilis anyagának revíziója tovább folytatódott, és eljutott az ábécé feléig. Sajnos, e nagy helyet igénylő munkát az említett akadályok miatt kellő ütemben nem haladhat.

14 | A kolozsvári piarista templom kriptájáról van szó, ahová 1944 tavaszán költöztették át a levéltár egész anyagát. Vö. Jakó: Jelentés az ENMLt 1944. évi működéséről 90.

Levéltárunk új csoportokba tagolása¹⁵ során külön egységbe fogtuk a családi levéltárakhoz nem tartozó urbáriumokat, inventáriumokat, összeírásokat, egyszerűval mindazokat a forrásokat, melyek a hely- és népiségtörténeti kutatás szempontjából különös érdeklődésre tarthatnak számot. Tervbe vettük azt is, hogy egész levéltárunk ilyen jellegű, napjainkban talán legkeresettebb darabjairól jegyzéket készítsünk. Ebben az évben a Kézirattártól átvett összeírások jegyzékelése készült el. Úgyhogy addig is, míg teljes Levéltárunkat ilyen szempontból átnézhetjük, máris tekintélyes anyag felől nyert a kutatás tájékoztatást.

A Levéltárunk múltjára vonatkozó irattári anyag gyűjtését és másolását az Egyesület központi irodájának segítségével ebben az évben is folytattuk. A gyűjtés teljesen befejeződött, a másolással azonban még nem készültünk el. Az Egyesület jegyzőkönyveiből a Levéltárunkkal kapcsolatos bejegyzésekről mind, a központi irattár tárunkat érdeklő ügydarabjainak pedig kb. 70%-áról hiteles másolatot vettünk.¹⁶ Ezekből a másolatokból, valamint a Könyvtár irattárából megkapott eredeti aktákból rekonstruáltuk a Levéltár irattárát, úgyhogy most már a másolás bevégezése utánra csupán a lajstromozás maradt.¹⁷ Ezzel a Múzeum egyik tárának írásos emlékei alapításától kezdve napjainkig össze lesznek gyűjtve.

Újonnan szervezett történeti arcképgyűjteményünk¹⁸ rendezése is tovább haladhatott, hála K. Sebestyén József lelkes ügybuzgalmának. Az ő közreműködésének köszönhető, hogy a törzsgyűjtemény eredeti darabjainak részletes leíró jegyzéke elkészült. Hasonlóan jegyzékelte továbbá a br. Jósika hitbizományi és gr. Nemes levéltár fényképeit. Eddig összesen kb. kétezer kép leírásával készült el. Bár az egész gyűjtemény alapleltárának, valamint összesített mutatójának elkészítése már a jövő évre maradt, az eddigi eredmények is lehetővé teszik e szépen gyarapodó forráscsoport áttekintését.

E helyen kell megemlítenünk, hogy kézikönyvtárunkat az óvóhelyről felhoztuk, s az új szerzeményekkel kibővítve új szakrendjében felállítottuk. A jelentősen megnövekedett könyvanyag elhelyezésére most már a második dolgozószoba egyik falát is igénybe kellett vennünk. A katalógizálás, munkaerő hiányában, sajnos, megakadt. A kész cédulák azonban külön erre a célra készült dobozokban a kutatók tájékoztatására állanak. Az óvóhelyünkön levő Régi Magyar Könyvtár, kéziratirattári és képtári anyag elszállításakor nekünk is alkalmunk nyílt a gr. Kemény József, gr. Kemény Sámuel és Mike Sándor kéziratgyűjteményének, valamint a halotti beszéd-gyűjtemény jórészeének a visszahozatalára. A gondosan kiszellőztetett kötetek most már elrendezve, ismét szabad levegőn, régi helyükön várják az érdeklődő kutatókat.

E belső munkálatokkal párhuzamosan igen szép eredménnyel tovább folytattuk levéltárvédelmi akciónkat. A vidéki feldúlt kastélyokban pusztuló levéltárak és történeti

15 | A kérdésről bővebben lásd Az erdélyi levéltárvédelem múltjából 105–114. (Pro Memoria az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában szükséges átrendezésekről).

16 | E másolatok egy része jelenleg az ENMLt irattárában az 1842., valamint az 1859–1888 közötti éveknél lelhető fel. További, az 1856–1923-as évekből származó 63 darab iratról készült másolat az RNLt KMLt, EMELt, nr. 232. jelzet alatt található, ezek tehát már nem kerültek be az illető évek anyagába.

17 | Minden bizonnyal e lajstromozási munka eredménye az irattár iktatókönyve, vö. ENMLt irattára, Iktatókönyv (1842–1950). Lásd még Jakó: Jelentés az ENMLt 1944. évi működéséről 87, 92.

18 | Az arcképgyűjteményre bővebben lásd Az erdélyi levéltárvédelem múltjából 108, 113. Lásd még: ENMLt irattára, 4/1945. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára átküldi a tavaly kiválasztott arcképeket. A képek jegyzékét lásd uo.

értékek megmentésére már az elmúlt év decemberében tettünk az illetékes katonai hatóságoknál lépéseket. Bár innen különféle ígéretek ellenére sem kaptunk hivatalos megbízatást ezeknek az értékeknek az összegyűjtésére, megbízottunk még január első napjaiban nekivágott az ismeretlen felderítésére. Csak gyors közbelépéstől várhattuk ugyanis, hogy a halogatásból eredő további károkat elháríthatjuk.

Megbízottunk, dr. Böződi (Jakab) György ekkor bejárta a Marosvásárhely környékén levő kastélyokat, és Gernyeszegen, Sáromberkén, Koronkán, Nyárádszentbenedeken fogatosította a szükséges intézkedéseket a további pusztulás megakadályozására. Böződi innen Székelykeresztúrra és Fiafalvára ment, hogy az ottani anyagot is biztonságba helyezze.¹⁹ Az összegyűjtött iratok elszállítása a katonai hatóságok engedélyének hiányában és a nagy hideg miatt akkor, sajnos, nem történhetett meg. Március folyamán, a román közigazgatás bevonulásával a helyzet újból változott, s hónapok teltek el, míg a körülmények odáig szilárdultak, hogy a télen összegyűjtött anyag biztos helyre szállítására siker reményében komoly expedíciót lehetett indítani. Alapos és sok oldalú előkészítés után sikerült a helyi hatóságok, valamint a Magyar Népi Szövetség jóindulatát az ügyhöz megszerezni. Amikor az MNSZ és a Józsa Béla Athenaeum 100,²⁰ illetve 50 ezer lejes segítségével az expedíció elől az anyagi akadályok is elhárultak, július 22-én dr. Entz Géza és dr. Jakó Zsigmond útnak indulhattak.²¹ Ezen a helyen is köszönetet mondunk a Történeti és Művészeti Társaságának, amiért a levéltári mentési munkában már kellő gyakorlattal rendelkező dr. Entz Gézát az expedíció tartamára hivatali munkájától mentesíteni szíves volt.

Nem tartoznak ide az útról készült jelentésnek azok a tudománytörténeti dokumentum-számbe menő jellemző részletei, melyek arról számolnak be, hogy kiküldötteink milyen körülmények között s milyen eszközökkel oldhatták meg feladatukat.²² Itt most csak az út eredményei fontosak. Meggyőződésünk azonban, hogy a háborús zavarok által létében fenyegetett történeti emlékek megmentésére tett tavalyi és idei erőfeszítéseink

19 | Böződinek erről az útról készített jelentését lásd Az erdélyi levéltárvédelem múltjából 119–127. (Böződi György jelentése az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének). A jelentés eredetije: ENMLt irattára, 15/1945. Böződi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről.

20 | A Romániai Magyar Népi Szövetség által a levéltárvédelmi munkálatokhoz nyújtott, 100 ezer lejes támogatásra vonatkozó, 1946. január 6-án kelt elszámolás tételei az alábbiak voltak: „1945. július 23. A Toldalaghi levéltár beszállítása Nyárádszentbenedekről Marosvásárhelyre, egy fuvar 10 000 lej; július 26. A Teleki levéltár beszállítása Gernyeszegről Marosvásárhelyre, két fuvar 20 000 lej; július 27–augusztus 2. Két tisztviselőnk kosztja és elszállásolása Sáromberkén 28 000 lej; augusztus 4. A Teleki levéltár és műgyűjtemény beszállítása Sáromberkéről Marosvásárhelyre, hat fuvar 48 000 lej. Összesen: 106 000 lej”. ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra.

21 | Erdemes lesz itt felidézni Kelemen Lajos ny. múzeumi és levéltári főigazgatónak a gr. Teleki Károlyhoz intézett 1945. július 21-i levelét, melyben épp erről a kiszállásról értesítette az utóbbit: „A jelenlegi közlekedési nehézségek megakadályoztak abban, hogy személyesen tegyek meg mindent a Gróf úr tulajdonában lévő becses történelmi emlékek biztonságba helyezése érdekében. Helyettem két fiatal, de ilyen munkában gyakorlott kitűnő munkatársam, dr. Entz Géza és dr. Jakó Zsigmond utazik le. Ők ismerik e kérdésben elfoglalt álláspontomat s Levéltárunk gyakorlatát; a letétbe helyezés módzatait tehát tessék velük megbeszélni. Felhatalmaztam őket, hogy a Gróf úrral levéltárunk nevében megállapodhassanak, s az anyag biztonsága érdekében legjobb belátásuk szerint járhassanak el”. Uo.

22 | A jelentés szövegét lásd a 3. szám alatt.

nem csupán Levéltárunk történetének ragyogó lapjai, de elmúlhatatlan fényű bizonyosságai lesznek annak a bátor helytállásnak, féltő gondosságnak, melyet az EME a nagy gátszakadás idején népünk gazdátlanul hanyódó emlékeivel szemben tanúsított.

A két kiküldött július 22–augusztus 9. között teherautóval, autóbusszal, vonattal, szekérrel és gyalog végigjárta a januárban felderített helyeket (Gernyeszeg, Sáromberke, Nyárádszentbenedek), az összes fellelhető értékeket összeszedte, becsomagolta és Marosvásárhelyre a Teleki-thékába beszállította. A megmentett anyagokról részletesebben beszámolóknak a gyarapodásunkról szóló fejezetében szólnak. Itt csupán a végzett munka lemérhetése végett említjük meg, hogy a Marosvásárhelyre bemenekített anyag 26 nagy láda iraton kívül 26 darab festményből, 17 darab faragott renaissance-kőből és 32 darab régi fegyverből, négy régi vas-levelesládából áll,²³ a Segesvárra vitt keresdi Bethlen levéltár pedig hét ládát tölt meg. A hatalmas anyag Kolozsvárra hozatala a közismerten nehéz szállítási viszonyok miatt ezideig csak részben történetelt meg. Bírjuk azonban a Bolyai-egyetem illetékeseinek határozott ígérését, hogy ládáinkat teherautójukkal aprádonként átszállítjuk.

Levéltárvédelmi munkáink során lépéseket tettünk Kolozsvár város pincében rothadó XVIII. századi levéltára,²⁴ a kolozsvári Szent Erzsébet Aggmenház,²⁵ a kolozs-

23 | Ismerjük a sáromberki Teleki-kastélyból átvett tárgyak jegyzékét, melyet Sáromberkén, 1945. augusztus 2-án állított össze Jakó Zsigmond, az „Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárosa, a Magyar Népi Szövetség megbízottja”: „Jegyzéke azoknak a tárgyaknak, melyeket a magyar kulturális értékek összegyűjtésére a Magyar Népi Szövetség által indított akció során a sáromberki Teleki-kastélyból megőrzés és szakszerű kezelés, valamint tudományos feldolgozás végett az Erdélyi Nemzeti Múzeum (Kolozsvár) megfelelő táraiba való beszállítás végett Sáromberke község előjáróságától átvettem: 6 nagy láda levéltári anyag; 7 kis láda levéltári anyag; 2 kis láda könyv; 17 lándzsa; 14 kovás puska; 2 alabárd; 1 íj; 3 vas levelesláda; 1 rézveretes fa levelesláda; reneszánsz kandalló maradványai (faragott kővek); régi paraszt-kemence maradványai (cserepek); 1 címetartó anygalt ábrázoló faszobrocska; 14 családi arckép (többnyire erősen rongált állapotban).” ENMLt irattára, 38/1945.

24 | Szabó T. Attila levéltárigazgatónak az 1945. május 25-én kelt, Demeter János alpolgármesterhez intézett leveléből idézzük az alábbi részletet: „Közvetett úton tudomásomra jutott, hogy Kolozsvár város levéltárának a bombázások elől Mátyás király szülőházának pincéjébe átszállított részét nedvesség és egyéb okok miatt a pusztulás komoly veszélye fenyegeti. Jóllehet levéltárunk csupán a magyar magánlevéltárak megmentésével foglalkozhat, kötelességemnek éreztem erre a tényre a város felelős vezetőinek figyelmét felhívni.

Ezeknek az iratoknak a megóvását nem csupán fontos tudományos érdekek, hanem a város anyagi érdekei is követelik. A városi birtokokra, jogokra vonatkozólag még ma is szükséges XVIII–XIX. századi iratok egy részét a háború elől Dunántúlra menekítették. Ezek pedig a súlyos harcokban azóta könnyen megsemmisülhettek. Megtörténhetik tehát, hogy Kolozsvár múltjának utolsó két századára csak az a forrásanyag maradt meg, mely most az említett helyen romlik.

Tisztelettel kérve az Alpolgármester úr sürgős intézkedését az iratoknak száraz és biztos helyre való szállítására vonatkozólag, maradok kész híve...” Uo. 31/1945. Demeter János alpolgármesternek (Kolozsvár) a városi levéltár megóvása érdekében. Kolozsvár polgármesterének, Gheorghe Chiciudeannak 1945. október 18-i válaszából tudjuk meg, hogy: „Folyó évi május hó 25-én kelt 31/1945. számú megkeresésére értesítjük a Levéltarat, hogy a városi levéltárnak Mátyás király szülőházának pincéjében elhelyezett részét – helyiség hiányában – nem áll módunkban megfelelő helyre szállítani. Felkérjük a Levéltarat, hogy az anyag elszállítását és a város részére megfelelő helyen való megőrzését vállalni szíveskedjék”. Uo. 51/1945. Kolozsvár várostól volt magyar vezetői arcképeinek letétbe helyezését kérjük.

25 | Uo. 6/1945. Az erdélyi róm. kat. egyházmegye Igazgatótanácsától a kolozsvári Szent Erzsébet Aggmenház levéltárát kérjük letétül. A levéltárról bővebben lásd Jakó Zsigmond: A kolozsvári Szent Erzsébet Aggház levéltára. *Erdélyi Múzeum* XLVIII. évf. 1943/1. 107–109.

vári Nemzeti Kaszinó,²⁶ a gr. Degenfeld család hadadi és erdőszádai, a Barcsay család gyalui,²⁷ a gr. Teleki család magyarózdi iratanyagának megmentésére,²⁸ fáradozásainkat²⁹ a meg nem értés, sőt több esetben a hatóságok rosszindulata következtében nem kísérhette siker. Eredménnyel – hozzátehetjük tüstént, hogy sok mindenért kárpótoló gazdag eredménnyel – csupán a br. Vécsey család sárközújlaki és a Péchy család sárközi levéltárának megmentésére indított vállalkozásunk járt. A mai magyar-román határ közelében fekvő községet először (július 21–22-én) dr. Szabó T. Attila levéltári igazgató kereste fel, hogy a középkori oklevelekben rendkívül gazdag Vécsey levéltár esetleg még el nem pusztult darabjait összegyűjtse. A ládából kiszórt anyag maradványát meg is találta a kastély egyik földszinti helyiségének a földjén szalmával, szétépett könyvekkel összekeverve. A teremnek az ajtaját nem lehetett lezárni, s így az értékek után kutató fosztogatók a parkban táborozó, átvonuló katonák a tűzgyújtásra el nem hurcolt leveleket sáros lábaikkal teljesen összemocskolták. Bár a könyv és papír tömeg gondozás nélkül állott, és a falu lakóinak szabad prédája volt, mégis amikor Szabó T. Attila összeszedte, elszállítását nem engedték meg.³⁰ A hatóságokkal folytatott hosszas huzavona után, mivel a közeledő téllel az eltüzelés veszélye rohamosan növekedett, a Levéltár dr. Jakó Zsigmondot küldte ki azzal az utasítással, hogy a levéltár régi anyagát minden áron helyezze biztonságba. Jakó Zsigmond október 9–10-ig idő és proveniencia szerint átválogatta a Sárközön Szabó T. Attila által összeszedett s

26 | ENMLT irattára, 19/1945. Az orosz városparancsnokságtól a Kolozsvári Kaszinó irattárát és képeit kérjük. Érdeemes lesz itt felidézni Jakó Zsigmondnak ez ügygel kapcsolatos, 1945. december 30-i feljegyzését: „Ebben az ügyben két hónapon át jártam az orosz parancsnokságot, hetente legalább két-három délelőttöt eltöltve a várakozással. Az intézkedést azonban mindenki a másikra tolt, s ha az egyik beleegyezett, a másik mondott nemet.

Ezek következtében a szemem előtt szétkallódó, átmázolt és festővászonnak szétvagdalt képek közül eddig csak két darabot sikerült megmenteni úgy, hogy az egyik katona festéért elcserélte. Mivel az ott bennfentes katonák a többi képet csak olyan vacsoráért voltak hajlandók a múzeumba átcsempészni, melyeken leihatják magukat, pénz hiányában a mentési akciót be kellett szüntetni. A megsemmisült képek között volt gr. Bethlen Gábor, br. Jósika Samu(?) és br. Bornemissza arcképe”. Uo.

27 | Uo. 8/1945. A gyalui Barcsay-levéltár megmentése ügyében írt levelek. Jakó Zsigmondnak Ady Elemér gyalui református lelkészhez írt 1945. január 21-i leveléből idézünk: „Az EMKE titkárságától nyert értesülés szerint Gyaluban a feldúlt Barcsay-kastélyból származó több láda levél hányódik egyes embereknél. Mivel az ilyen pusztulásnak kitett kulturális javakat az orosz parancsnoksággal egyetértésben az Erdélyi Múzeum-Egyesület igyekszik biztonságba helyezni, ezt az iratanyagot is szeretnénk behozni Levéltárunkba. Úgy látszik, hogy a Magyar Népi Szövetség autóján módunk lesz Gyaluba is hamarosan eljutni. Nagyon kérem tehát a Tiszteletes urat, szíveskedjék megérdeklődni, hogy kiknél vannak ezek a levelesládák, milyen mennyiségű és milyen korú iratról van ebben az esetben szó”.

28 | Bár erre vonatkozó iratokat nem találtunk az ENMLT 1945. évi anyagában, de megemlítenédnek tartjuk a 30-as évektől a gr. Teleki Ilona tulajdonában levő magyarózdi Radák-kastélyról 1945 májusában (alighanem a költő és regényíró) Horváth István által készített részletes leírást. Uo. 49/1945. Jelentés az ózdi Radák kastélyban őrzött levéltár és műtárgyak pusztulásáról.

29 | Lásd még: uo. 10/1945. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület irattárának letétbe helyezését kérjük. Szabó T. Attilának az EKE elnökségéhez intézett 1945. február 12-i leveléből idézzük az alábbi részletet: „Az Elnökség tagjaival folytatott megbeszélés alapján hivatalos formában is felkérem a Tekintetes Elnökséget arra, hogy az erdélyi magyarság életében oly jelentős szerepet játszó Egyesület irattárát az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak vezetésem alatt álló Levéltárában biztonságba helyezni méltóztatás. A Levéltár az erdélyi múlt írásos emlékeinek gyűjtésével már eddig is jelentős anyagot mentett meg a tudományos kutatás számára, s szeretnők, ha az írott forrásanyagból nem hiányoznák a mind testnevelési, mind szellemi vonatkozásban fontos EKE iratanyaga sem”.

30 | Szabó T. Attilának e kiszállásról szóló jelentését lásd a 4. szám alatt.

időközben még előkerült levéltár-roncsokat, s az elhozatalra szerencsés megoldást találva, az egy stráf-kocsit megtöltő teljes anyagot hét ládában beszállította Szatmárnémetire.³¹ Egyidejűleg sikerült br. Kende Zsigmondtól letétként megszereznie a Péchy család sárközi egy ládányi levéltárát.³²

A levéltár az év folyamán két kiállítás rendezésében vett részt. Az 1848/49 Ereklýe Múzeummal karöltve az 1848/49. évi szabadságharc emlékeiből rendeztünk kiállítást az Egyetemi Könyvtár kiállítási termében.³³ A március 15-én megnyíló és több mint ötezer látogatótól megsemlélt kiállítás sikeréhez levéltárunk gazdag eredeti kéziratoss anyaggal, egykorú plakátokkal és proklamációkkal járult hozzá.

Májusban és júniusban az előbbi helyen a Múzeumi és Egyetemi Könyvtárral közösen „Európai forradalmak és szabadságharcok” címen rendeztünk jól sikerült kiállítást.³⁴ Ez alkalommal főként a magyar nemzeti szabadság-mozgalmakra, valamint a Horea-féle eseményekre vonatkozó anyagunkról adtunk a közönségnek ízelítőt.

Levéltárunkban folyó tudományos munka öröndetes eseményeként könyvelhetjük el, hogy – hála az Egyesület áldozatkészségének – az Erdélyi Történelmi Adatok régóta tervezett felújítására a jelen rendkívüli nehézségei ellenére sor kerülhetett. Mikó Imre kezdeményezése az EME legelső tudományos megnyilatkozása korszerű formában és tartalommal most már Levéltárunk gondozásában indul új útjára. Erősen hiszszük, hogy e kiadványra az erdélyi történelmi kutatásnak új útra való terelésében fontos szerep vár. Ennek a tudatában Levéltárunk mindent el fog követni, hogy e ma egyetlen magyar forrásközlő vállalkozás megfeleljen azoknak a várakozásoknak, melyeket hozzáfűznek. Az ETA felújításával azonban az EME nem csupán tudományos célokat szolgál, hanem Levéltárunk anyagának publikálásával egyben a levéltáraikat átadó családokkal szembeni régi adósságát is törleszteni kezdi.³⁵ Ez év folyamán az ötödik kötet első füzeté (*Adatok a torockói jobbagylázadások történetéhez*) jelent meg. A második füzet (*Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*)³⁶ most van nyomás alatt, s megjelenése csak az ünnepek közbejötté miatt maradt a jövő esztendő első napjaira.

Örömmel jelenthetjük, hogy a Levéltárral kapcsolatban álló Diplomatarium Transilvanicum Bizottság a rendkívüli nehézségek és a bizonytalan helyzet ellenére folytathatta működését. Bár a különféle miseriák a végzett munka mennyiségét kedvezőtlenül befolyásolták, a magyar tudományos munka jelenlegi lehetőségei mellett pusztán azt a tényt, hogy a munka folytatódott, a munkatársak köre bővült, nagy eredményként kell elkönyvelnünk. A fényképmások regesztázása ugyan ebben az évben csak néhány százzal haladt előre, a gr. Wass levéltár anyagának feldolgozása azonban

31 | Jakó Zsigmond beszámolóját lásd az 5. szám alatt.

32 | A szintén Jakó Zsigmond által készített jelentést lásd a 6. szám alatt.

33 | A rendezvény sajtóvisszhangjára lásd A szabadságharc ereklýei közt. Látogatás az EMKE 1848-as kiállításán. *Világosság* II. évf. 1945/63. (márc. 18.) 3.

34 | A rendezvény plakátját, sajtóvisszhangját lásd ENMLt irattára, 25/1945. Európai forradalmak és szabadságharcok c. kiállításunk.

35 | A gr. Mikó Imre által 1855-ben megindított, majd a Jakó Zsigmond által 1945-ben újjáélesztett forráskiadvány-sorozatról bővebben lásd *Adatok a torockói jobbagylázadások történetéhez*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. EME, Kvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V/1.) 3–8. Lásd még: ENMLt irattára, 20/1945. Az Erdélyi Történelmi Adatok ez évi ügyei.

36 | Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. EME, Kvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V/2.)

már közvetlenül befejezés előtt áll.³⁷ Nagy lépést jelent az is, hogy a regesztázással egyidejűleg az év utolsó két hónapjában újból megindulhatott a másolás. Egyelőre Kolozsvár és Kolozs vármegye oklevéltárához másoljuk a XIV. századi okleveleket Levéltárunk fényképgyűjteményéből. Míg azonban elgondolásunk szerint a fényképek másolásánál meggyénként és időrendben haladunk előre, Levéltárunk erdélyi eredeti darbjait válogatás nélkül mind lemásoljuk. Jelenleg a br. Kemény család malomfalvi levéltárának 1542 előtti darbjai vannak munkában. Minthogy Levéltárunk személyzetét az idén a vidéken kallódó gyűjtemények mindennél sürgősebb megmentése foglalta el, a középkori szövegek fényképezése nem haladhatott előre. A gyulafehérvári káptalani és püspöki levéltár középkori darbjainak lefényképezésére azonban már minden előkészületet megtettünk, úgyhogy amint az idő és a körülmények engedik, gyűjtőmunkánk utolsó nagy feladatát is megoldhatjuk.³⁸

Gyarapodásunkat számba véve, meg kell állapítanunk, hogy a rendkívüli körülmények ellenére – Istennek hála – ez az év sem jelent visszaesést az előző esztendőkhöz képest. Mind minőség, mind pedig mennyiség tekintetében olyan jelentős forrásanyagot sikerült megszerezni, hogy ha ebből a szempontból nézzük az elmúlt évet, kétségtelenül Levéltárunk eddigi leggazdagabb esztendői közé kell sorolnunk. Ennek az örvendetes ténynek, melyet a többi tár tetszhalottsága még jobban kiemel, a magyarázatát egy egészen egyszerű szervezeti kérdésben találjuk meg. A Levéltár ugyanis a Múzeumnak egyetlen olyan tára, mely nem volt összekapcsolva valamelyik egyetemi intézettel. Így az egyetem átszervezésével kapcsolatos bizonytalanság különösképpen nem bénította meg a munkát.³⁹ Életében eddig sem érvényesültek a múzeumi célkitűzésektől idegen erők, s ezért most – amennyire anyagi és személyi lehetőségei engedték – minden gátlás és külső szempontok tényszerű figyelembevétele nélkül úgy járhatott el, ahogyan azt a tudomány, a Múzeum és a magyar társadalom érdekei az adott helyzetben éppen megkívánták. A társadalom, a letétbe helyezők, ajándékozók részéről hasonlóképpen fest a dolog: adakozó kedvüket nem apasztotta el az aggodalom, hogy elődeik féltve őrzött emlékei idegen kezekbe kerülnek. Hogy ez a bizalma a magyar levéltárnak szól, kitetszik azokból a cautelakból, melyeket a letevők anyagukra vonatkozóan minden esetben feltételként elénk szabtak.

37 | A Wass család 1914-ben letétbe helyezett cegei levéltárának ismertetésével az ENMLt Valentiny Antalt (1883–1948), az Egyetemi Könyvtár egykori igazgatóját bízta meg, akinek félbeszakadt munkáját hosszú évtizedek múlva W. Kovács András fejezte be: *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlést teszi W. Kovács András. EME, Kvár 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.)

38 | Erdély középkori oklevéltárának munkálataival kapcsolatos kérdésekre részletesebben lásd *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. I. (1023–1300). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlést teszi Jakó Zsigmond. Akadémiai, Bp. 1997. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26.) 28–29; Hegyi Géza: Jakó Zsigmond és az Erdélyi okmánytár. *Erdélyi Múzeum* LXXIX. évf. 2017/1. 10–17.

39 | Ezzel kapcsolatban lásd még: ENMLt irattára, 34/1945. Az Elnökség újabb utasítása az egyetemi intézetek átadásakor teendő nyilatkozattal kapcsolatban. A Szabó T. Attila levéltárigazgató aláírásával ellátott, 1945. június 22-i nyilatkozatból idézzük a következő részletet: „Felhívom a megbízott úr/urak figyelmét arra, hogy a Levéltár az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapszabályainak 3.§-a értelmében az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak önálló tára, és így az átadásra kerülő Egyetemi Könyvtárral, valamint Múzeumi Könyvtárral semmiféle szervezeti kapcsolatban nem áll. Ennek következtében az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának átadása vagy átvétele nem tartozik a kolozsvári tudományegyetem könyvtárának átadásával és átvételével kapcsolatos intézkedések közé”.

Új letéteinket sorba véve, családi levéltáraink között első helyen a gr. Bethlenek keresdi levéltárát kell megemlítenünk, melyet gr. Bethlen Bálint adott be.⁴⁰ Szerzeményeink között ez az egyetlen, melyet háborús pusztulás nem ért, s így szinte teljesen rendben került kezelésünk alá. A rendezett rész négy fiókos ládát tölt meg, indexelenchusa van, s így a tájékozódás könnyű benne. Valójában ez a levéltár a Bethlenekkel rokon, kihalt Folthy család és ennek atyafiságára vonatkozó iratokat tartalmazza, s főként Hunyad megyei adatokban gazdag. Ezzel a csoporttal közel egyenlő mennyiségű jelzeteletlen, de bizonyos szempontok szerint már csoportosított anyaga van a levéltárnak. Ennek gazdag XVI. századi darabjai a Bánffy, Gyulaffy, Gálffy családok birtokaira vonatkoznak, de a XVIII. századtól kezdődően a Bethlenekre is van jócskán gazdasági anyag benne. Különös figyelmet érdemel e résznek hatalmas missilis-anyaga, mely ellentétben a birtoklevelekkel, szinte kizárólag Bethlen vonatkozású. A XVII. századi mindennapi és politikai életre vonatkozóan akkora bőségben van itt képviselve ez a színes forrásanyag, mint egyetlen más családi levéltárunkban sem. A levéltárban a jegyzék szerint egykor 60–70 középkori oklevél is volt. Mi azonban az átvételkor – sajnos – csak hat darabot találtunk meg a jelzeteletlen iratok között. Az elenchusban szereplő összes darabot olyan tervszerűséggel emelték ki, hogy valamelyik régebben Keresden dolgozott kutatótól még előkerülhetnek. A lajstromozott részt, néhány terjedelmes XVIII. századi összeírás kivételével, valamint a jelzeteletlen iratok közül a XVI. századi anyagot tartalmazó csomókat mind, a XVII. századi birtokleveleket és missiliseket szintén majdnem mind beszállítottuk. A többi még jelenleg is Segesvárt a református templom egy záros kamarájában várja Kolozsvárra hozatalát.⁴¹

Bár anyaga csak részben erdélyi, jelentőségénél fogva mindjárt ezután kell megemlékeznünk a br. Vécsey család sárközújlaki levéltáráról.⁴² Mint már előbb elmondottuk, a levéltárat csak nagy nehézségek árán, kétszeri odautazással éppen az utolsó percben sikerült a biztos enyészettől megmentenünk. Ez a levéltár is egykor egy régebbi, lajstromozott és egy újabbkori iratokat tartalmazó rendezetlen részből állott. Sajnos, a pusztítás következtében különösen az eredetileg hat nagy ládát megtöltő régi levéltár csonkult meg erősen. Egyharmada vagy talán közel fele azonban megmaradt. Különös szerencsés véletlen folytán a legrégebbi és az erdélyi okleveleket tartalmazó csomókban történt a legkisebb károsodás. Amikor ugyanis a fosztogatók az iratokat kidobálták, hogy a ládákat könnyebben magukkal vihessék, legelőször azt ürítették ki, melyben a középkori és az erdélyi oklevelek zöme volt. Így ezeket a többi ládából kikerülő iratok annyira eltemették, hogy kiküldöttünk megérkezéséig a tűzgyújtó papirost keresők addig az alsó rétegig csak itt-ott jutottak el. Ennek köszönhető, hogy a közel teljes évig tartó fosztogatás és tüzelés ellenére a levéltár kb. 400 darab középkori okleveléből 350 elkerülte a pusztulást, s az erdélyi vonatkozású mihályi Csáki, iktári

40 | Uo. 37/1945. Gr. Bethlen Bálinttól (Keresd) levéltára letétbe helyezését kérjük; uo. 58/1945. Letéti szerződés gr. Bethlen Bálinttal (Keresd). Lásd még Entz Géza beszámolóját a 3. szám alatt.

41 | A levéltár Segesváron maradt részének Kolozsvárra szállítására később, 1947 nyarán került sor. Vö. Kovács Géza: Kalandos kultúrtörténet. *A Hét* XIII. évf. 1982. máj. 21. 8. Lásd még: ENMLt irattára, 19/1946. Tóth Lajos dr.-nak (Segesvár) a keresdi Bethlen levéltár beszállítása ügyében; uo. 25/1947. A segesvári ref. lelkésznek a keresdi Bethlen levéltár beszállítása tárgyában.

42 | ENMLt irattára, 62/1945. Br. Vécsey Eszter letétbe helyezi családja sárközi (Szatmár vm.) levéltárát; uo. 28/1947. Br. Vécsey Eszternek (Sárköz) elküldjük levéltára letéti szerződését. Lásd még Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond jelentéseit a 4. és 5. szám alatt.

Bethlen, albisi Zólyomi leveleknek is kb. fele megmenekült. Az erdélyi vonatkozású anyag a marosillyei, vajdahunyadi, csúcsi, valamint a partiumi székelyhídi, bethlenósi, cécei, palotai és micskei uradalmakra tartalmaz különösen a XVII. századi gazdasági adminisztrációra vonatkozó s az erdélyi levéltárakban ritkaság számba menő igen becses forrásokat. Bár az Erdélynek fejedelmet adó iktári Bethlen család levéltár-törredékének idekerülése Levéltárunk egyik régi szépséghibáját tünteti el, a br. Vécsey levéltár behozatalának számunkra mégsem ebben rejlik a legnagyobb jelentősége. Ennek a letétnek a páratlan becse a mi viszonyaink között még csonkaságában is hatalmas középkori anyagában van. Bár a Vécsey levelek között Erdélyre vonatkozó középkori darab alig néhány van, annál gazdagabb azonban e levéltár az újkorban az erdélyi fejedelemséghez tartozott partiumi oklevelekben. E harmad félszáz középkori oklevél gyűjteményünk általános tudományos becset ugrásszerűen megnövelte. Ahhoz, hogy ezt kellőképpen értékelhessük, tudnunk kell, hogy Levéltárunk régebbi nyilvántartásainak szerint kb. 2000 középkori oklevéllel rendelkezik. A sárközi levéltárral tehát középkori gyűjteményünk egyszeriben jóval több oklevéllel gyarapodott, mint az elmúlt utolsó negyedszázadban mindent összevéve. Jóllehet Levéltárunk elsősorban az erdélyi írásbeliség emlékeinek összegyűjtésére törekszik, hézagpótló nyereségként kell elkönyvelnünk a Vécsey levéltárral bekerült partiumi és királyi-magyarországi állagokat. Így a Sennyei levéltárral⁴³ most már rendelkezünk az összehasonlításához legszükségesebb magyarországi eredeti forrásanyaggal. Ennek nagy fontosságát különösen új helyzetünkben ismerjük fel. Erdély történeti fejlődése ugyanis, minden egyéni színezeete ellenére, a magyarországinak volt a része, az ottani állapotok nélkül ennek teljes megismerése elképzelhetetlen. Most tehát, amikor kutatóinknak s különösen a felnevelkedő újabb gárdának a magyarországi levéltárak tanulmányozására már nehezebben nyílik alkalma, levéltárunk az említett két gazdag családi levéltárán keresztül betekintést nyújthat a királyi Magyarország forrásanyagába, gazdasági- és társadalmi viszonyainak fejlődésébe. Ezáltal is csökkent tehát az a veszély, mely Levéltárunkat, de erdélyi történetírásunkat is, a provincializmus részéről fenyegetheti. Az ismertetett levéltárnak középkori, valamint erdélyi és XVI–XVIII. századi darabjai már gyűjteményünkben vannak, a hat ládányi többi anyag Szatmárnémetiben biztos helyen várja az alkalmat elszállítására. E terjedelmes rendezetlen rész becse a gazdag XIX. századi levelezésben áll, melyben a vezető konzervatív politikus, gr. Dessewffy Aurél is nagy számú levéllel van képviselve.

Egészen már természetű a Sáromberkéről bemenekített, még romjaiban is hatalmas gr. Teleki levéltár.⁴⁴ A rettenetes szétdúltságból megmentett iratanyag 19 nagy ládát tölt [meg], és megítélésünk szerint az eddig ismert egyik leggazdagabb erdélyi gazdasági levéltárnak tekinthető. Amennyire a helyszínen megállapítható volt, a pusztítás során több levéltár-test keveredett úgy össze, hogy azok szétválasztása csakis teljes újrendezéssel lehetséges. A részek közül több jelzetelve és lajstromozva

43 | Bunyitay Vince: A kis-zsennyei báró Sennyei-család levéltára. *Századok* 7. évf. 1873. 242–265. A Sennyei-levéltár 1910-ben került örök letétként az ENMLt őrizetébe. Vö. ENMLt irattára, 28/1910. A Sennyei-levéltár beszállítása.

44 | ENMLt irattára, 60/1945. Letéti szerződés gr. Teleki Károllyal (Sáromberke). Lásd még: uo. 15/1945. Böződi (Jakab) György jelentése koronai, sáromberki, geryeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről, d. melléklet (Kelemen Lajos 1944. december 22-i levele gr. Teleki Károlynak); valamint Entz Géza beszámolóját a 3. szám alatt.

is volt. Ezek között a legrégibb (XV–XVII. sz.) darabokat a panaszi Pázmány család partiumi birtokaira vonatkozó levéltár tartalmazza, melyek Teleki Sámuel kancellár felesége révén iktári Bethlen ágon szállottak a Telekiekre. Hasonló a provenienciája az aranyosmeggyesi uradalom XVIII–XIX. századi anyagát magában foglaló, egykor szintén jól rendezett levéltárnak. Külön testet alkotnak a Telekiek erdélyi birtokaira vonatkozó levelek. Ezek kisebb számban joglevelek, túlnyomó többségükben azonban az uradalmak igazgatásával, termelésével kapcsolatos gazdasági iratok. Látszólag meglehetősen teljességgel megmaradtak az úrbériség felszámolásával összefüggő iratok. Az a folyamat, amint a jobbággyerővel gazdálkodó, patriarchális erdélyi dominiumok átalakulnak magyarországi mintákhoz igazodó, korszerű gazdasági nagyüzemekké, amint megszületik az egységes modern erdélyi nagybirtok, olyan alapos részletességgel kísérhető végig, miként egyetlen eddig ismeretes levéltárunkban sem. Úgy hisszük, hogy az erdélyi mezőgazdaság e válságos éveinek megismeréséhez a sáromberki levéltár-roncs rendkívül becses adatokat fog szolgáltatni. A gazdatisztek nagyszámú levelezésében elkeveredve találhatók a kancellár Teleki Sámuel könyvtár alapítási terveire vonatkozóan fiával, a tehetséges építész és mérnök Teleki Ferencsel váltott levelei. Ezek mellett általános érdeklődésre tarthatnak még számot az említett Teleki Ferenc működésével kapcsolatos tervrajzok, Teleki Samu afrikai útjának naplói,⁴⁵ valamint a sok birtokterkép. Ez az anyag két láda kivételével még Marosvásárhelyt van.

Gróf Teleki Domokos és fia, Mihály gernyeszegi levéltárának letétbe helyezésével az őrizetünk alá adott Teleki levéltárak száma hatra emelkedett.⁴⁶ E szintén teljesen szétdúlt levéltár maradványaiból nyolc ládányit sikerült összeszedni. Itt eredetileg két külön kezelt levéltár volt. A birtokleveleket tartalmazó rendezett rész a XVII. századdal kezdődik, s Felsőszöcsre, valamint több más Szolnok-Doboka megyei káli Kún jusson levő birtokra vonatkozik. A Telekiek kővári, fogarásföldi, mezősegi, marosmenti és gernyeszegi birtoklására vonatkozó levelek főként a XVIII. századból valók. Említést érdemelnek e részben még id. Teleki Domokos kéziratos munkái, valamint a családtagok, főként Teleki Domokos levelezése. A másik rész az uzdiszentpéteri és gernyeszegi uradalomnak a XVIII. század végétől kezdődő gazdasági levéltára volt. Bár a gondos őrizetben kezelt iratok egykori szép rendje teljesen felborult, amikor a katonaság bekötötte lovait a levéltári szobába, mégis, ha arányaiban ugyan kisebb, de természetére és értékére nézve a sáromberkihez sokban hasonló forráscsoportot nyertünk benne. Ebből az anyagból eddig négy láda jutott be Levéltárunkba. A többi Marosvásárhelyt van.

45 | Érdekességgépp jegyezzük meg, hogy bár a fentiek alapján e naplónak az ENMLt-ba kellett volna kerülniük, a szakirodalom megállapítása szerint viszont azokat jelenleg a Michigan State University Library (East Lansing, Amerikai Egyesült Államok) őrzi MSS 94. jelzet alatt. Vö. Csibi László: *Gróf Teleki Samu, 1845–1916. Élete és afrikai expedíciója az írásos és képi források tükrében*. EME, Kvár 2022. 71–82, 211.

46 | ENMLt irattára, 28/1945. Gr. Teleki Domokostól levéltárának és gyűjteményeinek letétbe helyezését kérjük; uo. 57/1945. Letéti szerződés gr. Teleki Mihállyal (Gernyeszeg). Lásd még Entz Géza beszámolóját a 3. szám alatt, továbbá: ENMLt irattára, 15/1945. Böződi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről, e. melléklet (Kelemen Lajos 1944. december 22-i levele gr. Teleki Domokosnak). A Teleki-levéltárak jegyzékét lásd Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának fondjegyzéke* (1949. évi állapot). In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Szerk. Sipos Gábor. EME, Kvár 2009. (Kiss András tanulmányának [Kiss: *Az ENMLt kialakulása*] függeléke) 223–234. (A továbbiakban Jakó: ENMLt fondjegyzék) 232.

A negyedszázad óta kezelésünkben lévő Toldalaghi levéltárhoz⁴⁷ szolgál becses kiegészítésül Toldalaghi Irma grófnő letéte, a nyárádszentbenedeki levéltár.⁴⁸ A háború ezt az anyagot is megdézsmálta, de a csonkulás 30-40%-nál nem lehet nagyobb. Mivel az iratokat kellően nem becsülték meg, még korábban előbb tűz, majd pedig a tetőről beszivárgó víz is nagy rombolást vitt véghez benne. Néhány XVII. századi darabtól eltekintve, szinte az egész a Toldalaghiak marosszéki birtokaira vonatkozó XVIII–XIX. századi birtoklevél és újabb levelezés. Becse a család törzslévélárának kiegészítésén kívül abban rejlik, hogy meglehetősen szegényes székelyföldi anyagunk gazdagodik vele. Ez a három ládányi anyag jelenleg még teljes egészében Marosvásárhelyt van.

Gr. Bánffy Miklós újabb becses anyaggal gyarapította családi letéteit. A bonchidai kastély romjai közül tavaly bemenekített szárhegy Lázár levéltár⁴⁹ gazdasági anyagának kiegészítő csomói ugyanis a letevő kolozsvári házának pincéjéből most kerültek elő.⁵⁰ Ebből a pincei nyirkosságtól rendkívül erősen megtámadott számadás anyagban azonban gr. Kemény Lászlónak, Erdély 1758–1762. évi gubernátorának lajstromozott személyi és birtok levéltárát is sikerült összeszednünk. A nedvességtől szinte egyberothadt, penésszel vastagon borított iratok gondos tisztogatása, szárítgatása azonban megérte a fáradságot. Kemény László és Pekri Lőrinc személyi iratain kívül – a Magyarbükösre, Ludasra, Gerendkeresztúrra, Pókakeresztúrra, Gyekére, Magyarózdra, Kolozsvárra, Tordára vonatkozó XVIII. századi birtokleveleket nem is említve – különösen becsesek a török basáknak Bethlen István gubernátorsága idejében az erdélyi rendeknek intézett levelei, valamint II. Apafi Mihály levelezése. E nagyszámú török nyelvű levél, valamint Kemény László gubernátor leveleskönyve biztosít a Bánffy család rokonsági levéltárai közé beosztott 18 fasciculusnyi iratanyagnak újabb szerzeményeink sorában különleges helyet.

47 | Ismertetését lásd Szabó Károly: Jelentés a nagy-ercsei gróf Toldalaghi család radnótfáji levéltáráról. *Századok* XXI. évf. 1887. (Melléklet) 71–87.

48 | ENMLt irattára, 29/1945. Gr. Toldalaghi Tibornétól levéltára letétbe helyezését kérjük; uo. 59/1945. Letéti szerződés gr. Toldalaghi Irmával (Nyárádszentbenedek). Lásd még Entz Géza beszámolóját a 3. szám alatt, továbbá: ENMLt irattára, 15/1945. Böződi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről, c. melléklet (Kelemen Lajos 1944. december 22-i levele özv. gr. Toldalaghi Tibornénak); uo. 28/1946. Gr. Toldalaghi Irmának (Nyárádszentbenedek) családi képei és újabb letéte tárgyában; uo. 27/1947. Gr. Toldalaghi Irmától (Nyárádszentbenedek) családi képei beszállítása után érdeklődünk. A Toldalaghi család iratörökségének megmentésére már korábban is történtek lépések, sajnos, az erre vonatkozó iratok mára elvesztek; uo. 119/1944. Biás Istvántól a Toldalaghi család Koronkán és Nyárádszentbenedeken őrzött levéltárának megmentését kérjük; uo. 120/1944. Vigh Károlytól (Marosvásárhely) a Toldalaghi család Koronkán és Nyárádszentbenedeken őrzött levéltára megmentéséhez segítséget kérünk; uo. 133/1944. Özv. gr. Toldalaghi Józsefné (Koronka) levéltárának megmentése ügyében írt levelek; uo. 134/1944. Özv. gr. Toldalaghi Tiborné (Nyárádszentbenedek) levéltárának megmentése ügyében írt levelek.

49 | E levéltárról bővebben lásd Jakó: Jelentés az ENMLt 1944. évi működéséről 95.

50 | K. Sebestyén Józsefnek e levéltártörödékekről szóló, 1946. március 15-én kelt jelentéséből tudjuk meg, hogy: „Gr. Bánffy Miklós Király utcai – eredetileg gr. Toldalaghi – gr. Korda – háza egyik oldalpincéjében három láda levél, okirat, nyomtatvány, füzet stb. volt, valamint a földön elszórtan is. Felszólítására ezeket beszállítottam a Levéltárba, hol a gr. Bánffy család letétének kiegészítéseként nyer elhelyezést örökletétképpen. A levéltári anyag a kihalt gyalakuti gr. Lázár, a magyargyerőmonostori br. Kemény és a losonczy br. és gr. Bánffy családokra vonatkozik. Innen került be a letéteményezőhöz, különösképpen mint Kolozs megyei és kolozsvári főispánhoz, valamint később a budapesti m. k. Operaház intendánsához írott levelek egy része, valamint régi rajzai és vázlatai is”. ENMLt irattára, 64/1945. Gr. Bánffy Miklós két újabb kiegészítése letétéhez (gr. Lázár és br. Kemény lt.).

Az elmúlt évben őrizetünkbe került a Kemény család csekelaki levéltára is dr. Markos Andrásnak már korábban többször tapasztalt megértése és segítsége folytán.⁵¹ A három ládát megtöltő, de még 1918-ban megcsonkult levéltár néhány, főként a Kemények kalotaszegi birtokaira vonatkozó XVIII. századi iratsomón kívül XIX. századi gazdasági anyagot és missiliseket tartalmaz. Ezek közül alaposabb kutatás nélkül is becsesnek ígérkezik Kemény Géza miniszter levelezése. Külön is meg kell említenünk a levéltárnak a reformer Kemény Dénes munkásságával és az 1848/49. évi szabadságharcra kapcsolatos darabjait. E levéltár szerves kiegészítője a Kemény család malomfalvi levéltárának, és Levéltárunk több évtizedes tervszerű gyűjtőmunkája beszédes bizonyítékeként immáron a hetedik levéltár, mellyel az áldozatkész Kemény család gyűjteményünket gyarapította.⁵²

Török Dénes úr közvetítésével kerültek be Déváról özv. Vita Ödönné letétéként a disznajói Vita család levelei.⁵³ Közöttük a Vita család leszármazási adatai mellett a br. Kemény, Zeyk és Haranglábi familia főként diódi, erdőszentgyörgyi és hagymásbodoni birtokaira vonatkozólag találunk XVIII–XIX. századi jogleveleket. Általánosabb érdeklődésre tarthatnak számot a barcasági szász papok híres dézsma-perére vonatkozó iratok.

Jóval nagyobb terjedelmű a pécsújfalusi Péchy családnak az irodalomból is ismeretes sárközi levéltára, melyet br. Kende Zsigmond helyezett letétbe.⁵⁴ Anyagának ismertetése alól Szádeczky Lajosnak a Századokban (1889. 522–531.) megjelent részletes beszámolója mentesít.⁵⁵ Megjegyezni csupán azt kívánjuk, hogy bár a Kende-udvarházat szintén kirabolták, és hónapokig lakatlanul állott, a levéltár majdnem teljesen

51 | Uo. 53/1945. Dr. Markos András (Kolozsvár) letétbe helyezi a br. Kemény család csekelaki levéltárát. Markos Andrásnak az ENMLT igazgatóságához intézett 1945. augusztus 24-i leveléből idézzük az alábbi részletet: „Anyósom, özv. br. Kemény Pálné és gyermekei a most folyó kisajátítási munkálatok során birtokaik nagy részét a telegkönyvi meg nem osztottság miatt elvesztik. Néhány falut végérvényesen ott kell hagyniok, s mindazt, ami az egyes udvarházakban megmaradt s valamilyen ürügy miatt le nem foglalták, el kell szállítaniok. Így kell teljesen kiüríteniök Csekelakán lévő házukat is, és emiatt került sor az ott található családi levéltár elszállítására is. [...] Községről-községre járva jutottam el Csekelakára, s bukkantam rá a családi levéltárra. Rövid tanulmányozás után rájöttem arra, hogy ott rendkívül értékes anyag van, amelyet a biztos pusztulástól meg kell menteni. Anyósom közléséből tudom, hogy a csekelaki birtokot, a belsőséget, a könyvtárat és mindent, ami a házban van, férje, Kemény Pál örökölte br. Kemény Gézától, nagybátyjától. A birtokot intéző kezelte, s mintegy két évtized óta a Kemény család tagjai nem laktak huzamosabb időn keresztül Csekelakán. A levéltárat még 1918-ban szétdobálták, akkor valaki szekrényekbe s fiókokba rakta vissza azt, ami megmaradt, s azóta érintetlenül van ott, az egyik félreeső szobában. Az egerek egész hada rága, emésztette, piszkolta össze évek hosszú során az egészet”. Uo.

52 | Jegyzéküket lásd Jakó: ENMLT fondjegyzék 227. A csombordi levéltárról bővebben lásd Magyarai Károly: A Kemény-család enyedi levéltára és tatár-rabságból írt levelei. *Erdélyi Múzeum* XVI. évf. 1897/7. 362–378; Kiss András: A Kolozsvári Állami Levéltár Szatmár vármegyére vonatkozó iratai. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltári Évkönyv*. X. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 1994. 7–21. (A továbbiakban Kiss: A KÁLT Szatmár vármegyére vonatkozó iratai) 13–18.

53 | ENMLT irattára, 68/1945. Török Dénes letétbe helyezi a Vita család levéltárát. Az iratok jegyzékét lásd uo.

54 | Uo. 63/1945. Br. Kende Zsigmond letétbe helyezi a Péchy család sárközújlaki levéltárát; uo. 29/1947. Br. Kende Zsigmondnak (Sárközújlak) elküldjük a Péchy család levéltárának letéti szerződését. E levéltár megmentésére már korábban is történtek lépések: uo. 81/1942. Br. Kende Györgytől (Cégénydányád) a Péchyek sárközi levéltára után érdeklődünk (az irat, sajnos mára elveszett); uo. 63/1943. Kende György bárótól (Cégénydányád) a sárközújlaki Péchy levéltár megtekintését kérjük. Lásd még Jakó Zsigmond jelentését a 6. szám alatt.

55 | Jelentés a sárközújlaki Péchy-levéltárról. *Századok* XXIII. évf. 1889. 522–531.

sértetlen maradt. Így a kövesdi Sarmasági, sárosmagyarberkeszi Katona és a Péchy család említett helyen ismertetett kővárvidéki vonatkozású levelei megmaradtak, s egyelőre Szatmárnémetin várják idehozatalukat.

A kolozsvári ref. Kollégium tavaly beszállított levéltára kiegészítéseként kerültek be három részletben a Wesselényi család ott őrzött levelesládájának a maradványai. Az eredeti láda és legrégebbi darabjai, minthogy a Kollégiumon kívül őrizték őket, sértetlenek. Az újabb, XVII–XVIII. századi anyag azonban nagyon megtizedelődött. A levéltár főként Hadadra és a naplóíró Wesselényi István politikai pályafutására vonatkozóan tartalmaz becses anyagot. A Levéltárunkban őrzött nagy Wesselényi-törzslevéltár értékes kiegészülését jelenti e láda tartalma, amit mutat például az is, hogy a család bárói diplomája is innen került elő.⁵⁶

Özvegy dr. Pataky Jenőné két ládányi anyaggal egészítette ki elhunyt férje családi levéltárát. Ez az újabb letét néhai Pataky Jenő levelezését, valamint az erdélyi orvostörténetre vonatkozó gyűjtését tartalmazza, és pompásan illeszkedik a Levéltárunkban egészen külön, polgári, lateiner szint képviselő Pataky levéltár korábbi anyagához.⁵⁷

Személyi levéltáraink is több értékes letéttel gyarapodtak. Ezek között első helyen kell megemlékeznünk dr. Veress Endre iratairól. A neves történettudós, Levéltárunk egykori őrre ugyanis tudomásunkra hozta, hogy hatalmas másolatgyűjteményét és teljes írói levelezését halála után Levéltárunknak engedi át. Veress Endre elhatározása az erdélyi történettudomány és Levéltárunk története szempontjából egészen páratlanul becses anyagot juttat birtokunkba. Hosszú élete alatt hangyaszorgalommal összehordott másolatgyűjteménye erdélyi viszonylatban csupán Kemény Józsefével mérhető össze. Ha hatása a tudomány fejlődésére nem is volt akkora, mégis Kemény József és Szilágyi Sándor, Gergely Samu mellett éppen Veress Endre tekinthető a legtermékenyebb erdélyi forrásközlőnek. Gyűjtőmunkája olyan szoros kapcsolatban állott Levéltárunkkal, hogy gazdag irodalmi levelezése intézetünk múltjának is elsőrangú forrása. E nagybecsű gyűjtemény Buda szörnyű ostromának viszontagságai közül szerencsésen megmenekült, s idővel most már őrizetünkbe kerül.⁵⁸

56 | ENMLt irattára, 55/1945. Pro memoria a ref. kollégium könyvtárából behozott Wesselényi-levelekről. A Wesselényi család levéltáráról bővebben lásd Fejér Tamás: A Wesselényi család iratöröksége és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. Hegyi Géza, W. Kovács András. EME, Kvár 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 295–315. A bárói diploma legutóbbi kiadása: Jakó Zsigmond–Radu Manolescu: *A latin írás története*. Európa, Bp. 1987. 40. tábla.

57 | ENMLt irattára, 42/1945. Özv. dr. Pataki Jenőné (Kolozsvár) kiegészítéseket ad be férje családi levéltárához. Érdemes lesz itt utalni Jakó Zsigmondnak az iratanyag beszállításával kapcsolatos, 1945. augusztus 12-i emlékeztető feljegyzésére: „Június harmincadikán K. Sebestyén Józseffel együtt egy talyigán két ládában behoztam és az Egyetemi Könyvtár épületében lévő óvóhelyünkön elhelyeztem néhai dr. Pataki Jenő személyi levéltárának az özvegyénél található részét. A beszállított anyag, néhány régebbi darabtól eltekintve, a megboldogult levelezését és orvostörténeti jegyzeteit tartalmazza, s az erdélyi orvostörténet kutatói számára igen becses forrásgyűjtemény. A leveleket rendezés után a Pataki család levéltárához kell kiegészítésként csatolni”. A Pataki levéltárról újabban lásd Fehér Andrea: Genealógiai emlékezet és tudatosság. A sárospataki Pataki család levéltára. *Korunk* 3. folyam, XXXV. évf. 2024/11. 3–15.

58 | Veress másolatgyűjteménye és levelezése végül nem az ENMLt-ba, hanem előbbi az MTA Könyvtárának Kézirattárába (rövid ismertetését lásd Csapodi Csaba: Történeszhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. *Századok* 106. évf. 1972/6. 1369–1389. 1385–1389), utóbbi pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába (Veress család lt., Veress Endre [P 1569], 5. tétel: Veress Endre levelezése) került. E hagyatéknak az ENMLt részére történő átengedéséről szóló igen érdekes

A ténylegesen birtokba vett személyi levéltárak közül Halász Ignácnak, a Ferenc József Tudományegyetem egykori neves magyar nyelvészének irodalmi levelezése a

levélváltást lásd ENMLt irattára, 24/1945. Veress Endrétől (Budapest) másolat-gyűjteményét és irodalmi levelezését kérjük letétbe. E helyen csupán három részletet idézünk fel: Szabó T. Attilának Kolozsváron, 1945. május 7-én kelt levele Veress Endréhez (több helyen erősen javított, olykor nehezen értelmezhető fogalmazvány): „Utolsó, de nem kevésbé fontos kérésem időszerűsége felől egyelőre ugyan bizonytalanságban vagyok, de ennek ellenére kötelességemnek érzem előadni. Levéltárunk különös súlyt kíván helyezni arra, hogy egykori gondozóinak írásos emlékei, melyek a levéltáros és levéltára bensőséges összeforrása következtében, nem kis mértékben az ő múltjának is dokumentumai, őrizetbe kerüljenek. Szabó Károly és Kelemen Lajos levelezését és jegyzeteit már megkaptuk, Erdélyi Pál hagyatékának idekerülésére minden reményünk megvan. Levéltárunk háború előtti évei virágzó évtizedét azonban kétségtelenül nem Erdélyi Pál, hanem a Te neved fémjelzi. Számunkra tehát erre a korra a Te levelezésed az elsőrangú forrás.

Isméltlem, lehet, hogy kéréssem már elkészt, s az erdélyi tudománytörténet, valamint Levéltárunk múltja szempontjából pótolhatatlan értékű irodalmi levelezésed megsemmisült. Mégis nagyon kérek, hogy legalább arról, ami megmaradt, méltóztassál úgy intézkedni, hogy őrizetünkbe kerüljön. A személyed és az egykor vezetésed alatt álló intézet szoros kapcsolatán kívül ezt kívánná az is, hogy az EME tudományos működését is megvilágító okmánypublikációnk, ha e levelezést nélkülözni lennénk kénytelenek, éppen azokkal a színekkel lenne szegényebb, melyek pedig az Egyesület történeti irányú munkájának a legjellemzőbbjei, szinte azt mondhatnám, meghatározói voltak.

Hasonló kéréssel fordulok páratlan értékű oklevélmásolat-gyűjteményedet illetően. Az az óriási anyag, melyet egész életed hallatlan szorgalmával Erdély históriájához összehordtál – azt hiszem, ez nem lehet vitás –, az új erdélyi magyar történetkutatás műhelyében, Levéltárunk[ban] használhat legtöbbet. Kemény József gróf hazai anyaggyűjtéséhez értékre és számra nézve egyaránt méltóan csatlakozó külföldi másolataid itt megtermékenyíthetik, munkálhatják, alakíthatják Erdély jövőd történetírását.

Másolataid és irodalmi levelezésed későbbi letétbe helyezésével, kedves Bátyám, ott állítanál magadnak mindennél maradandóbb emléket, ahol dolgoztál, és életednek megmaradt eredményeit visszaadnád annak a közösségnek, melyért fáradtál és dolgoztál: az erdélyi magyar történetíráson keresztül Erdély magyarságának. Úgy látszik, Erdély nagy forrásfeltáróinak ez már a végzettől kijár, hogy életmunkájuk csak háborús pusztulástól megcsonkítva, mindenkinek féltő aggodása után kerüljenek a köz szolgálatába. A Kemények feldúlt gerendi könyvtárából való darabok mellett Levéltárunk büszkén őrizné gyűjteményednek esetleg beszározott, külsejében megrongált, de tartalmában annál maradandóbb értéket jelentő köteteit.

Nem tudom kedves Bátyám, hogy miként határozottál páratlan gyűjteményed sorsa felől, csak afelől vagyok bizonyos, hogy életművedet annak a törekvésnek, az erdélyi források feltárásának szolgálatába kívánod állítani, melyért eddig dolgoztál. Levéltárunk még a pesti bombatámadások erősödése idején fel akarta kínálni [...] emberileg biztos óvóhelyét gyűjteményed őrzésére. Erről csak a szállítás veszélyessége váltotta ki a mondottunkat. Nem szeretnék félreértetni. Soraimnak ma sem más a szándékuk, mint hogy [...] gyűjteményedből legalább annak, ami megmenekült, Erdélybe való hazakerülését előkészítsék. Nem a jelenről van tehát szó. Hiszen adódhat alkalom a gyűjtés további publikálására, amit természetesen csakis [Te] végezhetesz el. A jövőd íratja le velem ezeket a sorokat. Mert ha lesz Erdélyben fejlődő, korszerű magyar tudományos élet kialakítására mód – amint hiszem, hogy lesz –, akkor az csak azokra az alapokra építve virágozhat fel, melyeket az előttünk járók történeti viszonylatban [...] leraktak”; Veress Endrének Budapesten kelt, 1945. június 7-i levele Szabó T. Attilához (eredeti, gépirat): „Még kiadatlan hazai és külföldi levéltári másolataim két úti ládát töltöttek meg, és magam is úgy vélem, hogy azoknak (elmúlásom után) legméltóbb helye ott lenne abban a kultúrintézetben, melyet magam állítottam fel, rendeztem és vezettem sokáig. De egyelőre nem válhatok meg tőlük, hogy csendesebb pécsi napjaiban megfelelő bevezetést írhattak egyes köteteihez, és teljes rendben adhattam át terjedelmes levelezésemmel együtt, amely még egy kis selejtezésre szorul”; Szabó T. Attilának Kolozsváron, 1945. augusztus 16-án kelt válasza Veress Endréhez (fogalmazvány, javított gépirat): „Június 7-én kelt ama elhatározásodért, hogy az erdélyi történetírás számára felbecsülhetetlen értékű másolatgyűjteményed és tudománytörténetünk, valamint Levéltárunk múltjára szintoly becses irodalmi levelezésed őrizetünkre kívánod bízni, csak most adódik alkalmam őszinte köszönetet mondani. Döntésedet köreinkben osztatlan öröm

legjelentősebb. E letétet a Magyar Tudományegyetem Tanácsának köszönhetjük.⁵⁹ A magyar nyelvhasználat és eredetkutatás fénykorába eső levelezésben bőven vannak képviselve a magyar nyelvtudomány legnagyobb mesterei (Budenz [József], Szinnyei [József], Munkácsi [Bernát] stb.).

Hasonlóképpen a Ferenc József Tudományegyetem körüli századvégi tudományos életre vet világot Farkas Lajosnak családja által beadott személyi levéltára.⁶⁰ A tudós professzornak személyi iratain kívül az egykori kolozsvári egyetemi életre vonatkozóan találunk itt jellemző adatokat.

A Történeti és Művészeti Tár rendezése során kerültek kezelésünkbe Martin Lajosnak, a Ferenc József Tudományegyetem tanárának repülőgép-találmányára vonatkozó levelei.⁶¹

Kisebbséges jelentőségű anyagot tartalmaznak Molnár Sándor,⁶² Borsiczky Imre⁶³ honvédtisztek személyi levéltárai, valamint a Daday,⁶⁴ Ruzicska⁶⁵ és Persián család letétei.⁶⁶

Egyesületi és gazdasági levéltáraink osztályát a Keleti Újság napilapnak, a Hitel szerkesztőségének⁶⁷ és az Erdélyi Körnek, valamint a Kolozsvári Gazdasági Egyesületnek⁶⁸ újabb letétei gyarapították. Legbecsebb ilyen nemű idei szerzeményeink azonban nem az előbb említettek, hanem a Bölöni Farkas Sándor alapította Kolozsvári Gondoskodó Társaság levelesládája⁶⁹ és a Kolozsvári Iparos Egylet letétei. Bár az első magyar szövetkezet iratai és számadáskönyvei, sajnos, már elkallódtak, életének főbb mozzanataiban azonban a most beadott 1825–1874. évi időszakra terjedő jegyzőkönyvekből rekonstruálhatók. Ezekkel együtt birtokunkba került a Társaság első pénztári és levelesládája. E remekbe készült, hatalmas kovácsoltvas alkotmány kiállításunk egyik szép darabja lesz.

kísérte, mert így mindazok, akik az erdélyi történetírás jövőjére is gondolnak, biztosítottak látják, hogy gr. Kemény József mellett Erdély legnagyobb és legtermékenyebb forrásközlőjének életműve tovább fog munkálni, hatni az egymást követő erdélyi kutatónemzedékek soraiban”.

59 | ENMLt irattára, 9/1945. Az Egyetemi Könyvtár értesít Halász Ignác levelezésének letétként való átengedése felől. Bár nem e személyi irattal kapcsolatos, de lásd még: uo. 13/1945. A Magyar Egyetem rektora megőrzés végett letétbe helyezi az egyetem itt maradására vonatkozó iratokat és a Tanács jegyzőkönyveit.

60 | Uo. 65/1945. Pro memoria dr. Farkas Lajos személyi levéltárának letétbe helyezéséről.

61 | Uo. 54/1945. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára átadja a dési Daday család iratait és Martin Lajosnak találmányára vonatkozó levelezését. Jakó Zsigmond ezzel kapcsolatos, 1945. augusztus 29-i feljegyzéséből tudjuk meg, hogy „Martin levelezése repülőgép modelljével együtt került a Múzeumba...”. Uo.

62 | Uo. 67/1945. Molnár Sándor személyi levéltárának letétbe helyezése.

63 | Uo. 66/1945. Pro memoria Borsiczky Imre személyi levéltára beszállításáról. A jelentésben – alighanem elírásból – Borsiczky Lajos szerepelt, bizonyos azonban, hogy Imréről van szó.

64 | Uo. 54/1945. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára átadja a dési Daday család iratait és Martin Lajosnak találmányára vonatkozó levelezését.

65 | Uo. 71/1945. Dr. Ruzicska Lajos (Budapest) letéte.

66 | Minden bizonnyal erre a letételre vonatkozott a 69/1945. jelzetű irat (Pro memoria dr. Schuler Lászlóné sz. dr. Persián Mária [Kolozsvár] letétéről), azonban azt nem sikerült fellelni.

67 | Uo. 32/1945. Vidovszky Erzsébet (Kolozsvár) beküldi a Hitel szerkesztőségének kéziratait. Lásd még: uo. 113/1943. Venczel Józseftől (Kolozsvár) a Hitel levelezését kérjük; uo. 99/1944. A Hitel szerkesztőségi iratainak letétbe helyezése (sajnos, az irat mára elveszett).

68 | Uo. 22/1945. Török Bálint beküldi a Kolozsvári Gazdasági Egyesület 1944. évi iratait.

69 | Uo. 5/1945. A Kolozsvári Gondoskodó Társaság iratai letétbe helyezését kérjük. Erre egyébként már korábban is történtek lépések: uo. 43/1942. A Kolozsvári Gondoskodó Társaságtól irattára letétbe helyezését kérjük (sajnos, az irat mára elveszett). Az ENMLt által a Gondoskodó Társaságtól letétként átvett iratok jegyzékét lásd uo. 5/1945.

A Kolozsvári Iparos Egylet birtokában lévő céhlevelek megszerzésére évekkel ezelőtt megindított akciónkat dr. Valentiny Antal úr szíves közbenjárására végül az idén siker koronázta: az Egyesület e levelesládákat letétül felajánlotta.⁷⁰ A két XVIII. századi láda közül az egyik a kolozsvári kovácscéh XVI. századdal kezdődő artikulusait, jegyzőkönyveit, tagnévsorait és iratait tartalmazza. A másik ládában a kolozsvári lakatos-puskaműves és üvegescéh emlékei vannak 1620-tól egészen a múlt század végéig. A jegyzőkönyvek egyike előzőleg más célt szolgált. Jacobinusnak, Báthory Zsigmond, majd Mihály vajda kancelláriája egyik írnokának a *stylionariuma* található benne.⁷¹ Mindkét láda anyaga becses gyarapodást hozott a kolozsvári iparosság emlékeiben eddig sem szegény Levéltárunk gazdasági levéltári osztályának.

Egyes adományokkal a következők szaporították gyűjteményeinket: Incze János (Dés) egy XVII. századi családi krónikát,⁷² dr. Markos András (Kolozsvár) két urbáriumot,⁷³ dr. Miskolczy Dezső (Kolozsvár) Ady Endre és Reményik Sándor idegklinikai kórlapjait,⁷⁴ dr. Szász István (Kolozsvár) egy urbáriumot ajándékoztak levéltárunknak.⁷⁵

70 | Uo. 40/1945. A Kolozsvári Iparos Egylet letétül felajánlja a birtokában lévő céhlevelesládákat. Szabó T. Attilának a Kolozsvári Iparos Egylet elnökségéhez intézett 1945. július 2-i leveléből idézzük a következő részletet: „Felhasználok ezt az alkalmat arra, hogy nyomtatékosan felhívjam a Tekintetes Elnökség figyelmét az egyes iparos társulatoknál még meglévő más régi céhíratok, jegyző- és számadáskönyvek megmentésének szükségességére. Két-három éve például még láttam a kályhásoknál a fazekascéh ládáját és benne a legrégebbi erdélyi magyar nyelvű céhszámadáskönyvet a XVI. századból. Akkor már lépéseket tettünk a láda és a benne lévő értékes anyag megmentésére, de lépéseink eredménytelenek maradtak. Kérjük, hogy a Tekintetes Elnökség egész súlyával igyekezzék mind az iparostársulatok jól felfogott érdekében, mind a tudományos értékek megőrzése tekintetében az illetékeseket a Tekintetes Választmány határozatához hasonló szellemű határozatok hozatalára rábírní”. Uo. A két céhláda tartalmáról az Iparos Egylet könyvtárosa, Valentiny Antal és Jakó Zsigmond által 1945. november 23-án készített jegyzéket lásd uo.

71 | Jacobinus János valójában *secretarius*ként működött 1598–1603 között a fejedelmi kancellárián. A szóban forgó kézirat eredetije: RNLt KMLt, Céhgyűjtemény, Kolozsvári lakatascéh, nr. 3. A *stylionarium*ot közzétette: Bónis György–Valentiny Antal: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Minerva, Kvár 1947. A kézirat borítóján látható S. S. T. monogram feloldására tett javaslatot lásd Fejér Tamás: A fejedelmi kancellária személyzete Mihály vajda erdélyi uralma idején (1599. november–1600. szeptember). In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban*. I. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Jakó Klára. EME–BTK TTI, Kvár–Bp. 2020. 55–88. 61.

72 | ENMLt irattára, 23/1945. Incze János (Dés) ajándéka (a Dobóczy család XVII. századi genealógiája).

73 | Uo. 3/1945. Köszönőlevél Markos Andrásnak (Kolozsvár) ajándékáért.

74 | Uo. 36/1945. Miskolczy Dezső (Kolozsvár) letétbe helyezi Ady Endre és Reményik Sándor idegklinikai kórrajzi feljegyzéseit. Miskolczy Dezső, a kolozsvári ideg- és elmegyógyászati klinika igazgatója 1945. június 26-án a következőket írja az ENMLt vezetőségéhez: „Tisztelettel kérem, méltóztassék a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem irattárában eddig elhelyezésben volt alábbi két iratcsomót letétbe venni:

1. Ady Endre író kórrajzi feljegyzései 1909. jún. 29-től 1909. júl. 31-ig terjedő idegklinikai tartózkodásának idejéről.

2. Reményik Sándor író kórrajzi feljegyzései idegklinikai tartózkodásának 1941. máj. 26-tól 1941. júl. 31-ig terjedő idejéről.

Az első számú iratcsomó csakis Ady Endre halála után 50 esztendővel, vagyis 1969. január 1. után bontható fel.

A második számú iratcsomó Reményik Sándor halála után 50 esztendővel, vagyis 1991. október 25. után bontható fel.”

75 | Uo. 21/1945. Szász István (Kolozsvár) a pusztakamarási br. Kemény-levéltárból összeírást helyez letétbe.

Családi arcképgyűjteményünk ebben az esztendőben is szépen gyarapodott. Kérésünkre Kolozs vármegye⁷⁶ és Kolozsvár város⁷⁷ őrizetünkbe adta egykori magyar vezetőinek arcképeit. A Szociáldemokrata Párt megértésének köszönhetjük, [hogy] a br. Bánffy Albert lakásában található régi képek is gyűjteményünkbe kerültek. Részletezve az új szerzeményeket: br. Bánffy Albert gyűjteményéből 72 arckép került be, melyek közül legalább 15 darab XVIII. századi festmény.⁷⁸ Fodor Jolán (Kolozsvár) a komjátszegi Szentkirályi család XIX. századi tagjait ábrázoló hat festményt adott letétül.⁷⁹ Kolozsvár város 15 régi polgármesterének, Kolozs vármegye szintén 15 régi főispánjának az arcképét engedte át. Ifj. Bethlen János⁸⁰ és Kemény János fejedelem arcképét vásárlás útján szereztük meg, gr. Bánffy Miklós pedig gr. Horváth-Toldy Jánosnak, a neves karikaturistának a reformkorbeli Erdély vezetőiről készített pompás rajzait adta be.⁸¹ Egyéb szerzeményeket hozzávéve, arcképgyűjteményünk összesen 114 darabbal szaporodott, melyek majdnem mind olajfestmények.

A Történeti Tárral létesített megállapodás értelmében Levéltárunk visszakapta mindazokat a régi levelesládákat, melyek különösebb iparművészeti érték hiányában kiállításra ott úgy sem kerülnének.⁸² Összesen 24 ládát kaptunk, melyek legkülönb-féle változatait képviselik a régi „levéltárak”-nak. Így most már a Sáromberkéről és Keresdről bekerülő ládákkal együtt olyan változatos anyag van a kezünkben, hogy végre kellően szemléltethetjük a régi magyar levéltári kezelés eszközeit. Ezzel kiállítási anyagunk a XVII. századtól kezdődőleg olyan gazdag, hogy különbbel aligha dicsekedhet magyar levéltár.

Könyvtárunk gyarapítására átalányunk elmaradása s a pénz értékének csökkenése következtében alig gondolhattunk. Szaporulatunkat nagy részben Levéltárunk barátainak köszönhetjük. A vásárolt 35 művel (42 kötet) szemben ugyanis ajándékba 81 munkát kaptunk 193 kötetben. Minthogy a Magyar Tudományos Akadémia,⁸³ Magyar Néprajzi

76 | Uo. 50/1945. Kolozs vármegyétől a közgyűlési terem magyar arcképeit kérjük letétként. E képek átvételéről az 1945. szeptember 27-én készült jegyzőkönyvet lásd uo.

77 | Uo. 51/1945. Kolozsvár várostól volt magyar vezetői arcképeinek letétbe helyezését kérjük. A képek átvételéről az 1945. október 19-én kiállított jegyzőkönyvet lásd uo.

78 | Uo. 11/1945. Pro memoria a br. Bánffy Albert (Kolozsvár) lakásáról beszállított képekről és iratokról. Entz Géza 1945. február 23-i emlékeztető feljegyzéséből idézzük az alábbi részt: „Bánffy Albert báró kolozsvári Bánffy-palotában lévő elhagyott lakását a Szociáldemokrata Párt vette át. A párt titkáranak értesítésére az Erdélyi Múzeum-Egyesület részéről Kelemen Lajos ny. főigazgató, dr. Roska Márton egy. tanár és dr. Entz Géza múzeumi tisztviselő megtekintették a lakást, és a benne található múzeumi értékű tárgyakat (bútorokat, képeket), valamint iratokat és könyveket a Levéltár, illetve a Történeti Társaság számára ideiglenes letétként átvették. [...] Az iratok egy része február 21-én, más része a könyvekkel együtt február 23-án került a Levéltárba”. A képek átvételéről 1945. február 21-én készült jegyzőkönyvet lásd uo.

79 | Uo. 48/1945. Fodor Jolán (Kolozsvár) letétbe adja a Szentkirályi család régi arcképeit. (Kelemen Lajos köszönőlevele tartalmazza a beadott képek jegyzékét is.)

80 | Uo. 30/1945. Gr. Bethlen György (Kolozsvár) adománya Bethlen János gr. arcképének megszerzésére.

81 | Uo. 18/1945. Gr. Bánffy Miklós alelnök gr. Horváth Tholdy János rajzait letétbe helyezi. Az albumok jelenleg a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában találhatók Ms. A 1. vol. I-IV. jelzet alatt. Lásd még Kaszap-Asztalos Emese: A magyar politikai-kulturális karikatúra ismeretlen kezdete: Petrichevich Horváth János rajzmappái. *Művészettörténeti Értesítő* 66. évf. 2017/1. 53–67.

82 | ENMLt irattára, 44/1945. A Régiség-tár átadja levelesládáinkat és néhány szükséges bútort.

83 | Uo. 45/1945. A Magyar Tudományos Akadémiától könyveket kérünk.

Társaság⁸⁴ és Országos Széchényi Könyvtár⁸⁵ megkeresésünkre késznek nyilatkozott hiányzó kiadványaik megküldésére, az ajándékban szerzett könyvek végösszege a fenti számnál jóval nagyobb lesz. Ha kézikönyvtárunk ez évi szerzeményei el is törpülnek az előző esztendőök hatalmas gyarapodása mellett, azért örömmel állapíthatjuk meg, hogy a nagy nehézségek ellenére sikerült megszereznünk a legújabb és legfontosabb kiadványokat. Kézikönyvtárunk színvonalon tartása különösen fontos lett azért, hogy a Történeti Intézet alapanyagának elvesztése óta az Egyetem magyar történeti képzésének csakis a mi könyveink állanak rendelkezésére.⁸⁶

Bár Levéltárunkban a fűtés hiánya és anyagunk óvóhelyen léte miatt a kutatás hivatalosan az év legnagyobb részében szünetelt, a komoly, tudományos kutatók kiszolgálása zavartalan volt. Csak így, e kényszerű korlátozás életbe léptetésével biztosíthattuk, hogy a fontos tudományos munkákban ne álljon be fennakadás. Mindezek ellenére dolgozószobánkban 424 kutató fordult meg az elmúlt évben. Ha pusztán csak a kutatóforgalom számait (1941: 942, 1942: 1390, 1943: 2135, 1944: 965)⁸⁷ hasonlítjuk össze, máris lemérhetjük azt a pangást, melyet előbb a háború, majd pedig a kibontakozás késése Levéltárunk tudományos munkásságában okozott.

Végigtekintve az elmúlt esztendő eseményein, lehetetlen észre nem vennünk, hogy bár munkánk látszólag megszokott medrében folyt, Levéltárunk valójában sorsdöntő fordulathoz érkezett. A letűnt év számtalan erőfeszítése, különféle próbálkozásai világosan megmutatták, hogy céljaink felé milyen utak és módok bizonyultak járhatóknak, s melyek nem. Tétlen várakozásra kényszerítve, alapos számadást végeztünk önmagunkkal, higgadtan mérlegeltünk minden lehetőséget, mely Levéltárunk jövődjének rendezésekor felmerülhet. Mindezek után nyugodtan leszegezhetjük, hogy Levéltárunk, ha csak önként nem akar lemondani hivatásáról, további fejlődése csak úgy biztosítható, ha a tár a jövőben is az államtól független és önálló marad. Ha szegényesebb otthonban, primitívebb körülmények között is kell dolgozunk, vállalnunk kell ezeket az átmeneti nehézségeket, mert különben a magyar társadalommal összekötő éltető ereinket szabdadjuk el. Az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak ugyanis éppen Levéltárunk az az egyetlen tára, melynek munkaköre túlnő egy múzeumi gyűjtemény megszokott hatáskörén, melyre a tudományos feladatokon kívül népünk minden napjában sajátos életfunkció vár. Levéltárunknak ugyanis, mint külön népi szervezetnek el kell látnia a magyar társadalom legkülönb szervei által termelt iratanyag intézményes védelmét. Ha ugyanis mi nem vállaljuk ezt a munkát, akkor a magyar egyházak, egyesületek, művelődési és gazdasági szervezetek, ipari és kereskedelmi vállalatok: egyszóval az egész erdélyi magyarság életének írásos emlékeit vagy sorsukra hagyjuk, hogy pusztuljanak, mint eddig, vagy pedig a munkával együtt ezeket a sajátosan magyar értékeket átháríthatjuk az államhatárolom szerveire. Mindkét esetben számolhatunk azzal, hogy ezek az emlékek magyar népünk számára elvesznek. Ha tehát az erdélyi magyarság organizmusában élő és

84 | Uo. 46/1945. A Magyar Néprajzi Társaságtól az Ethnographia és az Értesítő kiegészítését kérjük.

85 | Uo. 47/1945. Az Országos Széchényi Könyvtártól a Magyar Könyvszemle hiányzó számait kérjük.

86 | Lapszálon a következő kiegészítés olvasható: „Könyvtárunkat az alábbiak gyarapították értékes ajándékaikkal:”. Sajnos, a nevek bejegyzése elmaradt.

87 | A teljesség kedvéért: 1946-ban 370 látogatót regisztráltak. Vö. Fejér: Az ENMLT 1946. évi működéséről 166, 178.

használó szerv akarunk maradni, nincs számunkra más járható út, hogy cselekvési szabadságunkat megőrizhessük, mint vállalni a teljes önállósággal járó összes kezdeti nehézséget. Tudjuk, hogy e nehézségek egyszerűen szakadnak reánk, amint szabadságunk biztosítása érdekében az Egyetemi Könyvtár épületéből való kiköltözésre elszánjuk magunkat. Új, megfelelő helyiségek, esetleg új raktári berendezés biztosítása Egyesületünk mai anyagi viszonyai között bizonyára merész álmodozásnak tetszik. Kérdés azonban, hogy az utókor előtt ki vállalhatja a felelősséget azért, ha az átmeneti nehézségektől megrettenve kishitűen talán végleg lemondunk népünk egyik legnagyobb örökségéről: múltjának emlékeiről. E kérdésben – véleményünk szerint – a végső szót egyedül az érdekelt tulajdonos: a magyar nép jogosult kimondani. Mi nem hihetjük, hogy a magyarság eldobná magától történetét, de meggyőződésünk, hogy a mi aktivitásunktól, lelkerőnktől, elszántságunktól és harci kedvunktól függ, meg tudjuk-e teremteni a koldussá lett magyarság filléreiből Levéltárunknak azt a végleges, saját otthonát, melyről a jobb időkben, sajnos, nem gondoskodtak.⁸⁸ Amikor tisztelettel kérjük a Tekintetes Igazgatóválasztmányt, hogy legéletképesebbnek bizonyult tára kétségbeesett erőfeszítéseit megértő jóindulatával támogassa, legyen szabad még egy dologra felhívunk a figyelmet. Levéltárunk a legutóbbi évek minden várakozást felülmúló gyarapodása következtében menthetetlenül kinőtt az Egyetemi Könyvtár építésekor reá szabott keretekből. Ha óvóhelyen tárolt anyagunkat most visszavihetnők, elhelyezésére egészen új berendezésekről kellene gondoskodni. E költséges beruházásokat, azt hiszem, az államtól hiába is várnók. Az Egyesület pedig még ha az anyagi eszközök birtokában is lennének, azért nem vállalhatná,

88 | Érdemes lesz itt utalni arra, hogy 1945 márciusában komolyan felmerült a levéltár költözése. Legálábbis ez derül ki a Városi Lakáshivatalhoz intézett március 17-i beadványból: „Alulírottak az Erdélyi Nemzeti Múzeum képviselőiben tisztelettel kérjük, hogy az Ugron István tulajdonát képező, Kolozsvár, Mócoc útja 115. sz. alatti telken levő főépület földszinti négy szoba és mellékhelyiséges lakást, amelyet a tulajdonos lakott, az Erdélyi Nemzeti Múzeum részére kiutalni szíveskedjék. Ezen helyiségek jelenleg üresen vannak. Ezen helyiségekben a Múzeum levéltárát kívánjuk elhelyezni, és Kelemen Lajos levéltári főigazgató úrral, aki az ingatlan árvaszékileg kirendelt gondnoka volt, meg is állapodtunk a használatra vonatkozólag. Tekintettel azonban arra, hogy sem megfelelő szállítóeszköz nem állt rendelkezésünkre, sem pedig a kedvezőtlen időjárás miatt a költözködést és berendezést végrehajtani nem tudtuk, mostanáig a helyiségekbe Múzeumunk levéltári anyagát lerakni és elhelyezni nem tudtuk. A költözködésre azonban rövidesen sor fog kerülni, és éppen ezért kérjük a Tisztelt Lakáshivatal hozzájárulását és a helyiségeknek Múzeumunk részére történő kiutalását.

A Múzeum levéltári anyaga nagyon értékes, és Erdély szempontjából mindenképpen fontos, hogy ez a közvagyon jellegével bíró gyűjtemény megfelelő helyen legyen elhelyezve. Nem minden épület, amely mint lakás számításba jöhet, felel meg a Múzeum levéltára céljaira, és éppen ezért választottuk a fentebb említett épületet és annak megjelölt helyiségeit, mivel eléggé nagyok és magasak, s így a célnak megfelelnek.” Az előbbieik alapján akár kész tényként is kezelhetnénk a levéltár költözését Ugron István (1862–1948), az EME egykori elnöke (1921–1925) említett kolozsvári házába. Néhány nap múlva, március 22-én kelt nyilatkozatában azonban Kelemen Lajos, az Erdélyi Nemzeti Múzeum főigazgatója az épület „múzeumi célra való kibérelése iránti igénylésétől az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára nevében a Ref. Diakonissza Intézet és Kórház javára” visszalépett. Vö. ENMLt irattára, 17/1945. Ugron István házát igényeljük a Levéltár céljaira. A levéltár végül 1948-ban költözött át az Egyetemi Könyvtárból a Farkas utcai Nemes–Bethlen-házba. Vö. Kiss: Az ENMLt kialakulása 221–222; *Romániai Magyar Szó* II. évf. 1948/340. (okt. 17.) 4; RNL KMLt, EMELt, 38/1948. Köszönőlevelek a Levéltár átköltöztetését végző munkaszolgálatos diákoknak.

mert e nagy áldozattal egyetlen lépést sem tenne Levéltárunk problémáinak végleges rendezése felé. Tudomásul kell vennünk, hogy Kemény János és Sámuel gyűjteményéből kinövő kicsi mustármag a maga mögött hagyott száz esztendő alatt hatalmas fává nevelkedett, mely nem szorítható többé más intézmények árnyékába, mert térre, szabad levegőre van szüksége ahhoz, hogy tovább fejlődhessék.

Levéltárunk elhelyezése azonban nem csupán a tudományos munka újrakezdhetése miatt sürgős kérdés. Égető probléma azért is, mert legféltettebb anyagunk már negyedik éve van óvóhelyen. Jóllehet óvóhelyünk száraz, mégis ismerve a régi iratoknak azt a sajátságát, hogy ha egyszer megáztak, aztán a legkisebb nyirkosságra is reagálnak, szükségesnek látszik a levéltárat minél előbb ismét szabad levegőre hozni.

A most kezdődő új esztendőt Levéltárunk szempontjából is sorsdöntőnek érezzük. Meggyőződésünk ugyanis, hogy ha a rejtkehelyéről napvilágra hozott intézményt ismét belegyömöszölik a kinőtt keretekbe, akkor megindult felvirágzása tovább nem tarthat. Fonnyadó, élettelen iratraktár lesz, idegenforgalmi látványosság, mely olyan messze fog állani attól, aminek lennie kellene, mint például a Teleki-théka vagy a Batthyaneum van attól, aminek messzetekintő alapítói egykor őket szánták. Egy levéltár, melynek gyarapodását egy népközösség sajátos élete termeli, az illető társadalommal való teljes összeforrás nélkül – melynek pedig legfőbb előfeltétele minden külső, idegen hatalomtól való teljes függetlenség – csak akkor lehet életképes, ha maga lábán járhat. Mindnyájan aggódva figyeljük a jövődő alakulását, s kérjük az Istent, hogy adjon erőt annak a tervnek a megvalósítására, mely nélkül nem látjuk tartósan biztosíthatónak a reánk bízott pótolhatatlan nemzeti értékek sorsát.⁸⁹

Jakó Zsigmond

ENMLt irattára, 1/1946. Jelentés 1945. évi működésünkről (kézirat, 19 oldal).

89 | A jelentés végén érdemesnek tartjuk megemlíteni azt, hogy az ENMLt a veszélyben levő levéltárak megmentése mellett igyekezett a már letétbe helyezett archívumokból még beadásuk előtt kikölcsönzött iratok visszaszerzésére is. Erről tanúskodik Szabó T. Attilának az 1945. november 15-i, Réz Margithoz (Budapest) intézett levélfogalmazványának alábbi részlete: „Gr. Bethlen Györgyné br. Jósika Paula a br. Jósika család levéltárát az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára őrizetébe adta át. A rendezés során kiderült, hogy br. Jósika Samu kancellár és gr. Desewffy Emil levelezését a család Nagyságod megboldogult testvérének, Réz Mihály egyetemi tanár úrnak kikölcsönözte feldolgozás végett. Ugyancsak a br. Jósika család beleegyezésével ezeket az iratokat Nagyságod testvére magával vitte Svájcba. Az utolsó adat, amit a tulajdonos grófnő e becses forrásokról tud az, hogy Réz Mihály úr elhunyt után családja e leveleket át akarta adni az azóta szintén elhunyt br. Bornemisza Tivadarné sz. Jósika Rozália bárónőnek. Az átadás, illetve átvétel megtörténtéről azonban gr. Bethlen Györgynének már nincsen tudomása.

Mivel Levéltárunk kötelességének érzi a szóban forgó nagybecsű történeti anyag hollétének felkutatását és visszaszerzését, azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Nagyságodhoz, szíveskedjék közölni velem, amit e levelek sorsáról tud. Egyben nagyon kérem Nagyságodat, legyen segítségemre, hogy az erdélyi történelemnek ezek a dokumentumai eredeti helyükre visszakerülve a tudományos kutatás számára ismét hozzáférhetők legyenek”. ENMLt irattára, 70/1945. Réz Margittól (Budapest) a Jósika hitbizományi levéltárból kikölcsönzött Desewffy–Jósika levelezés felől érdeklődünk.

2. Jelentés a feldúlt kastélyokban található levéltári és egyéb kulturális értékek biztonságba helyezésére történt kiküldetésünkről

Az EME legfőbb feladatának mindenkor az erdélyi magyar művelődés teljes szolgálatát tekintette. Alapítása óta, fokozatosan kibontakozó céltudatossággal, arra törekedett, hogy Erdély kulturális és emberi értékeit felkutassa, nyilvántartsa, a pusztulástól megóvja, a tudomány mérlegén lemérje, s gyűjteményeiben az erdélyi fejlődés egészéről nyújtson a közösség számára tanulságos és szerves képet. Csak a szakemberek tudják teljes nagyságában azt a munkát értékelni, mellyel az EME az egyetemes tudomány, főként azonban az Erdéllyel foglalkozó magyar-román-szász kutatás előrehaladásához hozzájárult. Nincs különösen a szellemi tudományoknak olyan ága, melynek erdélyi munkásai ne éreznék lépten-nyomon, hogy az alap, amin járnak, a forrásanyag, amivel dolgozhatnak, mind-mind kapcsolatos az EME kultúra-mentő munkájával. Mert akár a rendi társadalom bomlása idején, akár az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásakor a kisebbségi elnyomás alatt, akár pedig a mostani háborúban, amikor a megrázkódtatások következtében a kulturális emlékeket pusztulás veszélye fenyegette, az EME volt az a közvetítő, amely minden erejével azon fáradozott, hogy az erdélyi művelődés értékeit eddigi magán tulajdonosai kezéből átmentse a köz számára. Ez a csendben és hivalkodás nélkül végzett közel évszázados, felelősségteljes szolgálat az EME el nem értéktelenedő erkölcsi tőkéje. Ez teszi az EME-t és tárait a tudományos világ szemében az erdélyi magyar tudományosság legbiztosabb szegeletkövévé, az erdélyi magyarság széles rétegei előtt pedig azzá a fórummá, melyre mindig számíthat, ha múltjának, életének emlékeit kell megmenteni.

S az EME erre az osztatlan bizalomra mindig igyekezett méltó lenni. Amiként az első világháború idején az EME kiküldöttei járták be a hadszíntérre vált Erdélyt, hogy sokszor életük kockáztatásával szállítsák biztos helyre a magyar, román és szász történeti emlékeket, ugyanúgy most is egyedül az EME mutatott felelősséget az erdélyi művelődés veszélybe került értékeivel szemben. Amint odébb vonult a háború vihara, az EME elküldte szakembereit, hogy a romok közül is mentsék meg azokat a pótolhatatlan kincseket, melyeket sok esetben a tulajdonosok felelőtlenége és a háború által felszabadított esztelen pusztító örület egyaránt juttatott erre a pusztulásra. Az Egyesület és tárai irattáraiban fekvő jelentések, jegyzőkönyvek, kérések, sürgetések a bizonyosságai, hogy nem a majdnem minden eszköztől megfosztott EME-n és létükben veszélyeztetett tárain múlt, hogy segítő akarása sokkal kevesebb helyre juthatott el, mint ahány helyen értékek indultak veszendőbe. A mentő akció postai és közlekedési nehézségek következtében főként csak Kolozsváron és közvetlen környékén végezhetett alaposabb munkát. Távolabbi útra csak az elmúlt év decemberének végén nyílt az első alkalom, amikor Észak-Erdély orosz katonai parancsnokságával lefolytatott hosszas tárgyalások után úgy látszott, hogy az EME hivatalos megbízatást és orosz támogatást nyer a kallódó művelődési kincsek megmentésére. Minthogy azonban a beérkezett jelentések ijesztő adatai azt mutatták, hogy itt már csak a leggyorsabb közbelépés járhat eredménnyel, az EME és az

ENMLt a hosszúra nyúlt tárgyalások végét⁹⁰ be sem várva, dr. Jakab (Böződi) György könyvtári tisztviselőt elküldte Marosvásárhelyre azzal a megbízással, hogy a Székelyföld azon részén volt magángyűjtemények helyzete felől szerezzen pontos képet, s ahol szükséges, megmentésükre tegyen lépéseket. Jakab György 1944. dec. 29–1945. jan. [első felében]⁹¹ sorra járta Székelykeresztúrt, Nyárádszentbenedeket, Koronkát, Sáromberkét, Nagyernyét, Sárpatakot, Gernyeszeget, és a kemény téli hideg ellenére nagyjából összegyűjtötte és biztos fedél alá hordatta az őszi harcok és zavarok alatt szétdúlt udvarházak és kastélyok még fellelhető kulturális értékeit. Akkor meg kellett elégedni a további pusztulás megszüntetésével, a csikorgó hidegben ugyanis nem volt lehetőség a szeméttel összevegyült levéltári anyag szétválasztására, láda és szállítási eszköz sem állott rendelkezésre, s az orosz engedély elmaradása következtében a biztos helyre szállításról úgy is le kellett mondani. Jakab György kiküldetése tehát csak fél eredménnyel járt. Jelentéséből⁹² azonban világos lett, hogy a hevenyeszen összeszedett, szétdúlt gyűjtemények végleges biztonságba helyezése csak újabb, nagyobb arányú expedíció szervezésével oldható meg. Az EME azonban az államhoz való viszonyának rendezetlenségéből folyó pénztelensége következtében nem rendelkezett az ehhez szükséges tekintélyes összeggel. Lehetőségeit már az első téli expedíció teljesen kimerítette. A márciusban bekövetkezett újabb politikai fordulat után csak a nyár elejére látszott olyannak a helyzet, hogy egy ilyen vállalkozás az eredmény reményével megkísérelhető. Az expedíció megszervezését az EME-nek kezdeményező és leginkább érdekelt tára, a Levéltár vette a kezébe. Tárgyalásokat kezdett a most már megszilárdult keretekkel rendelkező Magyar Népi Szövetség központi intézőbizottságával és kulturális ügyosztályával, hogy e közérdekű vállalkozáshoz adják meg a szükséges erkölcsi és anyagi támogatást.⁹³ Őszinte megnyugvással

90 | Ez ügyben 1945. január 19-én Szabó T. Attila megkereste Sály Istvánt, az MNSZ főtítkárá is: „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára nagy erőfeszítéseket tett és tesz, hogy a rendkívüli időkből Erdély-szerte kallódó, pusztulásnak kitett muzeális és levéltári anyagot megmentse. Még karácsony előtt írásbeli kérést is intézett az erdélyi orosz főparancsnoksághoz, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület kapjon megbízással a levéltári, könyvtári és általában múzeumi anyag megmentésére, illetőleg biztos helyre szállítására. A parancsnokság kilátásba helyezte ugyan egy ilyen engedély kiadását, de mindmáig nem adta ki. Ilyen megbízás hiányában ugyanis a falvakból a beszállítást nem engedélyezik a közigazgatási hatóságok. Maros-Torda megyében is a felkutatott és összeszedett anyagot ilyen engedély hiányában nem tudtuk biztos helyre szállítani. Közben a pótolhatatlan levéltári anyag menthetetlenül pusztul. Balogh Edgár tanácsára azért fordulok Hozzád, hogy a parancsnoksággal való kapcsolataidat felhasználva, légy szíves közbelépni e megbízólevél sürgős kiállítása érdekében”. Uo. 7/1945. Sály Istvántól a Magyar Népi Szövetség segítségét kérjük a vidéken kallódó anyag megmentéséhez szükséges orosz engedély megszerzéséhez.

91 | A jelentés január 22-én, Kolozsváron kelt, tehát a kiszállítás azelőtt ért véget.

92 | Lásd a 19. jegyzetet.

93 | Minden bizonnyal e tárgyalásokhoz köthetők az ENMLt által az MNSZ elnöksége számára tett alábbi, 1945. május 15-én kelt javaslatok: „A Magyar Népi Szövetség országos kongresszusa május 12-i ülésén a közművelődési kérdések tárgyalása során foglalkozott a vidéki kastélyokban és udvarházakban gazdátlanul vált kulturális értékek: könyvtárak, levéltárak, különféle gyűjtemények, képek, műtárgyak, művészi értékű bútork és berendezési tárgyak megmentésével.

A kongresszus határozatának minél eredményesebb végrehajthatása érdekében az alábbiakban van szerencsém az Elnökséget eddigi ezirányú tevékenységünkről tájékoztatni és gyakorlati javaslatunkat megtenni. [...]

Most, hogy e kérdés végleges rendezésére a kongresszus határozata alapot nyújt, a következő javaslatokat és kéréseket terjesztem elő.

kell leszegeznünk, hogy az MNSZ vezetői kezdettől fogva a legnagyobb jóindulattal vették az EME-nek azt a törekvését, hogy a gazdátlaná vált vagy szétduzztágukban halálra ítélt magyar magángyűjteményeket megmentse nemcsak a magyar, hanem minden Erdélyben élő nép számára. Az MNSZ teljesen magáévá tette az EME-nek azt a felfogását, hogy a magyar nép tömegéből egykor kiemelkedett egyének, osztályok kezén levő kulturális és történelmi értékek akkor, amikor azok fennmaradása tulajdonosaik kezében már nem biztosított, közgyűjteménybe helyezés által vissza kell szálljanak arra a közösségre, amelyből ők is kiszakadtak: az erdélyi magyarság egészére. Tényként kell azt is leszegeznünk, hogy az MNSZ is magáévá tette az EME-nek azt a régen vallott felfogását, hogy kulturális értékeink pusztulásáért az utókor előtt egyetemesen terheli a felelősség mindazokat a magyar intézményeket, melyek a magyarság szerveinek vallják magukat. E felelősségtudat vezette az MNSZ vezetőségét, különösképpen pedig Balogh Edgár urat, a Kulturális Ügyosztály elnökét és dr. Csákány Béla urat, a Központi Intézőbizottság vezetőjét, amikor az MNSZ teljes súlyával segítségére siettek az EME-nek, hogy köteleességét teljesíthesse. Biztató és komoly reményekre jogosít az az összműködés, mellyel az egyes magyar szervezetek ezt a közérdekű vállalkozást segítették. Az MNSZ nemcsak megbízólevelekkel, a helyi szervezetek mozgósításával állt mellénk,⁹⁴ hanem a Petőfi-alapból utalványozott százezer

A Magyar Népi Szövetség helyi szervezetei útján tegye lehetővé, hogy a magyar magántulajdonban levő, gazdátlaná vált kulturális értékek az Erdélyi Nemzeti Múzeum táraiba kerüljenek Erdély magyar népe tulajdonaként.

Ezt a különleges, tudományos szakképzettséget igénylő munkát a Népi Szövetség végezze az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel, illetve az Erdélyi Nemzeti Múzeummal karöltve. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület készségesen rendelkezésre bocsátja a szükséges szakembereket, a Népi Szövetség pedig a végrehajtáshoz szükséges súlyt adja meg a hatóságok felé.

Meggyőződésem, hogy ezen az úton igen sok kulturális érték volna a köz számára megmenthető, melyek gazdáik elmenekülése folytán jelenleg gondozatlanságban a biztos pusztulás elé néznek.

A végrehajtás részleteinek pontos tisztázására a Népi Szövetség illetékes ügyosztályának és a Múzeum-Egyesület szakemberei közötti megbeszélésen történhetne.” (Csonka fogalmazvány, melyre ceruzával rájegyezték: „Nem került expedíálásra”. Az iktatókönyv értelmében viszont mégis elküldték az MNSZ-nek.) ENMLt irattára, 26/1945. Magyar Népi Szövetség Elnökségéhez a magyar magánlevéltárak megóvása tárgyában.

- 94 | Lásd az MNSZ Központi Intézőbizottságának a levéltári és muzeális anyagok összegyűjtése érdekében Jakó Zsigmond részére adott 1945. július 12-i megbízólevelét arról, hogy „egész Erdély területén, bárhol feltalálható családi levéltárak és könyvtárak anyagát, képeit és egyéb muzeális tárgyait felkutassa, a háború folytán szétszóródott anyagot összegyűjtse, és közgyűjteményben való elhelyezés céljából Marosvásárhelyre, illetve Kolozsvárra szállítsa.

Tekintettel arra, hogy eddig nehezen hozzáférhető magángyűjtemények anyagának a tudományos kutatás céljaira való megmentéséről és a köz szolgálatába való állításáról van szó, kérjük az illetékes hatóságokat és szervezeteinket, hogy minden eszközzel támogassák munkájában”. Uo. 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra. Az MNSZ Marosvásárhelyi Szervezetének Jakó Zsigmond és Entz Géza részére kiállított, 1945. július 23-i meghatalmazását, valamint a Maros-Torda vármegye alispánja, Antalffy Endre által szintén július 23-án kiadott, a nevezettek levéltármentési munkájának engedélyezéséről és segítéséről szóló utasítását lásd uo.

Bár nem tartozik ide, de talán érdemes lesz itt utalni arra is, hogy az MNSZ Központi Intézőbizottsága 1945. augusztus 31-én, miután a nagybányai szervezetük jelentette, hogy „a Nagybánya környéki grófi kastélyok (főleg Pribékfalva, Kővárhosszúfalu, Koltó stb.) műkincsei, könyvtára és levéltára a háború folytán szétkallódott, azonban azoknak egyes darabjai a környék lakossága vagy egyes testvéregyesületek segítségével összeszedhető lenne”, kérte az EME-t, hogy „szakértőket küldjön ki e magyar

lejjel valójában az anyagi lehetőségeit is megteremtette az expedíciónak. Az erdélyi magyarság új szellemű, legifjabb kulturális szolgálata, a Józsa Béla Athenaeum, az erdélyi magyarság legrégibb művelődési szervét, az EME-t, az ő idősebb munkatársát ötvenezer lejjel segítette céljaihoz közelebb. Őszinte köszönet e számunkra jelképnek tetsző gesztusért a Józsa Béla Athenaeum igazgatójának, Szentimrei Jenő úrnak, akinek a megértése ilyen örvendetes lehetőséget nyit a különböző munkamezőkön dolgozó kulturális szervezeteink együttműködésére. A mai nehéz és drága közlekedési, valamint beszerzési viszonyok között komoly segítséget nyújtott a Hangya igazgatósága is, amikor magára vállalta Kolozsvárról Marosvásárhelyre való díjmentes szállításunkat, s szintén díjtalanul rendelkezésünkre bocsátotta az összegyűjtött anyag beszállításához szükséges ládákat. Mindezekért dr. Nagy Zoltán és Korparich Ede úrnak tartozunk igaz köszönettel.

Jakó Zsigmond

ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra (kézirat, három oldal).

3. Jelentés 1945. VII. 22–VIII. 9. között megtett utunk eredményeiről⁹⁵

Az EME legfőbb feladatának mindenkor az erdélyi magyar művelődés teljes szolgálatát tekintette. Alapítása óta fokozatosan kiteljesedő céltudatossággal arra törekedett, hogy Erdély kulturális és emberi értékeit nyilvántartsa, a pusztulástól és romlástól megóvja, s gyűjteményei által az erdélyi fejlődés egészéről a közösség számára tanulságos és szerves képet nyújtson. A művelődésnek éppen e szociális felfogása biztosította, hogy az EME tárai a társadalommal állandóan élő kapcsolatot kívántak teremteni és fenntartani, ami az anyag összegyűjtésén, elrendezésén túl egyéforrasztja a műveltség kincseit az azokat termelő közösséggel. Fokozottan lép előtérbe e hivatás napjainkban, midőn a társadalom minden rétegéből hiányzik, vagy erősen megcsappan a kultúra igazi értékelése, rendeltetésének helyes felismerése, és az Erdélyen áthullámzó háború a múlt és jelen műveltség termékein kegyetlenül végiggázolt. Ilyen körülmények között az EME-nek legsürgősebb teendőjévé a kallódó, pusztulásra ítélt műveltségi javak összegyűjtése és biztonságba helyezése vált. Mihelyt a lehetőségek megengedték, munkához látott!

Még 1944 őszén Kolozsvárra szállította a németek által felgyűjtott és kirabolt bonchidai kastélyból a romok és szemét közt szétszórott ottani levéltár és könyvtár töredékeit.⁹⁶ Folyó év januárjában pedig kiküldötte az Egyetemi Könyvtár tisztviselőjét, dr.

kulturális értékek összegyűjtésére és a Múzeum táraiban való elhelyezésére”. Uo. 41/1945. A Magyar Népi Szövetség Elnöksége szakembereket kér a Nagybánya vidéki magánlevéltárak megmentésére.

95 | A Marosvásárhely környéki kiszállásra vonatkozó iratokat lásd ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra.

96 | Itt valószínűleg az 1944 telén végzett mentési munkálatokról van szó, vö. Az erdélyi levéltárvédelem múltjából 115–119. (Jelentés a bonchidai gróf Bánffy-kastély könyv- és levéltármaradványainak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba való beszállítására vonatkozó kiküldetéséről). A jelentés eredetije:

Bözödi Györgyöt, hogy Marosvásárhely környékének elhagyott és kifosztott kastélyait (Nyárádszentbenedek, Koronka, Gernyeszeg, Sáromberke) vizsgálja át, a még fellelhető tudományos és művelődési érdeklődésre számot tartható anyagot a lehetőséghez képest gyűjtse össze, és helyezze biztonságba addig, míg alkalom nyílik azok Marosvásárhelyre s onnan Kolozsvárra történő elszállítására. Bözödi György jelentése⁹⁷ alapján az Erdélyi Múzeum Levéltára tavasszal érintkezésbe lépett az illető kastélyok tulajdonosaival, s kieszközölte tőlük a levéltár, könyvtár s esetleges egyéb muzeális tárgyak letétbe helyezését.⁹⁸ Ilyen előzmények után vált sürgőssé az EME megfelelő tárai részére biztosított anyag helyszíni pontos kiválasztása, becsomagolása és olyan biztos elraktározása, hogy a Kolozsvárra való alkalmi elszállításig minden további sérülés, csomulás és kár elkerülhető legyen. Az e munka elvégzésére szükséges összeg fedezését azonban a Múzeum-Egyesület jövedelmeinek a helyzet következtében történt szinte teljes elmaradása miatt sem tudta vállalni. Ekkor sietett segítségére a Magyar Népi Szövetség és a Józsa Béla Athenaeum. Az ő áldozatkészségük tette lehetővé, hogy az EME két szakembere, dr. Jakó Zsigmond és dr. Entz Géza útnak indulhattak, és a kitűzött feladatot 19 nap alatt megoldhatták.

Munkánk lefolyásáról és eredményéről az alábbiakban számolunk be.

1945. VII. 22-én vasárnap reggel hat órakor a Szövetség alkalmi teherautóján indultunk el Marosvásárhelyre, ahová délben meg is érkeztünk. Azonnal összeköttetésbe léptünk Vigh Károly városi könyvtárossal és az MNSZ helybeli szervezetével. Az ő hathatós támogatásuknak köszönhető, hogy másnap haladéktalanul munkához láthattunk. Hétfőn, július 23-án reggel az MNSZ gépkocsija Ákosfalváig vitt el bennünket. Onnan rövid idő alatt elértünk Nyárádszentbenedekre a Toldalaghi Irma grófnő udvarházához. Az épületet sértetlenül találtuk, az azt körülvevő park azonban sokat szenvedett, és a teljes elhanyagoltság benyomását keltette. Az udvarház nagy része a parkkal együtt a község számára van lefoglalva, s a szobák jelenleg gyermekotthon

EME Kt, EME Levéltára, I. irattartó. Lásd még: ENMLt irattára, 12/1945. Gr. Bánffy Miklós gazdaságának bonchidai gondnoka leltárt kér az elhozott levéltárról.

97 | Lásd a 19. jegyzetet.

98 | Minden valószínűség szerint itt azokról a tartalmukban lényegében azonos levelekről van szó, melyeket 1945. május 19-i dátummal Kelemen Lajos intézett gr. Toldalaghi Józsefnének Koronkára (ENMLt irattára, 27/1945. Gr. Toldalaghi Józsefnétől levéltárát kérjük letétbe), gr. Toldalaghi Tibornénak Nyárádszentbenedekre (uo. 29/1945. Gr. Toldalaghi Tibornétől levéltára letétbe helyezését kérjük) és gr. Teleki Domokosnak Gernyeszegre (uo. 28/1945. Gr. Teleki Domokostól levéltárának és gyűjteményeinek letétbe helyezését kérjük). Még korábban, március 19-én Kelemen Lajos megkereste Maros-Torda vármegye alispánját, Antalfy Endrét is: „Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tovább szeretné folytatni a tél folyamán megkezdett munkáját a levéltárak, könyvtárak és képtárak maradványainak megmentése érdekében, így a Maros-Torda megyében kiküldött megbízottunk, dr. Jakab/Bözödi/György úr által számbavett gernyeszegi, sáromberki és nyárádszentbenedeki anyagot is szeretné a tavasz beálltával végre biztonságba helyezni. E biztonságba helyezést legcélszerűbben úgy véljük megvalósíthatónak, ha a fenti kastélyokban maradt tárgyakat a marosvásárhelyi Teleki-tékába szállítjuk be.

Felkérjük T. Alispán urat, szíveskedjék értesíteni bennünket, hogy az említett levéltárak, könyvtárak és képtárak maradványainak Marosvásárhelyre, tehát ugyanannak a megyének székhelyére való beszállítására az újabban megváltozott közigazgatási viszonyok között szükséges-e felsőbb hatóság engedélye, vagy pedig saját hatáskörében engedélyt adhat erre. Ha felsőbb hatóság engedélyére lenne szükség, szíveskedjék megírni, mely hatóság volna az, hogy annál az engedély megszerzését kieszközöljük”. Uo. 15/1945. Bözödi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről.

célját szolgálják. Toldalaghi Irma grófnő két kisebb szobát rendezett be lakásként, ahová a megmaradt és még használható bútorokat beállította. Ugyanott kerültek falra a családi képek is (XVIII–XIX. sz.). A levéltárat a padlás színházya találtuk annak ellenére, hogy Böződi György a télen három ládába csomagolta. Azóta tehát újra felforgatták, nyilván pénzt vagy egyéb értéket kerestek benne. A délelőtti folyamán három ládába rendeztük el a nagyrészt Marosszékre vonatkozó anyagot. Néhány XVII. századi levél mellett a legnagyobb rész XVIII–XIX. századi birtoklevél, s az utóbbi évtizedekből missilis. Délután egy szekérrel indultunk vissza Vásárhelyre. Útközben lenéztünk Koronkára Toldalaghi Józsefnéhez. A kastélyban éppen aznap szállásoltak el egy orosz kórházat, s a grófnét holmijaival együtt egy fél szobában találtuk. A híres könyvtár értékesebbik részét szerencsére még a múlt évben a Teleki Tékában helyezték el. Ami azonban Koronkán maradt, az elpusztult, úgyhogy innen már nem volt mit magunkkal vinnünk.⁹⁹ Estére beértünk Vásárhelyre, s a három ládát a Téka távollevő őrének, Nemes Károlynak feleségével történt megbeszélés alapján a könyvtárterem-ben helyeztük el.

Másnap akartunk kimenni Gernyeszegre. Ez alkalommal is segítségünkre volt az MNSZ helyi tagozata. Szerzett ugyanis nekünk egy Szászrégenbe menő szekeret, mely el is vitt minket a kastélyig. Teleki Mihály gróf családjával együtt már áprilisban visszaérkezett, s a földszinten három szobát rendezett be. A kastély épülete és parkja úgyszólván teljesen ép, még a legtöbb ablak is megmaradt. A szobák azonban teljesen üresek. Csillárok, záruk, kapcsolók hiányzanak, s a bútorok részben eltűntek, részben erősen megrongálva, eltörve, lenyúzva maradtak. A Teleki Domokos-féle híres régészeti, művészeti és néprajzi gyűjtemény mintegy kétharmad részben megkerült, s nagyjából összeállítható. Elveszték a céhládák, a népi kerámia, a hímzések és Teleki Mihály sírjának leletei. A római és újabbkori kövek, a kovácsoltvas ajtók és rácsok, a fafaragások, régészeti tárgyak Teleki Mihály gondoskodása folytán nagyjából ismét a régi elrendezésben láthatók. A római és őskori cserépedények természetesen darabokra törtek, de helyreállításuk valószínűleg lehetséges lesz. A könyv- és levéltárat

99 | Toldalaghi Józsefnének valószínűleg a Kelemen Lajoshoz intézett, Koronkán, 1945. június 12-én kelt leveléből idézzük az alábbi részletet: „A könyvek régebbi anyagát, kb. 2400 kötetet Sényi László és Schell István utolsó percben Vásárhelyre vitték. Sajnos, a többi elszállításához már sem idő, sem alkalom nem volt, s ezek már nagyrészt összehányva a földön. Egy íróasztal fiókjaiban lévő Hungaricák már nem voltak helyükön, úgyhogy odavesztek egy kivételével, amit egy falusi asszony visszaadott, éppen a Toldalaghi Mihály bibliája. Szörnyen bánt, mert még a tavaly tavasszal meghagytam Csomóss Jenőnek, hogy bármi adódik, a Hungaricákat mentse, de az ő elmenetele is hirtelen történt, s utolsó időben, úgy látom, elvesztette fejét, s nem gondolt erre. [...] Én augusztusban akartam jönni... Kérdés, ha itt lettem volna, Vásárhelyre vittem-e volna, hisz ott annyira féltek a bombázástól, hogy szegény Sényi Koronkába kihozta féltett tárgyait és könyveit, s azok is a rablás áldozatai lettek, amit a cselédek kezdtek meg, s utánuk a németek és falusiak folytattak. Gondolom, mindezek könyveket nem is vittek, legfeljebb összehányták, de az oroszok akartak itt egy kórházat, kihordották a könyveket az udvarra és felgyújtották, a polcokat ágyagnak dolgozták fel, de másnapra terveik változtak, és továbbmentek. [...] Sényiék bevitték a kéziratokat, de azok már összetépve szanaszét úgy, hogy nem tudtak belőlük menteni. Toldalaghi Irmával beszéltem, üzeni, hogy nála egy része még az írásoknak erősen összehányva megvan, s nagyon szeretné mielőbb eljuttatni, mivel szegénynek az egész helyzete a házbizonytalan”. Uo. 27/1945. Gr. Toldalaghi Józsefnétől levéltárát kérjük letétbe. Lásd még Sényi Lászlónak, a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság főtítkárának Kelemen Lajoshoz intézett 1945. január 10-i levelét. Uo. 15/1945. Böződi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről (h. melléklet).

Böződi még teljesen feldúlt állapotban szemétdombként összehányva találta két helyiségben bezsúfolva. Teleki Mihály hazatérése után hozzáfogott a könyvek és levelek rendezésének, s mire mi kijutottunk, már az értékesebb részt meglehetősen áttekinthető és rendezett állapotban találtuk.¹⁰⁰ A levéltár legrégebb levelei a káli Kún családdal kapcsolatosak, és Szolnok-Doboka megyére vonatkoznak (XVII. sz.). A gernyeszegi uradalomra elég bőséges anyagot találtunk a XVIII. századtól kezdődően. Igen jelentős a gazdasági levéltár is. Zöme XIX. és XX. századra esik, de korábbi számadások, nyugták és egyéb gazdasági vonatkozású feljegyzések is bőven akadnak. Missilisek inkább a legújabb évtizedekből maradtak fenn. A gazdasági levéltár egy hatalmas felborított szekrényben összegyűrve szalmával és lótrágya maradékokkal vegyest állott a kapualj egyik szobájában. Az egyes darabok kiválasztása, kisimítása és elcsomagolása fárasztó és hosszú munkát igényelt. Az eddig említetteken kívül a Telekiek kővári, fogarasi birtokaira is találtunk anyagot. Előkerültek a Teleki nemzetség üléseinek jegyzőkönyvei, meglehetősen sok személyi irat (Telek József és id. Domokos) és halotti beszéd, valamint gyászjelentés. Mindezeket két napi szakadatlan munkával nyolc ládába csomagoltuk, s vitettük be a Teleki Tékába.

Szerdán, július 25-én, délután előzetes tájékozás céljából átgyalogoltunk Sáromberkére, hogy megtekintsük Teleki Károly elhagyott kastélyát. Böződi [György] jelentése alapján¹⁰¹ sokkal kevesebbre számítottunk, mint amennyit találtunk. Az épület itt is ép, csak az ablakok és ajtók vannak erősebben megrongálódva. A park sirlamasan fest. Rengeteg fát kivágtak, s mindenütt gyom verte fel a pázsitot. A két

100 | Érdemes lesz itt felidézni Teleki Mihálynak a Gernyeszegen kelt és Kelemen Lajoshoz intézett 1945. június 16-i leveléből az alábbi részletet: „Magam részéről amint április elején hazaérkeztem, a kastélyban három szobát berendezve beköltöztem, látván, hogy a múzeum 100%-ban elpusztult főleg a helyi lakosság és annak is bizonyos nemzeti részének okatlan pusztítási dühe folytán, szabadidőmben a könyvtár és levéltár anyagának megmentéséhez kezdtem.

A könyvtár és levéltár anyaga egy szobában van felhalmozva, mivel azt az udvarról, kertből, szemétdomb embereim szedték össze és hányták vissza. Mivel azonban a könyvtárpolcok mind el vannak lopva, az egész anyag a földön (parketten) fekszik, kb. félméter magasságban bútor töredékek[kel], lószőr[rel], tengerifű[vel], csillár töredékek[kel], orosz puskagolyók[kal], emberi és állati exkrementumokkal összekeverve.

Ehhez az anyaghoz még hozzákeveredett a kb. 150 évre komplett megvolt, valamennyi régebbi uradalmak gazdasági könyvviteli anyaga, valamint a modern könyvgyűjtemény maradványa.

A levéltári anyag, valamint gazdasági okmánytár minden elrendezett kötegyének borítékja, zsinegezése az ide-oda hányattatástól elszakadván, minden egyes okmány külön áll a legvadabb káoszban egyéb holmikkal, iratokkal, könyvfoszlányokkal keverve.

Most szabadidőmben azzal foglalkozom, hogy ebből a kaotikus tömegből a könyveket külön, levéltári darabokat külön kiszedjem, és a tömegben való fekvés okozta rothadástól, penészedéstől megmentsem.

Megállapításom szerint a levéltári anyagnak kb. 60%-a megvan. Erre abból következtetek, hogy:

1. kertben, bokrokban, szemétben, lakóknál levéltári anyagot nem találtam;
2. régi papiros cigaretta sodrásra nem volt alkalmas;
3. tűzgyújtásra idők folyamán bevett nyirkossága miatt szintén nem alkalmas.

A hiányt persze pontosan megállapítani nem fog lehetni, csak azon esetben, ha kimutatás, jegyzék volt az anyagról, és az véletlenül szintén megkerülne.

Tekintettel arra, hogy két hónapi ittlétem alatt az összekevert anyagnak maximum felét tudtam így átválogatni, még legalább négy-hat heti időre van szükségem, hogy az átválogatást befejezhessem”.

Uo. 28/1945. Gr. Teleki Domokostól levéltárának és gyűjteményeinek letétbe helyezését kérjük.

101 | Lásd a 19. jegyzetet.

régebbi szárnyépületnek megfelelően épült a középső új traktus, de véglegesen még mindig nem készült el, úgyhogy raktárnak használták. Először ezt az épületrészt vizsgáltuk meg. Szomorú kép tárult szemünk elé. A szobákat részben üresen, részben hihetetlen rendetlenségben találtuk. Lenyűzött, összevissza tört és szaggyalagított bútorkoncsai, szalmával, porral, piszokkal elkevert iratok, lapjaikra szétterített, bemocskolt és összegyűrt könyvek halmazai meredtek elénk. Az egyik emeleti szobát félméteres magasságban borította el a folyóiratokból, fényképekből, könyvekből, iratokból teljesen összevegyített és szorosra összezsúfolt massa, melynek szétválasztása egyedül másfél napi megfeszített munkát kívánt. A pince egyik részében voltak befalazva az értékeesebb bútorok és képek. A falat felbontva ide is behatoltak. A festményeket néha ízekre hasogatták, s az el nem vitt holmit is alaposan tönkretették. Az esztelen rombolás a kastély jobboldali lakószárnyát sem kímélte. Teleki Sámuel vadásztrófeái, afrikai néprajzi tárgyai csakúgy hevertek szanaszét részben megcsönkulva és tönkretéve, mint a felismerhetetlenségig elgyötört, teljesen használhatatlan bútorok. Teleki Károlyné ez évben visszajött, s egy szobában összegyűjtötte a még használható berendezést. A szobát be is falaztatta. Ezt az anyagot nem láttuk. Megtaláltuk azonban egy másik lezárt szobában a régi könyvtárat és a levéltár régi részét, az ép képeket és régi bútorokat meglehetősen jó állapotban. E szárny középső helyiségeiben különben a község óvodáját rendezték be. A balszárny pedig jelenleg is lakás céljait szolgálja.

A munkát Sáromberkén a kastély elhagyott állapotára való tekintettel Szabó István községi bíróval történt megállapodás értelmében július 26-án kezdtük meg, s éppen egy hét múlva, augusztus 2-án fejeztük be. Ez alatt az egy közbeeső vasárnap délutántól eltekintve reggeltől estig dolgoztunk, noha a kiválasztásnál és csomagolásnál egyébre nem jutott időnk. Különösen a levéltári anyag összegyűjtése tartott sokáig, hiszen az összegyűjtött, bepiskolt, szétterített papírdarabok tízezreit kellett átnéznünk és szétválogatnunk.

A levéltár legrégebbi csoportja a panaszí Pázmány családra és Bihar megyei birtokaira vonatkozik. Mintegy 60 XVI. századi oklevelet foglal magában, közötté több XV. századi levél átirata is szerepel. A XVII. századi anyag, csakúgy, mint a későbbi, erdélyi vonatkozású és a sáromberki uradalommal kapcsolatos. A birtokleveleken kívül Erdély egyik leggazdagabb, leghatalmasabb gazdasági levéltára volt a sáromberki kastélyban, melyből a XVIII–XIX. századi partiumi és erdélyi nagybirtok üzeme és élete tisztán rajzolódhat ki a kutató szeme előtt, még egészen futólagos áttekintés is meggyőzőhet e tényről. A gazdasági iratok elsősorban az aranyosmeggyesi s csak másodsorban a sáromberki gazdasággal kapcsolatosak, s részben jelzeteltek. Az elenchusok közül is több előkerült. A számadások, nyugták, jobbágyösszeírások, urbáriumok, gazdasági vonatkozású missilisek és egyéb iratok tekintélyes tömege mellett előkerültek Teleki Sámuel kancellár fia, Ferenc és unokája, Samu levelezésének töredéke és a Teleki Téka keletkezésére, fejlődésére, berendezésére, építésére, javítására vonatkozó iratok. Ez utóbbiak nagy művelődéstörténeti jelentőséggel bírnak. Igen értékesek a XVIII–XIX. századi tervrajzok és térképek, melyekből egész gyűjteményt sikerült összeállítanunk. A számos családi fénykép pedig szerencsésen egészíti ki a levéltár írott adatait. Itt kell megemlítenünk egy szép rézveretes és három nagy, vasból való levéltári ládát is.

A könyvtár még romjaiban is komoly gyűjtésről és tudományos, kulturális érdeklődésről tesz tanúságot. A XVII–XVIII. századi szép kötésű darabokon kívül gazdag

történeti, természettudományi és irodalmi anyagot leltünk részben ép, illetve összeállítható állapotban.

A bútorok túlnyomó része teljesen tönkrement. A szép, régi könyvesszekrények azonban s egy XVII. századi pisai asztal megmaradt. A családi képek közül 23 darabot sikerült összeszedni, mégpedig kétharmad részben meglehetősen sértetlen állapotban. Egy XVI. századi Jagelló címert tartó, színezett női faszobor (eredetileg lámpadísz volt), az aranyosmeggyesi várkastély XVII. századi kőkandallója és a Teleki Samu által gyűjtött afrikai fegyverek zárják le a berendezés meglévő állagát.

A felsoroltakból a levéltárat a térképekkel, fényképekkel és tervrázzokkal, a könyvtár történeti érdekű részének töredékét, a vasládákat, családi képeket, a kandallót, a faszobrot és a fegyvereket öt fuvarral augusztus 1. és 3. között szállítottuk be a Teleki Tékába, s ott a könyvtárterem jobboldalán helyeztük el.¹⁰² Ezután Vigh Károly városi könyvtárost kértük meg, hogy Nemes Károlynéval együttműködve gondoskodjék az összesen 31 láda és csomag Kolozsvárra szállításának lebonyolításáról, s ennek apránkénti megtörténtéig az elhelyezett anyag biztonságáról. A szállítás ügyében a Hangya elnökével is érintkezésbe léptünk, s ő megígérte teljes támogatását, bár a lebonyolítás előreláthatólag hosszú időt igényel.¹⁰³ Ezzel Marosvásárhely környékén tervbe vett munkánkat elvégeztük, s augusztus 4-én, szombaton reggel autóbusszal indultunk el Segesvárra.

Megérkezésünk után azonnal felkerestük az MNSZ helyi szervezetét, mely rendkívül szívesen fogadott, s megadta a szükséges felvilágosításokat. Még a délelőtti folyamán egy tehervonaton kimentünk Dánosig, onnan gyalog értünk ki Keresdre, Bethlen Bálint gróf kastélyába.¹⁰⁴ Ez a gyönyörű műemlék szerencsére megmenekült a háború pusztításától. Az épület kifogástalan állapotáról a tulajdonos állandóan gondoskodik.

102 | Kelemen Lajos július 21-i levelével kérte mind a Téka, mind a vásárhelyi Ref. Kollégium vezetését, hogy a begyűjtött anyagokat ideiglenesen intézményükben helyezhessék el: „Levéltárunknak jutott az a fontos feladat, hogy a háborús pusztítások során szétdúlt magyar magángyűjtemények még megmaradt anyagát a köz és a tudományos kutatás használatára a végleges elkallódástól megóvjá. A mai közlekedési viszonyok mellett azonban, sajnos, az összegyűjtött anyagot Kolozsvárra csak apránként és alkalmilag szállíthatjuk be. Ezért azzal a kéréssel fordulok a Tekintetes Igazgatósághoz, hogy a Marosvásárhely környékéről összegyűjtött anyagnak intézetében helyet adni szíveskedjék arra az időre, míg azt felszállíthatjuk Kolozsvárra”. ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra.

103 | Kelemen Lajos 1945. október 25-i, Balogh Jolánhoz intézett leveléből tudjuk meg, hogy e levéltári anyagok október 24-én érkeztek meg Kolozsvárra. Sas Péter: *A heraldikus Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága*. I. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2011. 114. (255. jegyzet).

104 | Kelemen Lajos 1945. július 12-i levelével kérte Bethlen Bálintot levéltára letétbe helyezésére: „Az erdélyi magyar levéltári anyagban a háború által okozott pusztítások számbavétele során tisztelettel érdeklődünk a keresdi levelek felől. Ezzel egyidejűleg, minthogy legutóbbi találkozásunkkor a Gróf úr hajlott volt erre a gondolatra, bátorkodom a pusztulástól remélhetőleg megmenekült levéltárának letétbe helyezését is kérni. A közelmúlt szomorú tapasztalatai mindennél jobban bizonyítják, hogy a kulturális értékek megőrzése a köz, a tudomány, de nem utolsósorban a családok számára is legbiztosabban tudományos közintézetben remélhető. Július hó végén a Petőfi ünnepségek kapcsán minden jel szerint módom lesz, a Gróf úr kedvező válaszána vétele esetén, megbízottamat leküldeni Keresdre. Ugyanakkor remélhetőleg a levéltár Kolozsvárra szállítása is megtörténhetne.

Végül nagyon kérem a Gróf urat, ha a vidékén lévő családi levelesanyag[ok] sorsát illetőleg rendelkezik valami értesüléssel, szíveskedjék azt velem közölni, hogy megmentésük érdekében megteheszünk mindent, amire módunk van”. ENMLt irattára, 37/1945. Gr. Bethlen Bálinttól (Keresd) levéltára letétbe helyezését kérjük.

A berendezés érintetlen. Különösen a XVIII–XIX. századi családi képek sorozata méltó megemléstésre. A levéltárat teljes rendben, szakszerűen elhelyezve találtuk, úgyhogy áttekintése és számbavétele gyorsan és megbízhatóan volt keresztülvihető.¹⁰⁵ A levelek egy része számozva van, s a hozzávaló index is előkerült. Sajnos, éppen a legértékesebbek, a középkori oklevelek (kb. 60–70 darab) hiányzanak. Nyilvánvaló, hogy azokat valaki tervszerűen kiemelte.¹⁰⁶ Így csak hat darab eredeti középkori oklevelet találtunk. A XVI. századtól kezdve bőséges anyag maradt fenn Küküllő, Fehér, Doboka, Kraszna megyék birtokviszonyaira a Folthy, [Bánffy, Gyulaffy, Gálffy]¹⁰⁷ családokkal kapcsolatban. A Bethlen-anyag újabb keletű (XVIII–XIX. sz.), s aránylag kevés. Annál gazdagabb a missilisek gyönyörű sorozata (XVI–XIX. sz.), melynek zömét éppen a Bethlen család levelei teszik [ki]. De bőven akadnak fejedelmi és egyéb (Bánffy¹⁰⁸) családi levelek is. A keresdi levéltárnak éppen e missilis része a legértékesebb. A négy, egyenként hat fiókos szekrény eredeti elrendezésén nem is változtattunk, s leszegezve őket szállításra előkészítettük. A két könyves szekrényben elhelyezett, jobbára missilis és gazdasági leveleket összesen öt ládába csomagoltuk, s a még fennmaradt, kötött urbáriumokat s összeírásokat kartonlemezek közé fogva összekötöttük. Így elkészülve, augusztus 6-án, hétfőn reggel egy hatalmasan megrakott szekérrel indultunk Segesvárra. Ott a református templom tornya alatti szobában helyeztük el a ládákat Tóth [Lajos] református lelkes szíves engedelmeivel. Mivel csütörtökre, augusztus 9-re sikerült gyorsvonati jegyet szerezni, elhatároztuk, hogy a jelzetelt anyagot magunkkal visszük Kolozsvárra. Ennek megfelelően négy nagy csomagot készítettünk, s az ezáltal felszabadult helyre becsomagoltuk a Segesvárra szállításkor még ládán kívül rekedt darabokat. Kedden és szerdán az MNSZ titkárnője, Paniti Margit szívessége folytán megnéztük a várost, és kissé kipihentük magunkat. Csütörtökön, augusztus 9-én a rapiddal este, ½ 7 órakor érkeztünk meg Kolozsvárra. A magunkkal hozott anyagot szekéren szállítottuk be egyenesen a Levéltárba.¹⁰⁹ A Segesvárt maradt ládákra úgy állapotunk meg, hogy alkalmi fuvarral vagy Vásárhelyre a Tékába, vagy egyenesen Kolozsvárra szállítsák fel.¹¹⁰ Addig is a református templom toronyszobájában biztos, száraz helyen marad.

Utunk eredménye reményeinket messze meghaladta. Különösen a levéltári anyag mind mennyiségben, mind minőségben jelentős nyeresége a tudománynak s a

105 | Bár szorosan nem tartozik ide, de érdemesnek tartjuk megemlíteni Kelemen Lajosnak a Bethlen-levéltárakról szóló rövid tájékoztatását a Veress Judithoz írt 1948. január 11-i levelében. Kálnoki Kis Tamás: Reménytelen reménységben, avagy remény a reménytelenségben. Kelemen Lajos-dokumentum(típus)ok az 1940-es évekből. *Levéltári Közlemények* 70. évf. 1999/1–2. 143–163. 158–160.

106 | Szabó T. Attilának az 1945. augusztus 16-án kelt és Veress Endréhez intézett levelében e kérdés kapcsán a következőket olvashatjuk: „A keresdi levelek csodával határos megmenekülése feletti örömünket csak az kisebbiti, hogy a rendezett és lajstromozott részben volt középkori darabok (főként az első láda első dobozából) mind hiányoznak. De egyedül csak azok hiányoznak! Bethlen Bálint nem tudott határozott választ adni, hogy ezeket az iratokat ki használhatta. Ezért kénytelenek vagyunk az összes ott dolgozott kutatót, köztük Téged is, kedves Bátyám, megkérdezni, hogy akkor, amikor Te Keresden jártál, a középkori oklevelek megvoltak-e a levéltárban vagy sem”. ENMLT irattára, 24/1945. Veress Endrétől (Budapest) másolat-gyűjteményét és irodalmi levelezését kérjük letétbe.

107 | A *Folthy* után három pont következik, mely hiátust a jelentés alapján egészítettük ki.

108 | A *Bánffy* után hasonlóképpen három pont következik, a további családok felsorolása tehát itt is elmaradt.

109 | Az iratanyag jelzetelt részének a levéltárba érkezését említi Kelemen Lajos is a Balogh Jolánhoz intézett, 1945. augusztus 17-i levelében. Vö. Sas Péter: i. m. 114. (255. jegyzet).

110 | A levéltár Segesváron maradt részének beszállításával kapcsolatosan lásd a 41. jegyzetet.

közgyűjteménynek.¹¹¹ Az Erdélyi Múzeum Levéltára a tulajdonosokkal olyan értelmű szerződést köt, mely szerint a családi levéltár az illető tulajdonos, illetve törvényes örököse birtokában marad, s azt az Erdélyi Múzeum csak letétként veszi át a tudományos kutatás és a közösségi érdeklődés számára.

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a hathatós és szíves segítséget, melyet az MNSZ helyi tagozatai nyújtottak Vásárhelyt és Segesvárt. Az ő jóindulatuk nagymértékben megkönnyítette azt a munkát, mely Erdély tudományos és műveltségi javainak a közösség számára való megmentését és biztosítását tűzte ki célként maga elé.

Entz Géza

ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra (kézirat, tíz oldal).

4. Jelentés a Szatmár megyei Sárközön a gr. Sztáray-kastélyban őrzött br. Vécsey-levéltár sorsáról¹¹²

Ez évben a Szatmárnémetiben működő, 77. számú érettségi bizottságban való részvétel céljából július 5-én azzal a határozott szándékkal indultam el Kolozsvárról, hogy – dr. Jakó Zsigmond levéltári segédörnek a helyszíni kiszállása során tett megállapítása szerint – a múlt évben¹¹³ Sárközön még épségben meglévő br. Vécsey-levéltárnak is utánanézek. Az érettségivel kapcsolatos elfoglaltságom miatt csak július 20-án kerülhetett sor arra, hogy e cél megvalósítása érdekében lépéseket tegyek. Ezt megelőzőleg már Szatmárnémetibe érkezésem után való első nap érdeklődésemre Kakassy János szatmárnémeti református kollégiumi tanártól azt a felvilágosítást kaptam, hogy a sárközi gr. Sztáray-kastély az 1944 őszén történt események következtében nagymérvű pusztulást szenvedett. Könyvanyagának megmaradt részéből a szatmárnémeti kommunista párt két szekérrel behozatott, s állítólag vittek belőle a városi rendőrségre is. (Ez utóbbi állítás a rendőrfőnökök felvilágosítása szerint valótlanság volt.) Az első szabad délutánon a kommunista párt vezetőségének engedélyével megnéztem a párt kapus-szobájába berakott anyagot. A szoba egyik beugró részében a földre helyezve, legnagyobb összevisszaságban, többszörös válogatásról tanúskodva

111 | Itt utalunk arra, hogy a szakirodalom tud Jakó Zsigmondnak és Entz Gézának e jelentésben említett levéltárak megmentésében játszott szerepéről. Vö. Kiss: Jakó Zsigmond 44–45; Sas Péter: *i. m.* 114. (255. jegyzet).

112 | A sárközújlaki kiszállásra vonatkozó iratokat lásd ENMLt irattára, 39/1945. Szabó T. Attila jelentése a Vécsey-levéltár megmentésére tett lépéseiről.

113 | Szabó T. Attilának 1945. január 2-án br. Vécsey Eszterhez intézett leveléből tudjuk, hogy Jakó Zsigmond valójában 1943 nyarán járt Sárközújlakon. Uo. 2/1945. A br. Vécsey-levéltár (Sárközújlak) megmentése érdekében írt levelek. Nyilvánvalóan e kiszállás során szerzett közelebbi ismereteket Jakó Zsigmond a levéltárról, amit jól mutat az 1945. április 10-én kelt, „Gr. Sztáray Mihály gazdasága t. kezelésének” intézett levelének a következő részlete is: „Hivatkozással folyó évi január másodikán kelt megkeresésünkre, újból van szerencsém kérni szíves tájékoztatásukat a kastély melléképületének ún. Kápolna-szobájában őrzött hat régi, barnára festett ládát megtöltő br. Vécsey levéltár sorsa felől”. Uo.

feküdtek a könyvek. Már az első pillanatban láttam, hogy a könyvek alatt és közéjük vegyülve valami levéltári anyag is lehet. Azonnal hozzákezdtem Kakassy Jánossal a válogatáshoz; jelentősebb anyagot azonban ekkor nem találtunk. Minthogy késő volt, hamarosan annyiba is kellett hagynunk a válogatást, hogy tárgyaljunk a kommunista párt vezetőségével a másnapi sárközi kimenetel ügyében. Nyisztor titkár és Katz Mendel vezetőségi tag azonnal megértette az ügy fontosságát, és Járay [Ernő] propagandaügyi titkár buzgólkodására másnap, július 21-én, szombaton 11 óra körül Járay és Kakassy kíséretében gépkocsin kimentem Sárközújlakra. A Sztáray-kastélyban a Jakó Zsigmondtól kapott felvilágosítások alapján az ún. Kápolna-szoba iránt érdeklődtem. Erre a kastély melléképületeinek egyikében lévő teremhez vezettek. Szánalmas kép tárult elém. A terem nemrég még könyvtárszoba, levéltári és miséző helyiség lehetett, de erre most csak a polcaiktól és jórészt ajtószárnyaiktól is megfosztott, fal mellett üresen álló keményfa szekrények meg a földön heverő könyvrészek, papírfoszlányok tanúskodtak. A föld annyira tele volt szórva könyv- és papírhulladékkal, hogy míg az összetépett és leszott levél-, illetőleg könyvanyagot le nem taposták, térdig járhattak a szétszórt papíryananyagban. A terembe belépve a jobb hátsó sarokban két keményfa, vasalt, rekeszekre osztott, de feltört, kifordított és akkor már üresen álló ládáról első pillanatra megállapíthattam, hogy a levéltár anyagát is pusztító kezek dúlták szét. Nyilvánvaló volt, amint már futó szemlélődés után is megállapíthattam, hogy a papírtengerben még jelentős levéltári anyagnak kell lennie. Minden habozás nélkül hozzákezdtem az anyag kiválogatásához. Miután Kakassyt és Járayt megkértem, hogy menjenek el számomra szállás és ellátás után érdeklődni, magam hozzáfogtam a válogatáshoz. A legelsőnek kezembe került darab, Szapolyai Jánosnak egy 1531-ből való oklevele előbbi sejtésemnek újabb tápot szolgáltatott. Míg társaim visszatértek, találtam még XVII–XVIII. századi anyagot. Érték és tartalom szerint nem válogattam, csak az értéktelen könyvmaradványok és szemét közül válogattam ki a levéltári anyagot, természetesen tekintet nélkül arra, hogy milyen korból való és milyen állapotban van. Porból, piszokból, emberi ürülékből és vizeletből szedtem ki a sokszor sáros lábbelivel való összetaposás nyomait viselő levéltári anyagot, sőt a még értékesíthető könyvanyagot is. Mikor társaim a szállás-ellátás kérdésének elintézési hírével visszajöttek, már mutathattam is nekik némi eredményt. Minthogy a velük jött helybeli főjegyzőtől, Roca Pétertől megtudtam, hogy a faluval egybeépült Újlakon itt van ifj. br. Kende György is, gépkocsival behajtottunk oda, hogy érdeklődjem, nincs-e ottan is megmenthető levéltári anyag. A fiatal báró előzőkenyen fogadott, de azt a felvilágosítást adta, hogy édesapja már régebben, emlékezete szerint 1940 táján átszállíttatta a levéltári anyagot a határon túl fekvő Cégénybe, de bár ott egy pincébe elfalaztatta, a pincét feltörték, az anyagot a földre szórták, és nyilván részben meg is semmisítették. Mikor legutóbb ott volt, édesapja a levéltár földre szórt részének összeszedésével foglalatoskodott.

E látogatás után visszatérve, előbb szálláshelyemre, Petro Árpád uradalmi főkerészhez mentünk. Ebéd után pihenés nélkül folytattam a Kápolna-szobában a válogató munkát. Abból indulva ki, hogy a megmaradt levéltári anyag jórésze a már előbb említett két feltört levéltári láda alatt és közelében lehet, most ott kezdtem válogatni. E sejtés egészen helyesnek bizonyult, mert azon a helyen nemcsak, hogy valóban jelentős mennyiségű levéltári anyagra bukkantam, de minőségre nézve is minden fáradságot megérdemelt a válogatás munkája. Besötétedésig pihenés nélkül végeztem a munkát. Még aznap a jelentős mennyiségű és értékű XVI–XX. századi levéltári anyag mellett

mintegy 100 darab középkori oklevelet válogattam ki a papírtömegből. A középkori okleveleket külön tettem, és este egy néhány más korból származó, jelentősebbnek látszó oklevéllel együtt szállásomra magammal vittem. Egy Mária Teréziától való oklevelet szállásadó gazdám felesége bocsátott rendelkezésemre. Neki egy kisfiú adta oda. Másnap, vasárnap reggel öt órától pihenés nélkül folytattam a válogató munkát, és így 11 óra felé már elvégeztem a Kápolna-szoba anyagát. Minthogy előtte való nap a bírótól megtudtam, hogy a kastélyban is van szétszórt könyv- és hihetőleg levéltári anyag, most utánaküldtem a bírónak, majd mikor nem jött, magam mentem el keresni. Meg is kaptam. Ígérte, hogy feljön, de láttam, hogy csak ebéd után lesz belőle valami. Ezért megebédeltem, s miután a bíró megérkezett, bementem a kastélyba. Akkor és később az összes szobát végigjártam, s így fogalmam lehetett az ottani pusztulásról. A szobák csaknem mind ki voltak ürítve. Egy-egy szobában ugyan láttam még félig beépített vagy rendkívül súlyos szekrényeket meg más bútordarabokat, de közülük egy sem volt ép. Letört ajtók, kiszedett polcok, összevagdalt bútorok jelezték azt, hogy itt milyen indulatú tömeg járhatott. Egyik emeleti szobában (a nagy fogadó teremtől balra nyílóban), ahol a fal melletti szekrényekről, a földön fekvő könyvekből és könyvmaradványokból ítélve egy kisebb könyvtár lehetett, a kastély belsejének későbbi rendezői összehordották, egymás hegyére hátára hányták az egyes szobákban talált összetört bútorokat. Összevissza tört üveges szekrények, biedermeier bútorok és bútorrészeket alá a rendező kezek besöpörték, illetőleg belapátolták a szomszéd szobákba kiszórt levéltári anyagot. A félig-meddig elsötétített szobából az összevissza dobált bútorok alá bebújva, a jórészt XVIII–XIX. századi gazdasági vonatkozású anyagot meg a br. Vécsey család XIX–XX. századi személyi levelezésének jó néhány ezer darabját összeszedtem; a félháló, az összetört csillárok, ablak meg bútorüvegek szilánkjai közül és az összevisszaság miatt azonban nem tudtam az egész itt levő anyagot kiszedni. Az anyagnak összeszedett legnagyobb részét a földszinten, közvetlenül a főbejárattól balra levő kis szobába hordottam le kosárral, és e munka elvégzése után ide hordottam át részben magam, részben a bíró és más két ember segítségével a teljesen nyitott és így a falusiak újabb dézsmálásának állandóan kitett Kápolna-szobából azt a nagy mennyiségű és a kastélyban talátnál jóval régebbi s értékeesebb levéltári anyagot is. A középkori anyagot, mely időközben mintegy 130 ép és több rongált, csonka, illetőleg hiányos darabra szaporodott, a többi kiválogatott anyaggal együtt most is magammal vittem szállásomra. Az egész megmentett anyagot már másnap reggel ökörszekérrel beszerettem volna szállítani Szatmárnémetibe, de a bíró főispáni engedély felmutatását kívánta, habár addig bárki a faluból pusztíthatta, hordhatta az anyagot oda és olyan célra, ahova és amilyen célból akarta.

Abban a hiedelemben hagytam ott az összeszedett anyagot, hogy az engedély megszerzése a kommunista párt révén nem lesz nehéz, hisz a vármegye főispánjának még a kommunista pártvezetőknél is inkább kell majd látni, mit jelent éppen a megye története szempontjából az anyag megmentése. Nem volt más mit tenni, mint hogy a szállásomra átvitt legértékesebb középkori anyagot magamhoz véve, másnap, 22-én reggel vasúttal Szatmárnémetibe menjek, és a kommunista párt közbejárását kérjem. A párt közbe is lépett Anderco [Ştefan] főispánnál, de azt a választ kapta, hogy ilyen rendelkezés kiadására ő nem, hanem az elhagyott vagyonok kezelősége illetékes. Ekkor a kommunista pártot arra kértem, hogy a vármegyei orosz parancsnokságtól eszközöljön ki engedélyt. Az orosz parancsnokságnak ugyanis a kastélyban még mindig

búzaraktára van, a benne lévő tárgyak is hadizsákmánynak tekinthetők, s így egy tőle kapott engedély is célra vezet. A párt és különösen Katz Mendel ígérte is, hogy a parancsnoknál közbejár, de nagy elfoglaltsága miatt nehezen ért reá közbelépni. Így egy teljes heti várakozás után anélkül kellett elutaznom Szatmárnémetiből, hogy az anyag elszállításáról magam gondoskodhattam volna. Elutazásom előtt azonban Kakassy János és Murányi Endre megígérte, hogy mihelyst az engedély megszerzése megtörténik, a Kolozsvárra szállítást elvégzik. A kommunista párt már előbb ígéretet tett, hogy egyik tehergépkocsiját – a kész költségek megtérítését kérve – rendelkezésünkre bocsátja.

Visszaérkezésem után mintegy tíz napot várva köszönőlevelet intéztem a szatmárnémeti kommunista párthoz, és egyben megismételtem az engedély megszerzésére vonatkozó kérést. Ugyancsak köszönőlevelet intéztem Kakassy Jánoshoz, lelkére kötve azt, hogy tegyen meg mindent a levéltári anyag szállítási engedélyének megszerzése és az anyag Kolozsvárra való szállítása érdekében.¹¹⁴ Augusztus 11-én dr. Jakó Zsigmond a Magyar Népi Szövetség útján telefon-összeköttetést keresett Kakassy Jánossal. Az augusztus 12-én közvetítővel kapott válasz értelmében az engedélyt már megkapták, és az anyagot a 13-val kezdődő héten Kolozsvárra szállítják. Ez az értesülés azonban nyilván csak a telefonüzenet téves értelmezésén alapulhatott, mert Kakassynak mellékelt, augusztus 17-én kelt levele szerint az engedélyt mindaddig még nem kapták meg, csak remény volt arra, hogy rövidesen sikerül a szállítást elintézni.¹¹⁵

Kétnapi Sárközön való tartózkodásom alatt a kastély szétdúlására nézve a következő felvilágosításokat kaptam:

Az orosz csapatok bevonulása előtt magyar és német csapatok kezdték el a kastély kifosztását. Az ablakokon dobták ki a népnek az ágyneműt és a ruhát. A harcok közepette bevonuló orosz csapatok a parkban és a kastélyban ütötték fel a tanyájukat. A hideg őszi időben a parkban felállított konyhák tüzelni kezdték a kastély bútorait és könyveit. Akkor és az oroszok kivonulása után a falu lakossága folytatta a fosztogatás és rombolás munkáját. A tovább nyomuló orosz csapatok a kastélyban helyezték el a magyar és német foglyokat; nyilván ezek sem kímélték a már jobbra tönkretett kastély berendezését, könyv- és iratanyagát. Magát a kastélyt később lezárták, kulcsa a bírónál állott, de a levéltári terem, az ún. Kápolna-szoba teljesen nyitva, egészen odaérkeztemig ki volt téve a pusztulásnak. Míg ott voltam, s válogattam az anyagot, addig is jövégettek a falusiak egy kis „olvasnivalóért”, igazában tűzre és egyéb célra való papírárt, hisz a nagyrészt régi és idegen nyelvű könyvek maradványaival nem sokra mehettek.

A parkban legeltető egyik kisfiú vallomása szerint a levéltári ládákat gyermekek és suhancok verték fel fejszével. A két ott maradt láda akkori állapota valóban erre vallott. A főkertész szerint az egyik ládát teljes tartalmával kivitték a parkba, kiszórták, s a hó meg az eső ott pusztította el a levéltári anyagot. Minthogy Jakó szerint hat láda volt, nem tudni, mi történhetett a másik három ládával. Valószínűleg ezeket elhurcolták, mint ahogy el kellett vinniök a parkba kidobott ládát is, mert a parkban sehol nem találtam egyetlen ládát sem. Kétségtelenül a faluban kell lennie még itt-ott elhurcolt

114 | E két, 1945. augusztus 10-én kelt köszönőlevelet lásd ENMLt irattára, 39/1945. Szabó T. Attila jelentése a Vécsey-levéltár megmentésére tett lépéseiről.

115 | Kakassy János 1945. augusztus 17-én, Szatmárnémetiben kelt és Szabó T. Attilához intézett levelét lásd uo.

levéltári anyagnak, de ennek összeszedésére kísérletet sem tettem, hiszen a falusiak érthető okokból mindent letagadtak volna. Megjegyzem, hogy a szatmári kommunista pártnál összeszedett levéltári anyagot (ott is kaptam még többek között egy 1520-ból való oklevelet) s még jónéhány érdekesebb könyvet apósomhoz, Csáti Lajoshoz (Árpád u. 45) szállítottam számárfogaton, és ott helyeztem el. A középkori oklevelek mindannyiát és néhány XVI–XIX. századi levéltári darabot Kolozsvárra jöve telemkor, július 29-én magammal hoztam, egyelőre azonban még nem adtam át a levéltárnak.

Kolozsvár, 1945. augusztus 25-én

Szabó T. Attila

ENMLt irattára, 39/1945. Szabó T. Attila jelentése a Vécsey-levéltár megmentésére tett lépéseiről (gépirat, négy és fél oldal).

5. Jelentés a br. Vécsey-család sárközi levéltárának beszállításáról¹¹⁶

A Szabó T. Attila levéltári igazgató úr által folyó év július 21–22-én Sárközön összeszedett Vécsey-levéltár biztos helyre szállítása érdekében két hónapon át tett különféle lépéseink eredménytelensége után szükségessé vált egy újabb helyszíni kiszállás. A hatósági ügyintézés lassúsága miatt ugyanis attól kellett tartanunk, hogy a téli idő beálltával még ezt a nagy fáradsággal összeszedett anyagot is tűzgyújtásra fogja hasznosítani a tájékozatlanság és nemtörődömség.

1945. szeptember 15-én este indultam útnak személyvonattal, és másnap reggel szerencsésen megérkeztem Nagyváradra. Itt üzenet várt, melynek értelmében halaszthatatlanul fontos magánügyeim rendezésére, eredeti tervemtől eltérőleg, Biharfélegyházára, majd szüleimhez Micskére kellett utaznom. Utamat Szatmár felé csak ezeknek elintézése után folytathattam.

Szeptember 28-án szekérrel indultam vissza Váradra azzal a szándékkal, hogy másnap reggel tovább utazom Szatmárra. Vonatot azonban csak szeptember 30-án kaptam. Reggel hat órától délután ötig tartó rendkívül kényelmetlen utazás után minden különösebb baj nélkül megérkeztem Szatmárra, ahol Csáti Lajos úrnál, Szabó igazgató úr apósánál kaptam szállást.

Még megérkezésem estéjén felkerestem Kakassy János ref. gimnáziumi tanár urat, akit Szabó igazgató úr a sárközi anyag beszállítási engedélyének kijárásával megbízott, hogy tájékoztódjam az ügy állásáról. Látna, hogy a dolog egyetlen lépéssel sem jutott előre, másnap reggel Kakassyval együtt utolsó próbaként felkerestem először az orosz parancsnokság tolmácsát, majd pedig a Kommunista Pártban tárgyaltam. Látna azonban, hogy ígéretnél egyebet sehol sem kapok, úgy döntöttem, hogy még aznap (október 1-én) délből kimegyek Sárközre, és a hely színén nézek körül, hogy miként lehetne legalább a leglényegesebb darabokat biztonságba helyezni. Dr. Járay Ernő kommunista párttitkár úr velem szemben is rendkívül szíves volt, és megígérte, hogy két nap múlva autóval értem jön, és akkor egyúttal bevisszük Szatmárra azokat az

116 | E kiszállásra vonatkozó iratokat lásd ENMLt irattára, 62/1945. Br. Vécsey Eszter letétbe helyezi családjá sárközi (Szatmár vm.) levéltárát.

iratokat, melyeket bármi módon meg kell mentenünk. Ugyanekkor Járay telefonozott a sárközi jegyzőnek, hogy engedje meg az iratok átnézését.

Október elsején délután érkeztem Sárközre, de a román jegyző, a Kommunista Párt és a Magyar Népi Szövetség ajánlása¹¹⁷ ellenére csak késő estére kaptam szállást a falu egyik végén, és a másik végén pedig kosztot. A Szabó igazgató úr által összegyűjtött anyaghoz csak másnap reggel jutottam, miután a bírótól sikerült a kastély kulcsát megkapnom. Az iratokat a kastély kisebédülőjének tálalójában azon a helyen találtam, ahová két hónappal ezelőtt Szabó igazgató úr elhelyezte őket. A csomó ugyan eléggé szét volt rugdalva, és úgy ez az egész szoba, mint a két szomszédos helyiség tele volt összetaposott iratokkal, lényeges csonkulás a nyár óta ennek ellenére sem történhetett. Az irat-kupac megbolygatása, nézetem szerint, akkor történhetett, amikor az ebédlőben elhelyezett zabot az orosz katonaság részére kihordták. A munkások az útjukban lévő csomót nemtörődomségükben ekkor rúghatták szét. Kisebb kárt okoztak a szomszéd szobában levő zabra odacsődült egerek, melyek az irat-kupacba fészkeltek magukat, valamint a csatornák elrongálása következtében nedvességgel telítődött falak nyirkossága.

Azonnal munkához láttam, hogy a hatalmas anyagból szerda délutánra kiválasszam azt, amit biztonságba kell helyezni. Néhány órai munka után azonban meggyőződhettem arról, hogy az összegyűlt és nagy mennyiségű újabb levelezéssel egybekeveredett régi anyagból a lényeges és kevésbé lényeges csak úgy választható szét, ha az egész halmot átnézem. Tapasztalatból tudva, hogy ekkora mennyiségű irat átnézéséhez jóval több idő kell, mint amennyit én, a helyzetet nem ismerve, erre szántam, abbahagytam a munkát, és hogy teendőimről teljes képet nyerjek, tüzetesen átvizsgáltam a kastély minden zegét-zugát a pincétől a padlásig. Az erre szánt idő tényleg nem volt elvesztegetett, mert az első emeleten, abban a szobában, melyben a bútorok voltak összezsúfolva, még nagy mennyiségű újabb levelezésen kívül a régi levéltárból származó iratokat találtam, a padlás egyik deszkázott fülkéjében pedig meggletem Vécsey István tábornok XVIII. századi katonai ügyiratait és a gazdasági levéltár 1870–1890 közötti részét.

Látva most már teendőimet, kialakítottam új munkatervemet. Két dolog világos lett előttem. Az egyik az, hogy a feltétlenül megmentendő anyag is jóval nagyobb annál, mint amennyit személyautóval magammal vihetek. Az elszállítás eddig tervezett módját tehát el kell ejtenem, és új megoldást kell találnom vagy az egész anyag, vagy legalábbis az egész régi anyag beszállíthatására. A másik dolog pedig, amivel további munkám során most már számolnom kellett, az volt, hogy az esetben is, ha az egész iratanyag elszállításra kerülhet, forrásérték szerint kell a leveleket csomagolnom, mert a mai körülmények között az egész nagy tömeget úgysem tudjuk egyelőre Kolozsvárra elhozni.

Ettől kezdve külön csoportba raktam a lajstromozott leveleket, az egyéb birtokiratokat és a levelezést. A régi, jegyzékelt anyagon is belül külön csoportosítottam az 1541 előttiakat, a XVI–XVII. századiakat (ezeken belül külön az erdélyi és partiumi vonatkozásúakat) és végül külön a XVIII–XIX. századi darabokat. Munkám, melyet minden segítség nélkül, kora reggeltől sötétedésig egyedül végeztem, a fenti szempontok

117 | Az MNSZ Központi Intézőbizottságának Jakó Zsigmond részére kiállított szeptember 14-i ajánlását és 15-én kelt megbízólevelét lásd uo.

érvényesítése miatt nagyon elhúzódott. Ezt a nagy munka-többletet azonban vállalom kellett, mert tudtam, hogy ezt a szétválogatást előbb utóbb úgyis el kell végezni. Hatnapi rendkívül fárasztó, megfeszített munkával sikerült szétválasztanom a Szabó igazgató úr által csomóra hordott iratokat, összeszednem az első emeleti teremben és a padláson talált iratokat. Különösen sok fáradsággal sikerült az első emeleti anyagot összeszedni. Ehhez ugyanis csak úgy férhettem hozzá, hogy az összehalmozott bútorokat mindig újra és újra átcsoportosítottam, ami egy embernek azon a szűk helyen és összevisszaságban nem volt könnyű feladat. Legvégül, biztonság okaért, vasvillával még egyszer átforgattam az ún. kiskastély Kápolna-szobáját megtöltő mocskos szeméttömeget. Szabó igazgató úr azonban ezt az anyagot otlétekor olyan alaposan át[nézte], hogy legaprólékosabb vizsgálat után is alig került elő belőle 80–100 darab irat.

Közben az elszállítást is sikerült elintéznem. Az okoskodó helyi vezetőknek megmagyaráztam, hogy ezek az iratok nem az elmenekült és fasisztasággal vádolt gr. Sztáray Mihály, hanem a Vécsey bárók tulajdonát alkották. Ez a levéltár-rom tehát nem tartozhat a CASBI¹¹⁸ és az orosz hatóságok jogkörébe, mert hiszen jogos tulajdonosa, br. Vécsey Eszter, nem menekült el, és most is a faluban tartózkodik. A dolgot kinek-kinek a saját nézőpontján át megvilágítva, beleegyeztek, hogy nem emelnek kifogást az elszállítás ellen, ha a bárónővel el tudom intézni a letétbe helyezést. Ennél számomra természetesen mi sem volt könnyebb, mert hiszen a bárónőt személyesen ismertem, és 1942 nyári ott-tartózkodásom¹¹⁹ óta levelezésben állottam vele. Felkerestem tehát az egyik uradalmi épületben rendkívül szerény körülmények között élő nyolcvan éven felüli tulajdonost, megbeszéltem vele a letétbe helyezés módozatait, és kértem tőle egy nyilatkozatot erről.¹²⁰

Ezzel a nyilatkozással, mely egyben a bíró felmentéséül is szolgált a levelekért való további felelősség alól, most már minden akadályt sikerült elhárítani a szállítás elől. Az egész anyagot becsomagoltam a padláson talált két levelesládába, két kisebb ládába, egy nagy szennyesládába és a kastély emeletén levő egyik, kb. 2½ méter hosszú fásládába. Még vasárnap szerettem volna a ládákkal Szatmárra bemenni, mert azt a hírt hallottam, hogy újabb visszavonuló orosz katonaság érkezésére lehet számítani. Az átvonuló csapatok természetesen mind a kastélyban és a parkban szoktak táborozni, s félős volt, hogy előttük a már ládázott levelek sem lesznek kellő biztonságban. A meginduló eső azonban megakadályozta tervem végrehajtását. Másnap hajnalra halasztottam tehát az indulást, ekkor azonban a fuvaros gyámoltalansága következtében a falu egyetlen, célunknak megfelelő stráfszekerét egy zsidó elvitte az orrunk elől. Minthogy pedig a kb. 5-6 ezer lelkes faluban összesen négy nagyon rossz lóiga van, használható lószekér azonban egy sem, az ügyemet nagyon szíven viselő segédjegyző minden fáradozása ellenére sem indulhattam útnak. Csak a következő hajnalban, október 9-én indulhattam el, és délre szerencsésen beérkeztem a ládákkal Szatmárra. Éppen az utolsó percben, mert a jelzett orosz csapatok élével a szomszéd községben találkoztunk. Bár ettől

118 | Ti. az 1945-ben megalakított Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (Ellenséges Vagytonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár).

119 | Alighanem ezzel lehetett kapcsolatos a következő, sajnos mára elveszett irat: ENMLt irattára, 65/1942. Gr. Sztáray Mihálytól (Sárközújlak) terminust kérünk a br. Vécsey levéltár megtekintésére.

120 | A Sárközújlakon, 1945. október 2-án kelt nyilatkozatot lásd uo. 62/1945. Br. Vécsey Eszter letétbe helyezi családjá sárközi (Szatmár vm.) levéltárát.

kezdve állandóan orosz csapatok között haladtunk, Istennek hála semmi incidensünk nem történt, s ládáink sértetlenül megérkeztek Szatmárra. Ott Csáti Lajos úr lakásán helyeztem el őket.

Mivel éjjél utáni két órákor volt egy vonat Várad felé, a nap hátra levő részét azzal töltöttem, hogy a leglényegesebb iratokat, az összes (220 darab) középkorit és az erdélyi vonatkozásúakat a hátizsákomba és egy nagy papírcsomagba gondosan becsomagoljam, a régi, lajstromozott leveleket pedig a ládákban úgy csoportosítsam, hogy Szatmárról Kolozsvárra jövő alkalmi utasokkal részletekben könnyen elküldhetők legyenek. A vonathoz már vacsora után ki kellett mennem, nem lévén tanácsos később a gyengén világított utcákon járni. A szétbombázott állomásépület egyetlen ablakkal ellátott helyiségében, szörnyű zsúfoltságban és bűzben töltött öt óra után a vonat végre befutott, s ülőhelyet is kaptam rajta. Másnap reggel (október 10.) anyagommal együtt sértetlenül megérkeztem Nagyváradra. Vonat azonban csak pénteken délután indult volna Kolozsvár felé. Nem akarván hosszúra nyúlt távollétemet még ezzel az újabb várakozással is növelni, az autóbuszra váltottam jegyet. Október 11-én reggel hat órákor indultam Váradról, és végre normális körülmények között utazva ¼11 órákor megérkeztem Kolozsvárra.¹²¹

A hűség kedvéért kötelességemnek tartom feljegyezni azoknak a nevét, akik szíves – kinek-kinek a maga módján és helyén történt – közreműködésének köszönhető, hogy ezt a meglehetősen reménytelennek látszó feladatot teljes sikerrel és egészen jelentéktelen anyagi áldozat árán sikerült megoldanom.

Elsősorban őszinte köszönet illeti meg Vécsey Eszter bárónőt, aki hajlott kora ellenére is teljes megértést tanúsított akciókkal szemben. Mivel korábban is csak egyedül ő törődött a levéltárral, érthető volt, hogy a végpusztulásnak kitett, általa rendkívül nagyra értékelt és ismert források megmentését legnagyobb örömmel fogadta, és ahhoz jelenlegi helyzetéhez mérten maga is hozzá kívánt járulni. A Szatmárig való fuvart – 30 ezer lejt – tényleg ő vállalta magára. Egészen megható volt látni azt az örömet és megnyugvást, mely az idős hölgyet eltöltötte, amikor jelentettem neki, hogy mindent összeszedtem és becsomagoltam. Levéltárát különben az EME-nek akarta ajándékozni, s csupán a magyar kezelés általa kívánt biztosítása, valamint egyetlen, szintén élete végén álló, utód nélküli testvére, br. Vécsey Miklós esetleges érzékenységeinek kímélése miatt választotta a letétbe helyezést.

Különösen nagy segítségemre volt a működéssel szemben kezdetben a lakosság részéről megnyilvánuló bizalmatlanság leküzdésében Urszuly[?] János segédjegyző úr. Neki köszönhettem, hogy a szállításhoz szükséges stráfszekeret és lófogatot megkaptam. Ott tartózkodásom alatt mindenben állandóan segítségemre volt, sőt ezenfelül vendégül is látott. Hasonlóképpen nem fogadott el semmiféle ellenszolgáltatást a szállásért házigazdám, Báncsi József cipész sem. Először, mikor beszállásoltak hozzá, ő is nagyon tartózkodóan fogadott, de amikor megismerte szándékaimat, minden szívességgel elhalmozott.

Végül őszinte köszönettel tartozom Csáti Lajos úrnak. Nála nem csupán én találtam menet és jövet is igaz magyar vendéglátásra, hanem az összegyűjtött anyag is biztos helyet kapott arra az időre, míg Kolozsvárra szállíthatjuk.

121 | Megemlítenédnek tartjuk, hogy a szakirodalom tud Jakó Zsigmondnak e levéltár megmentésében játszott szerepéről. Vö. Kiss: A KÁLt Szatmár vármegyére vonatkozó iratai 13; Kiss: Jakó Zsigmond 45.

Mindezek után papírra kell vetnem röviden azokat a megfigyeléseket, melyeket a levéltárban történt pusztulásra vonatkozóan tehettem. Bár két évvel ezelőtt e levéltár áttanulmányozásakor készített emlékeztető jegyzeteim alapján a kárt rendkívül nagy-nak kell tartanom, de mégsem akkorának, mint azt az első hírek után hittem. Legörvendetesebb az a tény, hogy a középkori anyagot tartalmazó fasciculusok aránylag kevésbé csongultak meg, jóllehet a nagyobb hárttyák innen is, mint az egész levéltárból, eltűntek. A levéltár eredetileg 350 Mohács előtti darabot számlált. A romokból kb. 360 darab 1542 előtti irat került elő. Ez az első pillanatra túlságosan is kedvezőnek tűnő szám természetesen nem érzékelteti kellőképpen a középkori oklevelekben esett kárt, s csupán az 1526–1542 közötti darabok hozzávételével állott elő.

Meglehetősen sok megmaradt azoknak a ládáknak az anyagából is, melyekben az albisi Zólyomi, mihályi Csáky és az iktári Bethlen családok levelei voltak. Úgy látszik, hogy az erdélyi és partiumi vonatkozású részben jóval kisebb kár esett, mint a magyarországi anyagban. Azonban itt is olyan fontos források semmisültek meg, mint a váradi váruadalom 1628–1629. évi, rendkívül értékes adatokkal teli számadáskönyve (1514. sz.) vagy Zólyomi Miklósnak fogarasi fogságában 1663-ban írt naplója (1932. sz.), valamint a Zólyomi Dávid és Miklós hűtlenségi perével kapcsolatos iratok jó része. A minket közelebből érdeklő, megmentett anyagban a Bihar megyében fekvő székhelyi, diószegi, micskei, palotai, cécei és bethlenősi, a vajdahunyadi és marosillyei, csúcsi uradalmakra még így is igen becses gazdaságtörténeti anyagot találhatunk.¹²²

Mindezek, s az, hogy szinte minden fasciculusból maradtak meg iratok, mutatja, hogy az a híresztelés, miszerint egyes ládák tartalmát az oroszok a parkban elégették, csak részben felel meg a valóságnak. Az anyag rendezése során majd pontosan megállapítható lesz, hogy milyen csomók semmisültek meg. Nekem az látszik hihetőbbnek, hogy a ládák tartalmát a fosztogató tömeg még bent a szobában kiborította, hogy a ládákat elvihessék. Ebből a kiszórt anyagból vihettek aztán ki az oroszok tüzelni. Az is szerencse volt, hogy a kis szíj-hevederekért a csomókat szétbontották, mert így nem egész fasciculusok semmisültek meg, hanem az ötletszerűen felnyalábolt iratokból itt is, ott is maradt meg.

Rendkívül növeli e kárt, hogy az egykor kifogástalanul rendezett levéltár elenchusa is megsemmisült. Ez a jegyzék 1838–1842-ben készült, és sarkadi Nagy Mihály, Szatmár vármegye főjegyzőjének levéltári szakismereteit dicsérte. Család- és birtoktörténeti szempontok alapján készült igen alapos index-elenchus volt. Minthogy néhány lapját megtaláltam, úgy látszik, a táblájáért vagy csomagolásra széttepték, és így örökre megszűnt a lehetőség is annak megállapítására, hogy e levéltárban miket veszített a tudomány. A megmaradt jelzetelt anyag elrendezése után, jegyzeteim alapján remélhetőleg pontosabb képet sikerül majd adnom az elpusztult levéltár-részek természetéről és koráról.

A báró Vécsey család sárközi levéltára minden pusztulás ellenére is hézagpótló jelentőségű forrásanyagot jelent az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára számára. XVI–XVII. századi anyaga még így is megsejteti azt a páratlan gazdagságot, mellyel ennek a két századnak a történetére vonatkozóan rendelkezett. Ami pedig középkori darabjait

122 | A levéltárról részletesebben lásd Fejérpataky László: A sárköz-újlaki bizottság jelentése. *Századok* XXIII. évf. 1889. (Melléklet) 117–126.

illeti, nyugodtan elmondhatjuk, hogy számunkra akkora gyarapodást jelent, amekkorában az egész elmúlt negyedszázadban együttvéve sem volt Levéltárunknak része.

Mellékelve költségeim jegyzékét,¹²³ kérem jelentésem szíves tudomásul vételét.

Kolozsvárt, 1945. október 28-án

Jakó Zsigmond levéltári segédőr

ENMLt irattára, 62/1945. Br. Vécsey Eszter letétbe helyezi családja sárközi (Szatmár vm.) levéltárát (gépirat/kézirat, hét oldal).

6. Jelentés a pécsújfalusi Péchy-család sárközújlaki levéltárának letétbe helyezéséről

Sárközi tartózkodásom utolsó délutánját, amikor a br. Vécsey-levéltárral kapcsolatos minden teendőt már elvégeztem, arra akartam felhasználni, hogy br. Kende Zsigmondtól magam is információkat kérjek a Péchy-levéltár pusztulásáról, Szabó igazgató úrnak bementem adatok szerint ugyanis bizonyosra vettem, hogy e leveleket valóban Cégénydányádra vitték át, ahol azok mind elpusztultak. Elképzelhető tehát, hogy mekkora volt meglepődésem, mikor a báróné, meggyőződve arról, hogy sógorával régen jártam itt, s a leveleket már használtam, kezdeti bizalmatlanságából felengedve, kijelentette, hogy a levéltár itt van és sértetlen. Tényleg, az iratokat ugyanabban a sokfiókos komódban s nagyjából úgy találtam meg, ahogy azokat 1943 nyarán még én beraktam volt. Bár a lakást, minthogy br. Kendeék is elmenekültek, teljesen kirabolták, a levéltár csodálatos módon semmi kárt sem szenvedett. Egy fiók kivételével talán hozzá sem nyúltak.

A bárónénak felajánlottam, hogy ha levéltárukat biztonságba akarják helyezni, szívesen beszállítom azt is most a Vécsey-iratokkal együtt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. A báróné nyomatékos rábeszélésemre hamarosan kijelentette, hogy ajánlatomat maga részéről örömmel fogadja, de a tanyájukon levő ura megkérdezése nélkül nem határozhat. Megállapodtunk azonban abban, hogy ha férje este hazajön, előadja neki a dolgot, s [ha] ő is beleegyezik a letétbe, értem fognak jönni. Megvallom, ekkor nagyon úgy nézett ki a dolog, hogy nem lesz belőle semmi. Hazamentem szállásomra, és már a vacsorához készültem, amikor egy-lovas kordéjával beállított Kende Zsigmond báró, hogy a levelek sorsának megbeszélésére magával vigyen. Családjával való régi ismeretségem folytán ugyanis most már nem állottak fenn azok az aggodalmak, melyek miatt az ismeretlen emberektől, pártférfiaktól kísért Szabó igazgató előtt akkor a tényleges helyzetet eltitkolni kényszerült. A bárót már nem is kellett rábeszélni a letétbe helyezésre. Döntését pillanatnyilag csupán az az aggodalom késleltette, hogy biztosított-e a levéltár magyar őrizetben maradása. Miután ezt célzó kikötéseinek respektálására ígéretet tettem, egyenesen ő kért, hogy vigyem magammal még most biztos helyre a leveleket. S mivel már sötét este volt, vele és feleségével a leveleket gyorsan becsomagoltam, s a kordéjjal átvittem a Vécsey kastélyhoz. A történeti hűség kedvéért feljegyzem, hogy miként történt az anyag átszállítása Sárközre. Mivel a levelek a kordéjnak azt a részét, ahová lábunkat tehattük volna, teljesen elfoglalták,

123 | A szóban forgó jegyzék nem található meg e kiszállással kapcsolatos iratok között.

én hátrafelé lógtam le a lábamat, Kende Zsigmond pedig többnyire gyalog jött a kocsija mellett a bokáig érő, folyékony sárban, mert az oroszoktól vett egyetlen kis lova különben minduntalan megállt. Kötelességemnek tartottam ezt feljegyezni, mert kevés emberben tapasztaltam annyi felelősséget a tudományos értékekkel szemben és olyan szíves áldozatkészséget a köz érdekeiért, mint ebben a mindenétől kifosztott házaspárban.

A beszállított levelek tartalmának ismertetése felől Szádeczky Lajosnak a Századokban (1889. 522–531.) közölt beszámolója felment.¹²⁴ Csak azt kívánom megjegyezni, hogy bár a levéltár anyaga főként a Sarmasági és Katona család birtokaira vonatkozik, mégis mivel a XVIII. század végétől a Péchy család kezén volt, honnan csak a mostani tulajdonos anyja, Péchy Margit révén szállott a br. Kende családra, a letétnek a nevét „Péchy cs. sárközújlaki levéltára”-ban állapítottuk meg.

Végül itt rögzítem a cégénydányádi Kende-levéltár tényleges helyzetéről nyert hiteles kijelentését is Kende Zsigmondnak. E leveleket apja, br. Kende György magával menekítette Budapestre. Ott az ostrom alatt a régi anyagot gondos őrizettel sikerült megmenteni, s csak az 1848-on inneni csomók semmisültek meg.

Kende Zsigmond letétét helykímélés céljából a Vécsey kastélyból elhozott nagy fásladában helyeztem el. Így szállítottam be Szatmárra, ahol szintén Csáti Lajos úrnál várja Kolozsvárra való továbbhozatalát.

Kolozsvárt, 1945. október 31.

Jakó Zsigmond

ENMLt irattára, 63/1945. Br. Kende Zsigmond letétbe helyezi a Péchy család sárközújlaki levéltárát (kézirat, két és fél oldal).

From the Past of Archival Protection in Transylvania (II.) (Reports by Zsigmond Jakó, Géza Entz, and Attila T. Szabó from 1945)

Keywords: Archives of the Transylvanian National Museum, Transylvanian Museum Society, family archives, archival science, archival reports

The aim of this article is to publish, alongside other documents, the report compiled by Zsigmond Jakó, archivist and professor at Bolyai University, on the activities of the Transylvanian Museum Society's former archive – the Archives of the Transylvanian National Museum – in 1945. This report, which has remained in manuscript form, serves as a primary source for the history of the archives and, by extension, for Transylvanian archival science. Like earlier reports, it primarily informed the General Assembly of the Transylvanian Museum Society about the operation of the archives – which were then housed in a temporary shelter – including details on the growth of the archival collection, the systematization and organization of archival material, personnel matters, and other related topics. The documents published after the aforementioned report, also from 1945, provide first-hand insight into the Transylvanian Museum Society's efforts to save and preserve Transylvanian archives during the war years. As a result of these endeavours, a vast amount of archival material was saved from dispersal or complete destruction during that year. These reports, which have also remained in manuscript form, can therefore be regarded as unique sources of Transylvanian archival history, containing essential information for both archival science and historical research.

124 | Jelentés a sárközújlaki Péchy-levéltárról. *Századok* XXIII. évf. 1889. 522–531.

Könyvek, barátok, főurak. Egy 17. századi bibliotéka hányattatásai

Zvara Edina: *Gratia maecenaturae Esterhasianae. A kismartoni ferences könyvtár története és állománya*. MTA Könyvtár és Információs Központ–Kossuth Kiadó, Bp. 2023. 256 o.*

Könyvünk szerzője a Szegedi Tudományegyetem docense, a szegedi könyvtörténeti iskola tagja, pályája kezdete óta foglalkozik katolikus könyvgyűjtemények történetével, ezen belül kiemelten a ferences rendházak egykori bibliotékáival, doktori disszertációja (*Libros habere. A szakolcai ferencesek könyvkultúrája a 16–17. századi Magyarországon*. SZTE Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2006.) is e tematika jegyében született. Különösen fontos a *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak 1681–1750*. Függelék: *Plébániák és más rendházak könyvtárai*. OSZK, Bp. 2008. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/3.) című forráskötete, amely 19 magyarországi ferences könyvtár 17–18. századból fennmaradt könyvjegyzékeit adta közre és mutatta be.

Az utóbbi évtizedben Zvara Edina egyik fő kutatási területe az Esterházyak családi könyvtárának feltárása: 2020-ban jelent meg Monok Istvánnal közösen jegyzett kötete, az *Esterhasiana Bibliotheca. A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója*

(MTA Könyvtár és Információs Központ–Kossuth Kiadó, Bp.), amely itt bemutatott kötetünk párdarabjának is tekinthető mind tartalmi, mind tipográfiai tekintetben; mindkettő Horányi Károly rendkívül igényes, kreatív tervezési és tördelői munkáját dicséri. Jelen esetben is gazdag és impozáns a felhasznált képanyag: könyv-, kézirat-, festmény- és grafikai reprodukciók, fényképek, a régi könyvek világát idéző lapszéli grafikák illusztrálják és teszik élvezhetővé a szakszöveget.

A könyv első fejezetében a kismartoni (ma: Eisenstadt, Ausztria) ferences kolostor történetét tekinti át a szerző. Ez a mariánus rendház az újabb kutatások szerint feltehetőleg 1386 körül alakult, írásos forrás legkorábban 1415-ben említi. Bécs 1529. évi török ostromakor a szerzetesek elmenekültek, és Esterházy Miklós 17. század eleji újraalapításáig szünetelt tevékenységük a településen. A mariánus provincia 1630-ban vette birtokába a főúr által újjáépíttetett kolostort és templomot; a térségben jelentős (részben rekatolizációs) szerepet betöltő intézmény a

* | Internetes hozzáférhetősége: <https://real.mtak.hu/182430/> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 17.).

továbbiakban is élvezte a nádor és családja anyagi és szellemi támogatását. A rendház működése folyamatos volt 2018-ig, amikor a Burgenlandi egyházmegye kezelésébe került.

A továbbiakban Zvara Edina ismerteti a rendház könyvtárának történetét, mely összefonódott az Esterházy család könyveinek történetével, mivel Esterházy Pál nádor végrendeletileg a kolostorra hagyta a kismartoni kastélyban levő könyveit. A hagyatékot 1756-ban szállították át a rendházba, ahol érdemben nem hasznosult a gyűjtemény, illetve össze is keveredett az eredeti ferences állománnyal. A későbbiekben több ízben történt kísérlet a két gyűjtemény szétválasztására, végül 1937-ben a főúri letétként azonosított köteteket a család visszavitte a kastélyba, azonban számos ferences tulajdonú könyv is ide került. Innen 1945-ben a győztes megszállók a Szovjetunióba vitték a kastélykönyvtár mintegy 2000 kötetét, amelyek egy részét 2013 őszén visszaszolgáltatták. A kolostorban maradt könyvanyagot ma az ausztriai ferences rendtartomány központi gyűjteményei őrzik.

A könyvtár állományának tartalmi és nyelvi jellemzői című fejezetben a szerző az egyetlen fennmaradt, 1722. évi, alfabetikus könyvjegyzék alapján, de az 1750 előtti ferences könyvjegyzékek szakrendszere szerinti csoportosításban (a teológia egyes ágai, egyéb tudományágak, liturgikus könyvek stb.) mutatja be a kismartoni ferences rendház első kilencven évében kialakult könyvtár állományát, a jelesebb munkák részletesebb elemzésével. Külön alfejezet tárgyalja a kisebb testvérek rendjének szellemiségéhez és történetéhez szorosabban kötődő munkákat.

A tanulmány utolsó részében az egykori könyvtulajdonosokról olvashatunk – talán nem itt, hanem az előző fejezetben kellett volna sort keríteni Malomfalvy Gergely (1616–1669, pozsonyi, majd kismartoni gvárdián, tartományfőnök) szerzői

munkásságának bemutatására. Az itteni alkategóriákba (ferences és más rendházak, helyben szolgáló ferencesek, egyéb egyházi személyek, patrónusok, világi könyvtulajdonosok) való besorolás egyébként is olykor kissé következtetlenül történt, például egy feketevárosi pap vagy Francesco Orsolini kismartoni várplébános könyveinek említése az *egyéb egyházi személyek* helyett a *világi könyvtulajdonosok* között kapott helyet. A személyeket illetően, a történeti részt szerencsésen egészíti ki a kismartoni ferences kolostor lakóinak 1630–1722 közötti névjegyzéke a függelékben, melyet Weiss Mihály ferences páter 1978-ban és 1980-ban keletkezett kéziratai nyomán tesz közzé saját kiegészítésekkel a szerző. (Valójában az időszak legnagyobb részére ez a jegyzék csak a házfőnökök nevét adja, a többi szerzetesét csupán néhány évben tünteti fel).

Az alapos tartalmi bemutatás mellett magukról az egykori, illetve részben ma is meglévő könyvekről a katalógusrészből tájékozódhatunk: előbb az 1722. évi könyvlista tételeinek, majd az ezen nem szereplő, más forrásból (meglévő példányból, szakirodalomból) azonosított könyvek leírásaival, összesen 960 tételben. Tulajdonképpen a szerző egy kombinált módszert alkalmaz, amennyiben a könyvjegyzék leírásait próbálja meglévő könyvpéldánnyal azonosítani, illetve megállapítani, hogy az adott mű melyik kiadása lehetett meg a 18. század elején a kismartoni gyűjteményben, és ennek megfelelően bibliográfiai leírást készíteni. A módszernek azonban vannak buktatói: az 1722-es összeírás a körülbelül ezer kötetet a szerzők keresztnéve vagy a mű címe szerinti sorrendben adja; akárcsak a legtöbb hasonló korabeli nyilvántartásban, a címleírás csak hozzávetőlegesen pontos, a kiadási adatokat és a könyv méretét nem tüntették fel. A ma is meglévő, a kismartoni provenienciát egyértelműen viselő példányok esetében (legyenek jelenleg azok a kismartoni kastélykönyvtárban vagy más lelőhelyen), illetve a

szakirodalom által említett egykori műveknél rendjén való lehet ezek megfeleltetése a könyvjegyzék tételeinek (bár a rendház datálatlan tulajdonosbejegyzéseit, esetleg csak későbbi polcjelzeteit tartalmazó könyvek esetében ekkor sem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy egy-egy kötet esetleg 1722 után került Kismartonba). Ám a példányból nem ismert címeknél egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy valóban a Zvara Edina által egyértelműen jelzett kiadású könyvet tüntették fel a jegyzéken. Helyenként a szerző jelzi a bizonytalan azonosítást, avagy a további számba jöhető lehetőségeket („a korban többször is kiadták”), a leírások többségében azonban érthetetlen, miért éppen egy adott kiadással azonosítja a könyvjegyzék tételét, sőt, olykor maga a mű helyek megállapítása is kérdéses lehet.

Nem kellően alátámasztott besorolások a továbbiakban is előfordulnak: az 1722-es összeírásban nem szereplő könyvek között a 923–932. tételeket, Kopcsányi Márton műveit az indoklás szerint „Kopcsányi Márton személye miatt soroljuk a kismartoni ferencesek könyvei közé” – mármint, hogy a Kismartonban jelentős funkciót betöltő Kopcsányi páter műveinek akkor is meg kellett lenniük itt, ha sem az ő, sem a rendház bejegyzésével ellátott példány nem került elő. Ezek közül azonban négy munka évtizedekkel Kopcsányi halála (1638) után jelent meg, további egy (932. tétel) ráadásul csak feltételezett kiadvány; ezek jelenléte így egyáltalán nem törvényszerű a kismartoni gyűjteményben.

A formai következetlenségek közé sorolható az ősnymtatványok referenciaszámainak használata, ugyanis olykor a GW-, máskor az ISTC-, a HC- vagy CIH-számok szerepelnek (a 284. tételeen belüli két kolligátumnál éppen kétféle módon) – ajánlatosabb lett volna a nemzetközi szabvány szerint általában használt GW-számokat (*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*) megadni. A *Bibliográfia* főcímet viselő fejezetben a *Források* alcím valójában a levéltári és

könyvtári lelőhelyek felsorolását/rövidítéseinek feloldását rejt (a levéltári jelzeteket a szerző lelkiismeretesen a lábjegyzetekben adta meg); a *Nyomtatott kiadványok* alcím alatt kéziratok, honlapok és más internetes hivatkozások is szerepelnek, igaz, nem oly nagy számban, ami különválasztásukat indokolná. A problémát úgy lehetett volna áthidalni, hogy csupán ennek a – mennyiségében rendkívül impozáns – résznek kellett volna a *Bibliográfia/Felhasznált irodalom* címet kapnia.

Mindezeket túl, a komoly kutatómunkát és igényes grafikai kivitelezést felmutató könyv megérdemelt volna egy gondos olvasószerkesztést és korrektúrát is, így nem maradt volna benne számos értelemzavaró fogalmazási és nyelvhelyességi hiba, melyek közül csak néhányat emelünk ki: 22. o.: „saját maga írt epítáfiuma” (*saját maga által írt epítáfiuma* helyett); 40. o.: „Márai-kegykép” (*Mária-kegykép* helyett); 60. o.: „Ezt a feltételezést erősíthetné, hogy a Guary-kódex fordítója maga Segödsi lett volt.” Különösen bántó a sűrűn visszaköszönő téves számegeyeztetés (pl. „Esterházy Pál családfősege idején is *folytatódtak* a birtokain élő protestánsok *térítése*” – 17. o.; „olyan *tételek* is vannak, amelyek nem *kereshető* vissza” – 35. o.) [A kiemelések tőlem, B. R.]. A túl sűrűn előforduló *miniszter provinciális* helyett legalább olykor nyugodtan lehetett volna a *tartományfőnök, gvardián* helyett a *házfőnök* terminust használni.

Zvara Edina műve a jelzett problémák ellenére szakmai szempontból hasznos munka, hiszen tovább bővíti a Kárpát-medencei ferences könyvkultúráról való ismereteinket, a két nyelvterület (magyar és német) határán létrejött és Magyarország egyik legjelentősebb főúri családjának rendszeres támogatását élvező kolostor gyűjteményének bemutatása egy sajátos színfoltot jegyez a könyvtörténeti kutatások terén.

BÁNYAI RÉKA

Egy elfeledett intézmény

Gaal György: *A kolozsvári Országos Karolina Kórház*. EME, Kvár 2023. 192 o.

Az intézményfókuszú orvostörténeti vizsgálódások, amelyek egy-egy kórház, tébolyda vagy más speciális intézet működésének történetén keresztül rekonstruálják egy város vagy régió hozzáférését az egészségügyi szolgáltatásokhoz, évtizedek óta meghatározóak a nyugat-európai kutatásokban, és az ezredforduló óta egyre nagyobb figyelmet kapnak a közép-európai régióban is. Ebbe a sorba illeszkedik Gaal Györgynek 2023-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában megjelent kötete is, amely a kolozsvári Országos Karolina Kórház történetére koncentrálna közelít a város és vonzáskörzete egészségügyi ellátásának kérdéseire. A szerző irodalomtörténészként és helytörténészként is Kolozsvár történetének egyik legalaposabb ismerője, akinek a nevéhez számos várostörténeti munka, művelődéstörténeti, egyetem- és oktatástörténeti munka fűződik, és bár ahogyan a kötet bevezetőjében is reflektál rá, az alapos kutatásra és a témában való elmélyülésre csak 2020-ban, a Covid-19 által kiváltott világjárvány idején kerített sort, az orvostörténeti és különösen a kolozsvári egészségügyi intézmények és azok működtetői iránti kutatói érdeklődése jóval korábbra nyúlik vissza. Írásai jelentek meg például az *Erdélyi Múzeum* folyóiratban vagy az *Orvostudományi Értesítő*ben, többek között Pataki Jenőről, Erdély egyik első és legjelentősebb

orvostörténészéről, Purjesz Zsigmond belgyógyászáról, a kolozsvári egyetemi klinika professzoráról és magáról az egyetemi klinikai tömbről is, amely a századforduló egyik legjelentősebb kórházépítési projektje volt, és amely szorosan kapcsolódik az Országos Karolina Kórház történetéhez is.

A kórház történetéhez a szerzőnek azonban nem csupán helytörténészként és kolozsvári lokálpatriótaként van kapcsolódása, hanem egy fontos családi szál is köti az intézményhez: dédapja, szepeslőcsei Engel Gábor volt a kórház utolsó igazgatója, így számos olyan dokumentum maradt fenn a családi hagyatékban, amely nem hozzáférhető a kutatók többsége számára. Azonban nem szorítkozott csupán ezekre az iratokra és képanyagra, alapos szakirodalmi és forrásfeltáró munkát végzett egyrészt a korábbi várostörténeti irodalomban és a sajtóban, másrészt pedig különböző közgyűjteményekben, többek között például a Román Nemzeti Levéltár Kolozs és Maros megyei levéltáraiban, a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban és budapesti könyvtárakban. Itt fontos megjegyezni kiegészítésként, hogy a további kutatásokhoz érdemes lehet átnézni még a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának K szekciójában őrzött belügyminisztériumi iratokat is, ahol megtalálható a kórház működési dokumentációja és a minisztériumhoz küldött jelentései is.

Kovács Janka (1990) – történész, posztdoktor kutató, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, kovacs.janka@abtk.hu

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-8>

Ám a kötet a minisztériumi dokumentumok nélkül is, a kutató számára 2020–2021-ben, a meglehetősen korlátozott közgyűjteményi hozzáférés időszakában elérhető források alapján is egy alapos, sok részletre kiterjedő, képekkel is gazdagon illusztrált anyagot tár az olvasó elé, amelyből, annak ellenére, hogy az intézmény milyen fontos szerepet játszott a város és vonzáskörzetének egészségügyi ellátásában, egy korábban alig-alig ismert történet rajzolódik ki.

A szerző a kötetet két nagyobb egységre osztotta. Az első részben öt kronológiai periódusra bontva tárgyalja a kórház történetének különböző fázisait az alapítástól 1919-ig, és mindegyik részben hasonló szempontokra építi az elemzését. Részletesen kitér a kórházépületre, a szervezeti és személyzeti kérdésekre, valamint a törzskönyvek és egyéb statisztikai kimutatások alapján a betegek társadalmi összetételére és számuk növekedésére is. Ezzel a módszerrel, bár a kórház fenntartói háttere, az épületek története és az egyetemhez fűződő viszonya meglehetősen bonyolult volt, segíti az olvasót abban, hogy átlássa a város és a kórház kapcsolatának alakulását. Az épületek sorsán keresztül ugyanakkor betekintést nyújt az ellátás alakulásába, a betegek számának növekedésén keresztül a kórháznak a városi közösségben betöltött szerepébe, a halálozási statisztikákon keresztül pedig az ott folyó gyógyítás hatékonyságába is abban a nagyjából egy évszázadban, amely a kórház alapítása és az egyetembe való beolvadása között eltelt.

A kötet második felében egy adattár szerepel, a forrásjegyzék és a bibliográfia mellett itt kapott helyet a kórház hat főorvosának rövid életrajza, amely tartalmazza a működésük alatt elért legjelentősebb innovációkat és saját orvosi-tudományos működésüket, valamint az egyes klinikák igazgatóinak listája is, amely jelentős mértékben segít abban, hogy a főfejezetekben kibontakozó, meglehetősen bonyolult intézményi változásokban

eligazodhassunk. Az adattárban szerepelnek még a kórház működési dokumentumai, sajtotban megjelent cikkek, minisztériumi iratok, rektori beszédek és egy 16–17. századra visszatekintő kórház- és várostörténeti értekezés is. A függelékben a szerző a kolozsvári Erzsébet-Mária Vöröskereszt Kórház és Szanatórium rövid, épületfotókkal illusztrált történetét is bemutatja egészen napjainkig. Ez fontos kitekintést jelent a város közegészségügyi szervezetére és a területen működő egyéb aktorokra nézve is. Ebből következően – bár a kötetben a hangsúly elsősorban a Karolina Kórházra kerül – képet kapunk a szélesebb kontextusról is, és arról, hogy a 19. század folyamán, illetve a 20. század első évtizedeiben a városnak és tágabb vonzáskörzetének milyen egészségügyi kihívásokkal kellett megküzdenie a klinikai tömbhöz kapcsolódó, igen jelentős modernizációs projekt ellenére is.

Ez a gondolkodás, a kontextuskeresés és -teremtés igénye végighúzódik a kötetben, és keretezi azt az öt, logikusan és egymástól jól elkülönülő szakaszt, amelyekre Gaal György a kötetet felosztotta, és amelyek mentén a kórház működésének különböző aspektusait helyezi előtérbe. Bár a kórház-alapításnak voltak kora újkori előzményei különböző ispotályok formájában, a szerző jól detektálja azt a változást, amely a 18–19. század fordulóján a Habsburg Monarchiát is jellemezte, és amely az Országos Karolina Kórház megalapítása mögötti szándékokat is befolyásolta.

Mára a Monarchia vonatkozásában is egyre inkább a történeti érdeklődés homlokterébe kerül az a Michel Foucault által *A klinikai orvoslás születésében* már 1963-ban leírt és azóta az orvostörténet-írásban gyakran vizsgált (és kritizált) folyamat, amely során megszületett az úgynevezett „klinikai tekintet”, és amelynek nyomán az orvosi tudástermelés az oktatási hátteret is biztosító klinika episztemológiai terébe került át. Részben ez a 18. század második felétől

kibontakozó folyamat állt a kolozsvári kórház alapításának hátterében is, ez kísérté végig a 19. századi történetét, és valójában ez vezetett az autonómiájának elvesztéséhez is az egyetemmel kialakított szimbiotikus kapcsolat kifejlődése során azzal, ahogyan a század végére az egyetemi klinikák háttérintézményévé vált.

A Monarchiában a 18. század közepén, Mária Terézia uralkodása alatt elindult átfogó egészségügyi reformok nyomán 1775-ben felállították a kolozsvári Orvosi-Sebészeti Tanintézet elődjét, az Akadémiai Líceum keretében működő orvosi kart, amely teljes orvosképzést ugyan nem kínált, ám rövidebb kurzusok formájában sebészképzést és bábaképzést már igen. A kar létrehozásával egyidejűleg szükség volt egy, a betegágy melletti gyógyítást támogató háttérintézményre, ezt a feladatot ugyanis a városi isptályok nem tudták ellátni. A 18. század végén meginduló kórházalapítási törekvések azonban csak a 19. század elején értek célt, először az 1810–1811-es országgyűlésen tárgyalták az ügyet, maga az intézmény pedig végül 1818. szeptember 1-jén nyílt meg ideiglenesen a Belső-Szén utcai Thuri-Aporházban 8 férőhellyel. Ezt hosszas helykeresés és a pénzügyi háttér megteremtésére tett kísérletek előzték meg. A kórházépítésre szánt összeg előteremtésében jelentős szerepet játszott I. Ferenc és felesége, Karolina Augusztia személyes látogatása és pénzbeli adománya is.

A szerző ezt a meglehetősen összetett folyamatot az országgyűlési jegyzőkönyvek és a kórházi rendtartás alapján rekonstruálja, amely rendelkezik a kórház dolgozóinak feladatai és fizetése mellett arról is, hogy kik és mely területekről kerülhetnek be a kórházba, és milyen férőhelyek állnak rendelkezésre a számukra. A későbbi periódusokkal ellentétben ebből a korai időszakból nem maradtak fenn betegfelvételi jegyzőkönyvek, így a betegekre vonatkozó adatok nehezen felderíthetőek.

A gyógyszerrendelési jegyzőkönyv bejegyzései alapján a szerző azonban arra jut, hogy tényleges gyógyító munka folyhatott az intézményben. Az viszont bizonyos, hogy ekkor még nem működött gyakorlóiskola-ként, ennek kialakítására csak Szóts József főorvosi működése alatt került sor. Az úgynevezett „orvos-sebész kóroda” 1831-ben nyílt meg, és itt már sor került belgyógyászati előadásokra és betegbemutatókat is – tehát azt az oktatási háttérintézményi funkciót, amely alapítását részben indokolta, viszonylag későn kezdte ellátni.

A kórház működésének második periódusa azonban nem ekkor, 1831-ben, hanem már korábban, 1827-ben megkezdődött az intézmény költözésével az akkorra már 20 éve üresen álló egykori Domonkos-rendi, majd később a ferenceseknek adományozott kolostorépületbe. Itt megduplázódott a férőhelyek száma, és az ágyak száma ezt követően évről évre növekedett. Ekkortól az intézményi bürokrácia működése is hatékonyabbá vált: 1837-től maradtak fenn a katonai-pénzügyi évek szerint vezetett kórházi betegfelvételi és betegnyilvántartó könyvek, amelyekből jól nyomon követhető nemcsak a betegszám évenkénti alakulása, de például a felvett betegek társadalmi és anyagi helyzete vagy a kórház vonzáskörzetének alakulása is. A Karolina Kórház, bár az 1840-es évekre elérte az évi 300 fő feletti betegszámot is, alapvetően a legszegényebb rétegekből vett fel pácienseket, akik elsősorban kolozsvári lakosok közül kerültek ki. A gyógyító munkára vonatkozóan azonban – amelynek rekonstruálása az orvostörténeti kutatásokban sokszor az egyik legnehezebb kihívás – nem állnak rendelkezésre források, és a sajtó is csak néhány érdekesebb, „szenzációs” esetet közöl. Az mindenesetre elmondható az intézmény működésének második időszakáról, hogy ekkorra jelentősen javult az infrastrukturális háttere, oktatástámogató funkciót kapott, sőt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága

itt tartotta az 1844. évi vándorgyűlését is, amely során az idelátogató orvosok részt vehettek a kórházi viziteken is, és 1848–49-ben pedig már képes volt hadikórházi funkciókat is ellátni.

A kórház 1850 és 1872 közötti harmadik időszakában indult meg a beteglétszám látványos növekedése és – az orvostudomány fokozatos fejlődésével és aldiszciplínáinak, területeinek kialakulásával párhuzamosan – a specializálódás folyamata is, amely például új épületek és klinikák formájában öltött testet a kolozsvári intézményben, hasonlóan más korabeli európai egészségügyi intézményekhez. Szóts József utóda a főorvosi posztjon, a Bécsben tanult Csík-szeredai Szabó József 1858-ban szembesült azzal, hogy a kórház kinőtte az addig használt kolostorépületet, az 1860-as évek közepére pedig az intézmény már több házban működött. Eddigre önállósult például a szemklinikája és – Erdélyben elsőként – létrehozta egy külön tébolydaépületet is, ahol 6+4 szobában láttak el betegeket 1863-ig, a nagyszobai tébolyda megnyitásáig, amely jelentős mértékben enyhítette a kolozsvári kórház terheit. Ez az időszak alapvetően a szervezeti változásokról szólt: az új épületek kereséséről, az orvosi tanintézet és az egyes specializációk önállósulásáról, majd az 1867-es kiegyezést követő átalakulásról. Ennek során a magyarországi adminisztráció „bekebelezte” az erdélyi egészségügyi intézményeket, amelyek kezdetben a Belügyminisztérium, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá tartoztak.

A nyolcadik időszakban, az 1872 és 1899 közötti évtizedekben alapvetően az egyetemszervezés folyamata zajlott. Ekkorra már a korábbi időszakot jellemző problémák meglehetősen akuttá váltak: folyamatos volt a helyhiány, csak a legszegényebb betegek kerestek itt gyógyulást, és az épületek nem feleltek meg klinikai célokra. Ráadásul az igazgató, Bakonyi József elsősorban a kórház érdekeit tartotta szem

előtt, amely az egyetem céljaival bizonyos pontokon ütközött, ami folyamatos konfliktusokhoz vezetett. Ha tágabb perspektívából nézzük, hasonló helyzet alakult ki például a pesti városvezetés és az orvosi fakultás között a Rókus Kórház ügyében is; ott a 19. század első évtizedeiben a városi kórházat vezető és működtető orvosok, illetve feletteseik minden eszközzel próbálták az orvostanhallgatókat kívül tartani az intézmény falain, azonban ez csak egy ideig volt sikeres – és nem volt ez másképp Kolozsváron sem. Bár már 1873-ban tárgyalások indultak a kórház helyzetének rendezéséről és szerepéről az oktatásban az 1872-ben megnyitott egyetem orvosi karán, a konfliktus csak az 1890-es évek közepére oldódott meg: ekkor egyezett meg a Belügyminisztérium, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy közösztályokkal rendelkező új kórházépület, valamint az egyetemi klinikai épületek felépítéséről.

A kórház utolsó, 1899 és 1919 közötti időszakát alapvetően a – pesti klinikákéhoz hasonló és azzal nagyjából párhuzamosan futó – kórházi és egyetemi modernizációs projekt jelentette. A Mikó, a Trefort és a Kőkert utcák által közrefogott területen 1897 és 1902 között felépített és ezt követően is bővített épület-együttes előzetes terveit Hauszmann Alajos kezdte el, majd Korb Flóris és Giergl Kálmán fejezték be. Ekkor épültek fel a modern pavilonrendszerű kórházépítészeti trendeket követve a klinikák, a tudószanatórium, valamint a különböző egyetemi intézetek épületei. A kórházhoz modern laboratóriumok, könyvtár, gyűjteménytár és demonstrációkra is alkalmas tantermek is tartoztak, amelyek megteremtették a modern klinikai oktatás feltételeit. A kórház önálló, autonóm működése azonban csak 1895-ig tartott, ekkortól fokozatosan beolvadt az egyetembe, 1899-től pedig már csak adminisztratív funkciói maradtak. Maga az intézmény azonban a klinikák formájában 1919 után, a román hatóságoknak való átadás után sem szűnt meg,

ma pedig a műemlékké nyilvánított épületekben a Kolozs megyei sürgősségi kórház osztályai működnek.

Összegzőként fontos kiemelni, hogy a jól adatolt és a képanyagát tekintve is kifejezetten igényes kiadvány, amely az olvasót nem csupán a korabeli források típusaival, de a folyamatosan alakuló, a kórház működési hátterét biztosító épületek alaprajzaival, archív és a mai állapotot tükröző fotóival is megismerteti, egy olyan intézmény történetét bontja ki részletesen, amely meghatározó szerepet játszott a kórházi intézményesülésben, az orvosi oktatásban és általánosabban véve a medikalizáció folyamatában, és amelyről eddig az orvostörténeti kutatások csak nagyon felületesen, az összefüggések alapos feltárását, elemzését mellőzve adtak

számot. Maga az intézmény számos orvosi terület és bizonyos páciensek sorsának alakulása szempontjából is mintaértékű volt, ilyen volt például a pszichiátriai intézményesülés ügye is, amelynek korai időszakában a Karolina Kórház orvosai és működtetői számos más aktorhoz képest jóval korábban ismerték fel a betegek elkülönítésének és kórházi ellátásának szükségességét. Mindezek tükrében a kötet tehát egy fontos hozzájárulás a közép-európai orvostörténeti kutatásokhoz, és adattárként számos olyan, máshol nehezen fellelhető információt sűrít a közel 200 oldalon, amely a terület iránt érdeklődő kutatók számára rendkívül hasznos és fontos olvasmánnyá, illetve kézikönyvvé teszi.

KOVÁCS JANKA

„A padsorokat tömötten foglalták el a városatyák”*

Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918*. EME, Kvár 2024. 484 o.

Kolozsvár dualizmuskori történetének kutatása, akárcsak a többi, nagyobb erdélyi városé, az elmúlt bő két évtizedben örvéndes módon megélénkült. A BBTE Történelem és Filozófia Karán végzett hallgatók közül az utóbbi idószakban egyre többen szakosodtak az Osztrák–Magyar Monarchia idószakának kutatására, a várostörténet különönbözó területeire. Míg Kolozsvár középkori, kora újkori történetéről már a 19. században is születtek írások, a dualizmuskori politikátörténet, urbanizáció, városfejlődés, iparosodás és polgárosodás kérdéseivel foglalkozó kutatások még váratnak magukra. Ennek számos oka volt: egyrészt a megélt korban ez nyilvánvalóan jelenkornak számított, később pedig a 20. század viharos eseményei szóltak közbe, s emellett az 1989-es forradalom előtti politikai rendszer sem kedvezett ilyen témájú tanulmányok megjelentetésének. A város dualizmuskori történetének kutatására Egyed Ákos tanulmányai hatottak ösztönzőleg, és az elmúlt évtizedekben már egyre több szerző foglalkozott a város társadalom- és infrastruktúra-történetével. A fiatal történészgeneráció sorában Ferenczi Szilárd és Fazakas László váltak a téma leginkább elismert kutatóivá, emellett a nyilvánosság, valamint bizonyos marginalizált társadalmi

rétegek történetével foglalkozott Gyarmati Zsolt több tanulmánya. Ferenczi a BBTE-n szerzett történész diplomát, majd 2013 és 2018 között ugyancsak itt folytatta doktori tanulmányait. Az ismertetett kötet tulajdonképpen disszertációjának szerkesztett, könyvvé formált kiadása. A szerző érdeklődésének homlokterében a filmtörténet mellett Kolozsvár dualizmuskori politikátörténete áll, a BBTE Magyar Történeti Intézetének óraadójaként ezt a korszakot oktatja, szerzőként és szerkesztőként pedig az Erdélyi Krónika történelmi portál munkatársa.

A kötet jelentősége nem szorul különösebb magyarázatra, hisz a város történetének egy olyan szeletébe enged jól strukturált, alapos kutatáson nyugvó betekintést, melyről korábban csak foltszerű ismeretekkel rendelkezünk, jobbra szintén Ferenczi tollából származó írásokból, melyek tulajdonképpen e kötet előtanulmányaiként értelmezhetőek. A szerző Kolozsvár szövevényes, dualizmuskori várospolitikájának szétszálazására vállalkozik, ismertetve a városvezetés szerkezetét, annak testületeit, a kereteket étellel megtöltő városi elit összetételét, sajátosságait és kapcsolati hálóját, a döntéshozatal mechanizmusait és a várospolitikai folyamatok

* | Dr. Polcz Radó: Régi Kolozsvár, régi emberek. *Ellenzék* 60. évf. 1939/23. (jan. 29.) 7. Idézi Ferenczi Szilárd (60. o.).

történetét. A kiválasztott tárgykör tág és összetett jellege természetszerűleg szűkessé tette a kutatási téma szűkítését, melynek irányát a gazdag, ám nehezen hozzáférhető forrásbázis határozta meg. Noha a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala sok irat-folyóméternyi anyagot őriz a témára vonatkozóan, azok kutatása rendkívül körülményes, s így is csupán részben lehetséges; ezzel a jelenséggel e sorok írója is szembesült. Ebből kifolyólag, amint a bevezetőben olvashatjuk, az időbeli kereteket elsősorban a kutatás szempontjából leglényegesebb forráscsoport, a törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyveinek állománya határozta meg, mely az 1886 utáni időszak alaposabb – ám a hiányokból adódóan nem teljesen kimerítő – kutatását tette lehetővé. A felhasználott kútfők lajstroma ennél azonban, az állami levéltár anyagán innen és azon túl, nyilván sokkal gazdagabb.

A mélyfúrásokat egy alapos és részletes terepszemlével vezeti be a szerző. A kötet öt fő egységre tagolódik, melyeket egy személyes hangvételű bevezető, valamint egy módszertani vázlat előz meg. Az ezt követő mintegy harminc oldalon Kolozsvár dualizmus kori népesedési, nemzetiségi, felekezeti, társadalmi és gazdasági viszonyait vázolja fel, figyelme számos olyan vonatkozásra kiterjed, amelyek a politikatörténet megértése szempontjából a későbbiekben fontosak lesznek. Különösen lényeges, hogy betekintést enged a korabeli közélet, a helyi és országos politikai viszonyok és pártállások rendszerébe, s egyúttal a korabeli sajtótermékeket is ismerteti, melyek az impozáns forrásbázis egyik jelentős pillérét képezik. Miután a szerző felvázolja a politikai berendezkedés kiegészítést követő átalakulását, rátér a városi és a politikai életet meghatározó többpártrendszer erőviszonyainak ismertetésére. Az országoshoz hasonló politikai preferenciát nyilvánított ki a lakosság választójoggal rendelkező, hozzávetőlegesen 6-9%-a: 1905-ig

javarészt szabadelvű politikusokat juttattak az országgyűlésbe, ekkor azonban változott a dinamika. A városháza padjait ehhez hasonlóan kezdetben a kormánypárt tagjai népesítették be, 1906-tól állt be fordulat.

Az egyik legszolidabb fejezet a törvényhatóságok szervezetét, azok törvényi és testületi kereteit bontja ki, melybe az 1870. évi XLII. törvénycikk értelmében a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok tartoztak. Hatáskörükbe tartozott az állami szintű igazgatás közvetítése, az önkormányzat gyakorlása, ugyanakkor politikai szerepet is elláttak. A szerző ismerteti a közgyűlésnek, a döntési mechanizmus fő testületeinek, azaz a négy szakbizottságnak (1. jogügyi, személyzeti, szervezeti; 2. pénzügyi, gazdasági, építészeti; 3. tan- és közművelődési; 4. rendészeti és katonaugyi), valamint a városi törvényhatóság végrehajtó szervének, a tanácsnak a hatáskörét és működését. A dualizmus kori közigazgatási jog egyik sajátos elve, a virilizmus a legtöbb adót fizető választópolgárok számára egyfajta „rövidítést” biztosított a politikai képviselőhöz vezető úton, külön előnyhöz juttatva a képesítő oklevéllel rendelkező értelmiségieket, az ő adójuknak ugyanis a kétszeresét vették figyelembe. A szerző foglalkozásuk szerint négy fő kategóriába sorolta a kolozsvári viriliseket: föld- és házbirtokosok, vállalkozók, tisztviselők és értelmiségiek, amelyek között esetenként átfedések is voltak. A virilisek élvonalában a vizsgált években minden alkalommal képviseltették magukat a föld- és házbirtokosok, valamint a kereskedők. A listán a leghosszabb ideig – több mint 30 éven keresztül – szereplők között olyan helyi méltóságnak számító személyek bukkannak fel, mint Babos Sándor órás, dr. Vályi Gábor egyetemi tanár, valamint Trandafir Miklós királyi pénzügyi fogalmazó.

A kötet talán egyik legérdekesebb fejezete a helyi elit fogalmát, valamint e csoport belső szabály- és viszonyrendszerit boncolgatja. A szerző az elemzést a

(multipozicionális) helyi elit fogalma értelmezésének átalakulása felől indítja. Számba veszi az elitelméletek alapjait kidolgozó Vilfredo Pareto és Gaetano Mosca írásait, majd Kuffler Ervin, Bibó István és Baranyi Béla szövegeitől az 1970-es években kibontakozó, a Horthy-korszakra vonatkozó empirikus elitkutatásig halad, melynek fogalommeghatározásai és megállapításai jelentették lényegében a kiindulási pontot. A szakirodalom két elitképző tényezőt határoz meg: a humán (szakmai felkészültség, tapasztalat, presztízs stb.), valamint az anyagi tőkét, amelyek mind országos viszonylatban, mind helyi szinten meghatározók voltak, az elitet pedig három fő típusba sorolja az általa betöltött pozíció szerint: településirányítási, gazdasági és társadalmi elit. Ezek összefonódása, a szerepek egymásra rétegződése esetén pedig duális vagy pedig multifunkcionális elitről beszélhetünk. Noha Ferenczi megállapításai szerint Kolozsvár esetében ehhez hasonló részletességű elemzésre elegendő forrás hiányában nem volt mód, a lehetőségekhez mérten elkészítette a helyi multipozicionális (tehát a több területen szerepet ellátó) elit „kezdetleges metszetét”. Megállapítja, hogy helyi viszonylatban a város regionális centrum-szerepéből, valamint oktatási hagyományaiból kifolyólag a gazdaságánál sokkal többet nyomott a latban a humán tőke presztízse, amit az értelmiségi virilisek az országos arányokhoz viszonyított kiemelkedő aránya is jelez. A szerző alapos adatgyűjtő munkája során lajstromokban összegezte a hosszú távon aktív szerepet vállaló városvezetőkre vonatkozó fontosabb adatokat (a városigazgatásban vállalt szerep jogcíme, foglalkozás, tevékenység időtartama, végzettség, életkor, pártalkotmányosság, felekezeti hovatartozás, családi kapcsolatok stb.), majd a felsorolt kritériumok alapján kimutatásokat készített. Egyebek mellett azt a következtetést vonja le, hogy a városvezetők felekezeti és származási arányai nem tükrözik a

helyi lakosság összetételét, felülreprezentáltak a római katolikusok és a beszármazottak, ami azt sejteti, hogy ez a csoport a helyieknél sikeresebbnek bizonyult a pozíciószerezésben. Lényeges ugyanakkor, hogy a multipozicionális elit mintegy felét azok alkották, akik humán és gazdasági tőkével egyaránt rendelkeztek, ami lényegében azt jelentette, hogy a hatalom a felső középosztály egy szűk csoportjának kezében összpontosult.

Külön fejezetet kapott a városi rendőrség, annak működési keretei, az intézményt működtető főkapitányok szerepköre, valamint a tisztviselők hivatali idejéhez kötődő fontosabb események. A polgármesterek mandátumaival és a várospolitikai porondján zajló eseményekkel az ötödik, vaskos fejezet foglalkozik.

A hivatkozott szakirodalom és források, valamint az illusztrációk jegyzéke után gazdag függelék következik, melyben a városi tisztviselők, virilisek, a képviselő-testület választott tagjainak és a multipozicionális elit lajstromai találhatóak, melyek egyrészt jól kiegészítik az olvasottakat, segítve egy koherens összkép megrajzolását, másrészt hasznos adatbázisként szolgálnak a téma kutatói számára. A kötet végén személynévmutató található, mely jól segíti az olvasó tájékozódását. A kiadvány tartalmát román és angol nyelvű rezümé foglalja össze a magyarul nem olvasó kutatók számára.

Az egyes fejezetek szövegében való tájékozódást esetenként könnyítette volna a szövegfolyam rövidebb egységekre való tagolása, valamint az alfejezetek számozásának következetes alkalmazása. Az egyébként rendkívül igényes szöveg a témában járatanok számára helyenként kissé nehézkes, nehezen követhető lehet, ezért a kötetet elsősorban a politika- és várostörténet iránt érdeklődő szakembereknek és a helytörténet elhivatott kutatóinak ajánlom, akik a könyv lapjain egy valódi kincseshányra lelhetnek. Az írásban számos korhű irodalmi

csemege is felsejlik, a szerző gyakran idéz korabeli naplókából, visszaemlékezésekből. A helyi történetek árnyalásához, valamint az azokat alakító fontosabb szereplők arcélnak pontosabb megrajzolásához egyebek mellett Malonyai Dezső, Békésy Károly, Ligeti Ernő, Passuth László és Márki Sándor szövegeit hívja segítségül. A kiadvány nyomdai kivitelezése igényes, tördelése

nem különösebben formabontó, a Könczey Elemér borítóterve viszont frappánsan foglalja keretbe a Kagerbauer Antal és Böhm Károly által tervezett városházán zajló élet törésvonalaktól és zökkenőktől nem mindig mentes képét.

GÁL ZSÓFIA

Nevelőnők és szalonhölgyek: leánysorsok a dualizmus kori Magyarországon

Szécsi Noémi: *Régen minden lánynak jutott férj. A nők neveltetése és szereplehetőségei a 19-20. század fordulóján*. Park Könyvkiadó, Bp. 2024. 535 o.

Szécsi Noémi új kötetével gazdagította az egyre népszerűbbé váló nőtörténeti kiadványok sorát. A könyv 2024-ben, a Park Könyvkiadó gondozásában jelent meg Budapesten. Szécsi Noémi író, művelődéstörténész közel húsz esztendeje tudományos igényességgel foglalkozik a mindennapi élet történeti kutatásával, ennek ellenére jelen kötetet szerényen ismeretterjesztő művelődéstörténeti munkának nevezi. A szerző korábbi, igen sikeres munkái közé tartoznak a Géra Eleonóra történésszel közösen írt, *A budapesti úrinő magánélete* (1860–1914), valamint *A modern budapesti úrinő* (1914–1939) című 2015-ben, illetőleg 2017-ben megjelent kötetek, amelyeket egy újabb nőtörténeti munka, a 2019-ben kiadott *Lányok és asszonyok aranykönyve* követett. Utóbbi folytatásaként és kiegészítéseként jött létre a most bemutatásra kerülő könyv, amely a dualizmus kori nők mindennapi életét tárja az olvasó elé.

A nőtörténeti kutatás eddig megjelent tudományos és/vagy ismeretterjesztő kiadványaihoz képest Szécsi Noémi kötetének újdonsága az, hogy nem csupán kollektív, hanem sokkal inkább egyéni példákon keresztül kívánja szemléltetni a 19. század utolsó harmadában és a 20. század hajnalán élő, nagy léptékű változásokon áteső társadalom nőtagjainak személyes életét, problémáit,

sikereit és kudarcait. A mindennapi életesemények bemutatásán keresztül körvonalazódik a tárgyalt korszak különböző társadalmi csoportjaihoz tartozó nők átlagosnak vehető – vagy esetenként éppen átlagon felüli – sorsa, szereplehetőségei. Ahogyan azt a szerző a kötet utószavában leszögezi, mindaddig nem születtek olyan önálló életrajzi monográfiák, amelyek a korszak kevésbé ismert asszonyainak naplók, személyes levelezések, memoárok formájában gazdagon dokumentált életútját dolgozzák fel.

A rendelkezésre álló, nőkkel kapcsolatos forrásanyag sajátosságai miatt a kiadvány főként a középosztálybeli, értelmiségi közegbe tartozó hölgyek magánéletébe nyújt betekintést, esetenként összehasonlítva az arisztokrácia fényűző világával vagy éppen a munkásosztály, a parasztság nélkülözö életvitelével. A kötet forrásanyagának bázisát tehát a női memoáriródlalom és a korszak egyre szélesebb skálájú sajtókiadványainak szöveganyaga képezi, de nem maradnak figyelmen kívül a hivatalos állami és intézményi iratok sem, amelyek mentén a társadalom alsóbb rétegeiből származó, gyakran írástudatlan lányok és asszonyok sorsa rajzolódik ki.

A hét fejezetet számláló kötet a régmúlt idők asszonyéletének azon meghatározó

Benő Eszter Nóra (1998) – doktorandusz, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, „Történelem, Civilizáció, Kultúra” Doktori Iskola, Kolozsvár, simoneszternora@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-10>

fejezeteit, fordulópontjait veszi sorra, amelyek esetenként identitásformáló hatással is bírtak. Mindemellett a dualizmus kori magyar hölgyek életpályája tágabb kontextusban is értelmezhetővé válik, hiszen a szerző az életútelelmzések mellett törekszik a korokban bekövetkezett társadalmi-történeti események bemutatására is. Így tehát a kötetben ismertett lány- és asszonysorsok a társadalomtörténeti események általános megítélését is árnyalják. Bevezetésként a szerző felvázolja a gyermekszületés körüli eseményeket és az életutat befolyásoló tényezőket, úgymint a fiú- és lánygyermek társadalmi megítélését, a keresztelési és névadási szokásokat. Sorsalakító hatása volt az etnikumnak és a felekezeti hovatartozásnak, hiszen a későbbi életvitelbeli jellegzetességeket a gyermekkorban elsajátított értékrend szabta meg.

Köztudott, hogy a társadalmi státusz meghatározta az egyén anyagi helyzetét, sőt előrevetíthette sorsának lehetséges alakulását is. Ennek ellenére a századvégre általánosult társadalmi mobilitási lehetőségek a munkásosztályból, paraszti rétegből vagy kispolgárságból származó, jól tanuló és ambíciózus nők számára korábban nem tapasztalt esélyeket teremtettek: érettségi, sőt később egyetemi diplomát is szerezhettek, amely megnyitotta előttük az értelmiségi szakmák kapuit. Kiváló példa erre a félárva dzsentrilány, Kaffka Margit esete, aki polgári tanítónői diplomát szerzett, vagy a városi munkáscsaládból származó Várnai Zseni szakmai pályája, akiből színésznő, majd író lett.

„A gyerekek ritkán töltöttek sok időt az édesanyjukkal” (35. o.) – írja a kötet szerzője az első fejezetben, a gyermekkorról szóló részben. Ez általánosan érvényes volt mind az arisztokrata családokra, mind a középső és alsó rétegek anya-gyermek kapcsolatára. Míg a felső tízezer asszonyai rendszerint szoptatós dajkára, majd nevelőnőre bízta csemetéiket, addig a dolgozni kényszerült

(vagy akaró) anyák a kétes hírű bérdaikaszagot, később pedig az állami intézményeket hívhatták segítségül gyermekeik felügyeletében. Újságcikkek sokasága számolt be a dolgozó szülők által otthon hagyott kisgyermek okozta tragédiákról, mely komoly szociális problémát az állami szervek intézményes keretek közt, bölcsődék, óvodák létesítésével próbálták orvosolni. Az elárvult gyermekek árvaházba, a házasságon kívüli viszonyból született gyermekek pedig lelencházba kerültek. Megdöbbenve olvashatjuk, hogy a budapesti törvénytelen gyermekeket vidékre „menesztették”, azaz nyomtalanul eltűntették. A törvénytelen ágyban fogant kisgyermek témakörében azon megesett leányanyák sorsáról, megélhetési lehetőségeiről is olvashatunk, akik esetleg akarataik ellenére találták magukat e kiszolgáltatott helyzetben. Az árvaházi mindennapok többek között Gerő Katalin volt növendék emlékiratai alapján elevenednek meg, az iskolába járás pénzügyi megpróbáltatásai pedig Gárdos Mariska és a fent már említett Várnai Zseni memoárjaiból derülnek ki.

Nőnevelésről szóló fejezettel folytatódik a kötet: az otthoni iskoláztatás előnyeire, hátrányaira Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona és a híres iskolaalapító, Veres Pálné Beniczky Hermin tanítatásának mikéntje mutat rá. Új megvilágításba kerül a nevelőnő szerepe, akivel a neveltek sokszor közvetlenebb viszonyt alakítottak ki, mint tulajdon szülőanyjukkal. A társadalmi csoportok közötti eltérések a nevelőnői szakmán belül is ranglétrát alakítottak: a történelmi arisztokrácia, az úrgazdagok vagy a városi polgárcsaládok ugyanis eltérő szándékkal fogadtak életvitelüknek és ízlésüknek megfelelő nevelőnőt. Bohuniczky Szefi volt zárdanövendék emlékiratai és Kaffka Margit saját élményei alapján írott regényei tárják elénk a zárdaiskolák igen árnyalt belső világát, amelyek az erkölcsös lánynevelés csúcshintézményeinek számítottak. Az iskolapadból

kikerült, önfenntartásra kényszerült hölgyek számára fogódzót nyújtó tanítónői és óvónői karrierlehetőségek buktatói után a színészképzés megpróbáltatásainak bemutatása következik. Ahogyan azt a szerző Várnai Zseni, Márkus Emília és Erdős Renée példáján keresztül illusztrálja, a hírnévhez vezető út olyan áldozatokat követelt, amelyeket egy bizonyos társadalmi státusz felett már nem vállaltak a növendékek. Kiemelném még a szalonéletről szóló érdekes alfejezetet, amelyben a szerző azon szerencsés hölgyek mindennapi életviteléről tudósít, akiket a gondviselés tőkével áldott meg, így családi helyzetük reprezentációja jegyében neveltetésük arra irányult, hogy szalonhölgyekké váljanak. Felső körökben a szalonfenntartás magától értetődő, hivatásszerű női sorsot jelentett.

A szalonéletet megelőző párválasztási dilemmákról és házasságról szóló részben az érdeklentétek mentén értelmeződik újra a lányok családi és magánélete, szereplehetőségei. A család biztos megélhetése szempontjából kulcsfontosságú „jó parti” ritkán párosult a házasulandók egymás iránti gyengéd érzelmével. Jól szemlélteti ezt a vívódást Mauks Ilona és Mikszáth Kálmán kapcsolata, ez esetben ugyanis a rangkülönbség okán ellenzett házasság elítélendő cselekvésekre kényszerítette a fiatalokat. Továbbá a szerző kitér a modern nő által képviselt újszerű értékrendről alkotott diskurzusra is. A közerkölcsnek való tudatos ellentmondást a szerző Dapsy Gizella példájával illusztrálja, rávilágítva arra is, hogy a korabeli modern nő ilyenszerű magatartása esetenként nem csupán a saját, hanem a közvetlen családtagjainak jó hírét is aláásta.

Háztartást társadalmi csoporttól függetlenül minden feleségnek vezetnie kellett. Szécsi Noémi kötetének ezen fejezetében a középosztálybeli háziasszony hétköznapi életének kevésbé értékelt kötelességeire fókuszál, úgymint a nagymosás, a főzés és a

beszerzés módozatai. A vidéki úriasszony háztartását a budapesti polgárháztartással összevetve, kirajzolódnak mind a háziasszonyi szerepkör általánosnak mondható megpróbáltatásai, mind az élettéri sajátosságokból fakadó nehézségek is. A szerző kitér a jelentősebb erőfeszítést igénylő munkákat végző, a háziasszonyok által irányított személyzet (mosónők, házcselédek, szakácsnők) irigylésre cseppet sem méltó életvitelére is.

Külön fejezet szól a hagyományos női szerepkör és az állásvállalás összeférhetőségéről, amelynek szempontjait nemcsak egyéni példákon keresztül, hanem hivatalos dokumentumokkal alátámasztva, illetve korabeli statisztikákra alapozva tárgyalja. A cselédek és a gyári munkásnőket ért atrocitások kapcsán fény derül az igazságszolgáltatás egyoldalúságára, illetve a felsőbb osztályok hölgyeinek karitatív szándékú egyetalapítási akcióinak árnyalt indíttatására. Gerő Katalin memoárja a házivarrónők és a divatszalonokban dolgozók világába kalauzolja az olvasót, a szabás-varrás azonban a polgári szférában már alulfizetett és ennélfogva alacsony presztízsű foglalkozás hírében állt.

Mivel Szécsi 2019-ben kiadott könyvében a szexualitásról már bővebben szó esett, a *Szexualitás és anyaság* című, utolsó előtti fejezetben az intimitás, női ártatlanság, családtervezés és prostitúció témáit elsősorban a megcsett nők életlehetőségeire, különböző válsághelyzetekre reflektálva, társadalmi kritika hangoztatása nélkül járja körül. Ezt követően elmélyülten foglalkozik az özvegyesség miatt kiszolgáltatott helyzetbe kerülő nők és árvák sorsával, valamint a válás nehézségeivel. Meglepő módon a házasságfelbontás szándéka szorosan befolyásolhatta az érintettek felekezettváltását, tekintettel arra, hogy a könnyebben lebonyolítandó válás reményében a házasság felbontásának voltak protestáns hitre térni (ahogyan pl. Hugonnai Vilma és Szilassy György is

tették). Ugyanakkor a megözegegyült asz-szonyok védtelen helyzete katalizátorként sürgette az addig vitatott nőemancipációs törekvéseket. Epilógusként Kakasch Emília életrajza elevenedik meg a kötet lapjain, akinek szerencsétlen sorsa jól szemlélteti a megtévelyült, örültek házába zárt nők reménytelen kilátásait.

A következőket megírt, érthető logikai gondolatmenetet követő szöveget igényesen megválogatott illusztrációk és találó szófordulatok tarkítják. Bizonyos szereplők több fejezetben, több vonatkozásban is megjelennek, kiválóan szemléltetve a korszakban lezajlott történések sorsalakító együttthatását. A kötetet bibliográfia, a felhasznált illusztrációk forrásának listája,

illetve névmutató zárja. Annak ellenére, hogy jelen munka igencsak kiterjedt témaköreiről sok más tudományos kutató írásai-ban is olvashatunk, Szécsi Noémi elmélyült irodalomtörténeti tudása és az eddig feldolgozatlan, személyes jellegű írott források, valamint a már ismert monográfiák szélesebb társadalomtörténeti kontextusba helyezése révén a kötet a laikus és szakavatott olvasók számára egyaránt hasznos olvasmány. Az emlékiratok, levelezések lapjain meglevenedő életképek a társadalmi-történeti eseményeket egyéni perspektívából is értelmezhetővé teszik, hozzájárulva egy teljesebb kép megrajzolásához.

BENŐ ESZTER NÓRA

A csángókra vonatkozó vatikáni kutatásokról

Molnár Antal: *Magyar kutatások a Vatikánban a moldvai magyarság történetéről*. METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Bp. 2024. 119 o.

Molnár Antal könyve *Magyar kutatások a Vatikánban a moldvai magyarság történetéről* címmel a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány kiadásában jelent Budapestén 2024-ben. A szerző 1969-ben született Székesfehérváron, jelenleg pedig a HUN-REN BTK Történettudományi Intézetének igazgatója, az ELTE Történeti Intézetének egyetemi tanára, a Szent István Akadémia és a Történettudományok Pápai Bizottságának tagja

Molnár Antal könyve különleges helyet foglal el a magyar történetírásban, hiszen a szerző egy meglehetősen ritkán kutatott, ugyanakkor szimbolikus jelentőségű témát vizsgál. A kötet bevezetése a magyar és román kutatók által a moldvai katolikus kisebbség történetének a megismeréséért végzett, vatikáni levéltári kutatások történetét tárgyalja. Molnár rámutat arra, hogy míg a román történészek kutatásai a 20. század végéig jelentős előnyben voltak, a magyar történészek az 1970-es években kezdtek egyre nagyobb hangsúlyt fektetni e területre, ami fordulatot hozott a kutatások nemzetközi megítélésében is. A szerző nem csupán a kutatási eredmények bemutatására szorítkozik, hanem átfogó képet ad a moldvai magyarság történetéhez kapcsolódó

historiográfiai és tudománypolitikai összefüggésekről is. A könyv egyik legnagyobb erénye, hogy feltárja a magyar és román kutatók közötti dinamikát, amely az együttműködéstől a politikai és nemzeti ideológiák által fűtött konfliktusokig terjed.

A mű tudományos alaposságát támasztja alá a rendkívül gazdag forráshasználat. Molnár nem csupán a Vatikáni Apostoli Levéltárban (Archivio Apostolico Vaticano) található dokumentumokat dolgozta fel, hanem különféle magyarországi és más külföldi archívumokban is kutatott. Ez a változatos és sokrétű dokumentumanyag nagymértékben hozzájárul a moldvai katolikus egyház múltjának mélyreható és komplex ábrázolásához.

Molnár Antal könyve ugyanakkor historiográfiai szempontból is értékes, hiszen egyedülállóan mutatja be, hogyan formálódott a moldvai magyarság történetéről szóló tudás a nemzeti érdekek és a tudománypolitikai kontextusok metszéspontjában. Az elemzés külön figyelmet fordít a 19. és 20. századi nemzetépítési projektekre, amelyek a moldvai magyarság kutatását gyakran az asszimiláció elleni küzdelem szimbólumaként ábrázolták.

Kiemelendő a szerző azon törekvése, hogy – miként korábban említettük – a

magyar kutatásokat nem izoláltan, hanem a román történetírással folytatott dialógus mentén vizsgálja. Ez a megközelítés egyfelől rávilágít arra, hogy mindkét nemzet történetírása tulajdonképpen egyfajta nemzeti öntudatot épített a moldvai magyarságról folytatott kutatások során. Másfelől Molnár bemutatja azt is, hogy ezek a kutatások hogyan reflektáltak egymásra, legyen szó a 19. századi romantikus nemzeti narratívákról vagy a 20. század politikailag motivált diskurzusairól.

A kötetben megjelenő kronológiai és tematikus áttekintés lehetővé teszi a moldvai magyar katolikus egyház történetének elhelyezését a szélesebb európai történetírás kontextusában is. A könyv egyik legfontosabb eredménye, hogy a vatikáni források feldolgozása révén nemcsak a magyar, hanem a román történetírás számára is releváns adatokat szolgáltat. Az egyházi iratok szakszerű elemzése és a kutatók tudománypolitikai helyzetének bemutatása ugyanakkor további perspektívákat nyit a nemzeti és vallási identitás kutatása terén.

Molnár Antal könyvének egyik legfőbb érdeme a kutatók életműközpontú bemutatása. A szerző nemcsak az eredményeket értékeli, hanem egyidejűleg feltárja a kutatói munkát befolyásoló kulturális és politikai közeg hatásait is. Ez különösen fontos a moldvai magyarság történetében, ahol a nemzetpolitikai és kulturális szempontok gyakran meghatározóak voltak a kutatási prioritások és eredmények szempontjából.

A könyv tulajdonképpen azokat a magyar és román kutatókat mutatja be, akik érdemben hozzájárultak a moldvai magyarság történetének feldolgozásához. Veress Endre munkássága kiemelt helyet kap, ő ugyanis nemcsak a Vatikáni Levéltár anyagainak feltárásában járt elől (a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával több alkalommal is kutatott római levéltárakban), hanem egyidejűleg jelentős közvetítő

szerepet töltött be a magyar és román tudományos élet között. A Bukarestben nevelkedett, majd tanulmányait Kolozsváron és Bécsben végző Veress Endre tekinthető az egyik legtermékenyebb forrásközlőnek Erdély kora újkori történetét illetően, ugyanakkor fontos szerepet játszott a moldvai katolikus kisebbség múltját feltáró levéltári kutatások elindításában is.

Molnár kiemeli, hogy Veress munkásságát nagyra becsülték, de egyes forráskiadványait – gyors munkatempója és a szövegkiadás pontatlanságai miatt – komoly kritikák is érték. Benda Kálmán például dilettantizmussal vádolta, és kifogásolta módszertani hiányosságait. Veress azonban rendkívül termékeny adatgyűjtő volt, aki jelentős mennyiségű anyagot gyűjtött össze a Vatikánban a moldvai csángókról is.

Kiemelendő, hogy Veress egy csángó okmánytár kiadását is tervezte, de a politikai változások és a magyarországi akadémiai támogatás megszűnése miatt ez nem valósulhatott meg. Anyaggyűjtése halála után a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába került. Veress tudományos munkásságának megítélését nehezítette, hogy a magyar és román történészek közötti feszültségek is befolyásolták pályáját. Ugyanakkor nem csupán forráskiadványait, hanem – példának okáért – *A moldvai csángók származása és neve* (Kvár, 1934.) című tanulmányát is számos kritika érte a csángók eredetére vonatkozó tudománytalan és zavaros, a szakirodalom által tévesnek minősített elméletei okán.

A következő fejezetben a szerző Domokos Pál Péternek a munkásságát mutatja be, aki a moldvai magyarok nyelvének és kultúrájának megőrzéséért küzdött. Domokos a moldvai csángók folklórját és nyelvét dokumentálta, miközben szélesebb körű társadalmi és kulturális összefüggéseket tárt fel. Pályáját a terepmunkák során szerzett tapasztalatok formálták, és életműve hozzájárult a moldvai magyarok identitásának

jobb megismeréséhez és értékeléséhez. Domokos Pál Péter római kutatásai rendkívüli helyet foglalnak el a moldvai magyarság történetével kapcsolatos kutatások sorában. Munkásságát alapvetően az a cél vezérelte, hogy megőrizze a csángó identitást, és ez az elköteleződés áthatotta életének minden területét, legyen szó tanításról, néprajzi gyűjtésről vagy történeti kutatásról. A vatikáni levéltárakban végzett munkájával igen fontos dokumentumokat tárt fel, azonban kutatásai során jelentős akadályokkal kellett szembenéznie: ezek közé tartoztak a nyelvi nehézségek, a szakmai előképzettség hiánya a levéltári kutatások terén, valamint a politikai és anyagi támogatás szűkösége.

Domokos néprajzi és népzenei gyűjtései szervesen kapcsolódtak történeti kutatásaihoz. Eredményei ellenére a szakmai körökben megosztott volt a megítélése: bár könyvei fontos ismeretterjesztő munkák voltak, a módszertani hiányosságok és a román kutatókkal folytatott viták is beárnyékolták hírnevét Romániában és Magyarországon is. Ugyanakkor ő maga is törekedett a nemzeti érdekek és a történeti igazság hangsúlyozására, amiért életműve máig fontos része a moldvai magyarokkal kapcsolatos kutatásoknak.

Továbbá bemutatásra kerül Benda Kálmán, aki a csángó okmánytár összeállításával jelentősen hozzájárult a moldvai magyarság történetének feltárásához. Benda a XVI–XVIII. századi magyar és egyetemes politika- és művelődéstörténet jeles kutatója volt. Alapos forrásfilológiai munkájával és közléseivel jelentős módon gazdagította a magyar történetírást. Benda Kálmán munkássága a moldvai csángók történeti forrásainak kutatásában és feldolgozásában kiemelkedő jelentőségű. Az 1980-as években indította el a *Moldvai csángó-magyar okmánytár* című vállalkozást, amelyben a moldvai magyarságról szóló vatikáni levéltári anyagokat gyűjtötte össze és publikálta. Érdeklődését a moldvai magyarok iránt Andrásfalvy

Bertalan néprajzkutató keltette fel, aki a néprajzi gyűjtések során felismert forrásanyagok jelentőségére hívta fel a figyelmet.

Benda az okmánytár elkészítésében jelentős akadályokkal szembesült, például a magyar tudománypolitikai környezet és a román propagandával való szembenállása miatt. Ennek ellenére a kiadvány nemcsak a moldvai magyarok történeti dokumentumait tárta fel, hanem azt a vatikáni magyar kutatások egyik csúcsteljesítményeként tartják számon. A projekt azonban politikai viták és akadémiai feszültségek közepette született meg, amely rávilágít az akkori magyar történettudomány és kultúrpolitika helyzetére is. Benda munkáját minden szorgalma és elkötelezettsége ellenére kritikák is érték. Egyes szakemberek, például Kenéz Győző, a jegyzetelési és filológiai módszerek pontosságát kifogásolták, míg mások azzal vádolták, hogy a politikai környezet hatására olykor kompromisszumokat kötött.

A Veress Endrét, Benda Kálmánt és Domokos Pál Pétert bemutató fejezetekből arra is fény derül, hogy ezek a kutatók hogyan küzdöttek meg a történeti munkát sok tekintetben meghatározó politikai és kulturális körülményekkel, miként befolyásolták munkájukat a külső tényezők.

A kötetet gazdag bibliográfia, személynévmutató, valamint angol nyelvű összefoglaló zárja.

Molnár Antal könyve a moldvai magyar katolikus közösségek történetére vonatkozó vatikáni magyar kutatásokat vizsgálja. A szerző historiográfiai szempontból elemzi a magyar és román történészek idevágó munkásságát, valamint a vatikáni kutatások tudománypolitikai és kulturális kontextusát. Összegezve, Molnár Antal munkája nemcsak a moldvai magyarság történetének megértéséhez jelent értékes hozzájárulást, hanem általában a nemzeti identitások és kulturális kölcsönhatások kutatásához is.

ANDRÁS SZABOLCS

Egy filmvállalkozó színházigazgató Kolozsváron, avagy a 20. század eleji erdélyi „Hollywood” története

Zágoni Bálint–Kurucz Márton: *Janovics Jenő. A kolozsvári filmgyártás megteremtője*. Nemzeti Filmintézet Közhasznú Nonprofit Zrt., Bp. 2024. 224 o.

Hogyan válhat olyasvalakiból a magyar némafilm történetének egyik legkiemelkedőbb alakja, aki elsősorban színházi szakemberként tekintett önmagára? Ez utóbbi is csupán szerény meghatározása sokoldalú egyéniségének, hiszen Janovics Jenő egy személyben volt irodalomtudós, színpadi színész, színházigazgató, tekintélyes közéleti szereplő, filmszínész, rendező és filmvállalkozó. Ennek ellenére, Janovics Jenő nevének hallatán a mai filmnéző emlékezetében legfőljebb halvány kép sejlik fel a magyar filmgyártás kolozsvári gyökereiről, sőt talán mindennek nyoma sem maradt a köztudatban. Zágoni Bálint és Kurucz Márton 2024-es kötete a felejtés ellenszereként szolgál. A szerzők Janovics mindössze hét évig tartó filmes karrierjét tárják az olvasó elé kivételesen látványos és hiteles módon, ugyanakkor elődeiknek köszönhető, hogy behatárított kutatásuknak volt biztos kiindulópontja: a kötetet Balogh Gyöngyi (1950–2021) filmtörténész, Vitéz (Welser) Tibor (1902–1972) operaénekes és színházi rendező, illetve Jordáky Lajos (1913–1974) kolozsvári szociológus és kritikus emlékének ajánlják, akik lényeges szerepet játszottak a Janovics-életmű átörökítésében.

Zágoni Bálint, a Filmtett Egyesület ügyvezetője, közel húsz éve kutatja a Janovics Jenő által vezetett kolozsvári filmstúdió történetét, ennek eredményeként számos tanulmányt és ismeretterjesztő kiadványt publikált. Kurucz Márton a Magyar Nemzeti Filmarchívum munkatársaként kutatja az 1945 előtti magyar film (gyártás)történetét, elvesztett filmek, reklámfilmek szakértője, illetve számos online archívum létrehozója. Munkájuk a *Magyarok a Világ Filmgyártásában* sorozat darabjaként jelent meg a Nemzeti Filmintézet kiadásában. A könyvsorozat és az azonos című online lexikon a külföldön dolgozó, világhíressé vált magyar rendezők, operatőrök, forgatókönyvírók, zeneszerzők és színészek – sok esetben földrészeket és korszakokat áthidaló – életművét kívánja feldolgozni, emléküket megőrizni és alkotásaikat széles körű közönséggel megismertetni.

A mű újító jellege tagadhatatlan, hiszen az eddig szinte kizárólag színházigazgatóként ismert Janovics – a korábbi kutatások által gyakran figyelmen kívül hagyott – filmrendezői és produceri munkásságának jelentőségét hangsúlyozza. Janovics Jenő műhelyéből került ki a teljes magyar

Pakulár Sára (2000) – doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, „Történelem, Civilizáció, Kultúra” Doktori Iskola, Kolozsvár, sara.pakular@ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-12>

némafilmgyártás közel egytizede, öröksége azonban folyamatos pusztulásnak van kitéve, így Zágónié kutatómunkája valódi értékméntésnek (is) tekinthető. A Kolozsváron készült filmeknek alig egytizede őrződött meg, amely világviszonylatban nem rossz arány, ezek felkutatása viszont, mely során elveszteknek hitt alkotások is előkerültek sok esetben pusztta véletlenek folytán, kemény és kitartó munkát igényelt. Pusztulásukért elsősorban nem a világháborúk, valamint a filmek nyersanyagának, a celluloidnak a gyűlékonysága felelős, sokkal inkább a selejtfilm-kereskedelem és a nyersanyag újrahaznosítása, mely a hangosfilm elterjedésével egyre nagyobb veszélyt jelentett a némafilmek kópiáira nézve. Tehát a ránk maradt örökség jelentős részét nem külső körülmények pusztították el, hanem ezek a filmek „az emberi kapzsiság áldozatai lettek” (192. o.). Kétségtelen, hogy a Janovics-életmű kiemelt helyet érdemel emlékezetkultúránkban, a kötet szerzői is értetlenül nyilatkoznak arról, hogy „a kolozsvári filmek aranykorát követően senkiben nem merült fel az, hogy ezek a filmek művészi értéket hordoznak, és a festményekhez, könyvekhez és épületekhez hasonlóan megőrzendő emlékeként kell rájuk tekintenünk” (194. o.).

A mű, az olvasót köszöntő előszót követően, rövid, kontextualizáló fejezettel indít, mely a kolozsvári filmgyár működésébe, ennek jelentőségébe és a filmkészítés országos viszonyaiba enged betekintést. A nemzetközi helyzetet tekintve, Janovics a lehető legjobbkor kezdett bele a filmgyártásba, kiváló üzleti érzékének köszönhetően pedig rövidesen fel is virágoztatta azt, nem csoda tehát, hogy magas színvonalú munkáitól exportot remélt. Színházi szakemberként talán ő volt az egyedüli, aki nem konkurenciát látott a filmben, hanem fantáziát (10. o.), így a „valóságos kis Hollywood” (11. o.), melyet Kolozsváron maga köré épített, saját művészi ambícióinak kiteljesedését tükrözi.

A fiatal Janovics életéről és pályaválasztásának állomásairól tájékoztat a következő fejezet. Ungváron született 1872 decemberében, majd Budapesten élt, végül Kolozsvár vált az otthonává. Hasonló ugrás ment végbe karrierjében is, hiszen gépészmérnöki tanulmányait abbahagyva iratkozott be a színiakadémiára, ahol tehetsége rendkívül korán kibontakozott. Ifjú színészként ugyanakkor az irodalom szerelmesévé vált, magyar-francia és filozófia szakon tanult, 1900-ban pedig doktori fokozatot szerzett. Az új művészet fejleményeinek a színház világába való bevezetésével a színházigazgató Janovics korán megpróbálkozott. A színdarabokban a mozgóképek elsősorban a víziók érzékeltetésére szolgáltak, de visszaemlékezésében ő maga is elismerte, hogy ezek csak „részben sikerült, részben gyarlónak bizonyult technikai megoldások voltak” (19. o.), amelyek nem hoztak számára elismerést, viszont a kezdeti sikertelenség sem enyhítette a filmművészet iránti rajongását.

A Janovics Jenő filmvállalkozói munkásságát és tehetséggondozói tevékenységét tárgyaló részek a kötet kétharmadát ölelik fel, a mű utolsó harmada pedig nagyobb részben forrásszövegeket közöl, rávilágítva ezekkel arra, hogyan látták őt kortársai, illetve, ő maga milyen identitást vallott sajátjának. Bár filmes karrierje – az általa létrehozott három cég (Proja, Corvin, Transsylvania) működését tekintve – három korszakra osztható, produkciói mindvégig ugyanahhoz a filmes műhelyhez tartoztak. Külföldi tőke, a párizsi Pathé nevű filmgyárral való együttműködése indította útjára, majd haladt fokozatosan a teljes függetlenedés felé, míg nemcsak a forgatás zajlott erdélyi tájakon (a Tordai-hasadékbán, Szamosújváron, Torockón, Désen, illetve a korban „mozifalvaként” ismert Szászfenésen), hanem 1916-tól a filmek előhívásának, színezésének helyszínévé is Kolozsvár vált. A Sárga csikó (1913) volt az első a kolozsvári filmek sorában (egy népszínműről van

szó), melyet jelentős nemzetközi érdeklődés övezett. Janovics visszaemlékezései szerint kópiái még Japánba is eljutottak. A kezdő filmvállalkozó tudta, hogy népszerűművekké, valamint a nemzeti irodalom és dráma sikerdarabjaira épülő művekkel érdemes próbálkoznia, hiszen a vígjátékok és bohózatok terén nem vehette fel a versenyt a Nyugattal. Ugyanakkor a kötet kiemeli, hogy Janovics nevéhez fűződik számos más, úttörő próbálkozás is: az első történelmi drámaadaptáció (Bánk bán, 1914), az első balladafeldolgozás (Tetemre hívás, 1915), versillusztrációkkal való kísérletezés (Petőfi-dalciklus, 1916), operettfilmek, illetve a kortárs irodalom megőrkítése filmen. Neki köszönhetjük továbbá, hogy Jászai Mari alakítása is ránk maradt mozgókép formájában. Rendkívüli munkabírásról és ambíciójáról tesznek tanúbizonyságot a számbeli adatok is: három év alatt tizennégy produkciót rendezett. A szerzők egyik elsődleges törekvése volt, hogy a produkciók korabeli fogadtatását, a különböző kritikákat, véleményeket és sajtóvisszhangot közvetlenül forrásszövegekkel szemléltessék.

A kötet nagy hangsúlyt helyez mindemellett a rendezők, operatőrök és színészek portréjának megrajzolásra, akik Janovics köréből kerültek ki és jutottak el a világhírig, bár meg kell jegyezni, hogy többen közülük rendelkeztek előzetes tapasztalattal. Találunk itt négy rendezőportré: Fekete László, Garas Márton, Korda Sándor és Kertész Mihály mind megfordultak Janovics Szamos-parti (a mai Kolozsvári Állami Magyar Színház, volt Nyári Színpark épületéhez hozzáépített) stúdiójában. Ezek rövid életrajzi összefoglalók, viszont a Casablanca (1942) Oscar-díjas rendezőjéről, Kertész Mihályról önálló kötet is megjelent, szintén a *Magyarok a világ filmgyártásában* című sorozat részeként (2022). A rendezőportrékat kilenc színészportré követi: Beregi Oszkár, Berký Lili, Csontos Gyula, Eszterházy Ágnes, Jászai

Mari, Gál Gyula, Márkus Emília, Ódry Árpád és Várkonyi Mihály pályafutásába pillanthatunk bele korabeli kritikákkal, anekdotákkal színezett szövegeknek keresztül.

Janovics filmrendezői és filmszínészi arcképét a kötet kortársak visszaemlékezéseivel hozza közel az olvasóhoz: „... halk beszéde, nagy tudása, alapos felkészültsége biztosították számára a tekintélyt. Tudja, ő mindenkivel egyformán halkan beszélt, velem is, a színészekkel is, a díszítő munkásokkal is és a hatóság képviselőivel is. De amit mondott, és ahogyan mondta, természetszerűen vált parancssá. Szigorú, a munkában tréfát nem ismerő ember volt. Nemcsak igazgatóként, rendezőként is. [...] Amit egyszer lefektetett, ahhoz szigorúan ragaszkodott. És mert már az első rendpróban tudta, mit akar, azon később senki sem változtatott; ő sem” – mesélte az *Utunkban* közölt interjújában Székely Ilona, a színházigazgató egykori titkárnője (167. o.).

Pályafutásának történetéből elmaradhatatlan moztitulajdonsként való működése, melyben a filmművészet népszerűsítése mellett anyagi lehetőséget is látott. A rendkívül látványos archív felvételekkel tűzdelt fejezetből megtudhatjuk, hogy terve egy egész mozihálózat kiépítése volt. Kolozsváron Janovics három mozit működtetett: az első a Színpark-Mozgó (amely a nappal vetítések helyszínéül, este színdarabok bemutatására szolgáló Nyári-Színpark épületében funkcionált), a második az Egyetem-Mozgó (a mai Művész mozi), jelenleg a legrégebbi aktív mozi Romániában, a harmadik pedig 1915-től az Uránia volt.

A könyv utolsó fejezetei Janovics Jenő méltatlan öregkori sorsát tárgyalják. Az új államhatalom ellehetetlenítette a színház működését. A színházigazgató naplójának többoldalas részletéből tudhatjuk meg, hogyan kellett elmebajt tettetnie letartóztatása elkerülése érdekében. Ennek ellenére

a hatóságok megpróbálták kiaknázni tehetőségét: 1920-ban elkészült *A világrém*, mely egy egészségügyi propaganda-film volt, ugyanakkor az utolsó egész estés kolozsvári játékfilm, pár évvel később pedig egy román nemzeti filmgyár vezetésére kérték fel. Mivel az államsocialista rendszer a későbbiekben igyekezett eltussolni az egykori virágzó erdélyi, európai színvonalú filmgyártás történetét és jelentőségét, Janovics emléke és öröksége feledésbe merült. A függelékkel megelőző, utolsó nagycím erről az örökségről, a fellelhető forrásanyag mennyiségéről és milyenségéről tájékoztat.

A függelékben ötvenhárom rövid életrajzi összefoglaló állít emléket a Janovics köré csoportosult filmtársulat további tagjainak. A szíatársítások mellett működő statiszták vagy a háttérben munkálkodók legtöbbje „nem is Erdély szülőtte, s csak Janovics színháza, a társulat és a filmforgatások vonzották őket Kolozsvárra” (198. o.). A kötet gyakorlati alkalmazhatóságát szintén növeli a filmográfia beemelése, mely időrendben rögzíti a Janovics Jenő által gyártott, rendezett filmek listáját. A kötet a hivatkozott források és irodalom jegyzékével zárul, melyből első ránézésre kitűnik a források nagyobb arányú használata, ezek között a sajtóforrások, kéziratok és a képi források dominálnak.

Zágoni Bálint ugyan már az előszóban tisztázza, hogy a forrásanyag hiányosságai miatt nem törekedhetek teljességre, az olvasónak még sincs hiányérzete. Ugyanitt fogalmazza meg a kötet célját, tudniillik, „hogy olvasmányos módon, ugyanakkor tudományos igényességgel ismertesse a magyar filmtörténet egyik legelső és legfontosabb alkotójának mozgékony pályafutását” (8. o.). Úgy gondolom, világosan kifejtett célkitűzésüket a szerzők sikerrel megvalósították. A kiadvány nyelvezete közérthető, a filmművészet kevésbé

ismert fogalmait megmagyarázzák, a mű egyes fejezetei viszonylag rövidек, velősök, gördülékennyé téve ezáltal az olvasás élményét.

Értékelendő, hogy a szerzők a kötet több pontján reflektálnak a kutatás folyamatára, különböző állomásaira és akadályaira. A kutatás nehézségei közé tartozott, hogy az egyes filmcímek a gyártás, majd népszerűsítés folyamataiban változhattak, így százöt év távlatából a kutatónak kellett ezeket összeegyeztetnie. Számos esetben a kópiák hosszú utat jártak be, ezért volt szükség nemzetközi filmarchívumok beható vizsgálatára, amely igencsak eredményesnek bizonyult: elveszettnek hitt filmek kerültek elő. Zágóniék a forráskritika fontosságára is felhívják a figyelmet, hiszen a korabeli sajtóban (amely első számú forrásként szolgált számukra) megjelenő információk ellentmondásosságával is meg kellett küzdeniük. Kiemelkedő forrásértékek bírnak továbbá a forgatásokon készült fotográfiák, valamint a némafilmeket reklámozó igényes plakátok, melyek az alkotások rendezőiről, főszereplőiről árulkodnak. A források között a legkevesebb számban forgatókönyvek maradtak fenn. A szerzők méltán utalnak albumként munkájukra (8. o.), a kiváló minőségű, többnyire egy-két oldalon elterülő fényképek ugyanis visszarepítik az olvasót az időben. Az átlátható tördelés és igényes nyomdai megjelenítés mellett kiemelendő a betűszínek, illetve a szövegháttér színének ötletes felhasználása a szövegtípusok és a nagyfejezetek jelölése céljából.

A kötet rendkívüli pontossággal, forrásszövegek közvetlenségével tárja az olvasó elé Janovics Jenő kolozsvári filmes műhelyének működését, produkcióit, azok fogadtatását és utóéletét, hangsúlyozva e hagyaték mennyiségi és minőségi, illetve nemzeti és nemzetközi jelentőségét, emellett pedig egy rendkívül intelligens,

saját kora szemléletét meghaladó, munkájában megalkuvást nem ismerő úriember képét festi meg. A tudományos, ugyanakkor olvasmányos szöveg mellett a könyv illusztrációi, a forgatásokat megörökítő, mára átalakult vagy elpusztult épületeket és épületbelsőket ábrázoló fényképek,

színészportrék képviselnek kivételes értéket. A fentiek alapján úgy gondolom, Zágoni Bálint és Kurutz Márton munkája megkerülhetetlen lesz a magyar filmgyártás korai történetének megismerésében.

PAKULÁR SÁRA

Emlékeztetés mint örökségesítés

Murádin János Kristóf: *Felejtésre ítélve. Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944–1953)*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Bp. 2023. 223 o.¹

Ha az ismertetés címe erőltetettnek is tűnik, maga a kötet célja teljesen egyértelmű: az erdélyi magyar polgári lakosság egy részének 1944. őszi Szovjetunióba való elhurcolásának feltárása és ennek a szakirodalmi építkezésnek a bemutatása, integrálása a romániai magyar emlékeztet-hagyományba. Ez utóbbi érdekében a kötet tárgyalja – első és utolsó két fejezetként – nemcsak az 1944. augusztus–szeptemberi előzményeket (15–26. o.), hanem a fogságban tartottak utóéletét (149–160. o.) és a történeti esemény 1990 utáni köztudatba épülését is (161–176. o.). A kötet főszereplői az erdélyi magyar elhurcoltak tömege Tordáról (700 személy), Kolozsvárról és környékéről (6 ezer), a Székelyföldről a földvári táborba internáltak (6–8 ezer), valamint további 6 ezer ember Észak-Erdély más településeiről, 20 ezer (jórészt erdélyi) honvéd a magyar hadseregből, illetve az erdélyi német származású, de magyar nyelvű deportáltak, akik számát 7–10 ezerre becsülik. Ez a közel 50 ezer férfi az erdélyi magyarság 3%-át adta. A szűken vett 20 ezer civil

elhurcoltak kétharmada tért élve haza a táborokból. Magára a civilek elhurcolására 1944. október–novemberben került sor, településenként három–négy napos akciók keretében, valamint a nagy szász és sváb internálás során 1945. január 10–16. között. A hét nagy (és 38 al) fejezetre tagolt könyv – a már említett első és az utolsó kettőn kívüli – négy fejezete a polgári lakosság foglyul ejtését, az indokokat, a románok szerepét; az elfogott embereknek a Szovjetunióba való szállítását; ott a táborlakók életét; majd a szabadon bocsátás körülményeit tárgyalja. Mindezt 30 oldal melléklet, a különböző településekről elhurcoltak névjegyzéke egészíti ki.

A 223 oldalas, Erdélyi Múzeum-méretű, kemény borítóval bíró kötetben a szerző 79 fényképet közöl. Ez utóbbiak nagyrészt írott, személyes forrásokról készültek, de nagyon sok emléktárgy is látható, amely jól kiegészíti a szöveget. Sajnos, a legfontosabb térképeknél, *A különböző fogoly és munkatáborok* (71. o.), *Az erdélyi magyarok fogságba hurcolásának...* (137. o.) megspórolta a kiadó,

1 | A recenziens is szűrős szemmel olvassa azokat a kritikákat, ahol az adott munka lektora, opponense, szerkesztője írja meg véleményét. Ebben az esetben az ismertetett munka kiadói lektora volt az írás szerzője. Az ismertetést azért vállalta, mert lektori véleményének lényegét, amely a levéltári források sokkal szélesebb körű bevonására vonatkozott, negligálták, ugyanakkor a kötet az utolsó fejezet révén jóval átfogóbb lett. Harmadrészt ez a rövid írás a recenziensnek egyben a szakirodalmi tájékozódásra is lehetőséget adott.

hogy szétbontsa és újrarájzoltassa ezeket, így funkciótlannak illusztrációk lettek. A könyv szerkezete, tördelése áttekinthető, nélkülözi a hosszú körmondatokat.

Murádin 2019-es könyve az Erdélyi Párt történetéről leíró jellegű, olyan politikatörténeti munka, amely nem fordult a társadalomtörténeti háttér felé, nem bontotta ki a töréspontokat és a törésvonalakat, a budapesti kormányzathoz való viszonyt, a regionalizmus mibenlétét, valamint nagyon Kolozsvár-központú volt.² Bizonyos értelemben az a munka hasonlít György Béla párttörténetéhez.³ Az utóbbi szerzőt a recensens elég közlőre ismerte, és a vele folytatott beszélgetésekből is világos volt, hogy a munka az erdélyi magyar közönségnek példaként vagy modellként készült, az ismeretek kanonizációs szándékával, és ezen nem is akart túllépni. Murádinak ezt a könyvét hasonlóan látom. A most bemutatásra kerülő munkánál is megvan ez az indíttatás (emlékezetkanonizálás), de most Murádin megtalálta a feltárás és értelmezés egyensúlyát. Ugyanis itt már a leírása működés-központú. Ez részben annak köszönhető, hogy interjúkat és visszaemlékezéseket használt, azokból sokat idézve. De ennél is fontosabbak a szerkezetet kialakító kérdések: azt vizsgálja, hogy mi a hamis indoklás és a valós okok a málenkij robotra való hurcolásban, s ebben mi a szerepe a helyi román szereplőknek, a viszsztatérő közigazgatásnak. A szállítás során nemcsak ennek az infrastruktúráját (gyűjtőhelyek, tranzit-, gyűjtő- és céltáborok) és menetrendjét írja le, hanem a szökés, az éhezés, a helyi lakosság, a (sikertelen) közbenjárások viszonyait is. Az erdélyi magyarokat fogadó 14 nagy, illetve ezeknek

a 93 altáborát 6 regionális csoportba sorolta, és jellemezte a különbségeiket. A táborélet során nem a külső fegyelmezésre, ellenőrzésre, hanem a mindennapi túlélésre, az ellátásra, éhségre, betegségre, az elhalálozásra, a munkára (az ez után kapott szerény fizetésből tarthatták el magukat), az agitációra, szabadidős tevékenységre, a külső kapcsolattartásra koncentrált. A hazaérésnél sem csak a számbeliség, szállítás a téma, hanem a kapcsolódó hírek, álhírek és az otthoni drámai fogadtatás, valamint a még haza nem tértek utáni tömeges érdeklődés. Az 1953–1989 közti korszak a volt foglyok számára a tabusítás különböző szintű, irányú formáiról szólt. Az ezt követő, 1990 utáni évtizedekre nézve a szerző sorra veszi a témának az erdélyi magyar köztudatba épülését: a visszaemlékezéseket, a tudományos feldolgozásokat, az emlékműveket. S ezzel párhuzamban állítja a hivatalos román állami álláspontot, amely nem vesz tudomást a román közigazgatásnak az elhurcolásban betöltött szerepéről.

A recensens legfőbb előzetes kritikája a levéltári források hiányára vonatkozott, annál is inkább, mert az eddigi szakirodalomban például Benkő Levente, Papp Annamária, Hannalore Baier munkáiban ebből jóval többet látunk. A szerzővel folytatott ezzel kapcsolatos levelezésünk végül is azzal zárult, hogy ha végigjárta a levéltárakat a források után, akkor nem elég leírni, hogy nincs forrás, hanem magáról az útról, arról, hol nem talált anyagot mindenképp részletesen írni kellett volna, hogy kételyünk ne maradjon. Az irodalomjegyzékben felsorolt 5 levéltár 10 állaga nagyon szerény merítés (211. o.). Ennek belátásához elég kézbe venni Benkőék munkáját.⁴ Nem beszélve a

2 | Murádin János Kristóf: „Mindent Erdélyért!” *Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között*. Scientia, Kvár 2019.

3 | György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története, 1922–1938*. Pro-Print, Csíkszereda 2017.

4 | Benkő Levente–Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban*. II. (Dokumentumok a magyarok második világháborús fogságáról). Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2007.

kárpátaljai feltárásokról, amelyekből világos, hogy volt és van írásos dokumentáció szovjet részről, és akkor miért ne lenne hasonló romániai is?⁵

A könyv alapvetően interjúkra alapoz, 24-et a szerző készített, 6 közös volt Benkő Leventével, 3 pedig az utóbbi szerző munkája. A 33 interjúból 22 kolozsvári elhurcoltról szól (222–223. o.). Tehát azt mondhatjuk, hogy a kötet forrástörzsanyaga és az idézések alapvetően a kolozsvári elhurcoltak emlékezésére épülnek. Az erre vonatkozó alapkutatást fejlesztette tovább Murádin. Az ötezer kolozsvárihoz képest a hasonló nagyságú partiumi és székelyföldi csoportból sokkal kevesebb megnyilatkozást kaptunk. Valószínűleg hiábavaló elvárás is volna ilyen arányokat számonkérni, mikor eleve a hadifogoly és az elhurcolt kategória is egybeolvadt éppúgy, mint a „német származású” vagy „szökött magyar katona” a deportálás indokaként. A kötetben az interjúmozaikokból tematikusan újraserkesztett elbeszélést egészíti ki a szerző a „felejtésre ítélt eseményekről” szóló emlékirat- és szakirodalommal. Ha ez utóbbit nézzük, akkor világos, hogy az 1945–1989 közti „felejtés” 1990 után nem járt sikerrel, mert a romániai magyar kisebbség történetének csak az 1916–1920 közti históriája rendelkezik ehhez hasonló mennyiségű szakirodalommal. Itt Murádin könyve előtt legalább 15 memoár, 4 interjúkötet és

4 szakkönyv foglalkozott az erdélyi magyar civilek elhurcolásával, nem beszélve a szerző 19 tanulmányáról, amely természetesen a könyv törzsanyagát is adta (214–219. o.).⁶ Itt alapvetően a kolozsvári elhurcoltak narratíváját követhetjük, mert Benkő és Papp régebbi megjelent munkájuk bevezető tanulmányában már adtak egy átfogó képet.⁷ Azt is mondhatjuk, hogy az a munka és Murádin jelen könyve együtt egy „teljes” feldolgozást jelent. (Ha van értelme egyáltalán teljességről beszélni.)

Ez a tudástermelés a több országban folyó magyar Gulag-kutatások része, amelyet a 2008-ban megalakult Gulag- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága (GKN) szervez, amelynek Murádin János Kristóf az alelnöke. A téma kutatását nagyon segíti, hogy 2021-ben a Magyar Nemzeti Levéltár létrehozta a Gulag- és Gupvikutató Intézetet elsősorban az Orosz Állami Hadilevéltártól megkapott magyar fogolylisták feldolgozására és a további kutatások szervezésére. Murádin könyve előtt két hasonló tematikájú monográfia született Stark Tamás és Bognár Zalán kutatásai nyomán⁸ (az utóbbi a GKN programjában). A *Felejtésre ítéltve* ezekkel szinkronban írja le az erdélyi interjúk alapján az elhurcolás, a szállítás, a táborélet, a kényszermunka és a hazatérés viszonyait. Tehát egy párhuzamos erdélyi kitekintést kapunk.⁹ Ezenkívül az 1948/1953

5 | *A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Levéltári iratok és dokumentumok.* Szerk. Olekszij Korszun, Kosztyó Gyula, Toma Katalin. Budapest Főváros Levéltára–Nemzeti Emlékezet Bizottsága–Kárpáti Kiadó, Bp.–Ungvár 2022. [822 o.]

6 | A téma erdélyi kutatástörténetének összefoglalóját adja Benkő Levente: Néhány adalék az erdélyi kutatás kezdetéhez és fejleményeihez. In: *Fogság, zaklatás, emlékezés. A „málenkij robot” és az elhurcolások változatai a Kárpát-medencében 1944–1953.* Szerk. Benkő Levente, Papp Annamária. Polis–Historikus Egyesület, Kvár 2024. 57–70.

7 | Benkő Levente–Papp Annamária: Parancsok és légerek között – magyar internáltak és hadifoglyok európai táborokban 1944–1948 között. In: Benkő Levente–Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban.* I. (Túlélők emlékeznek). Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2007. 7–106.

8 | Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Lucidus, Bp. 2006.; Bognár Zalán: *„Málenkij robot”. A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története.* Kairosz, Bp. 2018.

9 | Hasonló erdélyi korpuszt hoz két másik munka is, „pusztán” az interjúkat tematikusan csoportosítva és összefűzve, közel 400 adatközlő interjút felhasználva: Gazda József: *A Golgota útján.* Hét Krajcár,

utáni fogság-fogoly utóéletről, illetve az erdélyi magyar kollektív emlékezetbe való beemelésről is áttekintést ad, valamint néhány mellékletben több mint 1100 elhurcolt adatait közli. Ennek integrálása egy kötetben mintegy kánonképző újdonságnak tekinthető. Szintén novum az alap kutatás eredményeként a Kolozsváron létrehozott Sapientia EMTE-különgyűjtemény a táborokból hazahozott emléktárgyak, írott források, valamint a vonatkozó személyes dokumentumok számára.

Ugyanakkor a magyarországi Gulag-, Gupvi-, „málenkij robot”-kutatások teljesen érthető, Kárpát-medencei keretbe való elhelyezése és a konferenciák sora óhatatlanul azzal jár, hogy összemosódhatnak a különböző, 1944–1945-ben lezajlott, magyarsággal szembeni atrocitások: a Beneš-dekrétumok következményei; a kárpátaljai, a magyarországi és az erdélyi, arányaiban más-más „málenkij robot” és a délvidéki „partizánbosszú”. Miközben az öt országban mindeközben a „magyarság” más-más hatalmi viszonylatokkal bírt.¹⁰

Abban szakmai konszenzus van, hogy a romániai magyar kisebbség történetében az 1944–1947 közti időszak a legmeghatározóbb fordulópont, nemcsak az új impériumváltás miatt, hanem mert megszűnik az önálló magyar politikai közösség, a jogállamiság, illetve a magántulajdont és a közösségi javakat államosítják, eltűnnek a párhuzamos kisebbségi közösségek (a zsidók, valamint a németek), és folyamatában

az 1944 előttihez képest egy torz kisebbségi társadalmi struktúra jött létre. Arról azonban, hogy Románián és Erdélyen belül milyen is a magyar közösség pozíciója, két egymással nem ellentétes, de mégis párhuzamos megközelítés alakult ki, amely egyszerre szólt az alávetettségről és a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) országos politikában játszott szerepéről, baloldali tömegbázis voltáról. Molnár Gusztáv még az 1980-as években készült interjúi alapján Észak-Erdélyi Köztársaságra, a regionálisan magyar dominanciájú baloldali vezetésre utalt az észak-erdélyi szovjet közigazgatás időszakában (1944. november–1945. március).¹¹ Fülöp Mihály és Vincze Gábor a dokumentumközléseikben már egy sokkal árnyaltabb képet mutatnak be, ahol megjelenik az etnikai alávetettség, de ugyanakkor az MNSZ-nek az integrációs és érdekvédelmi szerepe is a román baloldalon belül.¹² Bonyos értelemben épp az 1944-es deportálások, illetve abban a román közigazgatás és a polgári pártok szerepe, majd a Maniugárdák megfélemlítő akciói tették megkerülhetlenné a román baloldali integrációt, amely annál is inkább elkerülhetetlen volt, mert a MADOSZ hagyományán kívüli csoportok közül csak a magyar szociáldemokraták szerveződhettek mint párttagozat. Lönhárt Tamás, Nagy Mihály Zoltán, Olti Ágoston az MNSZ-t az országos és a nemzetközi viszonylatban értelmezik: az RKP számára a szövetség külpolitikailag is hasznos, és Erdélyben is választói bázist teremtett,

Bp. 2017.; Benkő Levente–Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban*. I. (Túlélők emlékeznek). Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2007. 107–348. Itt az adatközlőket a névmutatóban külön nem jelezték, de több száz interjúról van szó.

10 | A téma kutatásáról jó áttekintést ad a Gulag- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaságának honlapja: <https://gulag.hu/> (utolsó megtekintés: 2025. 03. 04.).

11 | Molnár Gusztáv: Örendelkezési törekvések az „észak-erdélyi köztársaság idején”, 1944. október 11. – 1945. március 13. In: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. Bp. 1993. 92–139.

12 | Gál Mária et. al.: *Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenés atrocitásokról*. Kvár 1995.; Fülöp Mihály–Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Teleki László Alapítvány, Bp. 1998.; Vincze Gábor: A Groza-kormányt támogató Magyar Népi Szövetség. *Magyar Kisebbség* 4. évf. 1998/2. 142–153.

miközben volt MADOSZ-os vezetőin keresztül alárendelik a pártállami átalakításnak.¹³ Így mind az 1944-es deportálások, mind a fogoly- és hadifogolykérdés, a hazaszállítás másodrangú ügy. Miközben ez kb. 50 ezer családot érinthetett a magyar közösségen belül. Amit az eddigi szakirodalom alapján nemigen lehet látni, az épp a két tématerület (MNSZ-értelmezés/deportálások, etnikai diszkrimináció) közti kapcsolat vagy másként a magyar baloldal regionális befolyása és az új kisebbségi helyzet minden napjai közötti viszony, amely természetesen a helyi társadalomban volna a legmegragadhatóbb. Erről azonban nagyon keveset tudunk. De ha megnézzük a két nagy mélyfúrást végző kronológiát és néhány szórványos esettanulmányt, akkor látszik, hogy nehezen ment az MNSZ befolyásszerzése, és sokféle MNSZ létezhetett a magyarok lakta településeken, ahogy nagyon különböző lehetett az egyes vidékek, települések vezetése is.¹⁴ Erről hasonlóképpen nagyon keveset tudunk. Ennek meghaladása pedig fontos volna. Murádin egy átfogó monográfiát adott közre a témáról, és miközben valószínűnek tartom, hogy több levéltári forrás létezhet annál, amennyit eddig a kérdés kutatói feltártak, az alapvetően már nemigen változtatná meg az ismereteinket, és a potenciális emlékezők is lassan elfogynak.

Az erdélyi magyar kisebbségtörténetírásban a sokféle szemléleti megközelítés között a kisebbségi kollektív azonosságtudat szempontjából párhuzamosan két nézőpont

van jelen. Az egyik a múltfeltárás keretében a magyarokkal szemben elkövetett igazságtalanságokra, a szenvedéstörténetre koncentrált, amely a közösség igazságérzetét erősíti. Ebből kiindulva az azonosságtudat koherenciáját elsősorban a hatalmi aszinkronnak való alávetettség, kiszolgáltatottság és az ezzel szembeni ellenállás határozza meg. A főbb témák: háborús veszteségek, szovjet munkatáborokba való elhurcolás, vagyonvesztés, Maniu-gárdák, egyházüldözés, 1956, politikai fogság, az államszocializmus repressziós rendszere, magyarellenesség. Ugyanakkor az intézmény és társadalomtörténetre koncentrált kutatásokban egy másik nézőpont lett a meghatározó. Nevezetesen az, hogy egy-egy adott rendszeren belül milyen alkalmazkodási gyakorlatok működtek a helyzet elviselhetőbbé tétele, a hagyományközösség fenntartása érdekében, a hatalmi aszinkronnal szemben milyen védekezési formák, adaptációs gyakorlatok terjedtek el.

A két szemlélet között nem hiszem, hogy mély ideologikus különbség volna, sokkal inkább az adott eseménytörténet részletező feltárásának igénye, illetve a társadalomtörténeti, intézményi szélesebb kontextus ebben a meghatározó. A végkimenetele – tehát az, hogy milyen emlékezetkultúra kialakításához vezet mindez – azonban már lényegi, megosztó kérdés. Mi is dominánsan a kisebbségi magyar közösségek egy-egy generációjának a nagy kollektív történelmi élménye? Például az országvesztés; a

13 | Kovács Szabolcs: A Magyar Népi Szövetség a történetírásban a rendszerváltás előtt és után. *Erdélyi Krónika*, 2023. március 5. <https://erdelyikronika.net/2023/03/05/a-magyar-nepi-szovetseg-a-tortenetirasban-a-rendszervaltas-elott-es-utan/> (utolsó megtekintés: 2025. 02. 10.); Lönhart Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944–1948)*. Argonaut, Cluj 2008.; Nagy Mihály Zoltán–Olti Ágoston: *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez*. Pro-Print, Csíkszereda 2009.

14 | Márton Áron *élete és munkássága*. Kronológia. Összeáll. Marton József. Pro-Print, Csíkszereda 2020. I. 208–215; II. 19–170; *Időtár. Marosvásárhely történeti kronológiája, 1919–1944*. III. Összeáll. Sebestyén Mihály. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2011. 464–468; *Időtár. Marosvásárhely történeti kronológiája, 1945–1989*. IV. Összeáll. Sebestyén Mihály. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2014. 9–42; Gagyí József: *A krízis éve a Székelyföldön 1949*. Pro-Print, Csíkszereda 2004.; Főcze János: *Két malomkő között. Társadalom és pártszervezés Szépvízen és a Szépvízi járásban (1945–1947)*. *Múltunk* 2024/4. 178–219.

kisebbségi társadalom építése; a Magyarországhoz való visszatérés; a „hontalanság évei”/„málenkij robot”/„partizánbosszú”/Maniu-gárdák vs. MNSZ; a demográfiai csökkenés, marginalizáció tudata vagy az 1989 utáni újraszerveződés, egy új akkomodációs helyzet (az asszimilációs és az integracionalista nemzetiségpolitika után), a határtalanítás új lehetőségei?

Talán érdemes átgondolni Murádin János Kristófnak egy memoár előszavában megfogalmazott megállapítását: „... a szabadult rab emlékezetéből szinte nyomban kimosódnak a részletek, a fogolyélet hétköznapijai, s csak a szenvedéseinek sajgó fájdalma marad meg, s a vele törtétek

egy-egy megrázóbb eseménye. Védekezni ez ellen kevesen tudnak”.¹⁵ Tehát ezt a nagyobb közösség történetére vetítve úgy értelmezhetjük, hogy a szenvedés, a kisebbségi szerkezeti egyenlőtlenségek, a hatalmi aszinkronok feltárásán túl forduljunk a hétköznapiak, a helyi társadalom történései felé. Ebből a végső soron boldogulás-, otthonkeresés-gyakorlatokból is létrejöhet egy történeti mozaik, amely már nemcsak az elszenvedett sorsról szól, hanem a történések lehetőség szerinti cselekvő alakításáról vagy az arra tett próbálkozásokról.

BÁRDI NÁNDOR

15 | Murádin János Kristóf: A történelem sodrában. In: Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*. EME, Kvár 2006. 21.

A tudós levéltáros emlékezetére

Közösségben, közösségért. Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára. Szerk. Flóra Ágnes, Pakó László. EME-HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Kvár-Bp. 2023. 398 o.

1966 őszén harmadéves történészhallgatóként jártam először a kolozsvári levéltárban. A Farkas u. 12. és 10. szám alatt található két épületben működött; közülük az első, földszintes sarokház helyén ma az Akadémiai Könyvtár, a második, emeletes helyén a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának új épülete emelkedik. Az utóbbi a hetvenes évek elejére épült fel, s városunk sorsának intézői vérszemet kapva, 1974-ben a lerombolt 12. számú ház helyére rendelték az Akadémiai Könyvtár kolozsvári fiókjának méhkaptárra emlékeztető, betonrácsos épületét is. A levéltár olvasóterme előbb az emeletes épületben, azután, az építkezés ideje alatt a földszintes, egykori Apáczai-házban volt. Ott találkoztam először a levéltári terephez illő színű munkaköpenyt viselő Kiss Andrással, akit az olvasóterem egymást váltó cerberusai, ha elakadtak, mindegyre segítségül hívtak. Az is megesett, hogy a rendszerint 12 óra tájban érkező Szabó T. Attila professzornak számolt be a keresett levéltári egységekkel kapcsolatos fejleményekről. Ismeretségünk a következő évtizedekben mélyült el, miközben átségített az általam kutatott városi számadáskönyvek, illetve a besztecei levéltárban őrzött levelek értelmezésének a buktatóin: éppen az előttünk fekvő kötetből

is kiderül, hogy nem csak engem, más sors társaimat sem homályosítottak fel az egyetemen arról, hogy Kolozsváron a *zsellér* nem földtelen paraszt, hanem a városi háznak a bérlője, hogy a *szabados* a városi tisztségviselő, így fizetségképpen adóengedményben részesülő polgár s nem a felszabadított jobbágy.

Kiss András érdeklődési köre, amint munkái ékesen bizonyítják, nagyon szerteágazó volt. Ő maga elsősorban levéltárosként, a forrásanyagot a kutatás rendelkezésére bocsátó szakemberként határozta meg önmagát, minekünk kell kiemelnünk, hogy az egyetemi képzettségéhez illő jogtörténet, illetve a néprajz, az intézmény- és várostörténet mellett számtalan más történeti vonatkozású kérdés, lényegében az erdélyi magyar kultúra egésze izgatta, de hivatalból kellett érdeklődnie a közvetlen környék mellett a levéltárba menekített távolabbról származó álagok, például az egykori Szatmár vármegye levéltárából Kolozsvárra került okmányok iránt is. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* monumentális sorozatának egyik szerkesztőjeként nemcsak ellenőrizte, gazdagította, hanem románul értelmezte is az egyes szócikkeket, így tanítványaimat szoktam arra biztatni, hogy nagyon szegényes szókincsű magyar-román szótáraink adalékait vessék

Kovács András (1946) – művészettörténész, érdemes egyetemi tanár, az MTA külső tagja, Kolozsvár, akovacs46@yahoo.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-14>

össze a SZT sokszor árnyaltabb, Kiss András-féle értelmezéseivel.

Ennek a szerteágazó érdeklődésnek a lenyomata az előttünk álló emlékkönyv is: hazai és anyaországi kutatók részvételével, a 2023-ban megrendezett kolozsvári ülés-szak 24 előadásának a szerkesztett szövegével tisztelegtek a dolgozatok szerzői a néhai tudós levéltáros emléke előtt.

Az első, Bitay Enikő, Ioan Drăgan, Egyed Ákos és Sipos Gábor által jegyzett emlékező szövegekben szó esik a levéltáros, a forrásokat értelmező, a közszereplő Kiss Andrásról, akinek tisztségviselőként, az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtítkáráként kiemelkedő, meghatározó szerepe volt az EME újraindulásában és az újraindulást követő első, közel másfél évtized történetében is.

Az emlékkönyv kompozíciójában jelentős számú dolgozat kapcsolódik a jogtörténet témaköréhez: Kolozs vármegye birtokos nemes procuratorairól (Dáné Veronka), a kora újkori kolozsvári jogügyigazgatók perindítási hatásköréről (Pakó László), a megnevesített Kolozsvárról (Flóra Ágnes), zálogszerződésekből eredő sepsiszéki jogvitákról (Rácz Balázs), illetve tetemrehívásról (Tóth G. Péter) olvashatunk bennük, olyan témákról, amelyek valóságos építőkövei lehetnének egy részletes erdélyi jogtörténetnek. Idesorolnám *A magyar jogi szaknyelv formálódása a 16–17. században* című tanulmányát Tamásné Szabó Csillának, a SZT egyik szerkesztőjének is, aki elsősorban a SZT egyik szótár adalékaiból kiindulva értekezik témájáról. Dolgozata ismét eszembe juttatta a székely Kászoni János marosváradjai tisztnak Kitonich János királyi jogügyigazgató *Specimen iuridici processus* (1619) című – a perjogi gyakorlatról szóló – munkájáról készített magyar fordítását,¹ amelyet

1647-ben a fejedelmi nyomda adott ki Gyulafehérváron, bizonyoságként a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség egyezmény jogrendjének; míg Kitonich eredeti munkája a királyság szokásainak megfelelően latin nyelvű, erdélyi magyar fordítása nemcsak a magyarul törvénykező Erdélyben, hanem néhány év múlva (1650) már Lőcsén, Felső-Magyarországon is megjelent. Hatékonyabb terjesztési módját a Marosváradján született magyar jogi szakkifejezéseknek elképzelni sem lehet! Amennyire felületes keresés alapján megítélhetem, ennek a könyvecskének az adalékaira nem hivatkoznak a Tár szócikkei, nyilván azért, mert modern szövegkiadása csak 2014-ben jelent meg, de méltánytalan sorsában közrejátszhatott az is, hogy szövegkiadását Váradja helyett hibásan Váradról eredeztetették az erdélyi művelődéstörténet jelentős központjainak földrajzában boldogtalanul tévelygő sajtó alá rendezők (Magyar Mercurius, Bp. 2014).

A kormányzattörténet témakörébe illik Mátyás-Rausch Petra dolgozata Giorgio Basta erdélyi kormányzó tevékenységéről, s mellé sorolhatjuk Oborni Teréz: *Fundamentum Regni – az erdélyi rendek fejedelmi utódlással kapcsolatos vitája az 1652. február-márciusi országgyűlésen* című dolgozatát is.

Kolozsvár történetének egy jelentős fejezetét értelmezte *Kolozsvár adóigazgatása és az adószedés gyakorlata az 1620–1640-es években* címen Jeney-Tóth Annamária. Dolgozata, akárcsak Mihály Melinda írása *A kolozsvári Bácsi-Münich-házról* szintén közvetlenül kapcsolódik Kiss András érdeklődéséhez. Éveken keresztül jegyzetelte, kutatta a kolozsvári adókönyveket, melyek segítségével rekonstruálhatók hosszabb időintervallumok tulajdonosváltásai egy-egy ingatlan történetében. A Fő tér északi során álló

1 | Rövid igazgatas a nemes Magyar Országnak és hozzá tartozo részeknek szokott teorveny folyasirol, melyet nemzetes Veres-Marthi Ciko Mihaly uram keresere deákbol magyar nyelvre fordított Kaszoni Janos Váradgyán. Nyomtatott azon Ciko Mihály V(ram) költségén, Gyula-fejér-várat 1647... *Régi Magyarországi Nyomtatványok*. III. 1636–1655. Szerk. Heltai János. Akadémiai, Bp. 2000. 2171. sz.

Püspöki-, illetve – immár a szerző által javasolt nevén – Bácsi–Münich-ház története elsősorban ezek révén világosodik meg Mihály Melinda művészettörténész aprólékos kutatásainak köszönhetően. Rűsz-Fogarasi Enikő a Kis-Szamos által hajtott kolozsvári malmok történetére világít rá, míg Lupescu Makó Mária (Aranyos)gyéres városvezetését ismerteti a 18. század végén (1784–1804).

Történész és történetírás Kolozsváron a századelőn a címe Erdész Ádám dolgozatának, aki Márki Sándor Naplójának a kolozsvári egyetem történészeire vonatkozó életes adalékait dolgozta fel az első világháborút megelőző és alatti években.

Gondolatok Bocskay István levéltáráról, avagy adalék az erdélyi fejedelmi archívum történetéhez címen fogalmazta meg kutatásainak eredményeit Jakó Klára az erdélyi fejedelmi levéltár Szent Gráljának számító állag történetével, sorsával kapcsolatban.

Egyed Emese Kiss András eredményeire is támaszkodva *Florentina megmutatkozása* címen komponálta meg széles kitékintésű irodalom- és művelődéstörténeti tablóját a kora újkori Kolozsvár életéről.

Az emlékkönyv címzettjének egyik kedvenc témájához nyúlt Kujbusné Mecsei Éva a *Lappangó szatmári boszorkányperek* elmélyült vizsgálatával, illetve Veres Tünde a *Nánási boszorkányok* című dolgozatával; Pócs Éva pedig a *Váltottgyerek-hiedelmeket* mérte a boszorkányperek valóságához.

Zsoldos Ildikó a Kolozsvárra mentett sárközújlaki Vécsey-levéltár fennmaradt mandátumanyagára alapozta a család egyik normákat döntögető, Miklós nevű tagjának a sorsrajzát. Szintén az életrajz műfajához sorolható Papp Klára írása özvegy Csáky Rozália életéről.

KOVÁCS ANDRÁS

IN MEMORIAM

... akkor engedem el a kezedet, ha már mások is fogják az enyémet... **Búcsú Péter Mihály Heinrich akadémiakustól, az EME egykori alelnökétől***

Az EME vezetősége s tagjai nevében állok itt, ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémia nevében (is) mint akadémiakustárs, és csupán pár gondolatot kívánok megosztani Önökkel, búcsúzva Péter Mihály Heinrich akadémiakustól, professor emeritustól, kedves Mihály bátyánktól, akit az EME 1990-es életre keltését követően ismerhettem meg.

Péter Mihály 1929. május 11-én született a Maros megyei Sóváradon. Édesapja Péter István jegyző, édesanyja Nösner Elwine Katherine háztartásbeli, összesen hat gyermekük született, a legkisebb Péter Mihály Heinrich orvos volt.

Elemi iskoláit Vajdaszentiványon kezdte, majd a százszéregeni német gimnáziumban, valamint a marosvásárhelyi Római Katolikus Főgimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol 1948-ban érettségizett. Elmondása szerint leginkább történész vagy földrajztanár szeretett volna lenni. Azonban a család nem tudta vállalni a más városban való taníttatását, így bátyja nyomdokába lépett, és sikeresen felvételizett a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetbe (OGYI). Egyetemi tanulmányait az OGYI Általános Orvosi Karán 1954-ben érdemoklevéllel végezte.

Péter Mihály két évig tevékenykedett falun körorvosként, előbb Bögözben, majd Mezőcsáváson. Ezt követően, 1956-ban visszatért az egyetemre, s jelentkezett Andrásófszky Tibor rektornál, aki a Mikrobiológiai Tanszékre vette fel. Péter Mihály itt dolgozott egy életem át, 1999. októberi nyugdíjazásáig. Egyik interjújában ezt nyilatkozta: „Szegénynek születtem, szegényen mentem nyugdíjba, de nyugodt lelkiismerettel, mert igyekeztem főleg a szüleimtől tanult és tapasztalt becsületességgel élni. Szakmai tevékenységemben pedig mindig szem előtt tartottam egykori tanítómestereim példáját, akik pontos és lelkiismeretes, odaadó munkára neveltek”.

* | Részletei elhangzottak Péter Mihály Heinrich temetésén, Marosvásárhelyt a katolikus temetőben, 2024. december 31-én.

Végigjárta az egyetemi ranglétra minden fokozatát: 1956-tól gyakornok, 1958-tól tanársegéd, 1966-tól adjunktus, 1972-től docens, 1990-től professzor, majd 1991-től 1999-ig, nyugdíjazásáig tanszékvezető. 1962-ben Bukarestben szakorvosi, 1965-ben főorvosi vizsgát tett le mikrobiológiából. Az orvostudomány doktora címet 1971-ben a Jászvásári Egyetemen szerezte meg. Tapasztalatszerző tanulmányutakon járt Heidelbergben, Kielben (Németország, 1973), Debrecenben (1991), Budapesten (1992), Szegeden (1993) és Bergenben (Norvégia, 1993).

Oktatói tevékenysége alatt magyar és román nyelvű gyakorlatokat és előadásokat tartott a Fogorvosi és az Általános Orvosi Karon, továbbá 17 egyetemi jegyzet elkészítésében vett részt, melyek közül hatnak egyedüli szerzője volt. Kutatási munkája a bakteriológia, vírustan és mikológia területeire terjedt ki, és számos innovatív módszert dolgozott ki, például az urethritisek diagnosztikájára és a száj mikroflórájának biocönózis-tipológiájára. Kimutatta a szájjüreg mikroflórája és az immunvédelem összefüggéseit, valamint a gombák és baktériumok patogenitásának kölcsönhatásait. Továbbá vizsgálta a víz mikrobás szennyeződését és a kórokozók túlélését extrém körülmények között, illetve részt vett a vírus-hepatitiszek kóroktanának kutatásában. Szakmai eredményeit 82 konferencián mutatta be, 181 publikációja jelent meg több nyelven, rangos szakfolyóiratokban. 1998-tól az Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta. Feleségével, Péter H. Máriával nyugdíjazásukat követően közösen kutatták az erdélyi magyar orvos- és fogorvosképzés történetét, és számos tudománytörténeti tanulmányt, monográfiát tettek közzé.

Péter Mihály szívén viselte a magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés sorsát, támogatta az annak fenntartását segítő kezdeményezéseket, a hallgatók mellett is kiállt, akik részt vettek a marosvásárhelyi márciusi eseményeken.

Egyike volt azon kilenc személynek, akik kezdeményezték 1990. január 20-án az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának felélesztését, újraindítását. Kezdeményező társaival együtt odaadón munkálkodott azon, hogy az orvostudományi szakosztály újrazedhesse nagy múltú munkásságát. Péter Mihály jelentős szerepet vállalt a marosvásárhelyi szakosztályi székház megszervezésében és a helyi fiókszervezet megalakításában, valamint az Orvostudományi Értesítő szerkesztésében. Önzetlen, fáradhatatlan munkája hozzájárult az Egyesület eredményes működéséhez és az EME célkitűzéseinek megvalósításához. Az 1990-es újjáalakulás után egyre több gyógyszerész kapcsolódott be a szakosztályi munkába. Ezért a szakosztály nevét 1998-tól Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályra változtatták, amelyet 2007-ben hivatalosan is elfogadtak – ennek kezdeményezője Péter Mihály volt. A gyógyszerészek szerepének erősítése érdekében 2006-ban együttműködési megállapodást kötöttek a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal. Tagja volt az EME-választmányának (1993–2006), az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály választmányának (1992–1998, 2000–2006), ugyanakkor két ízben: 1994–1998, majd 2002–2006 között az EME alelnöki tisztségét töltötte be. Komolyan vette feladatait, pontos kimutatása volt arról is, hogy 64 alkalommal utazott fel Kolozsvárra az ülésekre, képviselve az orvostudományi közösség (az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály) érdekeit. A vezetői tisztségből történő visszavonulását követően még 13 alkalommal utazott az EME rendezvényeire. Az EME értékelte Péter Mihálynak az egyesületért tett áldozatos, hathatós tevékenységét, és a 2006. március 11-i közgyűlésén tiszteleti taggá választotta dr. Feszt György javaslatára, aki az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály akkori elnöke volt.

Meggyőződésem, hogy Péter Mihály önzetlen, kitartó és szilárd elvi alapokon nyugvó tevékenysége mindig hozzájárult Egyesületünk sikeres működéséhez még a kezdeti, legnehezebb időszakban is, nagyjaink: Jakó Zsigmond, Benkő Samu elnökök és Kiss András főtítkárr, majd alelnök mellett, utóbbinak az EME-ben vállalt szerepét különösen értékelte. Büszke volt arra, hogy az EME volt az a szervezet, amelyben a leghosszabb közéleti tevékenységét fejthette ki, és melynek célkitűzéseivel azonosulni tudott. Tudatában volt az ott végzett közhasznú munka értékének. Elmondása szerint szerette az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, összefüveteleit és azok légkörét, hangulatát.

Hosszú sorokban méltatható emberi tartása, szerénysége, örök tetterekészsége, a hittel és meggyőződéssel végzett feladatok vállalása, az őszinte, karakán, az embertársait megbecsülő, igaz ember. Mindannyiunk számára példaértékű egyéniség, akivel jó volt elbeszélgetni, erőt meríteni a mosolygós tekintetéből, sugárzó optimizmusából.

Örülök, hogy közelebbről ismerhettem, s annak is, hogy a 2019-ben vele készített interjú által az ő emlékéit is megőrizhettük. Az EME arcképcsarnokában tehát megtekinthetővé válnak mindazon gondolatok, amelyek számára fontosak voltak. Egyik levelében (az interjúra készülve) az EME jelentőségéről így írt: „Az EME-t semmi sem tudja pótolni, még egy állami magyar tudományegyetem sem, mint ahogyan a múltban sem. Az EME olyan, mint az a bronz a hordón, összetartja a különben széteső önálló dongákat, hogy lehessen a hordóban kiérlelni az édes mustot nemes borrá”.

Isten nyugosztaljon, Mihály bátyánk! Felesége, kedves Mária és családja mellett állunk a búcsúzás pillanatában. Ez a pillanat ugyanakkor nemcsak a búcsúzásé, hanem egy újabb elkötelezettség, kihívás, iránymutató mindannyiunknak, hogy mindazon értékeket, melyeket ő (és elődei) képviselt(ek), stafétabotként tovább vigyük. Így legyen: *... akkor engedem el a kezedet, ha már mások is fogják az enyémet...*, így lévén mindennek értelme és érdemi folytatása.

Emlékét kegyelettel őrizzük.

Marosvásárhely, 2024. december 31.

Bitay Enikő, az EME elnöke

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Elnöki tájékoztató az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2024. évi tevékenységéről¹

Százhatvanöt évvel ezelőtt vállalta fel az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) az erdélyi magyar tudományos élet szervezésének, fellendítésének nemes feladatát. Az EME küldetése a magyar nyelvű tudományművelés fenntartása és ösztönzése. Ennek folyamatos biztosításához az EME saját kutatóintézettel, tudományos könyvtárral, digitális adattárral, szakosztályokkal, fiókegyesületekkel, ifjúsági csoportokkal és könyvkiadóval működik. Kiemelten foglalkozik a kulturális örökség megőrzésével, gyarapításával és közzétételével, valamint tudományos eredmények bemutatásával, támogatva a romániai magyarság kulturális és tudományos fejlődését.

Működését a függetlenség, szakmaiság, együttműködés és közösségi tisztelet jellemzi, célja a tudományos színvonal és az alkotómunka elismerésének erősítése.

2024-ben az EME-nek, a sajátos működési szerkezetét megtartva, sikerült megvalósítania eltervezett sokrétű és sokszínű programcsokrát. Ezen programok megvalósításának sikerességéhez nagymértékben hozzájárultak a normatív támogatások, illetve a sikeres célpályázatok.

Az EME 2024-es éve számokban

Az EME 2024-ben összesen 90 rendezvénynek volt a házigazdája, ebből 21 a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozathoz tartozik, 16 rendezvényre a Kolozsvári Magyar Napokon került sor, 8 konferencia, 35 szakosztályi, fiókegyesületi előadás, 11 könyvbemutató. Három szakmai képzést tartott (az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály immár hagyományossá vált kreditpontos képzései által), egy szakmai tábor (a technikatörténeti alkotótábor a Műszaki Tudományok Szakosztálya révén) szervezett. A fenti számok is jól mutatják, hogy az EME 2024-ben is kiemelkedő szerepet töltött be a romániai magyar tudományos és kulturális életben, hozzájárulva a tudományos eredmények gyarapításához, szélesebb körben való terjesztéséhez és a szakmai közösség építéséhez.

1 | Ezen tájékoztató elérhető az Erdélyi digitális adattárban (EDA): <https://eda.eme.ro/handle/10598/34209>.
A hozzá tartozó képes bemutató uo. tekinthető meg: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34210>.

A kiadványok 2024-es mérlege, összesen 32: 7 önálló kötet, 8 folyóirat (4 Erdélyi Múzeum, 2 Acta Materialia Transylvanica, 2 Orvostudományi Értesítő), 13 sorozatkötet (1 Certamen, 4 ETF, 3 Letöltés, 2 MTK, 1 MTF, 1 TTT, 1 Emberek és Kontextusok), 4 kiadvány más kiadókkal közösen jelent meg.

Az EME 2024-ben összesen 51 kutatási programot működtetett: 18-at a tizenegy belső munkatárs révén, 5-öt a szakosztályok által és 18-at külső kutatási programok révén (ugyanakkor a 2023-as évből 2024-re átnyúlt 15 kutatási program).² A kutatásokban összesen 108 külső munkatárs vett részt, ami jól mutatja az EME szakmai hálózatának kiterjedtségét és az együttműködések jelentőségét.

Tisztelet elődeink előtt

Az EME 2024-ben is számos tagját vesztette el, köztük kiváló személyiségeitől, munkatársaktól kellett búcsúznia: februárban elhunyt Orosz István történész, az MTA rendes tagja,³ márciusban elhunyt Imre Erzsébet egykori munkatárs,⁴ októberben elhunyt Kerekes György műfordító, szerkesztő.⁵ Decemberben hunyt el Péter Mihály Heinrich akadémikus, az EME volt alelnöke, alapító és tiszteleti tagja⁶

Rend, rendszer és stratégia 2024-ben is

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület intézményhálózata 2024-ben is a rend, rendszer és stratégia elvei mentén működött.⁷ Ez a szervezési elv bizonyítottan hatékony és szükségyszerű keretet biztosított az EME tevékenységeihez. Az év során kiemelt figyelmet fordítottunk épületeink és könyvtáraink munkaterének, hagyatékainak és aktáinak rendszerezésére, folyó ügyeink, feladataink és pályázataink átláthatóságának biztosítására, hosszú távú céljaink és működési stratégiáink hatékony kidolgozására.

Az EME 2024-ben is arra törekedett, hogy stabil működésével és előrelátó stratégiájával erősítse tudományos és kulturális szerepvállalását.

Fontosabb tevékenységek, megvalósítások és eredmények:

1. Könyvtárállományunk, hagyatékaink számbavétele, szortírozása.
2. Épületeink folyamatos karbantartása.
3. A munkafeltételek javítása, beleértve a kutatáshoz szükséges eszközök beszerzését és az adatbázisokhoz való hozzáférés biztosítását.
4. A jogi és peres ügyeink folyamatos és szakszerű intézése.
5. Az intézményközi együttműködések ápolása és új partnerkapcsolatok kialakítása.

2 | Az EME 2024-es évi kutatási programok lajstroma a 2. mellékletben található.

3 | <https://eme.ro/hir/elhunyt-orosz-istvan-tortenesz>

4 | <https://eme.ro/hir/elhunyt-imre-erzsebet-egykori-kollegank-az-eme-volt-konyveloje>

5 | <https://eme.ro/hir/elhunyt-kerekes-gyorgy-mufordito-szerkeszto>

6 | <https://www.eme.ro/hir/elhunyt-peter-mihaly-akademikus-az-eme-volt-alelnoke-alapito-es-tiszteleti-tagja>

7 | Lásd: Interjú Bitay Enikővel, az EME elnökével. <https://mta.hu/magyar-tudomanyossag-kulfoldon/interju-bitay-enikovel-az-eme-elnokevel-112326>, 2022. augusztus 10. MTA HTMT.

6. Az EME közérdekű ügyeinek képviselése, társintézmények támogatása, könyv-adományok biztosítása.
7. A tervezett programjaink megvalósítása, valamint az ehhez szükséges pályázatok elkészítése, lebonyolítása és elszámolása.

1. Könyvtárállományunk, hagyatékaink számbavétele, szortírozása

A 2022-ben megkezdett könyvállományunk és hagyatékaink számbavételét, szortírozását 2024-ben is folytattuk. A 2024-es év a Jordáky-ház könyvtárának rendszerezésére irányult. A ház felújítása lehetőséget teremt arra, hogy megfelelő tárolóhelyet alakítsunk ki, amely biztosítja a könyvek és hagyatékok biztonságos és megfelelő környezetben történő elhelyezését.

A hagyatékgyűjtés és rendszerezés, valamint a már meglévő anyagok számbavétele, feldolgozása és digitalizálása folyamatosan zajlik, biztosítva ezzel kulturális örökségünk megőrzését és hozzáférhetővé tételét.

2. Épületeink folyamatos karbantartása

Az épületeink gondozása és karbantartása folyamatos feladat, amelyre minden évben elkülönített keretet biztosítunk. 2024-ben is kiemelt figyelmet fordítottunk ingatlanjaink állapotának megőrzésére és fejlesztésére, ugyanakkor egyre inkább érezhető a helyszűke, amely korlátozza a bővülő kutatási tevékenységeinket és a hagyatékok szakszerű befogadását. A Jordáky-könyvtár belső felújítása 2024 novemberében kezdődött el. A munkálatok során: teljeskörűen felújítottuk a fürdőszobát, az olvasóteremben álmennyezetet építettünk, valamint az épület teljes belső részét kifestettük. A Lőrinczi-ház konzolidációjának műszaki terve is elkészült, azonban a kivitelezésre a tél beállta miatt nem kerülhetett sor 2024 végén. A kivitelezővel a szerződést megkötöttük, a munkálatok hamarosan elkezdődnek, és várhatóan 2025. április végéig be is fejeződnek. A Rhédey-házban található székházunk fürdőszobája szintén felújításra került 2024 decemberében.

A jövőben kiemelt feladatunk a megfelelő infrastrukturális feltételek biztosítása, hiszen a növekvő kutatói hálózat, az egyre bővülő gyűjtemények és a beérkező hagyatékok elhelyezése új megoldásokat igényel.

3. A munkafeltételek javítása: eszközbeszerzés, adatbázisokhoz hozzáférés

Az EME 2024-ben is kiemelt figyelmet fordított a munkafeltételek javítására, amely magában foglalta a kutatók és könyvtárlátogatók számára biztosított adatbázis-hozzáférést, valamint a működéshez és kutatáshoz szükséges technikai eszközök beszerzését. Az év során klímaberendezésekkel, számítástechnikai eszközökkel, nyomtatókkal, fényképezőgépekkel, külső adathordozókkal és egyéb korszerű berendezésekkel bővítettük infrastruktúránkat, továbbá stabil internetkapcsolatot biztosító wifi-eszközöket szereltünk fel. A rendezvények minőségének növelésére egy hordozható széles vetítővásznat is beszereztünk, e fejlesztések pedig jelentősen hozzájárultak az EME működésének hatékonyságához és a kutatási tevékenység támogatásához.

4. A jogi és peres ügyeink folyamatos és szakszerű intézése

Az EME jogi természetű ügyeit tekintve, a 2024-es tárgyévről az Egyesület ügyeit fokozott stabilitás jellemezte.

Az Egyesület ellen a 2024-es év folyamán sem indult peres eljárás. Közvetlenül a tárgyév lezárulta előtt szükségesnek mutatkozott a Jókai (Napoca) u. 14. sz. 2. lakrészének az 1. lakrésszel telekkönyvileg közös rendeltetésűnek nyilvánított, azonban ilyen rendeltetéssel nem bíró terei (elsősorban tetőtere, alagsora) helyzetének rendezésére peres eljárás megindítása, annak érdekében, hogy mindkét lakrész e terei az illető lakrész tulajdonosai számára, egyéni tulajdonként kerüljenek leválasztásra.

Az EME jelenleg is aktívan folyó jogvitának csupán a Wass-ház visszaszolgáltatása kapcsán részese, amelyben a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága előtt továbbra is zajló két (első esetben még 2017-ben, a második esetben 2022-ben kezdeményezett) ügyben kérelmezőként lép fel. A Wass-ház vonatkozásában – az EME ez irányú kérelmének korábbi jóváhagyását követően a Legfelsőbb Semmitő- és Ítéltőszék által – jelenleg is az Alkotmánybíróság előtt, jelentéstevő bíró vizsgálata alatt áll egy alkotmányossági kifogás, melynek célja az illető ingatlan visszaszolgáltatásával kapcsolatban lezártult per esetleges újrafelvételéhez vezető határozat kiharcolása.

A Lakatos (Lăcătușului) u. 3. sz. alatti ingatlan és a Moll-ház (Tamás András/Ion Ghica u. 12. sz. alatti ingatlan) jogi helyzete minden szempontból rendezett.

A nem peres jogi tartalmú tevékenységek tekintetében említésre méltó az Egyesület digitális tagnyilvántartásának fejlesztésével kapcsolatos jogi (nem utolsó sorban adatvédelmi) vonatkozású tevékenység köre, amelyek a 2024-es évben megkezdődtek és várhatóan a folyó év során modern, minden szempontból átlátható tagnyilvántartást eredményeznek majd.

5. Intézményközi együttműködések, szakmai kapcsolatok

Az EME 2024-ben is kiemelt figyelmet fordított intézményközi együttműködéseinek ápolására és bővítésére, hiszen ezek a tudományos eszmecsere és közös munka alapvető kereteit jelentik. Kulcsfontosságú számunkra a régi és új partnerintézményekkel való kapcsolatok fenntartása és gyarapítása, amelyek az év során több területen – közös könyvkiadás, digitalizálási projektek, szakmai és tudományos rendezvények, kutatási programok, valamint kiadványcsere – is eredményesnek bizonyultak.

Az év folyamán az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez több jelentős látogató is érkezett, köztük Richly Gábor, a Magyar Művészeti Akadémia főtítkára, valamint Haris László, az MMA akadémikusa és elnökségi tagja, akik az EME és az MMA közötti együttműködési lehetőségekről egyeztettek.⁸ Továbbá folytatódott az anyaországi intézményekkel és képviselőikkel történő kapcsolatépítés: egyesületünkhöz látogatott Kumin Ferenc, Magyarország londoni nagykövete,⁹ valamint Lengyel Miklós, a Külgazdasági és Külügyminisztérium tudománydiplomáciáért felelős helyettes államtitkára.¹⁰

A Magyar Tudományos Akadémiával való együttműködésünk továbbra is kiemelt jelentőséggel bír, hiszen az akadémia képviseletében több akadémikust hívtunk meg rendezvényeinkre. Az MTA és az EME közötti kapcsolat évtizedek óta a

8 | <https://eme.ro/hir/az-eme-hez-latogatott-richly-gabor-az-mma-fotitkara-es-haris-laszlo-mma-akademikus-elnoksegi>

9 | <https://eme.ro/hir/az-erdelyi-muzeum-egyesulethez-latogatott-kumin-ferenc-magyarorszag-londoni-nagykovete>

10 | <https://eme.ro/hir/az-erdelyi-muzeum-egyesulethez-latogatott-lengyel-miklos-helyettes-allamtitkar>

tudományművelés egyik fontos tartóoszlopa, amely hozzájárul az egyesület szakmai tevékenységének erősítéséhez.

Emellett diákképviselőkkel is megújítottuk az együttműködésünket: áprilisban Hatos Attila, az Országos Magyar Diákszövetség új elnöke látogatott el hozzánk, akivel a további közös munkáról egyeztettünk,¹¹ valamint a Temesvári Magyar Diákszervezet képviselői, Gergelyfi Beáta elnök és Györfi Krisztina, a temesvári műszaki tudományos diákköri konferencia koordinátora keresték fel egyesületünket.¹²

Fontos előrelépés volt, hogy 2024. június 18-án hivatalosan is aláírtuk a Babeş-Bolyai Tudományegyetemmel kötött partnerségi megállapodást, amely keretet, lehetőséget biztosít az egyetem kezelésében lévő, EME által létrehozott és gyarapított gyűjtemények hozzáféréséhez és feldolgozásához, ezzel is támogatva a tudományos kutatómunkát.

6. Az EME közérdekű ügyei, társintézmények támogatása; könyvadományok

Az EME központi és szakosztályi rendezvényei mellett, lehetőségeihez mérten, figyelmet fordít a társintézmények tevékenységeinek támogatására is. Az EME előadótérme a társintézmények számára a szabad időpontokban díjmentesen igénybe vehető. Olyan szervezetek programjainak adunk otthont, mint a Korunk (Korunk Akadémia rendezvényei), a Kolozsvári Társaság, a BBTE és a Kolozsvári Magyar Diákszövetség (KMDSZ). Támogatásunkat könyvadományok formájában is kifejezzük: partnereink, könyvtárak, események és különböző versenyek díjazásához biztosítunk kiadványokat.

7. A tervezett programjaink megvalósítása, valamint az ehhez szükséges pályázatok elkészítése, lebonyolítása és elszámolása

2024-ben összesen 24 pályázatot nyújtottunk be, amelyek közül 19 sikeresen megvalósult. Ezek normatív és működési támogatásokat, valamint rendezvényekhez, nemzetközi konferenciákhoz, könyvkiadáshoz, kutatáshoz, szakmai táborokhoz és képzésekhez kapcsolódó forrásokat biztosítottak.

Ahogy az előző években, a támogatások két formában érkeztek: normatív és programalapú finanszírozásként. Kiemelt forrásként 2024-ben is – kormányrendelet alapján – a Bethlen Gábor Alapkezelőn keresztül részesültünk támogatásban a Regionális Tudásközpont fejlesztésére és működtetésére. Emellett normatív támogatást kaptunk a Magyar Tudományos Akadémiától (MTA) és az RMDSZ Ügyvezető Elnökségétől is.

A pályázati források 2024-ben a működés, könyvkiadás, kutatás és rendezvények (konferenciák, emlékülések, vándorgyűlések, szakmai táborok) támogatását szolgálták. Pályázati úton hazai (Kolozsvári Városi Tanács, Kolozs Megyei Tanács, Communitas Alapítvány), valamint magyarországi forrásokból (Nemzeti Kulturális Alap, Erdély Öröksége Alapítvány) is sikerült támogatást elnyernünk.

11 | <https://eme.ro/hir/hatos-attila-az-omdsz-elnokenek-latogatasa-az-erdelyi-muzeum-egyesuletnel>

12 | <https://eme.ro/hir/az-eme-hez-latogattak-a-temesvari-magyar-diakszervezet-kepviselo>

Rendezvények

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület rendezvényeinek központi célja a tudomány népszerűsítése és művelése. Programjainkat a sokszínűség és sokrétűség jellemzi: tudományos tanácskozások, konferenciák, emlékülések és könyvbemutatók egyaránt gazdagították intézményi életünket az elmúlt évben. E rendezvényekről szakosztályaink beszámolóit is tanúskodnak.

2024-ben az EME összesen 90 rendezvénynek adott otthont. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében 21 eseményt szerveztünk, míg a Kolozsvári Magyar Napokon 16 program valósult meg. Emellett 8 tudományos konferencia, 35 szakosztályi és fiókegyesületi előadás, valamint 11 könyvbemutató színesítette programkínálatunkat. A rendezvények sorát tovább gazdagította a Műszaki Tudományok Szakosztálya által szervezett technikátörténeti alkotótábor is.

Az alábbiakban központi és kiemelt rendezvényeink rövid ismertetését adjuk időrendi sorrendben.

2024. január 19-én az MTA Könyvtár és Információs Központ Konferenciatermében, az MTA Könyvtár és Információs Központ Agora programjának részeként, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az MTA Határon Túli Magyarok Titkársága szervezésében könyvbemutatóra került sor. Az eseményen bemutatták az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2023-as kiadványai közül Gaal György *A kolozsvári országos Karolina Kórház*, Bitay Enikő *Az alkotó mérnök-tudós. Gyenge Csaba (1940–2021)* és Varga P. Ildikó *A kultúraszervező Vikár Béla* című könyvét. A kiadót és a kiadványokat Bitay Enikő, Biró Annamária, Bódizs György és Varga P. Ildikó mutatták be.¹³

2024. január 22-én, Gyenge Csaba születésnapján mutatták be a *Tudósportrék* sorozat első kötetét, amely a 2021-ben elhunyt gépészmérnök pályájának állomásait követi végig, emléket állítva munkásságának és szakértelmének. Az eseményen részt vett Gyenge Csaba özvegye is. A sorozatot Keszeg Vilmos, a sorozatszerkesztő mutatta be, a kötetet Bitay Enikő, a szerző ismertette, majd Máté Márton gépészmérnök idézte fel személyes emlékeit Gyenge Csabáról.¹⁴

Március 21–22. között Kolozsváron rendezték meg a 29. Fialat Műszakiak Tudományos Ülésszakát, amelyet az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya és a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kara közösen szervezett. A Kárpát-medence fiatal műszaki szakemberei számára létrehozott tudományos fórumon 127 szerző mutatta be kutatásait és eredményeit 66 tanulmány formájában. Az eseményről fényképes beszámoló is készült.¹⁵

Március 30-án ünnepi könyvbemutatóval és kerekasztal-beszélgetéssel mutatták be az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat 300. kötetét, amelynek keretében az EME egykori szerzőket és szerkesztőket látott vendégül. Az eseményen az EME Kiadója bemutatta Egyed Emese *Francia iskola. Tanulmányok* című könyvét, amely az Erdélyi

13 | <https://eme.ro/esemeny/konyvbemutato-az-eme-2023-ban-megjelent-kiadvanyaibol>

14 | <https://eme.ro/hir/az-alkoto-mernok-tudos-gyenge-csaba-1940-2021-bemutattak-a-tudosportrek-sorozat-első-szamat>

15 | Bitay Enikő: A 29. Fialat Műszakiak Tudományos Ülésszaka. (Fényképes beszámoló). <https://eda.eme.ro/handle/10598/34166>

Tudományos Füzetek jubileumi, 300. kiadványa. A könyvbemutatót követően kerekasztal-beszélgetésre került sor, amely az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat múltját és jövőjét járta körül. A beszélgetésen egykori szerzők és szerkesztők, valamint Bitay Enikő vettek részt, köztük Dávid Gyula, Gaal György és Sipos Gábor.¹⁶

Április 6-án került sor az EME 2024. évi közgyűlésére,¹⁷ amelyen négyen részesültek gróf Mikó Imre-émlékplakettben: Komlósi István, Szabó Béla, Kovács Kuruc János és Simon Zsolt. Emellett két kiadvány elnyerte az Év Könyve kitüntetését: Varga P. Ildikó *A kultúraszervező Vikár Béla* és Egyed Emese *Francia iskola* című kötete.¹⁸

Az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya április 18–20. között Marosvásárhelyen tartotta 32. tudományos ülésszakát. A rendezvényen 393 résztvevő volt jelen, köztük 30 külföldi szakember, és összesen 129 tudományos dolgozatot mutattak be. A megnyitón Bitay Enikő, az EME elnöke,¹⁹ Soós Zoltán polgármester és Péter Ferenc megyei tanácselnök, Szilágyi Tibor szakosztályi elnök, valamint Sipos Emese titkár, egyetemi tanárok köszöntötték a résztvevőket. Mindannyian hangsúlyozták a magyar nyelvű orvosképzés jelenlegi kihívásait és az EME szerepét annak támogatásában. A konferencia 14 szekcióülést és műhelybeszélgetést foglalt magában, újdonságként továbbképző előadásokkal kiegészítve. Az eseményen átadták a Lencsés György – Ars Medica díjat, amelyet idén Nagy Előd Ernő biokémikus, az orvosi egyetem rektorhelyettese vehetett át. A rendezvényt a Kis-Küküllő mentére szervezett kirándulás zárta, melynek során a résztvevők megtekintették a frissen restaurált bonyhai Bethlen-kastélyt, valamint a vámosgálfalvi Dániel-kastélyban tartott bűcsúvacsorán vettek részt.²⁰

Május 16-án az EME Tudósok Társaságában címmel új előadás-sorozatot indított.²¹ A programorozat célja, hogy a kolozsvári nagyközönség számára közelebb hozza a tudományos ismereteket és kutatásokat, nemcsak az eredmények bemutatásán keresztül, hanem a kutatói munka kulisszatitkainak megismertetésével is. Az előadások betekintést nyújtanak a tudományos felfedezések mögött rejlő gondolkodásmódba és módszertanba, miközben kiemelik a kutatások fontosságát és érdekességeit.²² Az előadás-sorozat első meghívottja Erdei Anna, Széchenyi-díjas immunológus, az MTA rendes tagja és főtitkárhelyettese volt, aki pályafutását és meghatározó kutatási tevékenységét mutatta be a kolozsvári közönségnek.²³

Június 6-án az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztálya keretében Talpas János tizenegyedik alkalommal szervezte meg az *Erdélyi Magyar Vendéglátás és Turizmus Konferenciát*. Az eseményen 12 kutató és szakember mutatta be a Kárpát-medence magyar turisztikai térségeihez kapcsolódó kutatásait és

16 | <https://eme.ro/esemeny/etf-300-konyvbemutato-es-kerekasztal-beszelgetes>

17 | Bitay Enikő: Elnöki megnyitó, rövid tájékoztató és zárszó – az EME közgyűlése, 2024. április 6. *Erdélyi Múzeum* 86. évf. 2024/2. 232–235. <https://doi.org/10.36373/em-2024-2-31>

18 | <https://www.eme.ro/hir/ataadtak-a-2023-es-ev-konyve-dijakat>

19 | Bitay Enikő: Köszöntő. Az idei bűvös számok: 8, 17 és 24. *Erdélyi Múzeum* 86. évf. 2024/2. 236–237. <https://doi.org/10.36373/em-2024-2-32>

20 | <https://eme.ro/esemeny/xxxii-tudomanyos-ulesszak>, <https://szabadsag.ro/article/harmincketted-szer-talalkoztak-erdely-magyar-orvosai>

21 | <https://eme.ro/esemeny/tudosok-tarsasagaban-vendegunk-erdei-anna>

22 | Bitay Enikő: Tudósok Társaságában. Tudományos délutánok az EME-ben. *Erdélyi Múzeum* 86. évf. 2024/3. 188–189. <https://doi.org/10.36373/em-2024-3-23>

23 | <https://eme.ro/hir/tudosok-tarsasagaban-erdei-anna-akademikus-immunologussal>

esettanulmányait, amelyek a generációk üdülési szokásaitól a vidéki turizmus fejlődésén át a borfogyasztás turisztikai vonatkozásaiig számos témát érintettek.²⁴

Az EME 2024. augusztus 18–25. között összesen 16 rendezvénnyel járult hozzá a 15. Kolozsvári Magyar Napok programkínálatához. A szakosztályok változatos tematikájú programokat szerveztek, amelyek telt házas tudományos előadásokkal, kerekasztal-beszélgetésekkel, emlékülésekkel, kiállításokkal és könyvbemutatókkal gazdagították a rendezvénysorozatot. Kiadónk legfrissebb kiadványaival a könyvtutatókban, a könyvvásáron is jelen volt.²⁵ Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya 16. alkalommal szervezte meg a *Kolozsvár XX. századi ipartörténetének emlékei* című ipartörténeti előadás-sorozatot, amely a Hűtő- és Élelmiszeripari Berendezések Kutató- és Tervezőintézet (HÉKUTI – ICPIAF) emlékeit idézte fel. Az esemény során az egykori alkalmazottak megosztották tapasztalataikat a kutatóintézet működéséről, a gyártási folyamatokról és a szakmai kihívásokról.²⁶ Emellett bemutatásra került a *Kós Károly Műszaki Művelődési Kör* tevékenysége, valamint archív fényképek és dokumentumok kiállítása gazdagította a rendezvényt.²⁷ Az EME Természettudományi Szakosztálya idén hat rendezvényt szervezett. Két előadás a *Jólet a nyár derekán*²⁸ előadás-sorozat keretében, kettő a *Természet egészségünk szolgálatában*,²⁹ míg további kettő *A természet körülöttünk. Kihívások*³⁰ című sorozat részeként valósult meg. Az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya kilenc rendezvényt szervezett a 15. Kolozsvári Magyar Napok alkalmából. Programjaik között előadások,³¹ könyvbemutatók³² és egy zenés matiné is szerepelt.³³ Az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézete két rendezvényt is szervezett: egy előadást a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársaival,³⁴ valamint a *Histoire, Économie & Société* francia történettudományi folyóirat lapszámbemutatóját.³⁵

Október 22-én Nagykőrösön emlékeztek meg Szabó Károly történészről, az EME első könyvtárosáról. Az eseményt az Arany János Társaság és a Teleki Sámuel Kulturális Egyesület szervezte. A program Nagykőrös, az akadémikusok városa című kiállítással kezdődött, majd előadások következtek. Sipos Gábor, az EME alelnöke előadásában Szabó Károly múzeumi és egyetemi könyvtárosi tevékenységét mutatta be, emlékezve a két évszázaddal ezelőtt született tudós életművére.³⁶

24 | <https://www.eme.ro/esemeny/xi-erdelyi-magyar-vendeglatas-es-turizmus-konferencia>

25 | <https://eme.ro/hir/az-erdelyi-muzeum-egyesulet-tervezett-rendezvenyei-a-15-kolozsvari-magyar-napok-kereteben>

26 | <https://eme.ro/esemeny/15-kmn-16-kolozsvar-xx-szazadi-ipartortenetenek-emlekei-huto-es-elelmiszeripari>

27 | Az esemény beszámolója: <https://eme.ro/hir/beszamolo-16-kolozsvar-xx-szazadi-ipartortenetenek-emlekei-huto-es-elelmiszeripari-berendezesek>

28 | <https://www.eme.ro/esemeny/15-kmn-i-eloadas-sorozat-jolet-a-nyar-derekan>

29 | <https://www.eme.ro/esemeny/15-kmn-ii-eloadas-sorozat-a-termeszet-az-egeszsegunk-szolgalataban>

30 | <https://www.eme.ro/esemeny/15-kmn-iii-eloadas-sorozat-a-termeszet-korulottunk-kihivasok>

31 | <https://eme.ro/hir/beszamolo-15-kmn-beszelgetes-czilli-aranka-koltovel-kulturarol-irodalomrol-tanari-munkarol>

32 | <https://eme.ro/hir/beszamolo-15-kmn-verses-utazas-a-nagyvilagban-vendegunk-halmosi-sandor-kolto-mufordito>

33 | <https://eme.ro/hir/beszamolo-15-kmn-zenes-mokas-matine-forgacs-rudolffal>

34 | <https://www.eme.ro/esemeny/15-kmn-a-jako-zsigmond-kutatointezet-rendezvenye>

35 | <https://www.eme.ro/esemeny/15-kmn-histoire-economie-societe>

36 | <https://eme.ro/esemeny/szabo-karoly-torteneszre-az-eme-első-könyvtárosára-emlekeztek-nagykoroson>

Az EME 2024. november 22-én ünnepélyes keretek között nyitotta meg *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben – 165 éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület* című rendezvényt. Az esemény kettős évfordulóra emlékezett: egyrészt az egyesület 165 éves fennállását, másrészt azt ünnepelte, hogy 25 évvel ezelőtt, az MTA biztatására, először rendeztek tudományünnepet. Az ünnepi fórumon több mint 150 résztvevő volt jelen. Ez alkalommal köszöntötték Egyed Ákos akademikust, az EME egykori elnökét 95. születésnapja alkalmából.

A jubileumi esemény nyitórendezvényén a felszólalók köszöntőbeszédükben méltatták az EME értékmegőrző és tudományművelő szerepét, hangsúlyozva annak meghatározó jelentőségét az erdélyi magyar tudományos életben. Kocsis Károly, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke kiemelte, hogy az MTA és az EME között kezdettől fogva szoros partneri kapcsolat áll fenn. Rámutatott, hogy az erdélyi magyar tudósok mindig is meghatározó szerepet töltek be az MTA életében, és az akadémia 200. évfordulójának ünnepségeiben Erdély kiemelt figyelmet kap. Nagy László, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság elnöke méltatta az EME értékmegőrző és tudományművelő szerepét, hangsúlyozva, hogy a tudományos eredmények ismertté tétele és népszerűsítése is a magyar tudomány szolgálatát jelenti, Tonk Márton, a Sapientia EMTE rektora kiemelte az EME és az erdélyi magyar felsőoktatás szoros kapcsolatát, valamint azt kívánta, hogy az egyesület továbbra is meghatározó szerepet töltsön be az erdélyi és a magyar tudományos életben. Markó Bálint, a BBTE rektorhelyettese kiemelte az EME meghatározó szerepét a kolozsvári felsőoktatás megalapozásában, hangsúlyozva a tudomány magyar nyelvű művelésének és közvetítésének fontosságát. Nagy Előd Ernő, a George Emil Palade Orvosi, Gyógyszerészeti, Tudomány- és Technológiai Egyetem rektorhelyettese beszédében kiemelte az EME meghatározó szerepét az erdélyi magyar tudományosságban, amely védőernyőt biztosít és hozzájárul a hagyományok továbbviteléhez. Zárásként hangsúlyozta, hogy a kihívások ellenére is bizakodással tekinthetünk a jövőbe. Debrenti Edit, a Partiumi Keresztény Egyetem tudományos igazgatója a kutatások és a tudományos közösségépítés fontosságát hangsúlyozta. Richly Gábor, a Magyar Művészeti Akadémia főtitkára hangsúlyozta a tudomány és a művészet egymásra gyakorolt hatását, valamint az MMA elkötelezettségét a külhoni magyar művészek bevonása és támogatása iránt, kiemelve az akadémia és az EME együttműködésének jelentőségét. Lévai Attila, a Selye János Egyetem dékánhelyettese kiemelte, hogy az EME tevékenysége túlmutat Erdély határain, és fontos szerepet játszik a Kárpát-medencei magyar tudományos együttműködésben. Az ünnepi eseményen Oláh Emese, a kolozsvári polgármesteri hivatal alpolgármestere kifejtette, hogy az EME a város kulturális és tudományos életének elválaszthatatlan része. Simon István Előd, Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusának konzulja méltatta az EME 165 éves szerepét az erdélyi magyar tudományos közművelődésben, hangsúlyozva a tudományos értékek megőrzésének és továbbadásának fontosságát a következő generációk számára.³⁷

A rendezvény színvonalát négy plenáris előadás emelte, amelyeket Lamm Vanda akadémikus, jogász, az MTA alelnöke, Tigyi Gábor akadémikus és lipid-biokémikus, a University of Tennessee Élettani Intézetének professzora, Szász Levente, a Babeş-Bolyai

37 | <https://eme.ro/hir/a-magyar-tudomany-napja-erdelyben-2024-165-eves-az-erdelyi-muzeum-egyesulet-beszamolo>; <https://szabadsag.ro/article/az-erdelyi-magyar-tudomanyos-élet-eros-es-összetartó>

Tudományegyetem rektorhelyettese, valamint Tapasztó Levente fizikus, az MTA doktora, az Energiatudományi Kutatóközpont tudományos tanácsadója tartott.

A plenáris előadásokat követően került sor a díjátadásokra, amelynek keretében gróf Mikó Imre-émléklappal tüntették ki Lamm Vanda akademikust, az MTA alelnökét, Tigyi Gábor lipid-biokémikust, Szász Zoltán-István gyógyszerészt és Fejér Tamás történészt.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 165 éves jubileumát az *EME arcképcsarnoka* című dokumentumfilm- és portréfilmsorozat bemutatásával ünnepelte, amely az egyesület egykori vezetőinek és meghatározó személyiségeinek munkásságát és szellemi örökségét örökíti meg. Ezúttal Mikó Imre (Egyed Ákos), Csíkszeredai Szabó József (Gaál György) és Szabó Károly (Sipos Gábor) életéről készült rövidfilmeket vetítettek, míg Finály Henrik (Petruț Dávid), Tavaszy Sándor (Tonk Márton) és Jakó Zsigmond (Bogdándi Zsolt) munkásságát előadásokban ismertették.³⁸ A sorozat további interjúkkal és archív anyagokkal bővül, amelyek az Erdélyi digitális adattárban és az EME YouTube-csatornáján is elérhetők lesznek.

Délután a *Fiatal kutatók a tudomány szolgálatában* című ülésen nyolc fiatal kutató mutatta be tudományos munkáját, különböző szakterületek és intézmények képviselőjében, inspirálva a tudomány iránt érdeklődőket. Marton László diabetológus rezidens orvos a cukorbetegség kezelésének új módszereiről beszélt, Pop Rebeka-Anna közgazdász a gazdasági folyamatok elemzését ismertette, Veress Nóra-Csilla geográfus a fenntartható területfejlesztést mutatta be, míg Izsán Csaba történész a kora újkori erdélyi városvédelemről értekezett. Szabó Zoltán István gyógyszerész a gyógyszerkutatás új irányairól, Szász István-Szilárd szerkesztő a tudományos ismeretterjesztés szerepéről, Farkas Attila erdőmérnök a környezetgazdálkodás kihívásairól, Nagy Örs szerkezettervező mérnök pedig az építészeti innovációkról tartott előadást.³⁹

Az ünnepi megnyitó és a plenáris előadások mellett az EME hét szakosztálya és három fiókegyesülete összesen 19 szakmai rendezvényt szervezett.⁴⁰ Ezek tematikájukban, méretükben, helyszínükben és célközönségükben is változatos képet mutattak: volt köztük nemzetközi tudományos konferencia, tudomány-népszerűsítő esemény és emlékkonferencia is. A rendezvények közül 12 Kolozsváron, míg 9 más településen zajlott, köztük Csíkszeredában (2), Gyergyószentmiklóson (1), Marosvásárhelyen (2), Nagyváradon (1), Sepsiszentgyörgyön (1), Zilahon (1) és Temesváron (1). A programsorozat eseményeire november 23-án, valamint a hónap más napjain került sor. A rendezvények között társintézményekkel közösen szervezett események is szerepeltek, így Temesváron a Bolyai–Bartók–Kós-kerekasztal,⁴¹ Nagyváradon a Magyar Tudomány Napja a Partiumban,⁴² valamint Kolozsváron az Országos Magyar Diákszövetséggel közösen tartott Balázs Ferenc ifjúsági díj átadó ünnepsége.⁴³

Idén több mint 400 szerző 300 előadása került bemutatásra, emellett hét könyvbemutatóra, nyolc különböző díjátadásra és számos kerekasztal-beszélgetésre is sor

38 | Bitay Enikő: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület arcképcsarnoka. Dokumentumfilm-/ portréfilmsorozat. *Erdélyi Múzeum* 86. évf. 2024/4. 256–257. <https://doi.org/10.36373/em-2024-4-23>

39 | <https://eme.ro/mtne2024>

40 | <https://www.eme.ro/mtne2024>, https://www.eme.ro/mtne2024#field_eventreport

41 | <https://www.eme.ro/esemeny/mtne-2024-bolyai-bartok-kos-kerekasztal>

42 | <https://www.eme.ro/esemeny/mtne-2024-magyar-tudomany-napja-a-partiumban>

43 | <https://www.eme.ro/esemeny/mtne-2024-balazs-ferenc-ifjusagi-dij-dijatado-unnepsege>

került. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 23. fóruma kiemelt érdeklődést váltott ki: a megnyitóünnepségen 160 regisztrált résztvevő vett részt, míg a szekcióülésekre összesen 750 érdeklődő látogatott el.⁴⁴

2024. december 12-én került sor az Andreanum 800 – Nemzetközi konferencia az erdélyi századok középkori történelméről című rendezvényre, amelyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézete és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézete közösen szervezett. A konferencia szakmai felelősei Lupescu Makó Mária, a BBTE docense és Hegyi Géza, az EME tudományos munkatársa voltak. A rendezvény célja az volt, hogy tudományos keretek között, méltó módon emlékezzen meg II. András magyar király 1224-ben kibocsátott kiváltságleveléről, az idén 800 éves Andreanumról, valamint áttekinthesse annak hosszú távú hatásait az erdélyi szász önkormányzati rendszer kialakulására, különös tekintettel az 1486-ig tartó fejlődési folyamatokra.⁴⁵

December 19-én ünnepi rendezvénnyel emlékeztünk meg az Erdélyi Múzeum folyóirat fennállásának 150. évfordulójáról. Az esemény tudományos ülészekből, kerekasztal-beszélgetésből és a folyóirat idei számainak bemutatásából állt. A rendezvényt Varga P. Ildikó főszerkesztő nyitotta meg, majd Dóczy Örs előadásával folytatódott, aki Finály Henrik szerkesztői munkásságáról beszélt. A 2024-es lapszámokat a különböző tudományterületek szerzői mutatták be: Fejér Tamás (történelem), Bakos Áron (néprajz), Berki Tímea (irodalom) és Lang Mark (filozófia). A folyóirat történetét és digitalizációs folyamatát Bitay Enikő ismertette, amelynek eredményeként az Erdélyi Múzeum teljes archívuma elérhetővé vált az EDA rendszerében.⁴⁶ Az ünnepi rendezvényt kerekasztal-beszélgetés zárta, amelyen a jelenlegi (Fejér Tamás, Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly) és volt (Kovács András) szerkesztők vettek részt. A beszélgetés egyszerre volt személyes és szakmai, amely a folyóirat múltja, jelene és jövője köré épült.⁴⁷

Tagság

Nyilvántartásunk szerint a 2014–2024 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma 2537 fő, amelyből 1679 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 857 egyetemi hallgató. 2024-ben 67 új tag lépett be az Egyesületünkbe. 2024-re 495 egyesületi tag fizette ki a tagdíjat.

2024-től a tagnyilvántartás online felületének az elkészítése is elindult. Reményeink szerint az EME honlapján elérhető bejelentkezési rendszer könnyebbíteni fogja a tagok számának követését, adatainak frissítését, illetve a tagdíjak online kifizetését. A fejlesztés munkálatai 2025-ös évre is átnyúlnak.

44 | <https://eme.ro/hir/a-magyar-tudomany-napja-erdelyben-2024-165-eves-az-erdelyi-muzeum-egyesulet-beszamolo>

45 | <https://www.eme.ro/hir/beszamolo-andreanum-800-nemzetkozi-konferencia-az-erdelyi-szazadok-kozepkori-tortenelmerol>

46 | <https://eda.eme.ro/handle/10598/2516>

47 | <https://www.helikon.ro/bejegyzesek/ez-a-folyoirat-a-tehetseggondozas-szakmai-muhelye---150-eves-az-erdelyi-muzeum-folyoirat>

Kiadványok

Az EME intézményszerkezetének egyik meghatározó pillére a könyvkiadó. Az EME-n belül működő könyvkiadó célja az erdélyi kutatók tudományos eredményeinek közzététele és terjesztése. A folyamatosan megjelenő sorozatokban vagy önálló kiadványokban pedig a forráskiadások mellett jelentős humán, társadalom-, műszaki, természet- és orvostudományi eredmények látnak napvilágot. A könyvek mellett nagy hangsúlyt fektetünk az EME szakfolyóiratainak – *Erdélyi Múzeum*, *Orvostudományi Értesítő*, *Múzeumi Füzetek*, *Műszaki Tudományos Füzetek*, *Acta Materialia Transylvanica* – folyamatos megjelentetésére.

A kiadó gondozásában megjelent szellemi termékek mindmáig fontos szerepet töltenek be az erdélyi magyar könyvpiacon.

Az egyesület kiadója 2024-ban is eredményes tevékenységet folytatott. A tudományos periodikák és konferenciakiadványok megjelentetése mellett számos önálló kötetet is közreadott.

Kiadványaink mérlege 32 kötet: 20 könyv (hét önálló kötet, valamint tizenhárom sorozatban megjelent kötet), 8 folyóiratszám (négy Erdélyi Múzeum, két Orvostudományi Értesítő és két Acta Materialia Transylvanica), valamint 4, más kiadókkal közösen megjelentetett kötet (lásd az 1. mellékletben).

Szakosztályok/Fiókegyesületek

Az EME kereteiben működő hét szakosztály és hét fiókegyesület kulcsfontosságú szerepet tölt be az egyesület tudományos életének szervezésében, működésében, megvalósításában: rendezvényeket szerveznek (tudományos tanácskozásokat, konferenciákat, tudomány-népszerűsítő előadásokat, könyvbemutatókat, előadás-sorozatok), illetve a kutatási eredményeiket az EME kiadványaiban is népszerűsítik.

A szakosztályok az egyes tudományterületek szakmai képviselését látják el, összefogva és irányítva a hozzájuk tartozó kutatókat, oktatókat, doktoranduszokat és hallgatókat. Elsődleges feladatuk, hogy fórumot teremtsenek a tudományos eredmények megosztására és megvitatására, amelyet rendszeres tudományos rendezvények, előadás-sorozatok és műhelymunkák révén valósítanak meg. Ezenkívül aktív szerepet vállalnak a tudományos publikációk előkészítésében és gondozásában, valamint a fiatal kutatók mentorálásában is, elősegítve szakmai fejlődésüket és beilleszkedésüket a tudományos közösségbe.

A fiókegyesületek tevékenysége révén az EME tudományos jelenléte nem korlátozódik a nagy egyetemi központokra, hanem Erdély különböző térségeiben is erősíti a kutatói munkát és az ismeretterjesztést. A helyi igényekhez és lehetőségekhez igazodva a fiókegyesületek önálló rendezvényeket szerveznek, amelyeket gyakran civil szervezetekkel, önkormányzatokkal és kulturális intézményekkel együttműködésben valósítanak meg. Ezáltal lehetőséget teremtenek arra, hogy a kutatók szülőföldjükön is aktívan részt vehessenek a tudományos életben, hozzájárulva a helyi szakmai közösségek erősítéséhez és új együttműködések kialakításához.

A szakosztályok és fiókegyesületek tevékenységének részletes beszámolóit az EME honlapján, valamint az EDA felületén érhetők el az EME Közgyűlés dokumentumaik között.⁴⁸

Ifjúsági szakcsoportok

Az ifjúsági szakcsoportok fontos szerepet töltenek be az utánpótlás-nevelésben, hiszen lehetőséget biztosítanak a hallgatók számára, hogy már tanulmányaik során bekapcsolódjanak a tudományos életbe, kutatásokba, szakmai rendezvények szervezésébe és lebonyolításába. Az EME célja, hogy támogassa ezeket a csoportokat szakmai, infrastrukturális és anyagi eszközökkel, hozzájárulva rendezvényeik sikeres megvalósításához és a fiatal kutatók tudományos pályájának megalapozásához. Egyesületünk 2024-ben is támogatta a tudományos utánpótlást biztosító szakmai műhelyeket és diákszervezeteket, mint a Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesületét (KOMATE) és a Kolozsvári Műszakis Klubot (KMK). Továbbá, támogatta a Temesvári Magyar Diákszövetség és a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Hallgatói Önkormányzata és az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Tanács által szervezett műszaki tudományos diákköri konferenciát, ugyanakkor együttműködött az Országos Magyar Diákszövetség Balázs Ferenc ifjúsági díj átadásának rendezvényével is.

Kutatóműhelyek

Egyesületünk folyamatosan támogatja azokat a tudományos műhelyeket, amelyek tevékenysége összhangban áll az EME célkitűzéseivel. Fontosnak tartjuk, hogy megfelelő szakmai és infrastrukturális háttérrel biztosítsunk azoknak a kutatói közösségeknek, amelyek hozzájárulnak az erdélyi magyar tudományosság fejlődéséhez.

Székházunkban továbbra is helyet biztosítunk a Pósta Béla Egyesületnek, amely a romániai magyar régészek szakmai szervezete. Tevékenységei közé tartozik a történeti, művelődéstörténeti, régészeti és településtörténeti kutatások támogatása, valamint a műemléki és muzeális értékek védelme. Emellett fontos szerepet vállal az egyetemi régészeti képzés és történelemoktatás elősegítésében is. Az EME székháza ad otthont a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságnak is, amely a matematika népszerűsítését és szakmai művelését szolgálja, és amely a *Matlap* című, ifjúsági matematikai szaklapot jelenteti meg.

Kutatások

Az EME kutatási tevékenysége 2024-ben több formában valósult meg: a kutatómunkát főállású belső munkatársak, valamint meghatározott időre megbízott külső kutatók végezték, akik pályázati úton vagy megbízásos alapon kaptak ösztöndíj-támogatást.

⁴⁸ | Az EME 2025. évi közgyűlésének dokumentumai itt lesznek elérhetők: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34208>

A programok széles spektrumot öleltek fel, biztosítva a különböző tudományterületek kutatóinak szakmai kibontakozását.

Az EME 2024-ben összesen 51 kutatási programot működtetett, amelyek közül 18 a belső munkatársak révén, 5 a szakosztályok szervezésében, 18 pedig külső kutatási programként valósult meg. Emellett folytatódott 15 olyan projekt is, amely még 2023-ban indult. A kutatásokba összesen 11 főállású munkatárs és 108 külső kutató kapcsolódott be, különböző módon hozzájárulva az EME tudományos tevékenységéhez (47 a 2023/24-es, 58 a 2024/25-ös projektek keretében, valamint 3 szakosztályi ösztöndíj révén).⁴⁹

A Jakó Zsigmond Kutatóintézet jelenlegi, 12 belső munkatársa az előre meghatározott tervek és célok mentén folytatta tevékenységét. Kutatásaik történeti, irodalomtörténeti és nyelvészeti témákra összpontosulnak, különös hangsúlyt fektetve az erdélyi magyarság történetére és kultúrájára, a Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila és Tonk Sándor által kijelölt szellemi hagyaték irányvonalán haladva.

A Jakó Zsigmond Kutatóintézet legfőbb küldetése Erdély középkori és kora újkori történetére vonatkozó legjelentősebb források feltárása és közzététele, valamint olyan segédletek és kézikönyvek összeállítása, amelyek elősegítik a történeti kutatások megújulását. Feladatait 2023 őszétől az MTA Nemzeti Program támogatásával, a *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* című alprogram keretében végzi. Ezek a munkálatok nemcsak a magyarországi és nemzetközi történeti kutatásokat gazdagítják, hanem a nemzeti és a helyi identitás erősítéséhez is hozzájárulnak. Az intézet egyik meghatározó projektje az Erdélyi Okmánytár (Codex Diplomaticus Transsylvaniae), amely Jakó Zsigmond kezdeményezésére indult, célja pedig az erdélyi középkori okleveles források teljes körű összegyűjtése és magyar nyelvű kivonatokban való közzététele. Jelenleg a sorozat VI. kötetének, az 1390–1399-es évek okleveleinek a szerkesztése zajlik, amely a forrásanyag ellenőrzését és a kiegészítések elvégzését jelenti. A szerkesztést Hegyi Géza és W. Kovács András végzi. Mintegy a középkori okleveles korpusz folytatásaként, azzal párhuzamosan zajlik a kora újkori források feldolgozása is. Fejér Tamás Bocskai István (1605–1606) és Rákóczi Zsigmond (1607–1608) fejedelmek királyi könyveinek megjelentetésén dolgozott, amely 801 magyar nyelvű kivonatot tartalmaz. Szász Anikó Báthory Gábor (1609–1610) királyi könyve kivonatainak véglegesítését végezte el, amely 567 regesztát és latin nyelvű átiratot tartalmaz. Az erdélyi hiteleshelyi jegyzőkönyvek kiadásának munkálatai is folytatódtak: Gálfi Emőke az erdélyi káptalan 1613–1621 közötti jegyzőkönyveit dolgozta fel, mintegy 1000 új regesztát készítve, míg Bogdándi Zsolt a kolozsmonostori konvent 1591–1602 közötti jegyzőkönyveinek kivonatolását végezte, amely várhatóan 900 regesztát tartalmaz majd.

A középkori és kora újkori forráskiadások mellett a kutatócsoport az erdélyi várostörténeti források feldolgozására is vállalkozott. A várostörténeti kutatások terén kiemelt figyelmet kapott *Gyulafehérvár törvénykezési jegyzőkönyveinek* (1617–1643) kiadása. Gálfi Emőke és Pakó László a hiányos másolatokat a Batthyaneum-könyvtár segítségével pótolták, majd az eredeti forrást összeolvasták, ellenőrizve a bizonytalan olvasatokat és kiegészítve a kimaradt szövegrészleteket. A kézirat készen áll a mutatózásra. Wesselényi Kata Teleki-Bolyai Könyvtárban őrzött kéziratának sajtó alá

49 | Az EME 2024-es évi kutatási programjai lajstroma a 2. mellékletben található.

rendezését Papp Kinga végzi. A kéziratos korpusz eddig átírt első kötete mellett további öt kötet feldolgozása is előrehaladt.

Az Intézet nyelvész kutatója, Tamás Csilla erdélyi térségi koordinátorként irányítja az MTA által támogatott *Magyar Nemzeti Helynévtár Program* keretében zajló erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatást. 2024-ben 22 próbagyűjtés-adatbázis mellett elkészült Szucság teljes adatbázisa, és folytatódott a mérai anyag feldolgozása, valamint élőnyelvi gyűjtés zajlott Székelyhodoson. Emellett tovább folyt a Pesty Frigyes-féle Kolozs megyei helynévkötet kiadásra való előkészítése. A Magyar Nemzeti Helynévtár Program előmozdítása érdekében az EME műhelytalálkozót szervezett, amelyen a program aktív résztvevői tanácskoztak. Emellett folytatódik az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* korszerű digitalizálása, amelynek eredményeként az anyag az EDA-ban válik elérhetővé.

A forrásfeltáró munka mellett a kutatócsoport aktívan részt vett a tudományos élet szervezésében is. Az elmúlt évben több konferenciát szervezett, köztük a Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban című tanácskozást, valamint a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat Történelem szekcióját. Az elmúlt év során a kutatócsoport tagjai kiemelkedő tudományos teljesítményt nyújtottak: tizenöt tanulmányt publikáltak, négy tanulmánykötetet szerkesztettek, és három tudományos konferenciát szerveztek. A kutatási eredmények magyar, angol és román nyelvű tanulmányokban és kötetekben láttak napvilágot, tovább bővítve az erdélyi történeti kutatások forrásbázisát és tudományos hátterét. A kutatóműhely szakmai elismerését mutatja, hogy egy doktori fokozatszerzés is lezárult az év folyamán.

Az MTA projektalapú, ütemezett támogatása nemcsak kiszámíthatóbbá, hanem eredményesebbé is tette a kutatási tevékenységet. A folyamatos finanszírozás lehetőséget teremtett a kutatók számára, hogy intenzívebben és hatékonyabban dolgozzanak: levéltári forrásokat tárjanak fel, tanulmányokat publikáljanak, rangos szakmai fórumokon vegyenek részt, és külföldi kutatóműhelyekkel alakítsanak ki együttműködéseket. Az intézet munkatársai aktívan bekapcsolódtak a tudományos ismeretterjesztésbe is, rendszeresen közölnek ismeretterjesztő írásokat az intézet honlapján, valamint jelen vannak az egyetemi oktatásban és a tudományos utánpótlás-nevelésben. Mindez jól mutatja, hogy egy intézmény hogyan tud folyamatos, kiszámítható és célzott támogatással megerősödni, fejlődni és egyre nagyobb szakmai hatást elérni.

Külső kutatási programok

Az előző évekhez hasonlóan Egyesületünk 2024-ben is támogatta a külső kutatásokat, összesen 18 projektet, amelyek megvalósítása részben átnyúlik erre az évre (2025-re). Ezekben 58 kutató vett részt, köztük 33 egyetemi hallgató és doktorandusz. Az EME kiemelten fontosnak tartja az inter- és transzdiszciplináris kutatásokat, amelyek lehetőséget teremtenek a különböző tudományterületek művelői számára az együttműködésre és a közös kutatások elmélyítésére. Kiemelt figyelmet fordítottunk azokra a projektekre, amelyek az EME egykori és jelenlegi gyűjteményéhez, hagyatékához kapcsolódnak, valamint arra is, hogy a kutatócsoportok munkájába minél több fiatal

kutató bekapcsolódhasson. Külső munkatársaink 2023–2024-ben széles tudományos spektrumban folytattak eredményes kutatásokat, többek között az irodalomtudomány, archeometria, régészet, matematika, informatika, gépészet, analitikai kémia, közgazdaságtan, turizmus, műszaki anyagtudományok, építészet, agrártudományok és gyógyszerészet területén. Az alábbiakban röviden áttekintjük a 2024-ben lezárt külső kutatási projekteket, a kutatásvezetők megnevezésével.

Alt Mónika-Anetta és Darvas Andor kutatásuk során a húsfogyasztás csökkenésének befolyásoló tényezőit vizsgálták a romániai lakosság körében, többváltozós adatelemzés és klaszterelemzés segítségével. Biró-Janka Béla kutatócsoportja a mikrozöldek előállításának vetőmagnormához és a betakarítás időzítéshez kapcsolódó technológiai részleteit elemezte, a gazdaságossági mutatók optimalizálása érdekében. Csavdári Alexandra és munkatársai a poralapú minták, gyógynövényalapú teák (zöld és fekete teák), valamint különböző típusú és formájú szilárd élelmiszerek fémtartalmát vizsgálták. Darvas Zsolt és Garfield Adrienn súlyozott lineáris komplementaritási feladatokkal foglalkoztak. Egyed Emese kutatócsoportja nőttörténeti forráskutatást végzett, fókuszálva Wass Ottilia, Kövér Ilma és Cseh Katalin pályaműveire. Forgó Zoltán és kutatócsoportja a marosvásárhelyi kis- és középvállalkozások (KKV) gyártástechnológiai szükségleteit térképezte fel a robotizált rendszerek alkalmazási lehetőségeinek vizsgálatával. Gergely Attila és munkatársai a centrifugális szálképzési eljárás paramétereinek hatását elemezték a keletkezett PET-polimerszálak átmérőjére. Hegyi Géza szakmai felügyelete alatt Tankó Róbert Csetri Elek történész hagyatékának rendszerezését végezte. Kokoly Zsolt és két egyetemi hallgató a nagy nyelvi modellek (AI) uniós jogszabályi keretek közötti alkalmazását vizsgálta a szabad véleménynyilvánítás és az emberi méltósághoz való jog szempontjából az online térben. Kövecsi Szabolcs Attila és két egyetemi hallgató az EME Természettudományi Szakosztályának egykor tulajdonában álló őslénytani leletek felkutatásán dolgozott. Lovász Tamás és Bogyor Andrea a színezékek adszorpciós dinamikáját tanulmányozták. Nagy Zsolt és kutatócsoportja a szelemenekből és trapézlemezekből álló burkolati rendszerek vizsgálatát végezte, különös tekintettel az anyagtesztekre, valamint a szerkezeti kapcsolatok merevségére és teherbírására. Pánczél Szilamér és kutatócsoportja a Mikházán zajló régészeti feltárások során előkerült római pikkelypáncél-leleteket analizálta tipokronológiai módszerekkel, valamint fluoreszcencia-spektrometriai (XRF) vizsgálatok segítségével próbálta meghatározni azok származási helyét. Papp Lajos Attila kutatócsoportja az alogliptin-benzoát és különböző segédanyagok közötti fizikai és kémiai kölcsönhatásokat vizsgálta. Talpas János és kutatócsoportja a kolozsvári egykori borospincéket mérte fel régészeti, építészeti és művészettörténeti szempontból, javaslatokat fogalmazva meg turisztikai és kulturális hasznosításukra.

A külső kutatási programok eredményei jelentős mértékben bővítették az EME tudományos tevékenységének spektrumát, elősegítve a fiatal kutatók és egyetemi hallgatók szakmai fejlődését, valamint a különböző tudományterületek közötti együttműködést. Az EME 2024-ben további 18 külső kutatási programot indított, amelyek átnyúlnak a 2025-ös évre.

A kutatási programok felsorolása és rövid leírása a 2. mellékletben olvasható.

Könyvtár/Kézirattár

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület központi könyvtárát 2024-ben összesen 112 regisztrált olvasó látogatta, és 237 könyvvel és folyóirattal gyarapítottuk állományunkat. A Jordáky-könyvtárban 10 regisztrált olvasó fordult meg, azonban az év második felében megkezdődtek az épület belső felújítási munkálatai. A Lőrinczi-ház könyvtárában több mint 100 kötet került katalogizálásra.

Összesen 450 kötetet katalogizáltunk, valamint a Bárány-hagyaték egy részét is feldolgoztuk, és hozzáférhetővé tettük. Könyvtáraink újabb értékes kiadványokkal bővültek, amelyeket többek között az MTA, a Történettudományi Intézet, a Magyarságkutató Intézet, a Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropa Forschung, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, az Országház Hivatala, a Haus des Deutschen Ostens, a Szegedi Tudományegyetem, a Teleki Téka Alapítvány, a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, az Iskola Alapítvány, a Román Akadémia, a Magyar Művészeti Akadémia, a George Barițiu Történeti Intézet, a Moravcsik Gyula Intézet, az Országos Széchényi Könyvtár, a Matlap szerkesztősége, a METEM, a Mega Könyvkiadó, valamint több magánszemély adományozott.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványaiból 2124 kötetet ajándékoztunk vagy tiszteletpéldányként adtunk át különböző intézményeknek, iskoláknak, vendég előadóknak és szerzőknek. Cserepartnereinknek 1492 kiadványt postáztunk vagy adtunk át személyesen.

2024-ben kiadványainkkal részt vettünk több könyvvásáron és irodalmi fesztiválon, többek között a 9. Csíkszeredai Könyvvásáron, a Sepsi Book Könyvvásáron és Kortárs Irodalmi Fesztiválon (Sepsiszentgyörgy), a 13. Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, a Kolozsvári Magyar Napok Könyvvásárán, a 30. Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron, valamint a 10. Kolozsvári Adventi Könyvvásáron és annak rendezvényein.

A kézirattárunk 2024-ben több értékes adománnyal gyarapodott:

- Az Erdélyi Szépmíves Céh újraalapításának iratai (egy dosszié) – Bálint Júlia adománya
- Orosz Andre hagyatékának kiegészítése (családi levelezés, személyes iratok) – Orosz Judit adománya
- Az alsójárai Olvasó-Egylet 1918–1921 közötti jegyzőkönyvei – Durugy Pál tordai tanár adományozta Keszeg Vilmos közvetítésével
- Néhai Ferenczi Géza régész kéziratjai (8 irattartó doboz, kb. 4 ifm) – Hubbes Éva ny. könyvtáros révén (Székelyudvarhelyről)

Digitalizálási programok – Az Erdélyi Digitális Adattár – Az EME elektronikus könyvtára

Az Erdélyi digitális adattár (EDA)⁵⁰ bővítése és fejlesztése 2024-ben is folytatódott. Az új, frissített munkafelületre való átállást követően az adatbázisba feltöltött tételek száma elérte a 34 140-et, bár ezek közül még nem mindegyik nyilvános.

Az év során az EDA-ba kerültek a megjelent folyóiratok, kötetek, események plakátjai, dokumentumai és beszámolóí. A saját kiadványok feltöltése mellett további hagyatékok

50 | Az EDA elérhetősége: <https://eda.eme.ro/>

digitalizálása is zajlott. A tárhely bővítésével biztosítottuk az adatok biztonságos tárolását, miközben több személyes hagyaték technikai feldolgozása és metaadatolása is megkezdődött. Az EDA Nagyjaink és Tudósportrék⁵¹ mappái is újabb tartalmakkal bővültek.

Az Erdélyi Múzeum 150 éves jubileumára készülve pótoltuk a hiányzó lapszámokat, valamint kiegészítettük a kötetek adatait és ikonjait. 2024-ben folytattuk Gyenge Csaba hagyatékának rendszerezését és metaadatolását, amely 15 portréból, 154 fényképből, 33 oklevélből és 13 könyvből áll – ezek már szabadon elérhetők az EDA-ban.

A Kiss Andrásról szóló irodalom gyűjtése, feldolgozása és feltöltése szintén folytatódott, ahogyan Asztalos Sándor jogász fotóhagyatékának digitalizálása is. Ez utóbbi több mint 1285 tételt tartalmaz, köztük 278 erdélyi közéleti személyiségről készült portréfotót. Lőrincz László biológus, muzeológus grafikái és fotói is digitalizálásra kerültek, összesen mintegy 350 tételben.

A Kolozsvári Magyar Napok *Ipartörténeti előadás-sorozatának* kapcsán digitalizáltuk a Hűtő- és Élelmiszeripari Berendezések Kutató és Tervező Intézetéhez (ICPIAF) kapcsolódó több mint 150 fényképet és dokumentumot, valamint 5 életútinterjút készítettünk az intézet egykori alkalmazottaival. Pálffy Károly mérnök fotóalbumaiból további 6 album, több mint 620 felvétel lett digitalizálva.

Egy külső kutatási projekt révén Ferenczi István régész hagyatékának rendszerezése is megkezdődött egy mesterképzős hallgató közreműködésével, aki a digitalizált tételek metaadatolását végzi az EDA-ba való fokozatos feltöltés érdekében.

A 165 éves EME ünnepségére készülve bővítettük az EME nagyjai portrétárát,⁵² valamint elindítottuk az Erdélyi Múzeum-Egyesület arcképcsarnoka című rövidfilmsorozatot. Az ötperces portréfilmek célja az egyesület egykori vezetőinek és tagjainak bemutatása, megőrizve és széles körben ismertté téve életművüket. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvényen három részt vetítettünk le: Mikó Imre (bemutatta: Egyed Ákos), Szabó Károly (bemutatta: Sipos Gábor), Csíkszeredai Szabó József (bemutatta: Gaál György).

Szakmai képzések, szakmai tábor

Forráshiány miatt 2024-ben is elsősorban az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály hagyományos kreditpontos képzései valósultak meg, amelyeket az Orvosi Kamara is elismert:

- XXX. családorvosi továbbképző konferencia – Székelyudvarhely, 2024. március 22–23.
- XXXII. Tudományos Ülésszak – Marosvásárhely, 2024. április 18–20.
- XXXII. Báthory-napok, XXX. orvostovábbképző – Nagyenyed, 2024. július 12–14.

A Műszaki Tudományok Szakosztálya immár huszonharmadik alkalommal szervezte meg *technikatörténeti alkotótáborát*,⁵³ amelyre 2024. augusztus 29. és szeptember 1. között Brad és Abrudbánya környékén került sor.

51 | <https://eda.eme.ro/communities/ccf7f363-2a60-4801-9c89-f65258719b84>

52 | <https://eme.ro/hir/a-magyar-tudomany-napja-erdelyben-2024-165-eves-az-erdelyi-muzeum-egyesulet-beszamolo>

53 | <https://www.eme.ro/esemeny/xxii-technikatorteneti-alkototabor-az-aranybanyak-nyomaban>

Az EME működtetése 2024-ben

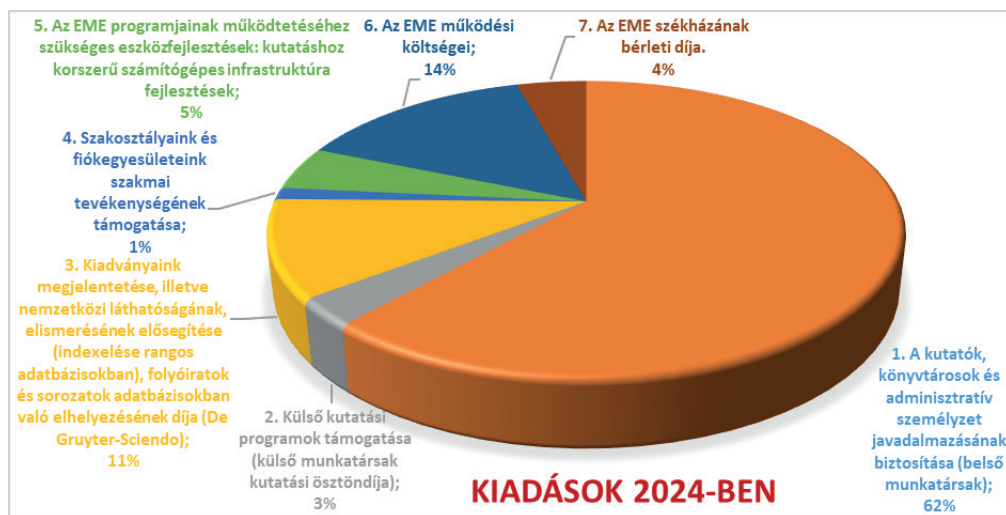
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület integrált tudományos keretintézményként működik, amelynek különböző részlegeit célirányosan kinevezett vagy – a szakosztályok és fiókegyesületek esetében – megválasztott vezetők irányítják. Ők meghatározó szerepet töltenek be az intézmény zavartalan működésében és fejlődésében.

A Jakó Zsigmond Kutatóintézet igazgatója Bogdándi Zsolt történész, aki a kutatási projektek koordinálásáért és az ezekhez szükséges források biztosításáért felel. Emellett ő vezeti a *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* című projekt is. A Könyvtár- és Információs Központ vezetője Tóth Orsolya filmes szakember, aki az EME könyvtárainak, kéziratárának és digitális adattárának működését irányítja, valamint koordinálja az elektronikus katalógus és az egyesület honlapjának fejlesztését is. Az EME kiadójának vezetője Biró Annamária irodalomtörténész, aki gondoskodik a könyvkiadványok magas szakmai színvonaláról és gördülékeny megjelenéséről.

A szakosztályok és fiókegyesületek elnökei összefogják tagságukat, irányítják és működtetik az alájuk tartozó részlegeket. Éves tevékenységükről beszámolót készítenek, programterveiket pedig a választmány elé terjesztik, biztosítva, hogy azok összhangban álljanak az EME küldetésével és céljaival.

Az EME mint regionális tudásközpont működtetése

Ahogy az előző években, 2024-ben is hét támogatási modul mentén szerveztük meg működésünk finanszírozását:

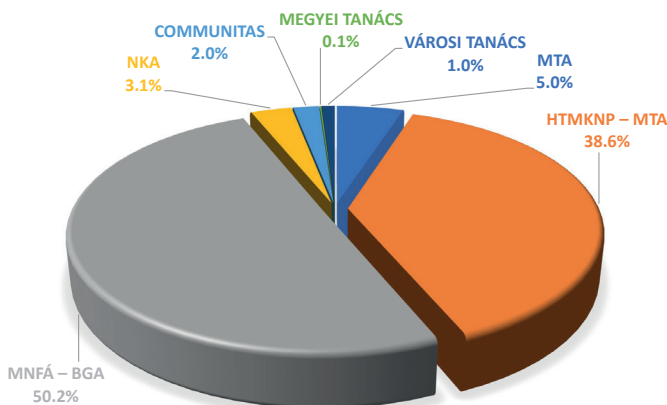
1. grafikon. Az EME kiadásainak százalékos eloszlása 2024-ben

1. A kutatók, könyvtárosok és adminisztratív munkatársak javadalmazása (belső munkatársak).
 2. Külső kutatási programok támogatása (kutatási ösztöndíjak külső munkatársak számára).
 3. Kiadványaink megjelentetése és nemzetközi láthatóságának növelése (indexálás rangos adatbázisokban, folyóiratok és sorozatok elhelyezése – De Gruyter-Sciendo).
 4. Szakosztályaink és fiókegyesületeink szakmai tevékenységének támogatása.
 5. A kutatási és programtevékenységhez szükséges eszközfejlesztések (számítógépes infrastruktúra korszerűsítése).
 6. Az EME működési költségeinek fedezése.
 7. Az EME központi székházának bérleti díja.
- Az EME kiadásainak eloszlását 2024-ben az 1. grafikon szemlélteti.

Pályázatok, a programok működtetésének forrásai

Ahogy az előző években, 2024-ben is kétféle támogatási formában részesültünk: normatív támogatásban és programalapú finanszírozásban. A kormányrendelet alapján, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikáért Felelős Államtitkárságától a Bethlen Gábor Alapkezelőn (MNFÁ–BGA) keresztül idén is külön keretet kaptunk a Regionális Tudásközpont fejlesztésére és működtetésére.

Normatív támogatást ítélt meg számunkra a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) és az RMDSZ Ügyvezető Elnöksége. Kutatóintézetünk keretében 2023 szeptemberében indult el az MTA Határon Túli Magyar Kutatóhelyek Nemzeti Programjának részeként a *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* című, négyéves projekt, amelynek 2024-es támogatása is hatékonyan segítette a kutatásokat és hozzájárult azok eredményességéhez. A 2024-ben benyújtott pályázatok az alábbi területekre irányultak: működés, könyvkiadás, kutatás, rendezvények (konferenciák, emlékülések, vándorgyűlések, szakmai táborok).

2. grafikon. Az EME forrásainak százalékos eloszlása 2024-ben

Ezenkívül sikeresen pályáztunk hazai és magyarországi forrásokra is, többek között a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács, a Communitas Alapítvány, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatására. További forrásaink közé tartozott a HTMKNP FAEK MTA Nemzeti Program, MTA 2023–2027 (HTMKNP – MTA), a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) és az Erdély Öröksége Alapítvány.

2024-ben összesen 24 pályázatot nyújtottunk be, melyek közül 19 volt sikeres. Ezek normatív támogatások, működési költségek, rendezvények, nemzetközi konferenciák, könyvkiadás, kutatás, szakmai táborok és képzések finanszírozására szolgáltak.

A 2024-es év jelentősebb forrásainak eloszlását a 2. grafikon szemlélteti.

Köszönet

A 2024-es év eredményei csakis önzetlen támogatóink és elkötelezett munkatársaink segítségével valósulhattak meg. Ezért szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik bármilyen formában hozzájárultak az EME működéséhez és tevékenységéhez.

Zárszó

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2024-ben is bizonyította, hogy elkötelezetten szolgálja a tudomány művelését, közvetítését és a magyar nyelvű kutatás támogatását. Az elmúlt évben hagyományos tevékenységeink mellett bővítettük kutatási hálózatunkat, új együttműködéseket alakítottunk ki, és kiemelt figyelmet fordítottunk kulturális örökségünk megőrzésére.

Míndezen nem valósulhatott volna meg kutatóink, szerzőink, szervezőink, munkatársaink, partnereink és támogatóink közreműködése nélkül, akiknek ezúton is köszönjük munkájukat.

Az EME 2024-ben is, és a jövőben is olyan regionális tudásközpont kíván lenni, ahol a tudomány szervezés és tudományművelés révén generációkat átívelő tudáshálózat születik meg – egy olyan szellemi közeg, amelyet közösen formálunk az egyesület intézményén belül. Ennek érdekében folyamatosan törekszünk tudományos közösségünk erősítésére, kutatási eredményeink gyarapítására, valamint arra, hogy múltunk értékei a következő nemzedékek számára is elérhetőek maradjanak. Ehhez elengedhetetlen a tudományos tér bővítése, amely lehetőséget teremt kutatói hálózatunk kiszélesítésére, valamint a beérkező hagyatékok szakszerű befogadására és feldolgozására.

Továbbra is célunk, hogy az EME a jövőben is olyan tudományos közeg maradjon, amely egyszerre épít a múlt értékeire, és biztosítja a továbblépés lehetőségét.

Megj. Az elnöki tájékoztató képes bemutatója az EME 2024. évi munkájáról az Erdélyi digitális adattárban érhető el.⁵⁴

Kolozsvár, 2025. 01. 20.

Bitay Enikő,
az EME elnöke

54 | <https://eda.eme.ro/handle/10598/34210>

1. Melléklet 2024-ben megjelent EME-kiadványok

Önálló kötetek:

1. Ferenczi Szilárd: Kolozsvár várospolitikája 1886-1918 ISBN 978-606-739-258-6
2. Tapodi Zsuzsa: Szövegvilágok között ISBN 978-606-739-264-7
3. Ambrus Tünde: A falvak látogatógazdasága ISBN 978-606-739-261-6
4. Szász Hunor: Közigazgatás és hatalomgyakorlás Csík-, Gyergyó- és Kászsónszéken a 18. században
5. Rus-Cacoveanu, Ioana: Castelul Bánffy de la Bonțida în perioada regimului comunist din România = A boncidai Bánffy-kastély a romániai kommunista időszakban ISBN 978-606-739-266-1
6. Ioana Rus-Cacoveanu: Soarta Castelului Bánffy din Bonțida în timpul regimului comunist din România/A bonchidai Bánffy-kastély sorsa a romániai kommunista rendszer idején/The Fate of the Bánffy Castle in Bonțida during the Communist Regime in Romania ISBN 978-606-739-274-6
7. Egyed Emese (s. a. r.): Igaz barátságnak és szíves szeretetnek tükrö: Florentina ISBN 978-606-739-276-0

Folyóiratok:

- Erdélyi Múzeum 86. kötet 2024/1, 2, 3, 4
Acta Materialia Transylvanica 7. évf., 2024/1, 2
Orvostudományi Értesítő
97. kötet 2024/1. különszám ISSN 1453-0953
97. kötet 2024/2. különszám ISSN 1453-0953

Sorozatok:

Certamen

- Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila (szerk.): Certamen XI. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában ISSN 2393-4328

ETF

301. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Jakó Klára (szerk.): Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és Magyar Királyságban II. ISBN 978-606-739-260-9
302. Andorkó Júlia Eszter: Irodalmi nyilvánosság és irodalompolitika a korai Utunkban ISBN 978-606-739-269-2
303. Tar Gabriella-Nóra: „Kis játéknézőhely”. Tanulmányok az európai és a magyar színháztörténet köréből ISBN 978-606-739-271-5
304. Kerti József: Aranka György költészete ISBN 978-606-739-272-2

Letöltés:

17. Havasréti József: Csak a zene? ISBN 978-606-739- 256-2
18. Glózer Rita: Eltérített képek, kisajátított médium ISBN 978-606-739-259-3
19. Ármeán Otília: Médiatektúra. Médiumok, érzékelés, térbeliség ISBN 978-606-739-268-5

Műszaki Tudományos Közlemények

- MTK 20. Bitay Enikő, Máthé Márton (szerk.): Műszaki Tudományos Közlemények
20. ISSN 2393 – 1280
- MTK 21. Bitay Enikő, Máthé Márton (szerk.): Műszaki Tudományos Közlemények
21. ISSN 2393 – 1280

Műszaki Tudományos Füzetek

- MTF 20. Egyed-Faluvégi Erzsébet, Tolvaly-Roşca Ferenc, Hollanda Dénes: Forgácso-
lás és szerszámgépeken generált felületek alapjai: laboratóriumi gyakorlatok
ISBN 978-606-739-265-4, ISSN 2068 – 3081

Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek

- TTF 19. Jancsó Árpád: Vasutat a Dunáig. A Temesvár–Báziás vasútvonal története
ISBN 978-606-739-275-3

Emberek és Kontextusok

26. Ilyefalvi Emese (sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta): „Ha levelem elolvastad,
add tovább”. Bonczidai Dezső kézírásos gyülekezeti levelei a két világháború
közötti Kidén ISBN 978-606-739-255-5

Más kiadókkal közösen megjelentetett kiadványok:

1. A fordító mint kultúra- és irodalomközvetítő 2. (közös a Partium Kiadóval ISBN
978-606-739-262-3)
2. Kovács Eszter: „Egy kis figyelmesség”. Informális hálózatok és gyakorlatok
a Gyergyói-medencében (1970-1989) (közös a Kriterion Kiadóval ISBN 978-
606-739-257-9)
3. Bakk-Miklósi Kinga: Az érem két oldala: pszichopatika podcast ISBN 978-606-
739-267-8 (Exit kiadóval: 978-606-9091-94-4)
4. Serestély Zalán: Az önértés bogarai ISBN 978-606-739-273-9 (Komp-Press:
978-606-773-039-5)

2. Melléklet

Az EME 2024. évi kutatási programjai

Az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézetének három osztályában 2024-ben az alábbi kutatási projektek munkálatai folytak:

A) A humán és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Az Erdélyi Okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása. (W. Kovács András, Hegyi Géza). A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

1.1. Forrásgyűjtés az Erdélyi Okmánytár VI. kötetéhez. Az Erdélyi Okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilisok, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbe vitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, illetve mutatókkal való ellátását jelenti. A sorozat V. kötete (1373–1389) 2021 őszén jelent meg Budapesten, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet közös kiadásában.

1.2. Az Erdélyi Okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: a) a szórványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása; b) a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; c) pótlások az Erdélyi Okmánytár megjelent kötetéhez.

1.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: a) az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; b) az erdélyi püspökség és káptalan középkori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítása; c) az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében; d) az erdélyi vajdai ítélőszék működésének feltárása

2. Források, adattárak és feldolgozások az Erdélyi Fejedelemség történetéhez

2.1. Az erdélyi királyi könyvek regesztázása és kiadásra való előkészítése (ETA VII.). A fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvek (Libri Regii) a kora újkori Erdély történetének legjelentősebb forráscsoportját alkotják. Történeti forrásértéküket a bennük fellelhető irattípusok változatossága, a fejedelemségkori Erdély társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő adatgazdagsága adja. A forráskiadvány-sorozat korábbi köteteinél is alkalmazott szabályok szerint folytatódik Báthory Gábor és Bethlen Gábor (1613–1629) királyi könyveinek a kivonatolása; Bocskai István 1605–1606. évi, valamint Rákóczi Zsigmond 1607–1608. évi királyi könyveinek bejegyzéseiből készült kivonatok és az eredeti (latin nyelvű) szövegek kollacionálása, a kézirat

bevezetés, források, rövidítések részeinek elkészítése, a mutatók összeállítása. Kutatók: Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó.

2.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. E munka célja a fejedelemségkori Erdély egyik jelentős hiteleshelyén vezetett protocollumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közlése, a Jakó Zsigmond által közzétett középkori jegyzőkönyvek sorozatainak folytatása. A 17. század végéig vezetett 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszik hozzáférhetővé a kiadványok. A sorozat első kötete (A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléstesi Bogdándi Zsolt. Erdélyi Történelmi Adatok X. 1. Kolozsvár, 2018.) 2018 tavaszán jelent meg. Jelenleg az 1591–1602 közötti bejegyzések, illetőleg a későbbi kötetekbe bevezetett, de erre az időszakra keltezhető oklevélszövegek vagy kivonatos bejegyzések regesztázása és az elkészült szövegek kollacionálása folyik. Kutató: Bogdándi Zsolt. 2023 októberében csatlakozott a projekthez Izsán Csaba, aki az 1603-tól kezdődő bejegyzések regesztázásának folyamatát sajátítja el, és a regesztakötet mutatózását végzi.

2.3. Az erdélyi káptalan fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. 2016 végén jelent meg az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban (ETA VIII. 2.) az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek oklevélregesztáiból készült második kötet, amely az 1600–1613 közötti periódust fedi le. A korszakhatárt Báthory Gábor fejedelem halálának időpontja jelentette. Jelenleg a harmadik kötet előkészítésének munkálatai folynak a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett, Dési István, Debreceni János, Taracközi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok által vezetett jegyzőkönyvek regesztázása által (őrzőhelyük: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, jelzetük MNL OL F2). A feldolgozandó anyag tetemes volta miatt vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korában bevezetett okleveleket feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az első az 1613–1621-ben kelt bejegyzések, míg a második az 1622–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. A protocollumok kivonatai elkészültek, jelenleg a szövegek ellenőrzése és a későbbi pótlások regesztázása folyik. Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárával együttműködésben zajlik.

2.4. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei. Minthogy az erdélyi fejedelmek székhelyére, Gyulafehérvárra vonatkozó forrásanyag zöme – beleértve a város levéltárát is – a 16–17. századi pusztítások során megsemmisült, a megmaradt darabok közül a gyulafehérvári Batthyaneumban őrzött városkönyv (1588–1674), valamint az 1603-tól kezdődő törvénykezési jegyzőkönyvek kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Ezek ugyanis nem csupán a városi jogszolgáltatás menetébe és rendszerébe, hanem a városlakók mindennapjaiba is egyedülálló betekintést nyújtanak. Kovács András szerkesztésében eddig a városkönyv, valamint a törvénykezési jegyzőkönyvek 1603–1616. évek közötti anyaga jelent meg nyomtatásban. Szeptembertől elkezdődött Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyveinek az 1617–1643. éveket tartalmazó II. kötetének a kiadásra való előkészítése. A korábbi években Kovács András már elkészült a forrásszövegek átírásával, 2023-ban lezárult az átírás szövegének a forrásról készült fénymásolatokkal való összevetése (Gálfi Emőke és Pakó László), 2024 folyamán pedig két újabb kutatóút alkalmával sor került az átírás és az eredeti

jegyzőkönyvek összevetésére is, és elkezdődött a kötet mutatózása is. 2025 folyamán a kötet megjelentetése várható.

2.5. A fejedelmi kancellária működése és személyzete a Báthoryak korában (1571–1602). E hivatal- és intézménytörténeti kutatás célja a Báthory-kori kancellária szervezetének és működésének vizsgálata. Az egész korszakra vonatkozó kutatások mellett folyik a kancelláriai személyzet archontológiájának és propozográfiájának összeállítása. Kutató: Fejér Tamás.

2.6. A fejedelmi tábla működése a 16. század második felében. Az intézménytörténeti/jogtörténeti kutatás célja a felsőbírátság kialakulásának, szervezetének és működésének tisztázása, személyzeti adattárának összeállítása, az intézmény működésének monografikus szintű feldolgozása. A 800 000 leütésnyi kézirat ellenőrzése és mutatózása lezárult, jelenleg a korrektrázás folyik, a kötet a HUN-REN BTK Történettudományi Intézet kiadásában 2025-ben jelenik meg. Kutató: Bogdándi Zsolt.

2.7. A kolozsvári jogügyigazgatók (direktorok) intézménye és számadásai (1584–1660). A kutatás célja az intézmény szervezetének és működésének vizsgálata, a tisztségviselők hivatali jegyzékének az összeállítása és éves számadásainak a közzététele. A céldíszakból több mint 550 olyan per gyűjt össze, melyet a direktorok kezdeményeztek. Korábban elkészült a számadások átírása, a hozzá kapcsolódó névmutató és a tisztségviselők névsorának jegyzéke. Az intézmény 16. századi történetéről eddig megjelent egy angol és egy magyar nyelvű tanulmány, egy harmadik tanulmány a teljes időszakra vonatkozóan ad számot a direktoroknak a városi vagyon védelmében betöltött szerepéről, illetve egy német nyelvű összefoglaló is napvilágot látott. Egy újabb előadás és annak tanulmánnyá átdolgozott változata a direktorok perindítási hatáskörét vizsgálta mind az elméleti szabályozások, mind a gyakorlatból vett példákon keresztül. 2024 során a direktorok hivatali karrierjének az alaposabb vizsgálatára került sor. Az újabb eredményekről egy konferencia-előadás számolt be, és készül az előadás írott változata is. Kutató: Pakó László.

2.8. Bűnözés a kora újkori Kolozsváron. Emberi élet elleni bűncselekmények a kora újkori Kolozsváron. A kutatás célja az 1570–1660 közötti időszakból fennmaradt kolozsvári emberölési/gyilkossági perek számbavétele és elemzése. Eddig 183 emberölési per került elő. A témában a korábbiakban több magyar és román nyelvű tanulmány jelent meg a családi emberölések, a kora újkori Kolozsvár környéki rablógyilkos bandák és a kocsmai emberölések kérdéskörében, illetve több előadás is foglalkozott a témákkal. 2024 folyamán a 17. századi városi sáfárpolgári jegyzőkönyveknek az átnézése során jöttek új adatok elő a témában. Kutató: Pakó László.

2.9. Gyulafehérvár társadalma a 17. század első harmadában. A kutatás előzménye az erdélyi fejedelmek székvárosának és a körülötte kialakuló uradalomnak a társadalmi szempontú vizsgálata volt a 16. századra nézve. Ennek eredményeként jelent meg 2021-ben a Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében című kötet. A kutatás folytatódik a 16. század végi udvari társadalom tagjainak (archontológiai jellegű) vizsgálatával, továbbá a városi társadalomra vonatkozó, 17. század első harmadában történt változások feltárásával, amelynek fő forrását a szerző által regesztázott erdélyi káptalani jegyzőkönyvek képezik. Kutató: Gálfi Emőke.

2.10. A gyulafehérvári uradalom a 17. század első harmadában. A kutatás előzménye a székváros körül kialakult uradalom társadalmi, gazdasági és adminisztratív szempontú vizsgálata volt a 16. század második felére vonatkoztatva. Ennek eredménye

a 2.9. pontban leírt és 2021-ben megjelent kötet. A kutatás továbbvitelét az uradalom fejlődésének, birtokai mobilitásának és a végbement változásoknak a bemutatása fogja képezni a 16. század végén és a 17. század első harmadában különös tekintettel Bethlen Gábor korszakára. Kutató: Gálfi Emőke.

2.11. Mezővárosi fejlődés Erdély hét vármegyéjében (1541–1600) A kutatómunka célja a mezővárosi jogállás és fejlődési fok, városvezetési szervezet és ügyintézés, társadalmi rétegződés, igazságszolgáltatás, mezőgazdasági, kézműipari és esetenként bányászati termelés, valamint a kereskedelem kérdéseinek tisztázása a jelzett időszakban. A munka eredményét nagyrészt a forrásanyag mennyisége határozza meg, mivel számos településről igen kevés levéltári adat maradt fenn, és ez nemcsak a kisebb jelentőségű mezővárosokra igaz, hanem azokra is, melyek – bár szintén alacsonyabb vagy közepes fejlettségi fokon állottak – fontos szerepet játszottak a fejedelemségben (pl. a vármegyei bíraskodás központjai voltak). A 45 mezőváros nem oszlik el egyenlőképpen a hét vármegyében: Belső-Szolnok vármegyében hat, Dobokában három, Fehérben tizenhárom, Hunyadban hét, Kolozsban szintén hét, Küküllőben öt, Tordában négy oppidum feküdt a tárgyalt időszakban. Kutató: Szász Anikó.

2.12. Az erdélyi városok védelme a 16. század utolsó évtizedeitől Kemény János fejedelem haláláig (1662). A kutatás Izsán Csaba doktori disszertációjának (*A háborúskodás városvédelmi vonatkozásai a kora újkori Erdélyben. Védművek, céhes városvédelem és darabontok a 16. század második felétől Kemény János fejedelem haláláig*) alapjául szolgált, amelynek megvédésére 2024-ben került sor. A munka során Kolozsvár, Brassó és Segesvár városvédelmi forrásai kerültek feldolgozásra, valamint összevetésre számos nagyszabású forrással. A városi számadáskönyvekből a darabontokra, illetve a városok által a védművek fenntartására és a fegyverek vásárlására, valamint azok gyártási költségeire vonatkozó bejegyzéseket dolgoztuk fel. Kolozsvár esetében feldolgoztuk a (puska)portörő malom és a zsoldos darabontok publikálatlan számadásait. A darabontokra vonatkozó adatok más forrásokból (mint például hadügyi témájú levelezések, elbeszélő források stb.) is összegyűjtöttük. Ezenfelül a 2018–2020 között zajló (MTA Domus Szülőföldi Csoportos Kutatópályázatok támogatásával megvalósuló) Erdélyi céhes adattár című projekt során vizsgált céhes források anyagából a városvédelemre és a céhek védelmi kötelezettségeire vonatkozó adatokat hasznosítottuk. Jelenleg a PhD-dolgozat kéziratának kiadásra való előkészítése folyik.

3. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár köteteinek digitalizálása. A Tár köteteinek szerkesztése mellett néhány éve célul tűztük ki a teljes sorozat korszerű digitalizálását, amely korrektúrázás, aktualizálás után kerül az EDA-ba. A végső cél a teljes körű digitalizálás után olyan adatházis létrehozása, mely újabb, különböző (elsősorban) nyelvészeti kutatások elvégzését teszi lehetővé. A digitális korrektúra elvégzése teszi lehetővé a kétrétegű pdf-formátum létrehozását, így a szöveg másolás után is hibátlan marad. Ezt a rendkívül aprólékos munkát az EME két kutatója végzi. 2024-ben a VII. kötetből elkészült részek digitális korrektúráját András Zselyke végezte. Kutatók: András Zselyke és Tamás Csilla.

4. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. 2014 tavaszán együttműködés jött létre a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén egy Síkfőkúton rendezett konferencia alkalmával az együttműködést

kiterjesztettük több magyarországi egyetemre is. Ennek a megállapodásnak értelmében a Magyar Digitális Helynévtár Magyar Nemzeti Helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME nyelvész kutatói a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar (magyarázatokkal kísért) helynévkatalógus összeállítását tűzte ki célul. 2020-ban megjelent Aranyos vidékének helynevei című kötet. A projekttel az MNHP-hez kapcsolódunk, az EME társintézményként a nyelvész kutatója által részt vesz a program felépítésében, működtetésében. Egyik fontos feladat az MNHP-vel együttműködésben az erdélyi kutatói hálózat kiépítése. Ennek érdekében a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Karának Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékével közreműködésben féléves előadás-sorozatot, képzést hoztunk létre érdeklődő egyetemi hallgatók számára. Ez a munka csíkszeredai karon is elkezdődött. Gyűjtés folyik a kalotaszegi Nádas mentén, a Nyárad mentén, valamint a képzett hallgatók által Erdély különböző kutatópontjain. Ugyanakkor a nyelvész kutató dolgozik Pesty Frigyes helynévgyűjteményéből a Kolozs megyei kötet kiadásának előkészítésén. A munkafolyamatok zajlanak minden téren. Kutató: Tamás Csilla.

5. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt fenn, kutatásunk egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárja fel és értelmezi a forrásokat.

5.1. Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. A kutatás célja az íráshasználat különböző formáinak, az írás mindennapi életben betöltött szerepének a vizsgálata, különös tekintettel a női íráshasználatra. A kutatás keretében 2024-ben hadadi Wesselényi Kata írásos hagyatékának (kéziratos imanaplóinak, illetve levelezésének) feldolgozása zajlik. Folyamatban van az *Egy hittel egy reménnyel két egyező szívnek Isten eleiben fel nyújtott áldozatja melyben bé vagynak foglaltatva némelly könnyörgések és Istenes énekek* (313 oldal) című kéziratos kötet átírása, nyomtatásra való előkészítése. Kutató: Papp Kinga

6. Irodalomtudományi kutatások

6.1. Művészi alkotás és társadalmi szerepértelmezés – női pályák vizsgálata (XIX–XXI. század). Nőtörténeti vizsgálódásaink az EME gyűjteményeiben való forráskutatást is felölelik, és már vannak eredményeink (előadások, publikált tanulmányok magyar és angol nyelven). E pályázati időszakban Wass Ottilia grófnő kéziratos verseskötetének világirodalmi kontextusba helyező vizsgálatát, a Komlóssy színészcsalád bemutatását Kövér Ilma – a család leszármazottja – regénye tükrében és Cseh Katalin költészete tanulmányozását (a kötetsszervezés elveire koncentrálni) tűztük ki célul. Projektfelelős: Egyed Emese (2023. október 1. – 2024. március 31.)

6.2 Irodalmi és társadalmi performativitás – női szerepértelmezések a 19–21. században. A 19. század második felétől lehet számolni a szépirodalmi alkotás mint női teljesítmény elismertségével, ebben jelentős szerepet játszottak az időszaki sajtóorgánumok, továbbá a nők határozottabb hangvétele a levelezésben és az olvasók, színházlátogatók között. Másrészt a korábban az egyház keretei között megvalósuló támogatás független civil szervezetek révén is teret nyer. A kutatás konkrét anyaga gróf

Wass Ottilia levelezése, továbbá Cseh Katalin költészete és társadalmi mecénatúrájuk. Projektvezető: Egyed Emese (2024. november 1. – 2025. április 30.)

7. Közgazdaságtudományi kutatások

7.1. A húsfogyasztást befolyásoló tényezők a romániai lakosság körében. Jelen kutatás célja megvizsgálni a hús és hústermékek vásárlását befolyásoló tényezőket a romániai lakosság körében. A megfelelő mennyiségű és minőségű húsfogyasztás jelentőséggel bír mind az egészségünk megőrzésében, mind a Föld éghajlatváltozásában. Habár Románia nem a nagy húsfogyasztók közé tartozik (74 kg/fő), az Európai Unió kérésének megfelelően csökkenteni kell a húsfogyasztást kétharmaddal 2030-ig (Focuspress, 2023). A kutatási cél elérése érdekében kérdőíves felmérést végzünk a romániai húsfogyasztók körében. Jelen pályázat célja az irodalomáttekintés, az adatgyűjtés és az adatelemzés. Az eredmények egyaránt felhasználhatók oktatási, tudományos és gyakorlati szempontból. Projektfelelős: Alt Mónika-Anetta (2023. október 1. – 2024. március 31.)

7.2. A mezőgazdasági ágazat kihívásai és fejlesztési lehetőségei Hargita megyében a gazdaszervezetek és szakemberek szemszögéből. A kutatás célja Hargita megye mezőgazdasági szerkezetének elemzése, a fő kihívások azonosítása, valamint agrárszakértők véleménye alapján az agrárium lehetséges fejlesztési irányainak feltérképezése. A kutatás a mezőgazdasági szerkezettel és az eddig elnyert, főként európai uniós pályázatokkal kapcsolatos statisztikai adatok elemzésén, valamint a székelyföldi gazdaszervezetek elnökeivel és más agrárszakértőkkel készítendő interjúk feldolgozásán alapul. Projektvezető: Balla Emese (2024. november 1. – 2025. április 30.)

7.3. A fenntarthatóság-központú innovációk azonosítása a fontosabb európai és romániai FMCG-kiskereskedők esetében. A jelen kutatás célja a fenntarthatóság-központú innovációk azonosítása a fontosabb európai és romániai FMCG-kiskereskedők esetében. A kutatás során 18 vezető, tőzsdén jegyzett európai élelmiszer-kiskereskedelmi cég, illetve 10 romániai piacvezető kiskereskedő lesz vizsgálva. A vállalatok által bevezetett innovációk a vállalat honlapjáról, illetve az éves céges jelentésekből lesznek összegyűjtve 2022 és 2024 között. Ezt követően az innovációkat kódoljuk a fenntarthatóságnak és a fenntarthatósági céloknak megfelelően. Projektvezető: Alt Mónika-Anetta (2024. november 1. – 2025. április 30.)

8. Hagyatékrendezés az EME Kézirattárában.

8.1. Hagyatékrendezés az EME Kézirattárában. Demeter János (1908–1988) hagyatékának rendezése és kisebb hagyatékok, letétek katalógizálása. A projekt célja az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenlegi kézirattárában őrzött Demeter János-hagyaték rendezetlen részének (5 kézirattári doboz) katalógizálása és kisebb, levéltártöredékeket is tartalmazó irathagyatékok rendezése, illetve ezáltal a hozzáférhetővé tételük. Demeter János jogász, jogi szakíró és politikus hagyatéka két részletben került az EME gyűjteményébe, az anyag mintegy fele része feldolgozásra került, és katalógusa elérhető, a másik, nemrégiben előkerült rész katalógizálását pedig e pályázat keretében vállaljuk. Ez a hagyatékrész, illetve a többi, feldolgozásra kerülő, kisebb hagyatékok anyaggyűjtéseket, kéziratokat és kéziratvariánsokat, személyes iratokat, fényképeket és eredeti levéltári anyagot tartalmaznak. Projektfelelős: Hegyi Géza (2023. október 1. – 2024. március 31.)

8.2. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára irattárának digitalizálása. A pályázat célja az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (EME levéltára) irattárának digitalizálása, a Levéltár történetére vonatkozó forráskiadvány előmunkálataként. Az EME egykori levéltára, amely jelenleg a RNL Kolozs Megyei Levéltárának őrizetében van, a maga mintegy 2000 ifm-anyagával Erdély történetének legjelentősebb tárháza, történetének feltárása az EME elsőrendű feladatai közé tartozik. Projektvezető: Hegyi Géza (2024. november 1. – 2025. április 30.)

8.3. Ferenczi István (1921–2000) hagyatékának digitalizálása és feldolgozása. Ferenczi István (1921–2000) a 20. századi erdélyi magyar régészet kiemelkedő alakja, munkássága rendkívül szerteágazó és napjainkban is időszerű elsősorban az őskori, római kori és középkori régészet tekintetében. A kutatás Ferenczi István gazdag hagyatékának a rendszerezését, digitalizálását, feldolgozását és online közzétételét tervezi. Az online hozzáférhető forrásanyag lehetővé tenné Ferenczi tudományos pályafutásának és munkásságának a monografikus feltárását és értékelését. Projektvezető: Petrut Dávid (2024. november 1. – 2025. április 30.)

9. A szabad véleménynyilvánításhoz és az emberi méltósághoz való jog az online térben a nagy nyelvi modellek (AI) uniós jogszabályi lehetőségei keretében. A kutatás vizsgálni kívánja egyrészt az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) határozatait, annak érdekében, hogy megítélhesse a romániai ítélkezési gyakorlat által adott válaszokat; másrészt az uniós jogalkotás törekvéseit, amellyel technológiasemleges, egységes definíciót kíván létrehozni a MI számára a védett alapjogok (többek között az emberi méltósághoz való jog, a magán- és családi élet tiszteletben tartása, a véleménynyilvánítás és a tájékozódás szabadsága) tiszteletben tartására. Projektfelelős: Kokoly Zsolt (2023. október 1. – 2024. március 31.)

10. A jogellenes online tartalmak eltávolíthatósága. A jogellenes online tartalmak eltávolíthatóságát kutatjuk (eltávolítás/hozzáférés blokkolása), a véleménynyilvánítás szabadsága és új technológiák mentén. Uniós jogszabályok, illetve a nemzeti jog határozza meg, mi minősül jogellenes tartalomnak – uniós szinten vannak terrorizmusra, gyermekpornográfiára vagy gyűlöletbeszédre vonatkozó normatív rendelkezések, míg a jogellenes online kereskedelmi gyakorlat, a szellemi tulajdonjogi jogsértés, a termékbiztonsági szabályok megítélése nem egységes. Projektvezető: Kokoly Zsolt (2024. november 1. – 2025. április 30.)

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. Projektvezető: Bitay Enikő.

A projektet az alábbi kutatások alkotják:

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése.

1.1.1. A kolompkészítés technológiájának elemzése. A kutatás célja: az Erdélyben még fellelhető népi mesterségek és műhelyeik kutatása, elemzése, feldolgozása, megismertetése s ugyanakkor az oktatásban való hasznosítása is.

1.1.2. Kolozsvár XX. századi ipartörténetének emlékei (XVI. rész). Ipartörténeti adatgyűjtés; régi kolozsvári gyárak képanyaga, dokumentációgyűjtés; interjúk készítése egykori gyárakban dolgozó mérnökökkel, technikusokkal; ipartörténeti adattár kialakítása. A XVI., 2024-ban kiemelt téma: *A kolozsvári Hűtő- és Élelmiszeripari Berendezések Kutató- és Tervezőintézet (HÉKUTI) – ICPIAF emlékei.*

1.1.3. A Kolozsvári Iparos Egylet kialakulásának, történetének kutatása. A Kolozsvári Iparos Egylet szerepe a város társadalmi életében. Kutató: Nagy Béla

1.2. Műszaki egyéniségek Erdélyben a XIX–XX. században. A műszaki tudományok egyéniségeinek és hagyatékainak kutatása Erdélyben a még fellelhető hagyaték gyűjtésére, digitalizálására és feldolgozására irányul. Jelen kutatás középpontjában Martin Lajos műszaki hagyatékának elemzése, életének és munkásságának feldolgozása áll.

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében. A kutatás célja felmenni Erdély magyar lakta (szórvány)településeinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében. Projektvezető: Talpas János. A projekt keretében az alábbi kutatás valósul meg:

1.3.1. Kolozsvári volt borospincék felmérése. A bor századokon keresztül fontos része volt a városok élelmezésének. A borok tárolása kihívást jelentett az épületek kialakításában. A kutatásunk felméri a házak alatt valamikor működő borospincéket, valamint ezek történelmi és építészeti értékeit. Javaslatot teszünk ezeknek a pincéknek a turisztikai felhasználására. Kutatásvezető: Talpas János (2023. október 1. – 2024. március 31.)

1.4. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. A kutatás célja elsősorban a Marosvécsről, Mikházáról és Felsőrépáról származó, ásatások során előkerült római kori vassalakletek archeometriai vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése jelentős, új eredményekkel egészíti ki a műszaki örökségünkkel kapcsolatos ismereteinket.

1.4.1. Mikházi római pikkelypáncélok régészeti és archeometriai vizsgálata. A kutatás során a 2011 óta Mikházán zajló régészeti feltárások révén előkerült római pikkelypáncélok szándékozzuk régészeti és archeometriai módszerekkel megvizsgálni. Kutatásvezető: Pánczél Szilamér-Péter (2023. október 1. – 2024. március 31.)

1.4.2. Mikházi római bronz pikkelypáncélok és övveretek archeometriai vizsgálata. A kutatás során a 2011 óta Mikházán zajló régészeti feltárások révén előkerült római pikkelypáncélok és övvereteket szándékozzunk archeometriai módszerekkel megvizsgálni. Projektvezető: Pánczél Szilamér-Péter (2024. november 1. – 2025. április 30.)

2. A BBTE Őslénytani-Rétegtan Múzeumában található, egykor az EME Természettudományi Szakosztály őslénytani gyűjteményének felkutatása. A jelen kutatás célja a BBTE, Geológia Intézet, Őslénytani-Rétegtan Múzeum leltárában található és egykor az EME, Természettudományi Szakosztály tulajdonát képező őslénytani gyűjtemény felkutatása, dokumentálása és digitális adatbázisba való rendezése. A kutatásban 3 személy vesz részt (a pályázó mellett még 2, az őslénytani iránt érdeklődő magyar

geológushallgató). A tervezett munkálatok a BBTE Őslénytani-Rétegtani Múzeumában valósulnak meg. Projektfelelős: Kövecsi Szabolcs Attila (2023. október 1. – 2024. március 31.)

3. Árvízvédelmi építmények stabilitásának vizsgálata végeselem-eljárással. Az árvízvédelmi építmények vizsgálatának kutatási témája szorosan kapcsolódik a technikatörténeti kutatásokhoz. Az erdélyi lebombázott hidak tervezéséről és a környékén történő árvízvédelmi munkálatok tervezéséről készülnek felmérések, elemzések. Jelen kutatás keretében a csíkszentkirályi és a csíkszentsimoni Olt-hídnál topográfiai mérések, illetve ezek alapján a hidraulikai modellek is elkészülnek, valamint az egykori és a jelenlegi szelvényekre (hídkeresztmetszetekre) árvízvédelmi számítások is elkészülnek. Egyéni kutató: Kisfaludi-Bak Zsombor.

4. Anyagtudományi kutatások

4.1. Ciklodextrinalapú gyógyszerhordozó rendszerek vizsgálata. A kutatás célja: szálas szerkezetű, ciklodextrinalapú, fenofibráttartalmú, amorf szilárd diszperziók előállítása centrifugális szálképzési eljárással. Ugyanakkor követni a szálképzés során végbemenő fizikokémiai folyamatokat, illetve a hatóanyag oldhatóságát és kioldódási sebességét a fenofibráttartalmú ciklodextrinszálok esetén. Projektvezető: Bitay Enikő (a 2024. évi MTA Domus csoportos pályázat támogatásával).

4.2. Szálas szerkezetek előállítása újrahasznosított PET palackból. A projekt célja polietilén-tereftalát (PET) szálas szövedékek létrehozása centrifugális szálképzési eljárással. Hipotézisünk szerint a centrifugális szálképzés egy lehetséges skálázási technológia lehet polimerszálok előállítására. A kutatás keretében vizsgálni kívánjuk a centrifugális szálképző eljárás technológiai paramétereinek hatását a keletkezett PET szálok átmérőjére és morfológiájára. Projektfelelős: Gergely Attila (2023. október 1. – 2024. március 31.)

4.3. Termoplasztikus elastomer szálas szerkezetek tanulmányozása A projekt célja poli(stirol-b-etilén-butilén-b-stirol) (SEBS) szálas szövedékek létrehozása centrifugális szálképzési eljárással. Hipotézisünk szerint a centrifugális szálképzés megoldást jelenthet a nemvezető polimeranyagokból, elastomerekből előállított szálas szövedékek gyártásánál előforduló nehézségekre, illetve magas termelékenységet biztosít. A kutatás keretében vizsgálni kívánjuk a centrifugális szálképző eljárás technológiai paramétereinek hatását a keletkezett SEBS-szálok átmérőjére. Projektvezető: Gergely Attila (2024. november 1. – 2025. április 30.)

5. Gépészmérnöki kutatások

5.1. Digitalizálás felmérése a Maros megyei KKV körében. A projekt célja a Maros megyei KKV-k esetén jelentkező gyártástechnológiai szükségletnek a feltérképezése és egyes esetekben megoldásjavaslata, ami a robotizált rendszerekkel való rugalmas gyártási rendszereket illeti. A projekt keretében, egy kérdőív segítségével a KKV-k jelenlegi digitalizálási foka lesz felmérve, és válaszokat keresünk a cégek digitális jövőképét illetően. A megvizsgált esetek közül 2 céget választunk ki, melyek esetében, alkalmazva a digitálisiker-technológiát, megvizsgáljuk szimulációk segítségével, hogy milyen robotizált megoldás segítené a cégek fejlődését. Projektfelelős: Forgó Zoltán (2023. október 1. – 2024. március 31.)

5.2. Négy és hat szabadságfokú, új típusú, párhuzamos felépítésű robotok modellezése. A kutatás célja olyan anyagmozgatásra használatos, párhuzamos struktúráknak a fejlesztése, mely munkatere legalább az egyik irányban tetszőlegesen növelhető. Ennek érdekében a jelenlegi projekt keretén belül tanulmány készül 4 és 6 szabadságfokú párhuzamos struktúrákról, ezek iparban való használhatóságát tárgyaljuk majd, és azonosítunk két struktúrát (4 és 6 szabadságfokút), melynek létjogosultsága van a geometriai és kinematikai paramétereket tekintve. Projektvezető: Forgó Zoltán (2024. november 1. – 2025. április 30.)

6. Építésztechnológiai kutatások

6.1. A szelemenekből és trapézlemezekből álló burkolati rendszerek panel-kísérletei során felhasznált elemek anyagtesztjei és a szelemen-trapézlemez, trapézlemez-trapézlemez kapcsolatok merevségének és teherbírásának kísérleti és numerikus vizsgálata. Az elemzett kapcsolatok merevségének és teherbírásának numerikus vizsgálatához elengedhetetlenek az említett kapcsolatok laboratóriumban végzett kísérletei. A húzókísérletek eredményei (erőelmozdulás-görbék, tönkremeneteli módok) segítségével sikeresen kalibrálhatjuk a kifejlesztett numerikus modelljeinket, és parametrizálva ezeket, szélesebb körben elemezhetjük az adott kapcsolatok tulajdonságait. A kísérleteknél használt próbatesteket vízsugaras technológiával daraboltatjuk le, és a húzókísérletekhez szükséges speciális berendezéssel (Instron 8801) fogjuk letesztelni. Projektfelelős: Nagy Zsolt (2023. október 1. – 2024. március 31.)

6.2. Hidegen hajlított, dupla C profilok hajlítási kapacitásának és képlékeny alakváltozásának numerikus vizsgálata végeselem-módszerrel, és ezeknek a hitelesítése a korábban elvégzett kísérleti eredmények alapján. A kutatás numerikus modellek készítéséből és vizsgálatából áll, amelyek a dupla C szelvényű gerendák hajlítási igénybevételre történő viselkedését vizsgálják, különös tekintettel a képlékeny deformációkra. A végeselem-módszerrel készített modelleket 2C200x1.5 és 2C240x2 szelvényekre a CFSExpert (CFSExpert – Szerkezeti tervezőeszköz hidegen alakított acélszerkezetekhez | Gordias – Strong Solutions) nevű projekt keretein belül elvégzett kísérleti eredményekkel fogjuk igazolni. Ezt követően, a numerikus vizsgálatot kiterjesztjük egy nagyobb keresztmetszetre is (2C300x3), hogy az ezekből nyert eredményeket/információkat a továbbiakban felhasználjuk a hidegen hajlított szerkezetek vizsgálatára földrengésből származó hatások esetén. Projektvezető: Nagy Zsolt (2024. november 1. – 2025. április 30.)

6.3. Főirányú, homloklemez acéloszlop és acélgerenda, valamint acéloszlop és öszvérgerenda közötti félmerev kapcsolatok analitikus és numerikus vizsgálata végeselem-módszerek alkalmazásával. A pályázott kutatás fő célja a Beatriz Gil et al. és Simoes da Silva et al. által leírt kísérleti konfigurációk analitikus elemzése, valamint ezek numerikus úton történő modellezése. A fókusz a külső, acéloszlop-acélgerenda, illetve acéloszlop-öszvérgerenda közötti félmerev, homloklemez kapcsolatok vizsgálatán lesz, ahol a negatív nyomatékok hatása különösen jelentős. Az említett félmerev kapcsolatok alapvető szerepet játszanak a többemeletes öszvérszerkezetek viselkedésében, és a jelenlegi tervezési útmutatók nem kezelik megfelelően ezeket a típusú konfigurációkat. Továbbá a kutatás jelentős hozzájárulást nyújt a korábban elkezdett, átfogó kutatási projekt kísérleti programjának előkészítéséhez, amely kulcsfontosságú

a végső kísérleti konfigurációk meghatározásában. Projektvezető: Gobesz Ferdinánd-Zsongor (2024. november 1. – 2025. április 30.)

7. Alkalmazott analitikaikémia-kutatások. Az alkalmazott analitikai kémiai kutatások keretében a módszerfejlesztés érdekében különböző anyagokban vizsgálják a szerves vegyületeket és fémtartalmakat. Projektvezető: Csavdári Alexandra. A projekt keretében az alábbi kutatások valósulnak meg:

7.1. Nehézfémek meghatározása különböző gyógynövényekben röntgenfluoreszcencia-spektroszkópiával. A pályázat keretében egy analitikai szempontból megfelelő eljárást szeretnénk kidolgozni egy röntgenfluoreszcenciás, hordozható spektroszkóp számára (X-MET8000 Optimum Geo – Hitachi), különböző gyógynövenyminták fémtartalmának meghatározására. A változó földrajzi területekről származó növények több osztályára kapott eredményeket statisztikailag értelmezzük majd, ismert kemometriai módszerekkel. Projektfelelős: Csavdári Alexandra (2023. október 1. – 2024. március 31.)

7.2. Színezékek adszorpciós dinamikájának vizsgálata. A szintetikus színezékek a textilipar szennyvizének szokásos szennyezőanyagai közé tartoznak. A tanulmány célja a szilárd felületekre adszorpcióval történő eltávolításuk dinamikájának vizsgálása. A metilénkék osztályból egyes színezékek standardizált és olcsó adszorbens anyagokon történő eltávolítása esetén szeretnénk meghatározni a maximális adszorpciós kapacitást és az optimális folyamatkörülményeket. Projektfelelős: Lovász Tamás (2023. október 1. – 2024. március 31.)

7.3. Statisztikai módszerek és indikátorok a kísérleti adatok feldolgozásában és értékelésében – esettanulmányok. Jelen kutatás célja, hogy különböző statisztikai eszközöket és azok paramétereit használja három kísérleti adatbázis elemzéséhez, amelyek mindegyike más-más szemszögből történik. Céljaink: (1) a röntgenfluoreszcenciát élelmiszerminták elemelemzési módszereként értékelni; (2) egy komplex szennyezésmentesítési folyamatot leíró, legmegfelelőbb fizikokémiai modellek azonosítása és (3) „fekete doboz”-modellek létrehozása, tesztelése és validálása egyes növényi kivonatok minőségének leírására, azok előállítás körülményeinek függvényében. Projektvezető: Csavdári Alexandra (2024. november 1. – 2025. április 30.)

7.4. Új Schiff-bázis-típusú platina- (II) komplexek tesztelése tumorellenes hatásuk szempontjából. A platinatartalmú citosztatikumok, a rák kezelésében való felhasználásuk ellenére, szűk hatásspektrummal, szerzett rezisztenciával és toxicitással rendelkeznek. Ezek a hátrányok arra késztetnek, hogy új, jobb rákellenes hatással és kevesebb mellékhatással rendelkező gyógyszereket fejlesszünk ki. A Schiff-bázis ligandumokkal alkotott fémkomplexeit tanulmányozták már rákellenes hatásuk miatt, de a platina- (II) származékokról kevés adat áll rendelkezésünkre. Itt ezen leírásnak megfelelő származékokat vizsgálnánk, potenciális rákellenes hatásuk szempontjából. Projektvezető: Virág Piroska (2024. november 1. – 2025. április 30.)

8. Matematikai és informatikai kutatások. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszert dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. Projektvezető: Darvay Zsolt. A projekt keretében az alábbi kutatás valósul meg:

8.1. Nem megengedett belsőpontos algoritmusok elemzése súlyozott lineáris komplementaritási feladatokra. A kutatás a lineáris komplementaritási feladatoknak egy sajátos osztályára vonatkozik, amelyben a komplementaritási feltételt egy súlyozott feltétellel helyettesítjük. Ugyanakkor olyan belsőpontos algoritmusokat vezetünk be, amelyben nem ismert egy kezdeti belső pont, azaz a megengedettségi feltétel nem teljesül. A bevezetett algoritmusokat egy Python programozási nyelvben fejlesztett kód segítségével implementáljuk. A numerikus eredményekből az elméletre vonatkozó következtetéseket vonunk le. Projektfelelős: Darvay Zsolt (2023. október 1. – 2024. március 31.)

8.2. Magfüggvényekre alapozott belsőpontos algoritmusok súlyozott lineáris komplementaritási feladatokra. A kutatás olyan sajátos lineáris komplementaritási feladatokra vonatkozik, amelyben a komplementaritási feltétel súlyozott formában van jelen. A feladatokat belsőpontos algoritmusokkal oldjuk meg, melyben a keresési irányokat magfüggvények segítségével határozzuk meg. Numerikus eredményeket mutatunk be egy Python programozási nyelvben írt kód segítségével. Projektvezető: Darvay Zsolt (2024. november 1. – 2025. április 30.)

9. Agrártudományi kutatások

9.1. A mikroözledek előállításának technológiai tökéletesítése. A mikroözledek iránt a társadalom egyre nagyobb érdeklődést mutat. Termelői szempontból is kecsegtető ágazat, hiszen ezek előállítása minimális termelési költségekkel és követelményekkel jár. Kutatásunkkal gyakorlatilag a mikroözel előállításának azon vetőmagnormához és betakarításidőzítéséhez köthető technológiai részleteit szeretnénk finomítani, amelyek révén az értékes tápanyag-összetétel és az ízletesség megőrzése mellett javíthatóak a termesztési folyamat gazdaságossági mutatói. Projektfelelős: Biró-Janka Béla (2023. október 1. – 2024. március 31.)

9.2. Háromszéki őszibúza-állományok betakarított szemtermésének gyommagfertőzöttségi vizsgálata. Búzaszemtermések gyommagfertőzöttségének vizsgálata kulcsfontosságú a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelése, a termék minőségének biztosítása, valamint a fenntartható gazdálkodás érdekében. A gyommagfertőzöttség a betakarított termésben jelen lévő gyommagvak mennyiségére és faji összetételére utal, és több szempontból is jelentős hatással lehet a termesztési folyamatokra. Eredményeinkkel várhatóan közvetetten fényt derítünk Háromszék térség őszibúza-állományainak gyommagfertőzöttségére, és technológiai javaslatokat fogalmazunk meg a termesztők számára ezen növényállományok hatékony, hatékonyabb integrált gyomszabályozására vonatkozóan. Projektvezető: Molnár Katalin (2024. november 1. – 2025. április 30.)

9.3. Folytontermő szamócafajták vizsgálata talaj nélküli termesztési mód alkalmazása során. A tervezett vizsgálat során a szamóca termesztés extraszezonalitását biztosító folytontermő szamócafajták adaptációs vizsgálatát végezzük talaj nélküli termesztési rendszerben. A vizsgálat során értékeljük a fajták növekedési erélyét, gyümölcsminőségi jellemzőit és a gyümölcsök beltartalmi sajátosságait, a fajták növényenkénti terméshozamát és jövedelmezőségét. A termesztési értéket meghatározó jellemzőkön túl, fontosnak tartjuk a fajták fogyasztói megítélését, ezért célunk érzékszervi bírálatot végezni, mely során értékelni kívánjuk a gyümölcsök küllemét, színét,

illatát, ízét, állományát és összehatását. Projektvezető: Bandi Attila (2024. november 1. – 2025. április 30.)

C) Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Osztály kutatási projektjei

1. Alogliptin-benzoát segédanyagokkal való fizikai és kémiai kölcsönhatások vizsgálata. A jelen kutatás célja a dipetidilpeptidáz 4-gátlók családjába tartozó orális antidiabetikum-alogliptin potenciális hatóanyag-segédanyag interakcióinak vizsgálata. A kölcsönhatások vizsgálatára elsősorban infravörös spektroszkópiát és nagy hatékonyságú folyadékkromatográfiás módszert fogunk alkalmazni különböző, stressz körülményeknek kitett, bináris hatóanyag-segédanyag keverékeken. Projektfelelős: Papp Lajos Attila (2023. október 1. – 2024. március 31.)

2. Ozanimod-enantiomerek királis elválasztása kapilláris elektroforézissel. A szklerózis multiplexekben használt ozanimod királis vegyület, amely egyetlen aszimmetriacentrumot tartalmaz. A két enantiomer közül csak a farmakológiailag aktívabb S-enantiomer van forgalomban, enantiomertiszta formában. Emiatt a gyógyszerügyi hatóságok megkövetelik, hogy ezen hatóanyag esetén enantiomertisztasági vizsgálatot végezzenek. A kutatási projekt célja egy gyors és olcsó, kapilláris elektroforézisen alapuló módszer kifejlesztése, az ozanimod királis elválasztása céljából. Projektvezető: Szabó Zoltán-István (2024. november 1. – 2025. április 30.)

3. Redukált és oxidált glutation (GSH, GSSG) meghatározása zöldségekből, gyümölcsökből és étrend-kiegészítőkből HPLC-UV/VIS-módszer segítségével. A GSH kiemelkedő szerepet játszik a szervezetben az oxidatív stressz csökkentésében, ezért a növényi eredetű források GSH-tartalmának vizsgálata releváns lehet az egészséges étrend szempontjából. A kutatás során különböző növényi minták és étrend-kiegészítők GSH- és GSSG-tartalmát határozzuk meg nagy teljesítményű folyadékkromatográfiás (HPLC-UV/VIS) módszerrel. Ez a meghatározás segít felmérni a vizsgált gyümölcsök, zöldségek és GSH-tartalmú termékek antioxidáns-kapacitását. Projektvezető: Májai Erzsébet (2024. november 1. – 2025. április 30.)

Egyéni, ösztöndíjas kutatás az EME Orvos és Gyógyszerésztudományi Szakosztály pályázati program keretében:

1. Boda Ferenc: Étrend-kiegészítők minőségi vizsgálata ionkromatográfiás (IC) módszerrel
2. Boda Ferenc: Növényi olajok nehézfém-tartalmának meghatározása ionkromatográfiás (IC) módszerrel
3. Mátyás Botond-Barna: A pericoronarian epicardialis zsírszövet gyulladásának szerepe az ateroszklerotikus plakkok progressziójában és sérülékenységében
4. Boda Ferenc: Szervetlen ionok műszeres analízise gyógyszer, élelmiszer és környezeti mintákból
5. Laczkó-Zöld Eszter-Erika: Spontán flórából származó gyógynövények (Centaurium fajok, Gentiana fajok) és termesztett Artemisia annua, valamint kereskedelmi forgalomban levő készítményeik (tea, tinktúra, étrend-kiegészítők) fitokémiai vizsgálata, kapilláris elektroforetikus és HPLC-módszerekkel

Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézet 2024. évi tevékenységéről

2024-ben Egyesületünk alapszabályainak megfelelően és küldetéséhez híven végezte sokrétű tevékenységét, s szolgálta az erdélyi magyar tudományosságot. Az EME saját kutatóintézettel, több helyszínen működő könyvtárral és kéziratárral rendelkezik, tudományos szakosztályokat, fiókegyesületeket, ifjúsági szakcsoporthoz, kutatóműhelyeket, illetve digitális adattárat és könyvkiadót működtet. Jelentésünk nem adhat számot e sokrétű tevékenység minden eleméről, azok időrendi leírását az Egyesület honlapján közzétett eseménytárban találják meg tagtársaink, alegységeink működéséről pedig külön beszámoló is készült.

Az EME 2024. évi tevékenysége a munkaterv szerint haladt, a szakosztályok és fiókegyesületek megtartották a tervezett rendezvényeiket. Az EME keretében működő Jakó Zsigmond Kutatóintézet tevékenysége a kitűzött céloknak és a munkatervnek megfelelően haladt, ugyanakkor az egyesület külső kutatási programokat is támogatott. Kiadónk 2024-ben is eredményesen működött, a tudományos periodikák és konferenciakiadványok megjelentetése mellett számos önálló kötetet is közreadtunk, ezekről a felelős kiadó beszámolójában kapnak részletes tájékoztatást.

Az EME, céljai megvalósítása érdekében, együttműködik a hazai és anyaországi vagy külföldi tudományos műhelyekkel, kutatóintézetekkel, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. Ezek az együttműködések az elmúlt évben is számos közös kutatási programot, szakmai rendezvényt és tudományos kiadványt eredményeztek.

Tagságunk

Nyilvántartásaink szerint a 2014–2024 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma 2537 fő, melyből 1679 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 857 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2024-ben 67 új tag lépett be Egyesületünkbe, 2024-re 500 tag fizette ki a tagdíját. Időszerűvé vált, és újabb törvényi rendelkezések is előírják tagságunk elektronikus nyilvántartásba vételét, illetve az adatok frissítését és az online beiratkozási lehetőség biztosítását. Az online felület elkészült, jelenleg az adatátvitel és a rendszer véglegesítése folyik, reményeink szerint az év második felében működőképes lesz.

Szakosztályaink

1. A Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály közgyűlésére 2025. január 23-án került sor, ekkor a szakosztály vezetősége (Egyed Emese elnök, Gálfi

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-17>

Emőke titkár) rendkívül gazdag működésről számolhatott be. Meghívott előadók, illetve a szakosztályi tagság és az EME Kutatóintézetének munkatársai az elmúlt év folyamán összesen 10 alkalommal tartottak előadást. A Kolozsvári Magyar Napok (augusztus 19–24.) keretében a szakosztály több irodalmi, kulturális és történeti tematikájú rendezvényt szervezett. A MTNE rendezvénysorozat történelem szekciójára az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézete, az EME I. szakosztálya és a KAB Történelmi Szakbizottsága közös szervezésében került sor. Huszonkét előadás hangzott el két párhuzamos szekcióban, és két kötet került bemutatásra. A bölcsészettudományi szekció a rendezvénysorozat keretében *Nők műveltsége – nők a műveltségért* címen hirdette meg a konferenciát, melynek keretében egy plenáris előadás és 10 szekció-előadás hangzott el, amelyek változatos szemszögekből közelítették meg a nő kérdését az irodalomban és a művészetben. Szintén a tudománynapi rendezvények keretében zajlott a *Zenei párhuzamok és kötődések* című zenetudományi konferencia, melyen kilenc előadó tudományos értekezésével, két előadó pedig kortárs zenemű megszólaltatásával járult hozzá a rendezvény sikeréhez. A tudománynapi szakosztályi konferenciákat hagyományosan az EME Debüt díjának eredményhirdetése és a Certamen XI. kötetének bemutatása zárta. A négy jelölt közül Máthé Zsuzsa – nyelvészeti munkájáért – és Antal Róbert – történelmi munkájáért – nyerték el a díjat (bírálok: Gábor Csilla, Pál Judit), a díjat Keszeg Vilmos, a díj alapítója adta át. Ezek mellett szakosztályunk két jelentős tudományos konferenciának is társszervezője volt: az elmúlt év áprilisában került sor a Mózes Attila életművére fókuszáló konferenciára, melyen magyarországi és erdélyi irodalomtörténészek, szerkesztők tartottak előadásokat az író életművéről. A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Kriza János Néprajzi Társaság és az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága közös szervezésében 17. alkalommal került sor kutatás- és tudománytörténeti konferenciára 2024. október 3–5. között. A konferencián változatos témákban – folklórhagyaték, útleírás, népiesponyva-kutatás, népköltészet, népnevelés, népi játékok, népdalok, népi gyűjtemények, oktatás, folyóirat-kultúra, néprajzi terepmunka, népi művészet – tartottak előadásokat oktatók, doktoranduszok, valamint egyetemisták. Szakosztályunk több, az Egyesület vagy más kiadók által megjelentetett kötet bemutatását is megszervezte: június 29-én a Flóra Ágnes és Pakó László által szerkesztett *Közösségben közösségért. Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára* című kötetet ismertették, augusztus 21-én Molnár Ildikó: *Bezártság-élmény és alkotói szabadság: Jancsó Elemér irodalomtörténész munkássága 1944-ig*, október 17-én Meitner Tamás: *Lélekegyedül*, a 10. adventi könyvvásáron, december 2-án pedig Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1886–1918* című kötet bemutatójára került sor. A szakosztály keretében az elmúlt évben két külső kutatási program zajlott: az EME egykori levéltára irattárának jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei levéltárában őrzött anyagát Benedek Szabolcs és Kerekes Eszter digitalizálták, Egyed Emese irányítása alatt pedig két doktorandusz (Jakab Imola, Bereczki Szende) Wass Ottilia kapcsolathálóját, illetve Cseh Katalin társadalmi tematikájú versesköteteit tanulmányozza.

Részletes beszámoló a szakosztály tevékenységéről itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34214>

2. A Természettudományi Szakosztály tevékenységét Csavdári Alexandra irányítja elnökként, munkáját Simon Várhelyi Melinda titkár segíti. A szakosztály 2024-re hét

előadást tervezett, ebből végül öt valósult meg. Két előadást tartott Szőcs Katalin, Buta Erzsébet a biokertekről és növénytársításokról, Tóthfalussy-Veress Éva a kolozsvári egyetem állattani tanszékének 1872–1919 közötti történetéről, Sándor Bulcsú pedig az önszerveződő robotokról értekeztek. MTNE-rendezvényként került sor a 23. erdélyi természettudományi konferenciára, melynek keretében dr. Virág Piroska *Újonnan előállított vegyi anyagok tesztelése: első lépések a tumorelles hatás felé*, dr. Patkó Ferenc: *Carl Linné (1707–1778) tudományos munkássága. Tudománytörténeti áttekintő* címmel plenáris előadást tartottak. A plenáris előadásokat követően három szekcióban folytatódott az előadások. Az elmúlt évben két külső kutatási pályázatukat sikeresen lezárták, és újabb két projektre nyertek el támogatást: dr. Csavdári Alexandra: *Statisztikai módszerek és indikátorok a kísérleti adatok feldolgozásában és értékelésében – Esettanulmányok*, dr. Virág Piroska: *Új Schiff-bázis-típusú platina (II) komplexek tesztelése tumorelles hatásuk szempontjából*.

Részletes beszámoló a szakosztály tevékenységéről itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34215>

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálynak jelenleg 740 aktív tagja van. A 2024-es év folyamán 36 új tag iratkozott be. Ebben az időszakban a választmány 3 alkalommal tartott gyűlést, biztosítva a területi választmányi tagok számára az online részvételt. A területi csoportok rendezvényein a szakosztály rendszerint más szervezetekkel együtt, társszervezőként szerepel, mint például a Hargita Megyei Orvostudományi Egyesülettel Csíkszeredában, a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal Székelyudvarhelyen, a Báthory István Alapítvánnyal Szilágysomlyón, a Dr. Lükő Béla Orvostudományi Egyesülettel Szatmárnémetiben és a Magyar Egészségügyi Társasággal. A szakosztályi tevékenység hatékonyabbá tételét, a kapcsolattartást és az élénkebb információáramlást segíti elő az Orbán-Kis Károly választmányi tag által karbantartott honlapunk: www.emeogysz.ro. Elkészült a tagság felhőalapú számítógépes nyilvántartása, amely lehetővé teszi a tagtársak számára, hogy tagsági státusukat ellenőrizzék, és tagdíjukat online kifizessék. A szakosztályt orvostovábbképzőket szervező egyesületként 2024-ben is akkreditálták az országos Orvosi, Fogorvosi és Gyógyszerész Kamaráknál.

Az elmúlt évben az Orvostudományi Értesítő 97. kötetének két különszáma jelent meg (a XXXII. tudományos ülésszak, valamint a XXXI. tudományos diákköri konferencia összefoglalóit tartalmazó kötetek). 2021-től folyóiratunk áttért a cikkek in extenso közlésére (open volume publishing), a 95. kötettől kezdődően (2022) pedig a cikkek két nyelven (magyar és angol) kerülnek kiadásra. A szerzők által magyar nyelven beküldött kéziratokat a szerkesztőség által felkért szakemberek fordítják le angol nyelvre.

A szakosztály jelenleg legfontosabb tevékenységének a tudományos összefüggések szervezését tekinthetjük. 2024. április 18–20. között Marosvásárhelyen került sor a XXXII. tudományos ülésszakra 393 résztvevővel, ebből 262 orvos, 76 fogorvos, 55 gyógyszerész. A konferencia előrendezvényeként, szerdán, Pályakezdő orvosok és gyógyszerészek fórumára került sor, az Erdélyi Rezidens Orvosok Szövetsége szervezésében. A nagyszámú hallgatóság három – orvostudomány, fogorvostudomány, gyógyszerésztudomány – tömbben, kerekasztal-megbeszéléseken, szakemberek előadásain vehetett részt.

A családorvosi szakcsoport tevékenységéből említésre méltó a 2024. március 22–23. között Székelyudvarhelyen a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal, a Magyar Egészségügyi Társasággal és Hargita Megye Orvosi Kollégiumával közösen szervezett, nagyszabású XXX. családorvosi továbbképző konferencia, külföldi és hazai előadókkal, 407 résztvevővel, amelyből 236 orvos és gyógyszerész, és 171 szakdolgozó. 2024. július 12–14. között a XXXII. Báthory-napok keretén belül került megrendezésre a XXX. orvostovábbképző Egészes életmód a változó világban címmel, dr. Széman Péter, az EME szilágysomlyói csoportjának vezetője szervezésében. A konferenciát Nagyenyeden tartották, 81 résztvevővel. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben központi rendezvényén a szakosztály részéről dr. Szabó Zoltán István gyógyszerész docens *Alaputatástól rendőrségi feljelentésig. A királis elváltatások szerepe a gyógyszer-analitikában*, dr. Marton László diabetológus, rezidens orvos, doktorandusz pedig *Technológia a diabetológia szolgálatában* címmel tartottak előadást. Az Orvos és Gyógyszerésztudományi Szakosztály kolozsvári rendezvényét, dr. Bódizs György alelnök szervezésében, november 23-án a kolozsvári Sapientia EMTE Fő téri épületében tartotta. Szakosztályunk szervezésében került sor, december 4-én, Marosvásárhelyen a Pápai Páriz Ferenc orvosdoktori értekezésének és doktorrá avatásának 350. évfordulója alkalmából szervezett ünnepi megemlékezésre, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében. A szakosztály a kutatómunkát pályázatok útján is támogatja, az elmúlt időszakban Mátyás-Botond Barna és Boda Ferenc-András részesült támogatásban, könyvkiadási támogatást pedig Gyéresi Árpád professzor *A penicillin kultúrtörténete* című kézírata nyert el. Újra sikerült támogatásban részesíteni gyógyszerésztudományi kutatócsoportokat, és sor került a Csögör Lajos-díjak, a dr. Formanek Gyula-emlékdíj átadására, illetve a szakosztály szerepet vállalt a Pápai Páriz Ferenc-díj kiosztásában is.

Részletes beszámoló a szakosztály tevékenységéről itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34216>

4. A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály (vezetőség: Kerekes Kinga elnök, Kokoly Zsolt és Balla Emese alelnökök, Vincze Mária-Magdolna titkár) 2024. március 12-én tartotta éves közgyűlését, tevékenységi beszámolóval, a 2025-re vonatkozó tervek bemutatásával és megbeszélésével. A szakosztály a Magyar Tudomány Napján több kiskonferenciát szervezett, nagyrészt más intézményekkel együttműködésben. A Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetével közösen megszervezett jogi szekció (*A dezinformáció (álhírek, deepfake) elleni fellépés lehetőségei – médiajog és adatvédelem keresztmetszetében*) előadásai azokat a jogi megoldásokat tárták elénk, amelyek lehetővé teszik a jogellenes tartalmak meghatározását és az ellenük való fellépést. A szakosztály turisztikai szakcsoportja *A gasztronómia titkai* címmel tartotta meg rendezvényét, a Sapientia EMTE Fő téri épületében, abban az egykori szállodában, amelynek tulajdonosa a 19. század végén Nagy Gábor híres szakács és borszakértő volt. A filozófiai szakcsoport 2024. november 16-án Filozófiai hatástörténet és kritika II. címmel szervezett konferenciát a BBTE főépületében. A konferencia társszervezői a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karának Magyar Filozófiai Intézete és a Pro Philosophia Alapítvány voltak. A résztvevőket Demeter M. Attila intézetigazgató, filozófus, habilitált egyetemi docens köszöntötte, a konferencia két szekciójában pedig igen színvonalas előadások hangzottak el. 2024 júniusában immár tizenegyedik alkalommal került sor az erdélyi magyar vendéglátás és turizmus konferenciára. A rendezvény a

magyarországi és a hazai turisztikai kutatóműhelyek és vendéglátó szakemberek kutatásainak és munkájának bemutatására nyújtott kiváló lehetőséget. A szakosztály az elmúlt időszakban három kutatási projektet zárt le sikeresen, a 2024. november –2025. április közötti időszakban pedig újabb három kutatás nyert támogatást.

Részletes beszámoló a szakosztály tevékenységéről itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34217>

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya, küldetéséhez híven, 2024-ben is megtartotta tudományos és tudományszervező programjait. Március 21–22. között Kolozsváron rendezték meg immár 29. alkalommal a Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszakát, amelyet az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya és a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kara közösen szervezett. A Kárpát-medence fiatal műszaki szakemberei számára létrehozott tudományos fórumon 127 szerző mutatta be kutatásait és eredményeit 66 tanulmány formájában. A Kolozsvári Magyar Napok keretében 16. alkalommal szerveztük meg a *Kolozsvár XX. századi ipartörténetének emlékei* című ipartörténeti előadás-sorozatot, amely a Hűtő- és Élelmiszeripari Berendezések Kutató- és Tervezőintézet (HÉKUTI – ICPIAF) emlékeit idézte fel. Az esemény során az egykori alkalmazottak megosztották tapasztalataikat a kutatóintézet működéséről, a gyártási folyamatokról és a szakmai kihívásokról. 2024. augusztus 29. és szeptember 1. között immár huszonharmadik alkalommal szerveztük meg technikátörténeti alkotótáborunkat, Brad és Abrudbánya környékén. A XXV. műszaki tudományos ülésszakra a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében 2024. november 23-án került sor. A rendezvény rangját jelentősen emelte a három plenáris előadás (Páczelt István József, Dulf Éva-Henrietta, Mankovits Tamás), melyeket követően 35 szerző kutatása került bemutatásra 16 előadásban. Az előadók öt egyetemet és két kutatóintézetet képviseltek. Imecs Mária villamosmérnököt az erdélyi magyar műszaki tudományosság fejlesztésében és ápolásában kifejtett kiemelkedő tevékenységért Jenei Dezső-emléklappal díjaztuk.

Részletes beszámoló a szakosztály tevékenységéről itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34212>

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály 2024-ben is a matematikai, illetve informatikai ismeretek művelésére és a tudományok népszerűsítésére helyezte a hangsúlyt. Céljait a szakosztály tagjai partnerintézményekkel közösen szervezett konferenciák, tudományos ülésszakok, előadások, illetve szakmai versenyek révén érték el. A Kolozsvári Magyar Napok keretében, 2024. augusztus 21-én Kása Zoltán Bolyai János életútjáról tartott előadást. A szakosztály legjelentősebb rendezvénye a MTNE keretében megszervezett 15. matematika és informatika alkalmazásokkal című konferencia volt, melyre 2024. november 15–17. között került sor és melyen 44 előadás hangzott el. A hagyományoknak megfelelően a konferencia keretében került sor a Farkas Gyula-emlékérem átadására, mely kitüntetésben ez alkalommal Kovács Katalin és Szöcs Péter csíkszeredai, illetve Oláh-Ilkei Árpád sepsiszentgyörgyi matematikatanárok részesültek. A szakosztály tagjai két pályázattal vettek részt az EME külső kutatási programjaiban, és több előadással a fiatal műszakiak tudományos ülésszakán is szerepeltek.

Részletes beszámoló a szakosztály tevékenységéről itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34218>

7. Az EME Agrártudományi Szakosztálya tevékenységének célja az agrárium különböző ágazatainak összefogása, a magyar szaknyelv ápolása és a fiatal nemzedék bevonásával a kutatómunka ösztönzése. Az elmúlt év egyik első eseményeként február 23-án került sor több társszervező közreműködésével a gyümölcsfák tél végi fenntartó metszése című szakmai napra, melyen közel 100 érdeklődő vett részt. Képviselőink szakmai előadásokat tartottak a kolozsi agrofórumon, az EME választmányi ülésén pedig dr. Nyárádi Imre-István képviselte a szakosztályt. Szintén márciusban szakosztályunk sikeresen összegezte *A mikroöledek előállításának technológiai tökéletesítése* című kutatás eredményeit, melyet az EME a BGA/215/2023 keretből támogatott, dr. Fazakas Csaba alelnök pedig a Növénytermesztési szekció meghívott előadójaként vett részt a Székely Gazdaszervezetek Szövetségén tartott Egyeztető Fórumán. Az utánpótlásnevelés fontosságának jegyében április 26-án a szakosztály több tagja részt vett a Marosvásárhelyen szervezett Agrártudományi ETDK-n, nyáron pedig a Sapientia EMTE agrármérnöki szakos hallgatóinak szakmai tanulmányútján. December 4-én az EME Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesületével, a Sapientia EMTE Sepsiszentgyörgyi Karának Élettudományi Tanszékével, valamint a Marosvásárhelyi Karának Kertész-mérnöki Tanszékével és az illyefalvi LAM Alapítvánnyal közösen szervezte meg a szakosztály a XX. agrártudományi konferenciát, melyen közel 120-an vettek részt.

Részletes beszámoló a szakosztály tevékenységéről itt olvasható: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34219>

Az EME Kézirattára és Könyvtárai

Kézirattárunk az elmúlt időszakban is nagy nehézségekkel küzdött férőhelyének szűk volta miatt. A tárolásra szolgáló polcaink már megteltek, a beérkezett hagyatékok egy részét alkalmatlan körülmények között, dobozoltva tartjuk. A Lakatos utcában levő gyűjteményünk az elmúlt évben az alábbi kéziratok anyagokkal gyarapodott: az Erdélyi Szépművészeti Céh újraalapításának iratai (Bálint Júlia adománya), Orosz Endre hagyatékának kiegészítése (családi levelezés, személyes iratok – Orosz Judit adománya), az alsójárói Olvasó-Egylet 1918–1921 közötti jegyzőkönyvei (Durugy Pál tordai tanár adománya, dr. Keszeg Vilmos közvetítésével), néhai Ferenczi Géza régész kéziratai (Hubbes Éva ny. könyvtáros révén). Az adományokat köszönjük!

2024 őszén az EME munkatársai a Babeş-Bolyai Tudományegyetem néhány történelem szakos hallgatójának segítségével felújításra előkészítették a Jordáky-ház könyvtárának helyiségeit, dobozolták és elszállították a könyvanyagot és a polcrendszereket, majd a felújítás befejeztével mindent az eredeti rendjében állítottak vissza. Az ily módon felújított könyvtárrészlegünk rövidesen ismét az olvasók rendelkezésére áll. A Lakatos utcai kézirattár megsüllyedt hátsó sarkának aláfalazási munkálatai miatt a kéziratok anyag egy részét kellett a felújítandó helyiségből kiköltöztetni szintén az EME munkatársainak közreműködésével. Köszönet a munkájukért! Müller Ádám több ezer kötetes könyvtárát az elmúlt években tematikák és nyelvek szerint csoportosítottuk, a saját állományunkban megőrzésre kerülő köteteket és a kéziratok anyagot elszállítottuk, a könyvtár maradék – nagyobbára idegen nyelvű kötetekből álló és tematikai szempontból könyvtáraink gyűjtőkörébe nem illő – részét pedig a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak ajánlottuk fel. Ez utóbbi dobozolt anyag elszállítása az

Egyetemi Könyvtárban zajló felújítási munkálatok miatt jelenleg meghatározhatatlan időre szünetel, emiatt valószínűleg más tárolóhelyet kell keresnünk.

Jelentés az EME Jakó Zsigmond Kutatóintézetének 2024. évi tevékenységéről

Az 1990-ben újjáalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében 2006-ban létrehozott kutatóintézet munkatársainak fő feladata Erdély történeti és nyelvészeti forrásainak feltárása és közzététele, valamint e történeti korszakok vizsgálatát megalapozó segédletek és kézikönyvek összeállítása. Az intézet munkatársai tehát olyan alapkutatások végzését vállalták, melyek lehetővé teszik, hogy Erdély múltjáról a korábbinál hitelesebb és időtállóbb képet alkothassunk. A kutatóintézet és forráskiadási programja elválaszthatatlanul összeforrt a magyar medievisztika kiemelkedő képviselője, néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) személyével, aki az intézményes keretek között folyó forrásfeltárás és -kiadás révén látta megvalósíthatónak az erdélyi közép- és kora újkori kutatások fellendítését.

A történész munkatársak forráskiadói tevékenysége eredményeként eddig közel 9800, a történetkutatás előtt zömében ismeretlen kivonat jelent meg nyomtatásban, részben az Egyesület alapítója, Mikó Imre által 1855-ben megindított Erdélyi Történelmi Adatok című sorozatban. Mind a hazai, mind a magyarországi történetkutatás igen kedvezően fogadta az erdélyi forráskiadásnak ezeket a maguk nemében egyedülálló és hiánypótló vállalkozásait, melyek folytatása a korszak minél elmélyültebb megismerésének alapvető feltétele. Ennek egyértelmű felismerése az a tény, hogy az Intézetünk keretében folyó *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* című forráskiadási programot az MTA 2023 őszétől Nemzeti Programjai közé emelte, és jelentős, fenntartói támogatásban részesíti.

2024-ben intézetünk tudományos munkatársai összesen 19 magyar és idegen nyelvű tanulmányt és 4 recenziót jelentettek meg, 32 előadást tartottak, 4 kötetet és egy folyóiratot szerkesztettek, 2 tudományos konferenciát szerveztek, illetve azt is érdemes kiemelni, hogy 6 kutatónk végez oktatói tevékenységet a BBTE és a Sapientia EMTE különböző intézetei keretében, illetve tagjai államvizsga-, magiszteri vagy doktori bizottságoknak.

Kutatási témák:

1. Erdélyi okmánytár (Codex Diplomaticus Transsylvaniae)

A hazai és magyarországi medievisztika egyik legjelentősebb, Jakó Zsigmond által megindított vállalkozásának célja, hogy „az okleveles források minél teljesebb összegyűjtésével és hozzáférhetővé tételével szilárd alapokat biztosítson Erdély középkori történetének tudományos igényű, korszerű műveléséhez”, eddig öt kötetben jelent meg az 1023–1389 közötti esztendőök okleveles anyaga. Jelenleg a VI. kötet szerkesztése folyik, megtörtént az 1390–1399 között kiadott oklevelek hasonmásokkal való összeolvasása, az elkészült regeszták ellenőrzése és kiegészítésük, valamint a levéltári és bibliográfiai kutatás a Vatikáni Apostoli Levéltárban és Könyvtárban. A kötet összeállított kézírata rövidesen a lektorhoz kerül. Munkatársak: Hegyi Géza, W. Kovács András.

A legutóbbi kötet internetes elérhetősége: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_60/?pg=0&layout=s

2. Az erdélyi káptalan és a kolozsmonostori konvent fejedelemségkori protocollumai

Bogdándi Zsolt és Gálfi Emőke szerkesztésében eddig a gyulafehérvári hiteleshely jegyzőkönyveinek az 1575–1613 közötti bejegyzései jelentek meg a sorozat első két kötetében, melyek 1410 magyar nyelvű kivonatot tartalmaznak. A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori protocollumaiból pedig Bogdándi Zsolt az 1575–1590 közötti évek bejegyzéseit tette közzé 865 kivonatban. 2024-ben Gálfi Emőke három hiteleshelyi jegyzőkönyv kivonatolását befejezte (mintegy 1000 regeszta készült el), Bogdándi Zsolt pedig az 1593–1602-re keltezett konventi bejegyzéseket kivonatolta magyar nyelven, és azonosította a későbbi jegyzőkönyvekben levő átírt szövegeket.

Az eddig megjelent kötetek elérhetőségei: <https://eda.eme.ro/items/945b7552-fcd0-4b27-8f2f-06d7507fd428> / <https://real.mtak.hu/63582/1/ETA%20VIII-2.pdf> / <https://real.mtak.hu/78362/>

3. Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei

Az erdélyi fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvekből összesen 30 kötet maradt fent az 1569–1689 közötti időszakból az MNL OL őrizetében. Fejér Tamás, Rácz Etelka és Szász Anikó szerkesztésében eddig János Zsigmond, Báthory Kristóf és Báthory Zsigmond fejedelmeknek az 1569–1602 közötti évekből fennmaradt hat királyi könyve jelent meg nyomtatásban a sorozat első két köteteként, mely 2540 regesztát tartalmaz. Bocskai István liber regiusának kézírata elkészült, jelenleg a mutató véglegesítése folyik, a kötet hamarosan nyomdába kerül. Szász Anikó véglegesítette a Báthory Gábor fejedelem 1609–1610. évi, 490 oldal terjedelmű királyi könyve oklevélkivonatait: összesen 567 regesztát és latin nyelvű átírást.

A megjelent kötetek elérhetőségei: <https://api.eda.eme.ro/server/api/core/bitstreams/89bcd3bd-1a83-4180-a1f0-30feba77432a/content> / <https://mek.oszk.hu/08400/08473/08473.pdf>

4. Erdélyi várostörténeti források

Minthogy az erdélyi fejedelmek székhelyére, Gyulafehérvárra vonatkozó forrásanyag zöme – beleértve a város levéltárát is – a 16–17. századi pusztítások során megsemmisült, a megmaradt darabok közül a gyulafehérvári Batthyaneumban őrzött városkönyv (1588–1674), valamint az 1603-tól kezdődő törvénykezési jegyzőkönyvek kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Kovács András szerkesztésében eddig a városkönyv, valamint a törvénykezési jegyzőkönyvek 1603–1616. évek közötti anyaga jelent meg nyomtatásban. 2024-ben folytatódott a *Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1618–1643* című kötet kiadásra való előkészítése, az átírt szövegek összeolvasásával, a korrektúrázással és a mutató összeállításával.

Az eddig megjelent kötet elérhetősége: <https://eda.eme.ro/items/fe7c7b2b-8cca-44b9-9994-cfde47dc97fc>

5. A magánélet szövegei a 17–18. századi Erdélyben. Wesselényi Kata írásos hagyatéka

Jelen kutatás előzményeként kora újkori erdélyi családok (Kálnoki, Apor, Rozsnyai) íráshasználatának vizsgálatára, főként magánlevelezéseik összegyűjtésére, kiadására,

illetve ezekkel kapcsolatos tanulmányok írására került sor. A családi levéltárak vizsgálatakor gyakran előtérbe kerültek a nők által írott és a nekik címzett szövegek, ezért folytatásként a kutatás 17–18. századi nemesasszonyokra fókuszál, akiknek tollforgató tevékenysége túlmutat a magánlevelezéseken. Papp Kinga 2024-ben az *Egy hittel egy reménnyel két egyező szívnek Isten eleiben fel nyújtott áldozatja, melyben bé vagynak foglaltatva némelly könyörgések és Istenes énekek* című 313 oldalas kéziratot átírta. Ezenfelül a kéziratok korpusz másik 5 kötetét is átolvasta, kijegyzetelte, és felhasználta a kutatással kapcsolatos előadásaiban.

6. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár (együtműködésben a Magyar Nemzeti Helynévtár Programmal)

Új együtműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén az együtműködést kiterjesztették több magyarországi egyetemre, valamint a Nyelvstratégiai Intézetre is. Ennek a megállapodásnak értelmében a Magyar Digitális Helynévtár Magyar Nemzeti Helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME nyelvész kutatói a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar (magyarázatokkal kísért) helynévkatalógus összeállítását tűzték ki célul. Eddig megjelent az *Aranyos vidékének helynevei* című kötet. 2022 januárjától a MTA kiemelten támogatja ezt a Kárpát-medence egészére kiterjedő programot, amelyben az EME kutatóintézetének nyelvész kutatói fontos szerepet kapnak (dr. Tamás Csilla erdélyi térségi koordinátor). 2024-ben minden nehézség ellenére tovább sikerült bővíteni a kutatóhálózatot, néhány diák bevonásával a konkrét munkába. Így augusztus végén határidőre elküldhettünk 30 próbagyűjtés-adatbázist és 10 ívnyi helynévszótárat.

7. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár köteteinek digitalizálása

A Tár köteteinek szerkesztése mellett néhány éve célul tűztük ki a teljes sorozat korszerű digitalizálását, amely korrektúrázás, aktualizálás után kerül az EDA-ba. A végső cél a teljes körű digitalizálás után olyan adatbázis létrehozása, mely újabb, különböző (elsősorban) nyelvészeti kutatások elvégzését teszi lehetővé. A digitális korrektúra elvégzése lehetőséget biztosít a kétrétegű pdf-formátum létrehozására, így a szöveg másolás után is hibátlan marad.

Intézményünk, a rendelkezésre álló források függvényében, külső kutatási projekteket is támogat. A 2024–2025 közötti időszakban összesen 18 kutatócsoport nyert el támogatást. A 2024. évben olyan kutatócsoportok pályázatait támogattuk, amelyek inter- és transzdiszciplináris kutatási tervek megvalósítására vállalkoznak, és az oktatás szolgálatában is állnak. Előnyben részesültek azok a kutatások, amelyek az EME egykori és jelenlegi gyűjteményeihez kapcsolódnak, egyetemi hallgatókat is bevonnak a kutatómunkába, illetve az oktatási intézményekkel való együtműködésekre alapoznak. A kutatócsoportok vezetői az EME szakosztályainak vagy valamelyik fiókegyesületének tagjai.

Kolozsvárott, 2025. március 18.

Bogdándi Zsolt

ISSN 1453-0961

9 771453 096100

02501